

JÓKAI ÉLETE ÉS MŰVEI

IRTA

SZABÓ LÁSZLÓ

RÁKOSI JENŐ

BUDAPESTI HIRLAP UJSÁGVÁLLALATA

1904

JÓKAI ELETE
ÉS MŰVEI

PH
3273
S92

Az ásvai Jókay-család címere.

E könyvnek nem célja az, hogy történeti kritikával írott életrajza legyen Jókainak.

Jókai történelmi alak, s a történelmi alakokról hű képet csak akkor alkothatunk, ha bizonyos időbeli távolságból tekintjük őket. A közel múltban elhunyt emberekről történelmet írni nem szokás, nem is lehet, tiltja az irodalmi etika. Ma, pár hónappal a halála után, elég, ha bemutatjuk Jókait olyannak, a minőnek azok ismerték, a kik között élt, a kik szerették s a ki-
ket ő is szeretett.

Hogy ez szükséges-e? Igen. Jókai emlékezetét folyton ébren kell tartani. S addig is, míg sok idő múltával rávilágíthat Jókai alakjára a történelem fényező fáklyája, szerény mécses gyújtunk emlékezetének, a melynek halvány fényénél, ha nem is ismerhetjük meg Jókai írói és emberi egyéniségének minden vonását, de látjuk legalább a körvonalait, s alakjának nagyságát.

Föl fog tűnni az olvasónak, hogy maga a szerző aránylag keveset beszél, s említett forrásaival szemben kevés kritikát gyakorol. Mindkét dolognak egyszerű a magyarázata. Szerencse a magyar irodalomra nézve, hogy Jókairól úgy ő maga, valamint több rokona, barátja és ismerőse tömérdek följegyzést hagyott hátra az utókornak. E rengeteg anyagot még senki sem hordta össze, s az anyag nem is férne el egypár kötetbe. Az értékes följegyzésekből azonban

azokat, melyek Jókai való egyéniségének föltüntetéséhez szükségesek, kénytelen volt a szerző fölhasználni, s fölhasználta azokat eredeti formájukban, a közvetetlenség kedvéért, hogy annál üdőbb legyen az a kép, a melyet Jókairól a könyv rajzol. Jókai önéletrajzi adataival szemben pedig a különben igen könnyű kritika hiányát megmagyarázza az, hogy ma, a mikor az egész magyar nemzet szeretete Jókai iránt még nagyon élénk, Jókai önéletírásait iszról-iszre szétszedni és a kutatónak mikroskópjával vizsgálni, nagyon kegyeletlen dolog volna. Jókai sohasem bírta fékezni fantáziáját, s akaratlanul és öntudatlanul akkor is regényt írt, a mikor való történetet akart írni. Ez azonban végre is mellékes dolog. A közönségé csak az író Jókai, — Jókai a magánember csak önmagáé és még legfőlebb a családjáé volt. Ezt a „gyöngébbek kedvéért“ szükséges csak megemlíteni, azoknak kedvéért, a kik Jókainak soha nem tudták megbocsájtani, hogy ő is — ember volt. Máskülönben Jókaiiban teljesen fölösleges a magánembert és az író-t egymástól megkülönböztetni, mert a mily nagy volt mint író, éppen olyan nagy volt mint hazafi, s volt oly nagy a szíve, mint a talentuma.

Ennél egyebet nem fog megállapítani Jókairól az sem, a ki — talán ötven-hatvan év múlva — kritikai alapon fogja megírni Jókai életének történetét. Ez a történet lehet, hogy sok apró részlettel bővül, lehet, hogy érdekesebb lesz, mint a melyet mi ismerünk, de hőse, Jókai, nem válik érdekesebbé soha.

I.

A Jókay-családok. — Az *ásvai Jókay*-család eredete. — Eötvös Károly hibás adatai a Jókai-család történetéről. — Nagy Iván adatai. — Jókai Mór családfája. — A Jókai-család cimere. — Jókai Mór szülei. — A komáromi Jókay-ház. — Vályné, Jókai Eszter családi följegyzései. — Jókai Mór születése és keresztelője. — A kis Mór életének első évei. — Írói és művészi talentum a Jókai-családban. — Jókai Mór legelső szinpadi emlékei.

A Jókai-család története csak két század óta ismeretes; maga Jókai azonban annyira demokrata érzelmű volt, s oly keveset foglalkozott elődeinek történetével, hogy nem is igen ismerte családjának történetét. A nyolcvanas években, mikor több napilapban olyan hírek jelentek meg, a melyek szerint Jókai a vasmegyei Jókai-családból származott, Jókai maga is beleszólt a hirlapi polémiába, s igyekezett megcáfolni a családjáról elterjedt híreket; kijelentette, hogy az ő családja nem lakott Vasmegyében soha, — ő, ugymondá, abból a Jókai-ágból származik, mely a Maholányi-családdal nagy birtokpörben állott. Ez azonban nagy tévedés, mert Jókai első őse később kapta a nemességet, mint mikor a másik, régebbi Jókai-család a Maholányiakkal pörösködött.

A Dunántul felső részében igen sok Jókai-család ismeretes, Vas- és Komárommegyében,

de vannak Jókaiak Pozsonymegyében is; a nagy költő családja nyilván esztergommegyei eredetű. Különösen sok a Jókai Komárom vármegyében, a hol e nevet sok nem-nemes család is viseli. A nyolcvanas évek elején némi nevezetességre tett szert Komárommegyében egy Jókai nevű molnár-mester, a ki gazdag ember létére a megyebeliektől nem szedett vámot, hanem csak azoktól a gazdáktól, a kik a szomszéd megyékből hordták hozzá örletni a gabonát; ezen a réven oly nagy népszerűsége tett szert Jókai uram, hogy még képviselőjelöltnek is fölléptették, s kis hija, hogy meg nem választották. Ez a Jókai azonban, a komárommegyei számtalan Jókaival együtt, semmi rokonságban nincs a nagy költővel; a mint ezt az alább következő családfa igazolja, az ásvai Jókay-család már jóformán kihalt, alig egy-két tagja él még a család legnagyobb fiának halála után.

Jókai őseiről *Eötvös* Károly a következő érdekes sorokat írja:

Jókai ősei nagy erdő. Apját, nagyapját, ős-apját, dédapját és dédősapját meglehetősen ismerem. Sokkal jobban, mint ő maga, vagy testvérei, vagy azok, kik élő nemzedékéhez tartoznak. S az apák és dédősapák mellett ott vannak az anyák és dédükanyák is. A nagy erdőnek sok lombja, sok vén törzse, sok ifju virága van. Mind él ez a hagyomány emlékezetében. A dédősapa a nemességszerző. A dédapa a vagyonyszerző. Az ősapa a pereskedő. A nagyapa elmegy birtokot hódítani szomszéd vármegyékbe. Az apa visszatelepíti a családot Rév-Komárom városába, a hol harmadfél száz év előtt szerzé hírét-nevét az első ős. Minden ősnek minden házassága érdekes és fontos. Az ősanyák föntartják és emelik a csa-

lád fényét és befolyását. És gyűjtik össze hat nemzedéken át azt a lángelmét, mely rászáll a költőre, mely örökkévaló kincseket nyújt a magyar nemzetnek; melynek fénye visszavilágít a rég elhunyt elődökre, kiket e nélkül ugy elfeledt volna a világ, mint a hogy elfeledjük vagy

Jókai József, Jókai Mór atyja.

meg se látjuk a repülő madár nyomát a levegőben. Lángelme sok van, nagy lángelme kevés van. De nincs oly apa és anya, ki rögtönözve tudna nagy lángelmét adni a világnak. Vagy az apában, vagy az anyában, vagy mindkettőben több nemzedéken keresztül kell gyűlni az emberi szellem ama nagy és nemes erőinek, melyek elvégre egy gyermek agyában egyesülnek, fokozódnak, alakot öltenek és korszakot teremtő

nagy alkotásokban nyilvánulnak. Nem csupán az apának és anyának érdeme, hanem az ősök hosszú sorának érdeme is az a kincs, melyet Jókai lánglelke által élvez nemzetünk.

Ez szép, de több benne a költészet, mint a való; a mint mindjárt látni fogjuk, Eötvös Károly inkább képzei, mint ismeri a Jókai-család történetét.

A Jókay-családról Nagy Iván művének (Magyarország családai) ötödik kötetében a következő sorokat olvassuk:

Jókay-család. (Ásvai.) Azon család, melynek irodalmunk egyik legtermékenyebb s legkedveltebb regényírónkat köszöni.

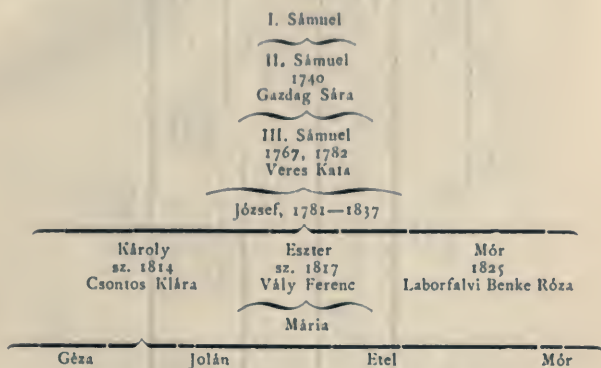
A család, legalább a mult század óta, Komárom vármegyében s ott Megyeresen s másutt birtokos.

Jókai Sámuel I. Leopold király alatt Esztergom várában zászlótartó, a vár vívásánál fölfedezvén, hogy a tüzérek meg vannak vesztegetve, maga irányzott egy ágyut, s oly jól, hogy a vár alatt táborozó törökök közül egy basának a karját sodrá el a golyó. Érdemeiért címeres nemeslevelet nyert.

Cimerük a következő: A pajzs alját sátorok alatt tanyázó török tábor foglalja el, középen a basa sátorával. A tábor fölött feljebb várbástya nyulik el, melynek tetején egy magyar vitéz baljában zászlót tartva egy ágyut süt el. A pajzs fölötti sisak koronáján férfikar könyököl, kivont kardot villogtatva; kétfelől zászló lengedez. A pajzsot szokásos foszladék veszi körül.

A nemességszerző Sámuelnek fia, II. Sámuel még 1752 előtt meghalt. 1752-ben özvegye, Gazdag Sára, Konkoly Zsófia fiának, Gazdag Jánosnak leánya, Konkoly jogon erőtlennítő pert kezd Babocsay Ignác bárónak Szluha Eleonorától született gyermekei ellen, ó-gyallási birtok

iránt. II. Sámuelnek Gazdag Sárától fia, III. Sámuel 1767-ben saját felperessége alatt a Konkoly-leányág nevében is az előbbeni per megigazítására új ítélleti parancsot nyervén, perbe idézi a Tajnaiakat, hasonlóul Konkoly-féle örökösöket. Nejétől, Veres Katalintól fia, József, született 1791-ben, meghalt 1837-ben, Komáromban hites ügyvéd s árva-gyámnok volt. A családfa, bár nem teljesen, következőleg jó le:

A családfán nem található Jókai János, ki nek Maholányivali ügyében az 1715-iki országgyűlés a 67-ik törvénycikkben rendelé, hogy azt a nádor a kir. tábla ülnökeivel rendkívülieg (jure extraordinario) ítélje el. Nincs a táblázaton Jókai Gáspár sem, ki 1724-ben pozsony-megyei Pusztá-Födémesen Pálffy János gróf uradalmi igazgatója, ki tán e családhoz tartozott.

Jókay nevű család 1730-ban a magyarországi bárók sorában is állott, s mint értesülők, ez is más család lehetett.

Nagy Iván műveinek pótlék-kötetében (298. l.) a Jókai-családról a következő kiegészítő adatokat olvassuk:

Az V. kötetben, 348. lapon közölt családfán némi hibák lévén, e helyett egy kiigazított s teljes családfa itt következik (Gózon Antal közlése szerint) :

Jókai I Sámuel Gazdag Sára					
Sándor	Mihály	Zsuzsa	II. Sámuel	Éva	Kata
	Sátor Kata	1. Ujváriné	1715	Benkovich	1708
		2. Seccsené	1. Madari Zsuzsa	János	Király József
	Pál		2. Sándor Judit		
	Juliana				
	Szokolai Jánosné				
		Teréz		III. Sámuel	Király József
		Hangyásné		1749	pécsi püspök 1737
				Veres Kata	
1781 + 1837 h. üggy.	József	Zsuzsa	Juliana		Zsigmond
Pulai Mária		Gózon István	kisrőrei Tóth Jonathan		Mikolai Juszti
	Károly				
sz. 1814 főszolgabíró				Észter	Móric
Csonos Klári				sz. 1817	sz. 1825, az író
				Vály Ferenc	Laborfávi Benke Róza
Géza	Etel	Jolán	Mór		

Egészen más, ettől különböző a pogrameci Jókay báró nevű, kihalt család.

Ez a családfa már maga is teljes bizonyítéka annak, hogy Eötvös Károlynak Jókai ősei-ről írott sorai fantasztikus dolgok.

Jókai maga így írja le családjának nemességének eredetét (Negyven év visszhangja) :

A családom címere kész regény. Útközet volt a magyar király és a török vezér között. Egy fiatal zászlótartó fölfedezi a királynak, hogy a spanyol tüérek meg vannak vesztegetve az ozmanoktól: szándékosan rosszul lőnek. „Lőjj te jobban!” Mond neki a király. Erre a zászlótartó odalép az ágyuhoz, célbaveszi a török vezér sátorát, s úgy oda talál a szakállas golyóval,

Jókayné Pulay Mária, Jókai Mór anyja.

hogy a vezér halva terül el. Ez mind le van festve a címerpajzsunkon: a zászlótartó az ágyuval a veres mezőben, alatta a török tábor a félholdas sátoraival, a vezér a középsátorban: csak egy fiatal hajadon hiányzik még (az én praesumptiv ösanyám), a ki a koszorut a hős zászlótartó fejére föltette, s kész a regény.

Jókai Mór nagyatyja, Sámuel, ó-gyallai bírtokos volt; 1830 körül halt meg, késő aggkorában; valósággal fanatikus híve volt a kálo-

mista vallásnak, bár egyik unokatestvére katolikus volt; tőle örökölte vallásos buzgóságát fia, József, Móricnak atyja.

Jókai édesatyjáról, Józsefről a következő sorokat írja:

Jómódu nemesi családból származtam; atyám neve volt Ásvai Jókay József. Az y-orec a név végén nemesi privilégium volt, valamint-hogy vármegyei hivatalt csak nemesek viselhettek. Atyám azonban nem maradt az apai háznál „a kis urak“ ősi gazdálkodását folytatni; hanem arra a szokatlan pályára lépett, melyen az egyéni tehetség szerzi meg az életmódot. Jogot végzett, ügyvéddé lett s e hivatása mellett városi hivatalt töltött be: a mit úgy hívnak, hogy „árvák atyja“.

Jókay József életének ifjúkori történetéből nagyon keveset tudunk. Fiatal korában állítólag valami tüdőbaja volt s ez a betegség később is ágyba döntötte néhányszor, különösen ha kocsin utazott, a mit a hivatala miatt gyakran meg kellett tennie. Gyakran eljárt Ó-Gyallára is, a hol atyjától öröklött birtoka volt.

Jókay József nyilván Ó-Gyallán született, s jogi tanulmányainak befejezte után Komáromban telepedett le. Valószínű, hogy mindjárt nősülése után, a mint elvette nemes Pulay Máriát, szerezte azt a vármegyeház-utcai házat, melyben ötödik gyermeke, Jókai Mór született.

Jókai szülőházát testvérnénje, Vályné Jókay Eszter így írta le 1865-ben a „Hazánk s a külföld“ című folyóiratban:

Sajátságos épület volt, városon szokatlan, két utcára szolgáló telken építve, de azért egyikre sem nézett ablakaival. A piacról menve, a Vármegye-utca baloldali során volt egy hosszú, ma-

gas deszkakerítés, azon belül ültetett akácfák lombos ágai kihajlottak az utcára; úgy hogy a ki nem ismerte a helyiséget: figyelem nélkül haladt volna el a kerítéssel egyforma magasságu, kétfelé nyíló, egyszerű deszkakapu melletti alacsonyabb utcaajtónál, mely kívülről redőzött for-

1812. é. Esetbe 14. Augusztus képten
Háza felé elvitt a ^{1812. é.} Jóka József
né Pulaij Maria fiúval
1814. é. Esetbe Majusban 3. napján P.
teret az első magasságban P.
köl - József - magasság 4. napján
1816. é. Esetbe fiúval egy kis Lányval
15. február és 17. magasságban
Esetben -
1818. é. Esetbe fiúval egy kis fiam - 20.
február, és 21. napján magasságban
Lajosnál - ezen kért fiam mag
hát december 18. é. 1820. é. Esetbe
1822. é. Esetbe fiúval egy kis fiam. Esetben
L. é. mag. kért fiam Lajosnál -
mag. hát April 27. é. 1823. é. Esetbe
1825. é. Esetbe fiúval 20. é. mag. kért
először először

Jókai atyjának följegyzései a családi eseményekről.

mán volt borítva és egy, a felső felében alkalmazott zörgetővel ellátva, mely kis koccantásra is éles hangot adott. Az idegen azt gondolhatta, hogy az kert, mely vagy az alsó, vagy a felső szomszédházhoz tartozik. Az utcaajtón belül balra, az akácfákon túl voltak gyümölcsfák: alma, körte, sárgabarack és szeder; jobbra, néhány öl pusztaságon túl, egy deszkafödéllel

ellátott fészert, egyik oldalával a szomszédház, másikkal pedig az ott kezdődő kőépülettel összekötve, esős időben kellemes játszóhely volt az a fészert, ott mindig volt száraz homok.

Az épület hosszú volt, végig boltíves folyosóval; ablakai többnyire erre a folyosóra nyitak; a négyszögletes oszlopok, melyek boltíveit tartották, félig fallal voltak berakva, s csak a folyosó két végén és a nagy konyhaajtónál lehetett kijárni. Mindjárt a fészert mellett volt az épületen egy ablak, mely az utcaajtóra nézett, mely ablakon sűrű, rézsut kockás farostélyzat volt, valamint még más két ablakon, melyek nem nyitak a folyosóra, szintén olyan rostélyok alkalmaztattak. A mint az ember a folyosóra föllépett, mindjárt nyílt ott jobbra egy oly dupla redőzött ajtó, mint az utcaajtó, egy kicsi téglatalaju helyiségre, melyben hajdan kandalló lehetett, akkor nálunk csak a rányiló szoba kályháját fűtötték róla (mi kis konyhának neveztük), világítást csak arról az utcaajtóra néző, farostélyzattal ellátott ablakról kapott. A következő szoba is kisdéd volt, egy ablakkal a folyosóra. Az ismét abba nyíló már jókora lehetett, két ablakkal a folyosóra, és igen nagy ablakközökkel, egy ablak pedig magasan, csaknem egészen a gerendázatnál nézett a szomszéd udvarra, ez utóbbi ablakon is olyan rézsut kockájú farostélyzat volt. *Ebben a szobában született az én Móric öcsém,* és annak az ablaknak világa vetette rá legelsőbb napsugarát, a mi rostélyzata közt behathatott; az az ablak nyugatra nézett, nagyon valószínű, hogy a lemenőben lévő nap bemosolygott a család kis örömhozájára.

Az után a szoba után, a melyben Móric született, következett egy nagy téres konyha, egy ablakkal és egy kétfelé nyíló borított ajtón kijárással a folyosóra; még egy ablak nyílt ugyan oda, de az már az éléstárunké volt, melynek ajtaja az utóbb említett szobába nyílt; éléstárunk

kon még egy ablak a kertre nézett, olyan többször említett farostélyzattal; ott végződött a lakóépület.

Az udvaron keresztbe azután a lakóház végével egy irányban voltak a gazdasági épületek: istálló, hizlaló, úgy, hogy az udvarról az ember nem láthatott a kertbe. A kertajtó ott nyílt mindjárt a folyosó végénél, az istálló fala mellett. A kertben végig szőlőlugas vezetett egész egy deszkabódéig, melyre néhány falépcsőn kellett fölmenni; abból a bódéból — mi filagóriának hívtuk — volt kijárás a Csapó-utcára, mely még abban az időben igen néptelen utca volt, többnyire kertekből állt és néhány kertész-család lakta az ott igen gyéren épült kis házacskákat.

Ilyen volt ezernyolcszázhuszonötben az a ház, melyben Jókai Mór született és járni tanult. Buzgó protestánsok építették azt az épületet a vallás-üldöztetés korában, s ott tartották titkos istenitiszteleteiket; azért nem szolgált ki az egy utcára sem ablakaival, sőt falával sem; azért ültették be a különben elég magas kerítés-melléket a gyorsan növekedő dús-lombozatu akácfákkal, hogy az utcáról ne is láthassák az épületet. Az utcaajtóra alkalmazott zörgető koccantásáról ismerte meg a hívek jövetelét abban a kis előszobában lakó őr, mit mi kis konyhának hívtunk. Mint nekem beszélték, az istenitiszteletre rendelt helyiség az a leghátulso szoba lett volna, ha nagy volt a hívők száma ünnepek alkalmával, mikor mindenki igyekezett, bárhogy ejthette is módját, a közönséges istenitiszteleletben résztvenni. Akkor még az a szoba egy volt a mi általunk éléstárnak használt helyiséggel és igen jó nagy lehetett. Valószínű is, hogy azt a falat, mely a szobát a kamrától elválasztotta, később építették, mert az igen keskeny fal volt, alig valami kis ajtóközzel, míg a többi ajtóközökben kényelmesen játszottunk zord időben. Az eredetileg épült falak rendkívül vastagok voltak, az a vékony fal hát később

készült. Ha nem is volt látható maradványa annak a hajdani templomnak, mely a monda szerint az a ház lett volna, melyben mi akkor laktunk, mikor Móric született, de nagyon valószínű. Azt pedig erősen hiszem én, — ha más nem akarná is hinni, — hogy abban a szobában, melyben Móric született, tartotta néhány buzgó protestáns mindennapi imáját, egy kegyes és áhitatos öreg halász fönnhangon rebegett ihletett imája után. Abban a szobában még akkor is ott lebegett az a fohász, mely Istent hívja segítségül minden dolgaiban, és hálákat ad még a szorongattatásokért is. Nem is hangozhatott el, mert a mi szüleink szintoly buzgón fönn tartották Istennel való társalkodásukat; az a ház akkor is olyan volt, mint egy templom; édesanyánk kerekas pergő rokkája mellett oly szépen énekelte szent Dávid zsoltárait, és azt a szép dicséretet:

Istenre bizom magamat;
Magamban nem bízhatom.

Édesapánk is minden hivatalos foglalkozása előtt naponként elővette a Szikszait s abból buzgón imádkozott, azt tartotta, — gyakran halottam tőle mondani, — a ki az Istentől eltávozik, az Isten is eltávozik attól; imádkozott minden reggel otthon, abban a szobában közel volt a mindenható Isten, a ki lételt ad mindeneknek. Ily helyen született Jókai Mór.

E különben kissé hosszadalmas leírás hű képet ad arról a környezetről, melyben Jókai Mór bölcsője ringott. Vályné Jókai Eszter, a ki, mint látjuk, maga is határozottan írói talentum volt, a családi viszonyokról s a kis Móric születéséről még ezt jegyezte föl.

Károly bátyám majd két évvel volt idősebb nálam, én pedig Móricnál éppen kilenc évvel. Én születtem 1816 február 16-án, Móric pedig szüle-

tett 1825 február 19-én.* Lajos öcsém nálam két évvel volt ifjabb, erős, szép gyermek volt, mint később hallottam emlegetni. Édesanyánk testvér-nénjének, Konkoly Antalné kedves nénénknek volt két fia, Balázs és Kálmán, Károlynál is néhány évvel idősebbek; azok a gyallai iskolát ki-tanulván, hozzánk jöttek tanulmányaikat a komáromi iskolában folytatni.

Lajos öcsém nem érte meg a két évet, igen hirtelen halt meg torokgyíkban.

Hét éves lehettem, mikor ismét egy kis fiu-val szaporodott családuink. Édesanyánk meghalt felejthetetlen kis fia nevére kereszteltette Lajosnak. Mily örömet ringattam és mily boldog voltam, ha néha kis időre az ölembe adták, de örö-möm rövid ideig tartott, Lajoska meghalt agy-vizkórban. Szegény édesanyánk igen kétségbe volt esve, emlékezem rá, mint panaszkodott zo-kogva, hogy ő mily szerencsétlen anya.

Én sem tudtam feledni a kis mennyországba költözött angyalt, mindig emlegettem és óhajtoztam hozzá; de óhajtasaink nagyobbrészt önzésből származnak; én is óhajtottam volna játszani a kis Lajoskával s szerettem volna csókolgatni.

Csaknem mindennap emlegettem a kis Lajoskát, míg egvszer iskolából hazamentemkor estenden azzal az örvendetes hírrel fogadott a Vörösné ifiasszony, hogy *itthon a kis Lajoska!*

Az a Vörösné régi meghitt cseléde volt édesanyánknak, még Károly bátyánknak volt a dajkája, — természetesen szárazdajka, — édes jó anyánk mind az ötünket maga szoptatott.

Házunktól nem ment el cselédleány más-hova, csak férjhez; mindig volt tizesztendő cselédünk, a ki kiskorában került hozzánk, ott ne-vededett föl, és többnyire tőlünk vitték férjhez;

* Ez tévedés és hibás az alább következő keresztelő-levélbeli adat is, mert Jókai, mint atyjának főntebb szin-tén közölt följegyzéséből látható, február 18-án született s 20-ikán keresztelték meg.

egyre emlékezem, a ki meghalt nálunk, pedig annak édes szülője ott lakott Komáromban, de azért a szegény beteg leány inkább nálunk akart lenni betegségében is; ebből kitűnik, hogy a mi édesanyánk nemcsak tulajdon szülött gyermekeinek és rokonainak, hanem a ki csak köréhez tartozott, hű ápolója volt.

A többször említett Vörösnét faluról hozta be dajkának Károly mellé édesanyánk. Évi — ez volt neve — sajtószerű jövedélyű parasztleány volt, kifogyhatatlan sok mesét tudott, és azokat új formákba öltöztetve, igen meghatóan tudta előadni a gyermekeknek. Vörös József hajólegényhez ment férjhez, de hamar özvegységre jutott, s ismét hozzánk került, hűséges házőrzőnek. Édesapánk hivatalánál fogva gyakran távol volt a háztól, édesanyánk pedig a szigeti kertek munkáltatásával kora tavasztól késő őszig el volt foglalva, mikor hát szüleink otthon nem voltak, az ifiasszony felügyelete alatt volt az egész ház és mi gyermekek is; jól tudott velünk bánni, csak azt ígerte, hogy majd mesél, ha szépen viseljük magunkat.

Ez a Vörösné örvendeztetett hát meg engem azzal, hogy: itthon a kis Lajoska! Én látni kívántam, édesapám ölébe vett — gyakran megtette még nagyobb koromban is, — és odavitt az oszlopokon lógó bölcsőhöz, szeliden lengő bölcső volt az, nem zötyögött talpaival a padlón. Ott aludt a kis gyermek, kit az egész család örömmel köszöntött. De nem keresztelték Lajosnak.

Nagy Mártonné nénénk, édesanyánknak kedves rokona és barátnéja, felügyelete alatt készültek a keresztelői vendégségre. Eljöttek a komaasszonyok is, és bármily nevetséges azt hinni, hogy a megholt gyermek nevére nem jó az újszülöttet kereszteltetni, mert az is meghal: a komaasszonyok, mielőtt a kis pogányt keresztelni vitték volna, egyhangulag kijelentették, hogy Lajost nem kereszteltetnek.

Nem is keresztelték a gyermeket Lajosnak, hanem Mórinak, a mint ez az itt következő keresztelő-levélből kitűnik:

KIVONAT

a rév-komáromi helv. hitv. egyház keresztelési anyakönyvéből.

Ezernyolcszázhuszonötödik esztendőben.

Hónap és nap	Kisded	Szülék	Keresztatyák és keresztanyák	Himlőoltás	Keresztelő lelkipásztor
Február 20.	Móric	Nemes Ásvai Jókai József hites ügyvéd és tekintetes nemes Komárom-vármegye al-ügyviselője. Nemes Pulai Mária.	Tek. Konkol Thege László ur, tk. Komárom vármegye főbírája, Nemes Benkóczy Zsuzsánna, Ns. Molnár Mihály, N. Takó Zsuzsánna, Ns. Szabó Lajos h. ügyvéd és táblabíró, Fogthúli Erzsébet, Ns. Kalicza János, N. Czike Klára, Ns. Nagy Sámuel, Ns. Czike Zsuzsánna, Ns. Beóthy Gáspár, Kovács Katalin, öreg Varjú János, Tuba Lidia, ifjabb Szarka János, Tólrési Lidia.		Csepri Mihály

Hogy ezen anyakönyvi kiirat az eredetiben jegyzetel teljesen megegyezik: hivatalos hitelességgel bizonyítom.

R.-Komárom, 1875 febr. 28.

*Beődök Pál s. k.
ref. s. lelkész.*

(A keresztelési anyakönyvbe az akkori szokáshoz híven, a református pap nem a születés, hanem csak a keresztelés napját jegyezte be; innen származott később az a téves hit, hogy Jókai február 20-án született.)

A keresztelőről s az utána következő eseményekről ezeket jegyezte föl Vályné Jókay Eszter:

Nekünk gyerekeknek a keresztelői sok tortamaradékhoz adtak még időtöltésül egy szá-

kasztó kosár mogyorót, azt törtük és ettük mi a kis konyhában, míg csak fogaink a rágásban el nem fáradtak.

Mig a keresztszülék a konyhán tuli szobában vigadtak, addig mi a kis szobában zajongtunk. Édesanyáknak ugyan terhére lehattunk, ki ott a szomszéd szobában feküdt, de ő boldog volt kis Móricával; azt óhajtotta hát, hogy örvendjen mindenki az ő öröme hozójának. Ugy hiszem, azt reménylette, hogy majd akkor állandóbb lesz az ő öröme is.

Már kicsi korában is sok örömet szerzett a kis Móricka az egész családnak, élénk, de szelid kis gyermek volt, még az állatnak sem vétett.

Szüleink vettek 1826 tavaszán egy rozzant házat a Szombati-utca és Nagy Mihály-köz szegletén. Az a ház nemcsak igen rossz állapotban volt, hanem oly mélyen feküdt, hogy az utca kövezetével egy vonalban voltak ablakai; az utcát időnként töltötték, az emelkedett, az a régi épület pedig szinte lejjebb süllyedt. Udvara, kertje, egy öllel is alantabb esett az utca akkori magasságánál.

Az ócska épületet egészen ledöntötték és az új házhoz igen mély fundamentumnak való árkot ástak, de mind az abból, mind a pincéből kihányt föld nem volt elég, csak az udvart is az utca magasságáig feltölteni. A kertre nézve azt mondta édesapánk, hogy annak szintén jó, ha mélyebben fekszik, több nedvességet kap és nem szárad ki oly hamar. Hanem a házhelyet és udvart meg kellett tölteni hordott földdel.

Egy vasárnap reggel istenitisztelet után jött Móricz György uram, ezüstgombos és fili-grán ezüstitlancos öltözetében; egész ünnepélyességgel felköszöntötte szülőinket minden hozzájok tartozókkal egyetemben, és elmondta, mi járatban van, hogy az ő családja igen megtisztelve érzi magát az által, hogy *az ő nevükre* keresztelestették a tekintetes urék a mult esztendőben szüle-

tett kis fiukat. Hát ők elhatározták ezt a becsületet azzal tudni vissza, hogy ahhoz a most épülő házhoz a Móricz-család minden tagja *három napot fuvaroz*, szekérrel járulván a háztöltéshez, ha a tekintetes urék rossz néven nem veszik az ő akaratjukat.

Az a Móricz-család pedig számos tagból állott akkor, mind jómódu szekeresgazdák voltak. Édesanyánk az építéshez minden reggel el-

Jókai Mór szülőháza Komáromban.

ment, elvitette a kis Mórckát is; ő maga ott kötögetett, a kis gyerek pedig teleszedte köntöse alját mindenféle tarka kövecscsel, a mit ott az építéshez szükséges homokból kirostáltak. Mikor az alapkövet letették, mind leszálltunk a fundamentumnak ásott árokba, és ütöttünk egypárt az első köre, a kis Mórckát is lenyújtotta édesanyánk édesapánk karjára, az is hadd vegyen részt az alapkő-letételben; örült a kis gyerek, kacagott az ő kezéhez oly sulyos kalapácsnak. Mindig is szeretett nehezét emelgetni, most is annyi kövecset

szedett szoknyájába, hogy alig birt vele fölkelni, de ő mégis odahordta édesanyánkhoz.

Móricot esztendő's koránál tovább szoptatta édesanyánk; mikor elválasztotta, addig könyörögtem, hadd viseljem én gondját, hadd aludjék az én ágyamban, míg végre megengedték szülőink, azzal a hozzátétellel, hogy majd meglátják, mint tudom gondját viselni. Ugy hiszem, nem volt rám panasz; mert míg csak engem Pozsonyba nem vittek, mindig az én ágyamban aludt az én kedves kis öcsém. Este készítettem az ágyamhoz egy pohár vizet, éjjel aztán, ha ébredt, megittattam; éppen nem volt alkalmatlan. Később már csak megkereste a fületem kezecskéjével, megmorzsolgatta: — Dundi néném, Duda néném, adj egy kis vizet, — susogva kérte.

Az új házba 1826 Mihály-napjára beköltöztünk. Edesapánk mindannyiunk kellemetes meglepetésére négy jókora színezett képet függesztett, széles fekete rámakban, a szép fehér új falra; Tell Vilmos történetét ábrázolták. Mint örültünk mi azoknak a képeknek! Hányszor el kellett nekünk annak történetét apróra magyarázni!

A mi édesanyánknak volt egy kisedet tölgyfa-zsámolykája, aránylag nehéz, és mégis, mikor a kis Móric járni tanult, s mi hóna alatt áttolt kendőnél fogva vezettük, ő kezében azzal a nehéz zsámolykával próbálgatott óvatosan menni.

— *Lassan, okosan,* — mondogatta. menés közben; ez volt a járni tanuló kis Móric jelszava, ballagott lassan, okosan; előbb tudott beszélni, mint járni.

Azonban, míg a hosszú folyosón végighaladt, többször leejtette kezéből a nehéz zsámolyt, de a nélkül nem akart menni, ha elvettük tőle. leült és sirva kérte az ő zsámolykáját s ígérte, hogy nem ejti el többet. De szüleink aggódtak, hogy valamelyikünk lábára találja ejteni; hogy ezt a bajt kikerüljük, s a kis gyermeknek is le-

A Zsigmondy-féle ház Pozsonyban. E házban lakott Jókai 1835—37-ben. A házat a pozsonyi Toldy-kör 1894-ben emléktáblával jelölte meg; az emléktáblán e párvers olvasható:

Jókai egykoriban hozzád járt német ígére,
Most te sietsz hozzá nemzeti szóra Pozsony.

gyen, a mit veszedelem nélkül hordhasson, átment édesapánk a szomszédban lakó asztaloshoz, és csináltatott egy olyan nagyságu zsámolyt könnyü fából, a mit ha leejt is a kis gyermek, se a maga, se a vezetője lábát nem sujtja olyan nagyon, mint az a nehéz tölgyfa-zsámoly.

De nem kellett ám Móricnak, neki a sulyos kellett, ő azzal tanult járni *lassan, okosan*.

És csakugyan nem is lett se magának, se vezetőjének valami fájdalmas ütése a miatt. Általában igen vigyázva tanult járni. Mikor már magában szaladgált is, sokszor azt hittük, most mindjárt elesik, édes apánk aggódva kiáltott utána: — Ne szaladj, kis fiam, elesel!

— *Nem esem ej, vidázot madamja*, — felelt fürgén vissza a kis futkározó. Ha elesett is, oly ügyesen bukott, tenyérkéit előre tartva, arra esett, fejét mindig úgy fönttartotta, nem emlékezem, hogy orrát bezuzta volna.

Mikor tizenkét éves lettem, elvittek szülőim Pozsonyba, boldog emlékeztű Zsigmondy professzor urékhoz németül tanulni, cserébe. Sokat köszönhetünk mi annak a derék családnak; mert mind Károly bátyám, mind később Móric öcsém is évekig voltunk kedves körükben, és résztvetünk a nevelésben, mint saját gyermekeik, pedig azok bebizonyították jó neveltetésüket. A legidősebb fiu, Adolf, velem egyforma idejű, Bécsben híres orvos lett, Pali Pesten tekintélyes ügyvéd. Vilmos híres bányász. A negyedik, a legkisebb fiu, Guszti, éppen olyan volt, rá nézve, mint az én Móric öcsém, szintén három éves, szép szőke hajfürtökkel; de csak alakra hasonlított az én szinte félénken szelid, csendesen játszó Móríckámhoz; igen eleven fiu volt, mérnök lett belőle.

Zsigmondy professzor ur gyermekeit magyaroknak kívánta nevelni. Írt a német népességű Pozsonyból a tősgyökeres magyar Komáromba a „kálvinisták tanárának“, hogy ő fiát oda szándékozik hozni magyar szó kedvéért, sze-

rezzen számára valami jó háznál helyet, cserébe a legjobb fiúért.

A derék tanár szüleinkhez jött, adnának oda engemet, ne Károly bátyámat, az még hadd tanuljon nála, ilyen jó diákjától, míg ő taníthatja, nem örömet válnék meg.

Szüleink is jónak látták, hogy én menjek, így vittek hát engem elébb. Másik évben aztán Károly is Zsigmondy urékhoz jutott.

Balázs és Kálmán bátyáink még előbb Pozsonyba kerültek, de azért mi gyakran kimentünk Gyallára szüleikhez. Öregszüleink is Gyallán laktak.

Ásvai Jókay Sámuel öregatyám uram igen vallásos buzgó ember volt; még igen kicsinyke leány lehettem, mikor már megtanított az öreg káté első kérdésére és feleletére, ha pedig éjszakára is ott maradtunk, elmondatott velünk minden imádságot, a mit csak tudtunk, a miket pedig még ő szerinte már tudnunk kellett volna, de nem tudtunk, azokat ő maga mondta előttünk mindaddig, míg csak imádkozás közben el nem aludtunk. Öregszüleink igen szerettek bennünket, de mégis Konkoly Antal bácsiéknál volt a mi Eldorádónk: azok különösen tudtak gyerekeknek kedvezni.

Móric is szeretett ott játszogatni a hűs vadgesztenyefák alatt a téres udvaron; voltak ott a juhásznak több gyermekei, persze tótok, a kikkel Móricka magyarul beszélt és építették együtt a homokvárakat. Reggel már jókor hította őket Móric:

— Poty, Kacsena! Poty Janó! Mert ha ti nem jöttök, hát én megyek!

Családunknak egy eredeti tagjáról kell még emlékeznem, édesapám nővére, Jókai Zsuzsanna, Gózon Istvánné nénénkről; őt akkoriban fantasztának tartották, mert *verseket irt* — és gyakran versben beszélt. Volt egész halmaz verse, a miket egyszer ajánlott a dúsgazdag Taj-

nainak, hogy *nyomtattassa* ki. Az abban az időben tréfára vette a dolgot, és ígérte, hogy akárhány szérüvel lesz, *kinyomtatja*. Ki tudja, nem lett volna-e közte néhány gyöngy?

Édesapánk is szerette az irodalmat, szép könyvtára volt, s akkoriban megjelenő minden lapot járatott, azonkívül több kötet könyve volt kéziratban, a miket maga teleirt Csokonai és mások, akkor még ritkán kapható verseivel és szindarabjaival. A szindarab személyzetét kis alakokban igen jellemzően le is festette. E sajátos, sok humorral rajzolt alakok nyilván elégték a házunkkal együtt.

Annál többet, mint a mennyit Vályné Jókai Eszter följegyzett, nem igen tudunk Jóka szüleiről. Anyja igen háziasszony volt, s az egész város közönsége igen nagy tiszteletben tartotta. Atyja igen ideális lelkű ember volt, minden szépért és jóért lelkesedett, de különösen az irodalomért és a színházért; a Komáromban megforduló színtársulatnak állandó pártfogója volt, az előadásokról tudósításokat küldött a pesti lapoknak, s akkori szokás szerint a tudósításokban nem annyira bírálta a színészeket, mint inkább buzdította a komáromiakat, hogy járjanak színházba.

Maga Jókai 1883-ban a következő visszaemlékezéseket jegyezte föl az édesatyjáról:

Neki is voltak költői, művészi hajlamai, Emlékezem azokra a jó vastag papirosra írt verses könyveire, a mikhez igen jellemzően rajzolt és kiszínezett alakok is voltak festve. Megvolt neki Blumauer travestált Aeneise is, saját rajzaival illusztrálva; s milyen szépeket tudott nekem mesélni a „Szalonna-várról“, „Csalóka Péterről“, „Hüvelycsik Palkóról“, „A farkas ko-

máról“, meg a „Jövendőmondó cigányasszonyról az insurrectió alatt!“ — Hanem a hivatala egészen mostoha talaj volt a költői és művészi hajlamokra. Ügyvéd volt és a városi árvavagyon pénztárnoka. Ezekhez az ellentéte kell a poézisnek, s nála az is megvolt. A rendszerető pontosság.

A régi pozsonyi liceum.

Visszaemlékezem rá, hogy egyszer kis gyermekkoromban föl vitt magával az apám a városházára, a hol a hivatala volt. és megmutogatta a nagy vasládákat, a mik mesterséges zárrakkal nyíltak föl, s azokban azt a sok mindenféle csillogó és penészes pénzt. Egy hivatalnok-társa is jelen volt, az ellenőr. Egy gömbölyű fatányérban álltak a legkisebb ezüstpénzek, ötkrajcárosok. „No, végy el belőle magadnak egyet!“ mondta az ellenőr. Szép fényes ujveretű pénzek voltak. — „Nem szabad, az a másé“, mondtam.

„Igen, de én a helyett egy ócska ötöst teszek vissza a magam zsebéből“, biztatott a jószívű gyermekbarát. Erre aztán bátorságot vettem magamnak egy ötöst kiemelni a sok közül. De nagyon égette énnekeni az az ötös a markomat. Mégis csak olyan pénz ez, a mi az én apám gondviselésére van bízva. Mikor senki se nézett oda, visszatettem az ötöst a tálkába. Mikor az apám halálával a számadásait és a pénztárt átvették: öt krajcárral többet találtak benne a kimutatásnál. Ez az én visszalopott öt krajcárom volt. És én annak az ösömnek a véres kezére, ki egy török basát ölt meg, nem vagyok büszke; de az apámnak a tiszta kezére az vagyok.

Jókainak a kisgyermek-kora a lehető legboldogabb volt; családjában a legteljesebb egyetértést és boldogságot látta; szülei nemcsak gondtalan életet éltek, hanem az akkori társadalmi viszonyokhoz képest jó módon is voltak. Értethető tehát, hogy Jókai még késő aggkorában is valóságos elragadtatással irt arról az „angyali boldogságról“, melyben a szülői házban része volt. „Milyen angyali élet volt annál a mi házunknál! — írja. — Sohasem hallatszott ott egy haragos szó. Testvéreim szerették egymást, engemet még jobban.

Érdekes, hogy Jókai, a kinek sorsára később a színház szinte végzetes befolyással volt, igen élénken emlékezett legelső, kisgyermek-kori színházi impresszióira. Ezekről a legelső színházi benyomásokról 1872-ben az *Ustökös*-ben ezeket írta:

A legelső színi előadást, kicsiny hija, hogy három éves koromban nem láttam. Kis diákok rendeztek előadást; ha jól emlékezem reá, a bátyám is köztük volt; mert a produkciónak ép-

pen a mi szobánkban kellett volna végbemenni. Vitézi darab lett volna az, de siralmas lett annak — nem is a vége, de mindjárt a kezdete. A kurtina két egymással szemközt álló almárium sarkaira volt keresztülkötve, azok közül az egyik olyan kettős pohárszék volt, a melyeknek a felső része lejár, az pedig felül tele volt rakva ecetes és tintás üvegekkel. Hát a mint a kurtinát a zsineggel felhúzták, a nagy igyekezetben, bumszti! lefordult az egész pohárszék, be a szinpadra, ecetes üveg, tintás üveg a teatristák nyaka közé. Persze, hogy ezzel a csattanós kezdettel vége volt az előadásnak. Hanem a kritika, azt hiszem, hogy nem maradt el. Ez a szcena mindig eszembe jut, mikor a Szigetvári vértanúk utolsó jelenetét várom: no, most jön az almáriomesés, ecetes üveg-, tintás üveghullás! Csakhogy én azt jobbon rendeztem, mint a bátyám, mert a végére csináltam a darabnak az almárium-beesést nem az elejére. Így mult el egy hajszálon, azaz, hogy egy zsinegen, hogy nem háromesztendő koromban láttam meg az első színi előadást.

Hanem negyedfél esztendő koromban. Már ekkor csakugyan elvittek a színházba. Muszáj volt; nem maradtam el a kedves édesanyámtól, akárhova ment; a színházba is el kellett vinnie. Vig darab volt az, de még vigabb lett attól, hogy én belekiáltottam a darabba, s a mi megtetszett a beszédből, mind utána mondtam. Egy fölkiáltásomra jól emlékszem: „Oh, asszonyok! asszonyok!” Furcsa az, hogy ez még most is eszembe jut. Meg az is, hogy valaki egy pogácsát akart adni, hogy elhallgattasson; de én nem engedtem a vélemény szabad kimondását egy pogácsával megvásároltatni; a mi elég fontos adat megvesztegethetetlenségem bebizonyítására. Hanem többször nem vittek el teátrumba.

II.

Jókai Mór az iskolában. — A legelső iskolai emlékek. — Székely Sándor, Jókai legelső tanítója. — Jókai Mór legelső versei. — »A bolond« az 1834. évi *Társalgó*-ban. — Tóth Lőrinc fölfedezi Jókai Mór költői tehetségét. — *Hohenheimi Friderik, vagy a meggátolt gyilkosság*, Jókai gyermekkori drámája. — Jókai rajzolni tanul. — Komáromi tanítói. — Cseregyermek Pozsonyban. — Az első pozsonyi benyomások. — Jókai pozsonyi iskolai bizonyítványai. — Visszatérése Komáromba. — Atyjának halála. — Sógorának, Vály Ferencnek Jókaira gyakorolt hatása.

Alig volt még akkora a kis Jókai, hogy éppen kilátszott a földből, s csak úgy birta el a zsoltárt, ha két kézre fogta, de már is elvitte az édesapja — a mint azt maga Jókai meséli „A jó öregasszony“ című, 1856-ban írott elbeszélésében, — egy nagy, rettenetes épületbe, a minél iszonyubb palotát képzelni sem lehet. Nagy, vastag falai voltak, magas márványlépcsőkön kellett fölkapaszkodnia az erős vasajtóig. A hosszú folyosón kettős ajtók nyitak jobbra-balra, a mikén keresztül rejtelmes silabizálás félelemgerjesztő hangjai szivárogtak ki, az emeletre vivő lépcsőkön öreg diákok csörtettek alá, kik leckéjük végeztével hazafelé siettek.

A folyosóra nyíló ajtók egyikét azután fölnyitotta az öreg Jókai, ki fiát előre tolta. Har-

minchárom padon háromszáz gyerek ült odabent, a falon óriási tábla, szörnyeteg betűkkel, azokat mutogatta egy fölséges tekintetű férfiú nagyszerű pálcával.

A nagybajuszu férfiú megsimogatta a kis Jókai simára nyirt lenhaju fejét és megkérdezte, hogy hívják. A kis Móric majdnem sirva fa-

Jókai gyermekkori ön-arcképe.

kadt, mikor az apja átadta őt a tanító urnak. Mindenki az új jövevényre nézett, a ki ott maradt közöttük, míg a „rektor ur“ az öreget kísért ki. Mire visszatért, Móricka alig tudott hová lenni első nagy meghatottságától. De a rektor ur jó akart lenni hozzája, s egy kaputos meg egy meztlábos kis diák közé ültette a második padba.

Nemsokára kiszólitotta, belemutatott a zsol-táros könyvbe és szép nyájasan kikérdezte a kis

szepegőtől, hogy micsoda betűismerősei vannak. Nagyot nézett a rektor ur, mikor a kis fiu sebesen olvasni kezdett. Megtanulta még ezt a mesterséget odahaza. A rektor ur megdicsérte s a kis Jókai mindig büszke maradt erre az első dicséretre.

Előadás végén a kis Móricot maga a rektor ur vezette haza; csak a negyedik házban laktak, de Móricka még sohasem volt ilyen messze. Otthon úgy fogadták, mint valami diadalutról hazatérő bajnokot. A jó néne szilvás derelyével jutalmazta, a kis Móric pedig nagy büszkén kiült a szederfa alá és fönhangon el kezdte tanulni a Kis Káté és a Hármas kis tükör nevezetes tudományait.

Jókai legelső iskolai emlékei közé tartozik a következő önéletrajzi följegyzés is:

Mikor kis gyerek voltam, s iskolába mentem, Eszter nénémnek a házajtóból utánam kellett addig nézni, míg az iskola kapuján befordulok. Nagyon félnék voltam. Három tárgya volt különösen félelmem fantáziájának. Azok a nagyszakállu zsidók, — azután a veszett kutyák, — és az élve eltemettetés. Ez az utóbbi rém anyyira üldözött, hogy egy kis papirra fölírva szüntelen a derekamra kötve hordtam a *végrendeletemet* (nyolcéves gyermek!), a miben arra kérem az anyámat, hogy ha meghalok, ne temetessen el fölboncolás nélkül. — Leghamarabb kibékültem a zsidókkal; az élve eltemetéstől nem rettegek, halva se temetnek már el engem! hanem a kutyáktól még most is félek, s bot nélkül nem járok az utcán.

Első tanítójáról Székely Sándorról (kit ő tévesen Jánosnak nevez), így emlékezik meg irataiban Jókai:

Volt az elemi iskolában egy kedves tanítóm, Székely János, a ki lecke után sokszor ott tartott az iskolában s mesélt nekem régi szép adomákat Mátyás királyról, Mária Terézia udvari bolondjáról, s mondott találós meséket, a mik közül erre az egyre emlékezem ma is:

„Az elseje mindig *fur*, a vége *lány* előtt csipked s szur; ha kitalárod is *furcsa*, ha nem találod is „*furcsa*“.

Ezek mind arra buzdítottak, hogy én is csináljak találós meséket, még pedig versben. Az első siker pedig arra ösztönzött, hogy még merészebb kísérletet tegyek. Volt egy utcán járó bolond a városban, a ki mindig azt kiabálta, hogy „urak a papok!“ (Nem is volt egészen bolond.) Erről irtam verset.

Történt, hogy odafönn járt akkor Komáromban Tóth Lőrinc, a tudós akadémiától pályakoszorúzott költő (Komárom a poéták hazája), s meglátta az én két versemet; elhozta Pestre és kiadatta az egyiket a *Regélő*, a másikat meg a *Társalgó* című ujságban s alányomatta az egész nevemet prédikátumostul, életkorommal együtt. Kilenc éves voltam. Ez volt a fátumom. Ezzel el voltam jegyezve a muzsának. Ezzel el volt döntve, hogy nem lesz belőlem se szolgabíró, se vicefiskális.

A két vers közül az egyik, mely a *Regélő*-ben jelent meg, talány; a másik azonban, melyet a *Társalgó* közölt, valóságos vers; ime, így közölte a lap 1834 július 16-án:

Révkomáromban egy szegény tébolyodottra, ki házrul házra járva teng, következő verseket irt egy ugyanottani 9 esztendőös fiucska (Jókay M.).

Olyan vagyok én, mint az olly madársereg,
A' melly eltévedvén, az ég alatt csereg;
Én is eltévedtem elmémben, bujdosok,
Szánjatok meg kérlek, lelki jó orvosok!

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ez volt Jókai legelső verse; a kis Móric már sokkal korábban is verselt. Hegedüs Sándorné Jókai Jolán birtokában van Jókai legelső verse, — szépen megvonalmazott papirosra, gyermekes betűkkel írva; ime a vers:

Tartsd meg jó Atyámat Isten,
Hogy az mindenben megintsen,
Ha dolgaiban hibát
Hogyha lát.

Irta Jókay Mórítz és tsinálta ezen pitziny köszöntőt az ő atyja névnapjára. 1832.

Ugyanebben az esztendőben köszöntő verset irt a kis Móric a tanítója nevenapjára is; ez a vers így szól:

Éltesd Uram Tanitómat,
Tartsd meg az én Rectoromat,
Hogy a jóra vezéreljen,
Hogy az ördög kárt ne tegyen
Az én lelkemben.

Irta Jókay Móricz. Mártzius 16., 1832.

A kis Jókainak különben nemcsak az írás, hanem a rajzolás is szenvedelme volt már kicsiny korában is.

Nekem, — írja „A látható Isten“ című munkájában, — gyermekkori játékszerem sem volt más, mint a palatábla meg az iral. A mit irtam, ahhoz rajzoltam is, s a mit rajzoltam, ahhoz valami történetet is irtam. A legelső pikturám hat esztendőskoromban egy farkas volt, s alá ez a történetesen alkaikus vers volt írva: „Busulást hallat a bokorban egy farkas“. Hogy mi busította el olyan nagyon ezt a farkast, arról most

már fogalmam sincsen. Hanem a farkas meg a vers még most is megvan valahol, mert késsel volt belekarcolva a nagy palatáblába. Második művészi kísérletem egy szörnyeteg vers mellékletében a hirhedett Roth-féle család gyilkosának arcképe volt. Akkor már hét esztendő voltam. Jó apám dicsekedve mutogatta azt az ismerőseinek, és sokáig ott láttam azt a bibliába eltéve. Az első sikertől elkapatva rögtön és egyenesen a drámairáshoz fogtam. Tíz esztendő voltam már, ez elég indok rá. Elő is adtuk ezt a darabot kortársainkkal, hanem az irigy kritika agyonhallgatta.

Első szindarabjának emlékét azonban megörökitette Jókai, a ki legelső szinpad-i impreszióiról írva, erről a „drámájáról“ sem feledkezett meg.

Mikor már iskolába jártam, — írta az *Ustökös*-ben, — az a feledhetetlen élvezet jutott osztályrészemül, hogy elmehettem arra az előadásra, a mit a kollégium nagytermében rendeztek a „belső emberek“. Csokonainak „Gerson du Malheureux“ című darabját adták. Pápay uram, a káplán, volt a tisz. Harmati uram, a kántor volt a kísértő lélek, s Szarka János urambátyám volt a tréfás cigány. A közönség ötet tapsolta elő legtöbbször; Pápay urammal pedig nem volt megelégedve, azt mondták róla, hogy akkurát úgy játszik, mintha prédikálna.

A következő szinpad-i előadás már a — sajátom volt. Sajátom volt a szinpad, a színmű és a társaság. Konjugista diákok voltunk; Benke Kálmán, Vörös Benő, Goda Sándor (elcsett mint huszár), Szikra Ferkó, meg magam. Ez volt a társaság. Tíz éves volt köztünk a legöregebb. A szinpadot a kocsiszinben állítottuk föl, a kuliszákat is magunk festettük. A szindarabot én irtam; a címe volt: „Hohenheimi Frid-

rik, vagy a meggátolt gyilkosság!“ szomorujáték őt felvonásban. Meg akarja abban egy gonosz nagybátya minden módon gyilkoltatni az unokaöcscsét, hogy a vagyonát örökölje; de öröklik a fölött egy kegyes remete, s végre kiderül, hogy az a meggyilkolandónak elveszett apja, a gonoszság kiderül, az ártatlanság diadalmaskodik, a gonosz intrikus maga eszi meg a megmérgezett ételt, a mivel az öcscsét el akarta veszíteni. Mind benne volt ez abban a darabban. El is játszottuk mi azt szépen, nem is volt semmi egyéb baj, mint hogy Vörös Béni a remete szerepét egy állóhelyében mind az őt felvonásra valót, végig elmondta. Az se lett baj; aztán még egyszer el kellett neki mondani — fölaprózva.

Minket aztán megdicsértek, s nem vertek meg.

Jókai ekkor tiz éves lehetett. Az irogatáson kívül ekkor már rendszeresen tanult rajzolni is, Orbán Gábortól.

A komáromi református iskola évkönyvében Jókay Móric neve az 1831—32-ik évben fordul elő; az elemi iskolába járt, tanítójának neve Székely Sándor.

A következő iskolai évben már a gimnáziumi tanfolyamon, a deklinisták, s 1833—34-ben a konjugisták között tanult. Tanítója mindkét osztályban Keresztesi József volt. Az 1834—35 évben grammatista volt Sörös Lajos tanár vezetése alatt. 1835—36-ban s 1836—37-ben neve már nem fordul elő a komáromi tanulók jegyzékében; ez idő alatt Pozsonyban volt németszón.

Jókai pozsonyi tartózkodásáról, mely két évre terjedt, igen keveset tudunk. Mindenesetre föltűnő, hogy Jókai, a ki oly bőbeszédűen je-

gyezte föl kis gyermekkorának és ifjúkorának emlékeit, a Pozsonyban töltött két esztendőről nagyon szűkszavuan nyilatkozik. Két önéletrajza közül csak az elsőben („Negyven év visszhangja“) emlékezik meg pozsonyi tartózkodásáról, a következő sorokkal:

Tíz éves koromban a szülőim cserébe adtak. A családi gond, a jó iskola egyforma volt Komáromban és Pozsonyban. Pozsonyban Zsigmondy tanár fiai és leányai voltak az én testvéreimnek és nekem a helyetteseim Komáromban. Nekünk is, azoknak is, mindenkünknek volt így egy „édesanya“, meg egy „liebe mutter“-je. Úgy tekintettük egymást, mintha testvérek volnánk. Az akkori tanrendszer mellett már a 11 éves gyermeknek kellett tanulnia poézist, prozodiát, természetesen latinul, ornata syntaxist! Aztán meg a kegyetlen görög nyelvet. De mind hasznát vehetni annak!

Valami csekélységgel több adatot közöl a pozsonyi évekről Névy László. („Jókai Mór“ 1894.).

A syntaxisra, — írja Névy, — tíz éves korában Pozsonyba adta őt atyja cserébe Zsigmondy Sámuel ev. liceumi tanárhoz a német szó megtanulása végett. Helyette Zsigmondy Gusztáv ment magyar szóra Komáromba, a ki később Budapest főmérnöke lett. Jókai két évet töltött Pozsonyban. Professzora „Tobias Godofredus Schröer subrector“ volt, a ki az akkori idők szelleme szerint szigoruan óvta az ifjakat a magyar beszédől és litteraturától. Helyette élvezték a deákság édességeit s belekóstoltak már a görögbe is. A kis Jókai csupa eminentiát rít haza.

Jókai pozsonyi emlékeinek hatása alatt született a „Mire megvénülünk“ című regény, a

melynek számos részlete félig való, s csak félig költemény. Ebben a műben az egyik hős, Dezső, leírja, miként került Pozsonyba, s szinte kétségtelen, hogy ez a részlet jórészen autobiográfia, nem a regényhősnek, hanem a regényírónak önéletírása. E regényfejezetből közöljük a következő néhány mondatot.

Egy kedves, ősi jó szokás divott városunkban, (talán még most is megvan) — a gyermekcsere.

Soknyelvű hazánknak egyik városa német, másik magyar ajku; aztán pedig hát testvérek volnánk, meg kellene egymást értenünk; a németnek meg kell tanulni magyarul, a magyar-nak németül. S szent a béke.

A jámbor hazafiak e felől így tesznek.

A német városban is vannak iskolák, a magyarban is. A német szülők írják a magyar városban levő tanodák igazgatóinak, hogy vannak-e kezeik alatt levő iskolásfiuk, leányok, a kik innen oda, onnan ide cserébe kaphatók lennének?

Azokat azután egymásért kicserélik. Kedves, gyöngéd asszonyszív-szülte gondolat!

A gyermek elmegy hazulról, elhagy apát, anyát, testvért, s ismét otthont talál; anya helyett anyát, testvér helyett testvért, s eltávoztával nem marad üres a ház, gyermek helyébe gyermek jön, s ha a fogadott anya a gyermekének szánt gyöngédséggel elhalmozza a jövevényt, arra gondol: éppen így bánnak most az enyémmel is a messze távolban; mert az anyaszerelmet semmi fizetésért megvenni nem, csak cserében megnyerni lehet.

Ezt az intézményt csak asszonyok gondolták ki; ellentétben azzal a rideg rendszerrel, melyet a férfiak találtak föl, mely a fogékony ifju szívek számára zárdákat, konviktusokat, zárt kollégiumokat alapított, a hol korán letö-

rölje róluk az élet minden emlékét a családi létnek . . .

. . . Az ut benyomásaira nem igen emlékszem már; úgy hiszem, nagyon sokat aludtam a kocsin. Kora reggeltől késő estig eltartott az utazás Pozsonyig, s csak alkonyat felé kezdett valami új, nyugtalan gondolat ébren tartani, a mivel még addig nem foglalkoztam: „Vajjon milyen lehet az a gyerek, a kiért most engemet kicserélnék? a ki helyemet pótolni fogja az asztalnál, hálószobámban és anyám ölén?”

. . . Estefelé nagyanyám mondá, hogy már látszik a város, a hová megyünk.

Én háttal ültem a cél felé, s vissza kellett fordulnom, hogy meglássam a várost.

A távolban látszék egy hegytetőn valami négyoszlopos fehér épületváz; az tűnik a közeldő szemébe legelőbb.

— Milyen óriási vesztőhely! — mondám én nagyanyámnak.

— Az nem vesztőhely, fiam, — felelt ő, — hanem a pozsonyi vár romja.

Különös várrom. Bennem megmaradt az első benyomás. Én vesztőhelynek néztem.

Jó késő volt, mire a városba beértünk; a mi székvárosunkhoz képest ez nagy város volt nekem; az utcákon kirakatokat én még sohasem láttam, csak itt, s bámultam rajta, hogy a gyalogjárók számára járdák vannak rakva. Itt nagy urak lakhatnak!

Jókai pozsonyi tartózkodásáról Kumlik Emil ur közli a következő érdekes adatot:

1835 szeptember 2-án vették föl Jókait (a ki még akkor Jókaynak írta a nevét) a pozsonyi ág. hitv. evang. liceumba. Fölvételéről a következő anyakönyvi bejegyzés szól:

79. Mauritius Jókay ev. h. c. Aetas: 10¹/₂. Patria: Comaromium, Com. Pater: Josephus, assessor. Victus in cambio. Schola unde venit

et inscr. dies: ex schola patriae, 2 Sept. Schola ad quam receptus est: Syntax.

(79. Jókay Mór ev. ref. Kora: 10 és fél év. Hazája: Komárom. Atyja: József, birtokos. Cserében van. Az iskola, melyből jött és a beírás napja: szülőföldjének iskolája, szeptember másodika. Az osztály, melybe fölvétetett: harmadik osztály.)

Az 1835/36-iki iskolai évben a következő bizonyítványt kapta:

Az első félévben:

Moribus (Magaviselet): 1.

Doctrina Christiana (Vallástan) E. (Kötűnő).

Syntaxi latina (Latin nyelv): E.

Exercitiis styli (Stilusgyakorlatok): 1.

Arithmetica (Számтан): 1.

Historia et geographia antiqua (Ókori földrajz és történelem): E.

Lingua hungarica (Magyar nyelv): E.

Arte declamandi (Szavalás): 1.

A második félévben:

Moribus: 1.

Doctrina Christiana: E.

Syntaxi latina: 1. E. (Dicséretes.)

Exercitiis styli: 1.

Lingua hungarica: E.

Geometria: 1.

Historia Hungariae: (Magyar történelem): E.

Calligraphia (Szépirás): 1. E.

Az 1836/37-iki iskolai év első felében:

Moribus: 1.

Doctrina Christiana: E.

Syntaxi latina: E.

Exercitiis styli: 1. E.

Arithmetica: E.

Lingua hungarica: E.

Calligraphia: 1.

Geographia: E.

A második félévben:

Moribus: 1.

Doctrina Christiana: E.

Exercitiis styli: 1. E.

Lingua hungarica: E.

Prosodia: E.

Elementis geometriae, geographiae et physicae (A geometria, földrajz és fizika elemei): E.

Lingua graeca (Görög nyelv): 1. E.

Jókai 1837 nyarán tért vissza Komáromba, a szülői házba.

Mikor Pozsonyból hazakerültem, — írja* — már akkor az én feledhetetlen jó apámat halálos betegen találtam. Még abban az évben meg kellett ismernem azt a megmérhetetlen nagy fájdalmat, a mi az árvaságra jutás. Ez annyira összetörte a lelkemet, hogy halálos beteg lettem utána. Csak áldott, jó Eszter néném ápolásának köszönhetem, hogy megmaradtam. Itt hozta elém (ismét) a sors azt a férfit, a kinek befolyása egész életemre kihatott, Vály Ferencet. Előbb tanárom volt, később sógorom lett, ki nénémet elvette. Puritán szigorúságú ember volt. Sokoldalú, tudományos műveltséggel bírt. Nemcsak azt tanította, s nemcsak azokban a tanórákban, a mik kötelezett tantárgyak és órák voltak, hanem mindenfélet, mi az életben hasznos, a mi a műveltséget kiegészíti. Reggeltől estig foglalkozott a lélekmíveléssel. Senki sem sokallta meg. Ugy tudott tanítani, hogy az gyönyörűség volt. Egy évben előszedte velem a gimnázium könyvtárából a nagy incunabulákat, s azokból készített velem tanulmányokat, s három év alatt megtanított franciául, angolul és

* Negyven év visszhangja. 1883.

olaszul. Igaz, hogy mindennap télen-nyáron öt órákor reggel már ott kellett lennem az ő írószobájában, de azt meg is szoktam. Ez alatt mindennapi gyakorlataim voltak a retorika és poézis föladványai; de azok (hála Istennek!) mind elégték a padláson Komárom bombáztatása alatt; nem kell rettegmem, hogy valaha kinyomtatják.

Pozsonyból hazakerülve 1837—38-ban a retorikai, a következő évben a poetikai s 1839—40-ben a logikai tanfolyamot Komáromban végezte, Vály Ferenc vezetése alatt. A tanulók osztályzata az iskolai évkönyvekben csupán csak 1839—40-ben van kitüntetve; Jókai ugy a valósi, mint a világi tudományokban kitünő és jeles osztályzatot kapott; erkölcsi magaviselete példás volt.

A komáromi református középiskolának több osztálya nem lévén, Jókainak ismét el kellett mennie szülővárosából, hogy tanulmányait másutt folytathassa, — s ezzel véget is ért gyermekora, melyről később, hatvan éves korában a következő összefoglaló visszatekintést írta:

Gyermekkorom emlékei visszahatolnak egész a napoleoni világharcok korszakáig: a magyar insurrectióig. Apám maga is ott verekedett Győr alatt a franciákkal, mint nemesi hadnagy. Még én láttam azokat a nyugalmazott huszár főstrázsamestereket, a kik egy elveszthetetlen golyóval a lábukban, s azokat a nagy vállalkozókat, a kik egy (nagyon is elveszthető) millióval a zsebükben jöttek haza a világháborúból; s hallgattam a történeteket, a mikben maguk is résztvettek, a „kend az Alvinczy?“ adomáját (a sárkánytalan puskával), a „retirálj, Komáromig meg se állj!“ gúnydalát; a mesés korszakot, a mikor Komáromban volt az udvar! Még láttam

azt a csodaszép hölgyet, a kiről az „Aranyember” legendája szól; egykor császári kegytől föl-emelve, aztán elfeledve, megvénülve. Még én találkoztam azokkal a mult századbéli szenátorokkal, a kik a copfot megtartották, csakhogy a nyakravalójukba kötve viselték. Még én is ismertem azokat a magyar embereket, a kik az arcukat simára borotválták, de hozzá kuruc-öltözetben parádéztek. Hát azokat a polgárokat, a kik egyenruhában jártak, hogy az öltözetükről meg lehetett őket ismerni: ez a szabó, ez a molnár, ez a csizmadia, ez a takács! Aztán meg olvastam azokat a könyveket, a miket csak leírni volt szabad, de kinyomtatni nem, néhányat mindvégig meg is őriztem belőlük.

III.

Jókai Pápan. — Pápai tanárai és iskolatársai. — Ifjúkori betegsége és világfájdalma. — Működése az Ifjusági Képző Társaságban. — Első költői kísérlete. — Jókai és Petőfi pápai ismeretsége. — Petőfi látogatása a Jókai-családnál Komáromban.

Pápai tartózkodásáról ezeket írja Jókai önéletrajzában:

Tizenhét éves koromban a pápai főiskolába küldött jó anyám, a hol akkor kitűnő tanári kar volt: Tarczy, Bocsor, Stettner; mind elsőrendű tudományos kapacitások, a kiknek az előadásait nem „muzájból“ hallgattuk, hanem a tudásvágytól hevített ifjui lélek vonzódásával. És a sors olyan kortársak közé hozott, a kiknek a szelleme versenytérre kényszerített. Ott voltak: Kerkápolyi, Petőfi, Petrich Soma, Gondol Gábor, Bárány Gusztáv, Bathó Bálint, Gaál Péter; mind nevek, a miknek a betűi máig is fényesek. Ekkor tele voltam egészségtelen képzelődéssel. A miket irtam, csupa világfájdalom, embergyűlölet, szentimentális érzelgés; rendkívüli, hihetetlen esetek hajhászása; a mihez járult még az is, hogy testileg is sokat szenvedtem. Folyvást fájt a mellem; elhitettem magammal, hogy tüdővészben vagyok. Jó anyám azt hitte, hogy a pápai éles levegő és meszes víz a bajom.

Jókai egy esztendeig tanult a pápai főiskolában. Mikor a pápai diákok között megjelent a tartózkodó, félénk, halavány színű, Pozsonyból jött diák, senkisé sem sejtette még, hogy Jókai

A pápai ó kollegium. (A kollegiumtól jobbra levő épületben, melynek nyitva van a kapuja, Petőfi lakott.)

mivé lesz egykoron. Ugyanebben az évben Pápán tanult Petőfi Sándor és Orlai Petrics Sámuel is. Jókai az akkori Hosszu-, most már Jókai-utcában lakott a Horváth-házban.

Jókai az előző iskolai év folyamán, az 1841. év tavaszán keletkezett „Ifjusági képzőtársas-

ságba“ is belépett. Versekkel próbálkozott, s egyik bírálójának, Finta Károlynak jelentésére. 1841 november 21-ikén érdemkönyvbe iktatták „Mi az?“ című versét, mely így szól:

Mi az ?

Szólj, mi dal ez ? Ennyi zaj közepett,
Ennyi búvhang s vad moraj felett?
Felcsapongva égre hat zenéje,
Mely keserves és tiszta éldelet.

Tán syrén zeng méregédes hangon,
Csábajakkal csendes légen át?
Kisszerű az ennek ellenében
Ihletetten hallám bájdalát.

Tán a Memnon szobra dall magasztos
Hajnalszülte tiszta éneket?
Tán az égi bujdosók összhangja
Rezgi át a kéklő mennyeket?

Nem! óh a dal bús és nagyszerű dall
Mely szívet folyt és kebelbe hat,
Mely keserve annak, a ki hallja
S a ki zengi, szíve megszakad.

Hattyudal ez, tulfeszült hatalma
Egy utóperc érzeményinek,
Melynek lelket elfogó siralmi
Haldokolva szerte lengenek.

Óh! haláldal ez, siralmi ének,
Egy enyésző nép hattyudala;
Egy hazának végfeljajdulása:
Egy letűnő nép esthajnala.

Jókai Móric.

1842 február 9-ikén olvasta fel Jókai a képző-társaságban „Az istenitélet“ című elbeszé-

lését, melyet Bárany Gusztáv bírálata után február 13-án érdemkönyvbe iktattak. Február 23-ikán szintén érdemkönyvbe fogadták, Tóth István bírálata után, „A halott“ című lírai költeményét, míg ugyanezen az ülésen kiigazítás végett visszaadták neki az „Ősi kard“ és „Agglantos“ című verseit. A február 27-iki ülésen „Vágytárs“ című elbeszélését *Kerkapoly* Károly bírálta. Kerkapoly szigorú volt Jókaival szemben, hibákat talált az elbeszélésben, s figyelmeztette például arra, hogy a hősnő jellemét könnyelműbbnek rajzolja. A július 26-iki ülésben Jókai „Tűz és víz“ című elbeszélésével egy arany jutalmat nyert; ez alkalommal a kétaranyas első díjat Orlai Petrics Soma nyerte el „Viszontlátás“ című elbeszélésével.

Jókai mint szavaló is próbálkozott a képztársaságban; legelőször 1842 január 19-ikén, a mikor Vörösmartynak „Az éjféli ház“ című költeményét szavalta. A társaság jegyzőkönyve erről a szavatról a következőképpen emlékezik meg:

„Szavadata alacsony hangja miatt érthetetlen volt.“

Február 27-ikén Vörösmarty „Számüzött“-jét szavalta, s ez alkalommal már némi haladást láttak szavatatában. Junius 12-ikén elszavalta Antonius beszédét „Julius Caesar“-ból; a szavatra vonatkozó bírálat azonban nincs följegyezve a társaság jegyzőkönyvébe. A május 29-iki ülésen Jókait és Petőfit bírálónak választották meg; Jókai bírálói működéséről azonban csak egy adat van följegyezve: május 29-ikén ő

birálta meg Sárközy Titusznak „Zörgő manó” című, németből fordított elbeszélését.

Az évzáró öröm-ünnepen, július 30-án, Jókai két elbeszéléséből, a „Tűz és víz”-ből, s az „Istenítélet”-ből mutatványokat olvastak föl.

Jókai Mór a pápai kollégium legkitünőbb tanulói közé tartozott, a mit bizonyít következő iskolai értesítője:

„*Jókai Móricz*

18 éves, helv. hitv., szül. Révkomáromban.
Atyja *Jókai József*, anyja *Pulay Mária*.

Első félév:

Erkölc I. oszt. Latin: kitünő. Természettan: kit.
Alkalmazástan: kit. Vegytan: kit. Német: kit.
Magyar: kit. Történet: kit. •

Második félév:

Erkölc I. oszt. Görög: kit. Természettan: kit.
Alkalmazástan: kit. Vegytan: kit. Német: kit.
Magyar: kit. Hazai történet: kit. Francia: kit.
Közjog: kit. Jellemrajz kit. Francia kit.“

Jókai pápai tartózkodásáról Kapossy Lucián doktor, pápai főiskolai tanár közölt igen érdekes adatokat az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1894. évfolyamában. E szerint Jókai száladója Klára Sándor volt, „egy józan gondolkozású, törölmetszett kálvinista-alak, a ki kiváló szeretettel időzött a fiatalok körében, s jóízű humorral beszélt tapasztalatairól, miket Jókai buzgó figyelemmel hallgatott és jegyzett be emlékezetébe. Lakótársai Kerkápolyi Károly és Papp Dénes voltak. Komoly irányu fejlődésére legnagyobb befolyással Kerkápolyi Károly volt,

a ki már akkor nagy buzgalommal foglalkozott politikai tanulmányokkal, s szabad idejét nem töltötte más ifjak körében, hanem komoly foglalkozással otthon, tágas udvarban, szép kertben. Őt utánozta a komoly hajlamu Jókai is, a ki pápai időzése alatt nem fordult meg sem városi, sem diák-társaságban, bár az iskolában s képző-társulatban szívesen voltak vele, minthogy bármit is kellemesen tudott előadni“.

Kapossy határozottan cáfolja Jókai és Petőfi életrajzainak azt az állítását, hogy Jókai és Petőfi már Pápán barátságot kötött egymással. Kortársakra hivatkozik, a kik szerint Jókai és Petőfi Pápán sohasem volt egymás lakásán; „nagyon természetes okból, — ugymond Kapossy, — mert Jókai magábavonult természeténél fogva nem kereste a szilajabb és nyersebb természetű Petőfit“. Ezzel szemben Petőfi életrajzírója, *Ferenczy Zoltán* azt állítja háromkötetes nagy munkájában, hogy Jókai már Pápán összebarátkozott Petőfivel. Mikor Petőfi-nek „Borozó“ című verse 1842-ben megjelent az *Athenaeum*-ban, Jókait biztatta:

— Most már te se nyugodjál, mig téled is meg nem jelenik valami!

Petőfi legjobb barátai, — írja *Ferenczy*, — Jókai és Orlai voltak, őket szerette leginkább. Mindketten sokat ígérő, melegen szerető, szabad-szellemű, s hajlékony kedélyű ifjak, a legrokonnabbak valának Petőfi természetével. E mellett szenvedélyeik tárgya rokon ugyan, de nem egy. Petőfi a szinpadért, Orlai a költészetért, Jókai a festészetért lekesedett. Ezért a költő, ha valami versével meg volt elégedve, fölolvasta,

Orlai elbeszéléseket irt, Jókai festegetett, s kivált a színek elegyítésében ő volt a mester, míg Petőfinek a rajzban volt igen helyes ítélete . . . Jókait különben Petőfi nagyratartotta merész, csapongó fantáziájáért s szíves ragaszkodásáért.

Maga Jókai is írja különben, hogy már Pápán ismerte Petőfit. „Ha Orlai irt tüneményes regényjeleneteket, Petőfi meg elszavalta azokat, — írja Jókai, — én képeket festettem hozzájuk, s Petőfi szavalás-modora épp oly rendkívüli volt, mint az én kompozícióim; maga készíté plasztikai szabályait, mint én festékeimet.“

Jókai még ezt is írta Petőfiről: „Egy osztályba jártunk, de az iskolában nem igen ismerkedtem meg vele; nem igen diligenter frequentálta a lecke-órákat.“ Ebben azonban egy kis tévedés van; Jókai és Orlai másodéves filozófus volt Pápán, Petőfi pedig, a ki katonáskodása miatt tanulmányaiban elmaradt, még csak elsőéves. Természetes tehát, hogy Jókai a lecke-órakon nem igen találkozott vele, legfőlebb csak azokon a filozófiai előadásokon, a melyeket az első- és másodévesek együtt hallgattak.

Jókai maga írja, hogy Petőfinél Pápán „majdnem annyit lakott, mint saját lakásán“. „Nem hiányoztak közöttünk, írja Orlai, a tréfák és dulakodások sem, melyekben Jókai, mivel botját soha el nem hagyta, olykor érzékenyen simított oldalba Petőfit, mit meg azután ez nem vett komolyan, s ha beleavatkoztam, nekem is kijutott a tréfából.“

Különben, hogy teljes legyen Jókai és Petőfi pápai ismeretségének leírása, idézzük még Jókainak e sorait („Az én kortársaim“).

Mikor Pápán találkoztam Petőfivel legelőször, az egy sáros, esős időben történt, egy síkatorban jött rám szemközt, kopott kurta köpönyeg, halavány arca elé huzva; mindig olyan nagy, rohamos léptekkel járt, mintha valakit üzne, s nem szokott a szemeivel keresni senkit. Egy diáktársam rákiáltott: „Hová, bús hazafi?” Nem felelt semmit; félretaszított az utjából s odább ment.

Az iskolában mindig a legutolsó padban huzta meg magát s élceket csinált a tabula cebetisre s az előadó tanárookra. Csak egy tanárát szerette, Tarczay Lajost; annak egy kis leánya halt meg, a kinek temetésénél egy gyászdalt olvasott fel; ekkor hallottam legelőször szavalni. Az önépzőkörben Petőfi legelőször is Vörösmarty Szózatát szavalta. Csakhogy ő azt a nagy nemzeti buzditót nem úgy szavalta el, a hogy tudta volna, hanem úgy, mint Tallérossy Zebulon: árvaemgyei kiejtéssel. A tréfa kellemetlen benyomást tett, s azt sokáig el nem moshatta az emlékekből Petőfinek költői ere.

Az iskolaév év végén a képzőtársaságban Petőfi, Jókai és Orlai összesen hét aranyat nyert, melyből egy aranyat még aznap este el is mulattak a „From zsidó korcsmájában“.

Jókai 1842 augusztus közepén, pár nappal az iskolai év vége előtt, ment haza szüleihez Komáromba, a hol néhány nap múlva meglátogatta őt Orlai és Petőfi. Jókainé igen szívesen fogadta fiának vendégeit, s három napig el sem bocsájtotta őket. Petőfi Komáromból Jókaiéktól hajón Pestre utazott.

IV.

Jókai Kecskeméten. — Kecskeméti tanárai és iskolatársai.
— Jókai mint arcképfestő. — Legelső szépirodalmi ujságja.
— Későbbi kecskeméti reminiszenciák. — Kőrösy Sándor
följegyzései Jókai kecskeméti tartózkodásáról. — Jókai mint
legátus. — Műkedvelő színészkedése.

Jókai Pápán sokat betegeskedett; édes-
anyja azt hitte, hogy ennek a pápai levegő az
oka, s ezért fiát 1842 őszén Kecskemétre küldte,
hogy ott kezdje meg jogi tanulmányait.

Kecskeméten jogászskodott tehát Jókai, s ott
is kezdte meg igazán írói pályáját. Kecskemé-
ten írta első drámáját, a „Zsidó fiu“-t s ott kezdte
meg első regényét, a „Hétköznapiak“-at. Maga
Jókai visszaemlékezéseiben ezt írta Kecse-
kétről:

Egy rendkívüli zivataros éjszakán érkez-
tünk meg Károly bátyámmal Kecskemét alá. A
mennykőhullás, égszakadás elől egy tanyára me-
nekültünk be s ott vártuk be az állás alatt, gyé-
kényes szekerünkön az ítélet elmulását. Kocsi-
sunk nem mert leszálni, azt állítva, hogy ez zsi-
ványtanya. Éppen akkor hoztak oda szarvánál
fogva egy tinót. „Ez bizonyosan lopott jószág.“
Megléhet pedig, hogy csak eltévedt bitang volt.
A zivatar elvonultával aztán teljes holdvilág

mellett barangoltunk be Kecskemétre, tengelyig érő latyakban.

Reggelre kelve aztán sorba látogattuk a tanárokat, Karika János, Szabó Sándor, Tatay András tisztelendő urakat, a kik mind szép, simára borotvált arcu férfiak voltak: a két első daliás, jól megtermett alak, mosolyra hajló arcok, intelligens tekintet, az utóbbi alacsony, so-

Jókai lakóháza Pápán.

vány teremtés, a tudományosságtól összeráncolt arccal. Csak a negyedik: Sipos Imre tanár ur viselt tekintetes címet és hatalmas bajuszt. Ő volt az én leendő speciális tanárom: a professzor juris. Karika tanár távoli rokonunk volt: ő rögtön utasított bennünket egy tisztességes családhoz, a hol engem kosztra-kvártélyra elfogadnak. Egyenesen oda mentünk.

Ez az a ház, a barátok klastromával szemben, a mi most Muraközy-ház név alatt ismere-

tes; akkor Gyenes Mihály városi mérnök háza volt; elől két szobával az utcára, a többi az udvarra néz, tágas ambitussal; a hosszú udvar tulsó végén a hátsó ajtó egyenesen a promenádra nyílik. Ez a hely nemrég egy csunya posvány volt; a mióta Gyenes Mihály ide telepedett, az egészzet feltöltötte, szép nagy jegenyékkal beültette s lett belőle kedvenc mulatóhely, a hol a katonai zenekar muzsikált a publikum gyönyörűségére.

Bizonyára ennek a kis háznak a gazdája megérdemelte a monumentumot Kecskemét városa részéről; mert ennek az érdeme, hogy azok az ősi homokpuszták erdőkkel, kertekkel lőnek beültetve. Ez az ember hét millió fát ültetett el a kecskeméti határban.

*

Az első reggel arra ébredtem föl, hogy az én szobatársam, Gyenes Pali, a mint az ágyból fölkel, egy nagy lapos követ, a mi lehetett fél-mázsás, elkezdett a feje fölé emelgetni két kézzel: egymásután többször, folyvást. Mikor már a huszadikszor ismételte, megszólítám:

— Mit csinálsz?

— A testemet edzem.

Az ötvenedik emelésnél abbahagyta.

— Felviszem százig; minden nap egygyel többet. Próbáld te is.

Hozzáfogtam; a tizedik emelésnél már elég volt.

— Majd holnap kettővel többet.

Azután megmostuk a testünket hideg vízben, gyorsan felöltözködtünk s futottunk ki a promenádra a studiumunkkal, a leckét meg tanulni. (Én már elkéstem egypár nappal, azt is helyre kellett pótolnom.) Rohamlépésben vágunk be a földadványt. Ezt úgy megszoktam, hogy még most is csak járkálva tudok szellemi munkát végezni. Akkor nagy éhesen bevágtunk egy

pohár tejet kenyérrel s aztán versenyt gyalogoltunk a kollégiumba.

Ott egyszerre jó pajtások lettünk valamenynyien. A kecskeméti fiuk vidám, tréfaszerető cimborák voltak; én egész új világban éreztem magamat közöttük.

Micsoda ép testű, egészséges arcu fiuk! Muraközy Jani (ilyen lehetett Herkules suhanc korában), a kivel csak Körösi Sándor tudott megmérkőzni.

Mindjárt az első megismerkedés napján életbe lépett közöttünk az a kecskeméti kollégiumban divó szokás, hogy a melyik diák tud valamit, a mi kívül esik a kötelezett tantárgyakon, az a többiit oktatja e tudományból — ingyen.

Muraközy Jani volt a tornamester, ő trenírozta a többieket, a temetőben volt a tornahegyünk, a jó puha porondon. Ő tanított bennünket karddal és törrel vívni, még pedig plastron nélkül! Hozzászokott a bőrünk a vágáshoz. Dicsekedés volt a kék, veres ütésfolt a karon és mellen. (Egyszer Molnár Ádám mind a négy ujjamat keresztül vágta karddal tréfából.)

Egy másik diák zenészethez értett. Az nekem nem kellett. De annál jobban tetszett a Gyenes Palinak. Ő kürtöt fújt, két unokatestvérem primhegedüt és gordonkát játszott. Az utóbbi még hangversenyeken is produkálta magát, mint szólójátékos. Rendes zenekara volt az iskolának.

Egy harmadik énekmester volt. Ennek az alakját be is hoztam az első regényembe mint „kántus prézest“.

A negyedik táncolni tanított, ez lehetett Nagy Feri. Tőle tanultuk a francia négyest és a körmagyart, meg a magyar szólótáncot, a miről a mai kor gyermekének már ideája sincsen.

Az ötödik tanította a francia nyelvet. (Akkor még nem voltunk sovinszták.) Ez volt Szalai Sándor (theologus diák). Az első leckéjére én is fölmentem, ámbár én már Hugó Vik-

tor Bog Jargálját olvastam eredetiben. Azon kezdte, hogy mindenek előtt szerezzé meg mindenki a könyvtárusnál „Poche“ ur francia dictionáriumát. A mire én azt mondtam neki: „arra mifelénk így hívják a „Dictionnaire de poche“-t hogy „zsebszótár“. — No, ha jobban tudsz franciául, mint én, akkor ne jöjj ide az én hitemet rontani.“ — Hanem azért is volt az így. A fiuk csak megtanultak minden rendkívüli tantárgyat ingyen.

Engem pedig megtettek rajztanárnak. Értékesíttem a komáromi tanulmányaimat. Valóban értékesíttem. Mert később annyi magántanítványom akadt, a ki fizetett havonként két forintot, hogy egész urrá lettem. Ezek között volt Márton Ferkó is, ki irodalmi nevén Abonyi Lajos, kiváló szép tehetségű népszerű író-társam.

E közben pedig festettem olajba a portrékat. A kikre emlékezem Kecskemétről, a következők:

Legelőször a szép háziasszonyom maga, azután a szivem mágnese, a szép kékszemű, szőkehaju, görög leány, Frankó Julcsa; majd a még annál is szebb, junói termetű, feketehaju Matolcsy Mari. Azután Petőfi Sándor (kék kvekkerben, sárga gombokkal) kecseméti színész korában, valamennyi professzorom és Szalay Sándor, Szalay Jancsi, Gaál Józsi, Zabolay Pista, Hartman Pali és nem tudom még hányan. Följegyzem még, hogy a festett arképekért a „festék és vászon“ árában öt forint tiszteletdíjakat kaptam. (Kivéve Petőfit, meg a szép hölgyeket.)

És annyi fontos elfoglaltatás dacára jutott még időm írónak is lenni. Írtam ez idő alatt egy drámát, meg egy vigjátékot. Sőt egy lapot is szerkesztettem, humorisztikusát, nem volt kinyomtatva, csak írásban sokszorosítva; az il-

lusztrációkat is magam rajzoltam bele. Még a címére sem emlékszem.

De az egész alaphangulatát irodalmi tevékenységemnek a kecskeméti élet határozta meg.

Házigazdám, a városi mérnök, gyakran elvitt magával a gondjaira bizott kiterjedt erdőségekbe parasztszekéren. Elkóboroltunk a Tiszaáig, a Szikra-csárdáig, a homokbuckákon keresztül a Fehér-tóig. Én mindenütt új meg új népelettel találkozom, a puszákon, a karámokban, a tanyákon, a csárdában, a halásztanyán; megismertem a magyar fajt a maga őseredeti sajátságaiban; összejöttem pusztabírákkal, hadnagyokkal, kik betyárokat üldöznek s a futó betyárokkal, a kik azokat kikerülik; megismerkedtem a népek észjárásával, fogalmaival, dalai-
val, közmondásaival, kifogyhatatlan humorával; hallottam a népmeséket a bogrács tüze mellett, a kukorica-fosztásnál, a szüretelésnél. Láttam a híres bikaharcot s a pünkösdi király parádéját, a minek mind most már hire sincsen; meg azokat a pusztai párbajokat, a mik meseszámba mennek. Ezek mind úgy megörökítve vannak emlékezetem kristályhártyáján, mintha tegnap történtek volna.

Jókai visszaemlékezéseit érdekesen egészíti ki Körösy Sándor, a kecskeméti régi diákélet krónikása, a ki Jókairól ezeket írja:

Jókai szép szőke arcával, élénken sugárzó szemeivel és karcsu termetével föltűnt a diák-seregben s a jogi tanfolyam bevégeztéig a kecskeméti diákság büszkesége maradt.

Az előadásokat szorgalmasan hallgatta, szabatos feleleteivel tanulótársait tulszárnyalta s társait meglepte.

A negyvenes években még nem voltak nyomtatott tankönyvek s a tantárgyakat jegyezni kellett. Jókai szorgalmát mindig mintaképül emlegették a tanárok.

Volt az ifjuságnak „Kalliope“ című hetilapja, mely természetesen kéziratban jelent meg. Jókaitól ez időben már több elbeszélést közöltek a fővárosi lapok. Nem volt tehát nála illetékesebb szerkesztőjelölt s így reá bízta a „Kalliope“ szerkesztését.

Az ifju Jóкаи körül csoportosult az ifjuság irodalmi hajlamu társasága.

A főiskolában nagy változás történt. A társalgás nyers modora, a bicskás tónus s a trágárság csakhamar megszűnt. Jóкаи szelid, művelt és választékos modort kezdett meghonosítani. Példáját követve, a főiskolai ifjuság ezentul nem a kávéházi virtusságokban, hanem a testgyakorlás ügyességében versenyzett.

Jóкаи hatása folyton hódított. Buzdítására „szavalótársaság“ keletkezett, a hol hetenkint kitünőbb költeményeket adtak elő. A tagok minden szavalatot nyomban megbíráltak. Jóкаи kitünő szavaló volt s különösen a női közönség kedveltje. Háromszor-négyszer is megismételtettek vele a kecskeméti nők egy-egy sikerült szavalatot.

Jóкаи Kecskeméten soha semmiféle kalandnak sem volt hőse. Komolyan tanult, szorgalmasan írt és festett; de sem kávéházba, sem tivornyákra sohasem járt.

A kecskeméti családok megtiszteltetésnek vették, ha a főiskola legkitünőbb növendéke meglátogatta őket.

Egy alkalommal Jóкаи is elment legátusnak, habár nem szorult rá, mert szülei uri módon ellátták mindennel és sohasem tartozott a koldus-diákok közé. De ezen a téren is tapasztalatot óhajtván szerezni, fölcsapott egyszer legátusnak s a legközelebbi elekcio alkalmával elment Siklós, Gyüd, Harkány és Terehegy felé gyalog.

Siklóson végigjárta az eklézsiákat s pompásan megprédikált. Harkányba érkezvén, el-

ment a lelkészhez jelentkezni; de nem volt tógája s a pap nem akarta e miatt a katedrára bocsátani.

A feketeatillás, nyakkendőtlén Jókai így mentekezett a vaskalapos lelkész előtt.

— Sajnálom, tiszteletes ur, de nem hoztam magammal más öltözetet. Ugy tudom, hogy magyar vagyok és nem római; engem tehát a magyar ruha illet meg. Ha nem méltóztatik katedrába bocsátani, megyek tovább Siklósnak.

A lelkész engedett s Jókai fényesen elmondotta elmélkedését.

Mindenki el volt ragadtatva, csak a lelkész sajnálkozott még mindig, hogy Jókai nem vett magára tógát.

A lelkész nemcsak a főiskola tanárainak jelentette föl a hagyományokkal packázó ifjú Jókait, hanem a püspöknek is, a ki a tógakérdést még tovább fujta s az egyházkerületi közgyűlés elé terjesztette. A közgyűlésen a vaskalaposok menten elvégezték, hogy ezentul csak tógában szabad a legátusoknak katedrába menni s erről a tanár urak kötelesek már a kiküldéskor meggyőződést szerezni.

Jókainak az a törekvése azonban, hogy a nemzeti viseletet a főiskolában is meghonosítsa, nem szenvedett hajótörést, mert egy-két esztendő múlva csakugyan széltiben diadalmaskodott az országban.

*

„Az én szinpadi életem“ címen közölt visszaemlékezéseiben elmondja Jókai, hogy Kecs-keméten tagja volt egy műkedvelő-társaságnak is, melyet jogászok alakítottak. Előadták a főiskolai könyvtár javára a „Szerelem és champagne“-t, s egy másik darabot, a melyben Jókai egy Selicour nevű urfit játszott. Jókai szerint igen jól jól játszottak, Sas pompás komikus, Za-

bolay Pista ügyes szerelmes, s Hartman (később Keményfi) olyan szeleburdi volt, a minő színészek között is ritkaság; hát még a primadonnák! Az egyiket az előadás után rögtön megkérte egy svalizsér-kapitány, de nem lehetett hozzáadni, mert a primadonna is — jogászfü volt, nőnek öltöztetve. Előadták Kotzebue „Zürzavará“-t is, a melyben Jókai volt a hösszerelmes; igen sok tapsot és koszorut kaptak a fiuk, s egy alkalmi lapban, melyet maguk adtak ki, alaposan megdicsérték önmagukat. Egy alkalommal Jókai a „Hahó, tekintetes karok és rendek“ című hires kortes-verset is szavalta, igen nagy sikerrel; Petőfi is elismerte, hogy Jókainál jobban ezt a verset az egész országban csak egy ember tudja elszavalni: ő, Petőfi. S ebben igazi is volt, mert Pápán, a hol egy iskolai ünnepen Petőfi ezt a verset akkoriban feltűnő realizmussal szavalta, valóban páratlan, évekig emlegetett sikert aratott vele.

V.

Jókai és Petőfi Kecskeméten. — Jókai első igazi irodalmi műve, *A zsidó fiu*. — Jókai első látogatása Pesten, Petőfinél. — Jogi tanulmányainak befejezése.

Jókait Petőfivel Kecskeméten is összehozta a jó szerencse. „Kecskeméten Petőfi színész-élete valamivel kellemesebbé vált, — írja Petőfi életrajzírója, Ferenczy (I. 276.), — mert Jókai akkor itt tanult, s megérkezte után őt azonnal fölkeresvén, a két jó barát meleg szeretettel ölelkezett össze.“ Ismerte különben Jókait a színtársulat igazgatója, Seper is, a kinek Jókai, Ferenczy szerint, már Komáromban irt egy „Vig cimborák“ című vigjátékot. Petőfi mint színlaposztó valami emlékkönyvet akart kiadni Kecskeméten, s könyve számára Jókaitól is kapott egy elbeszélést; mivel azonban nem kapott engedelmet a mű kinyomatására, az emlékkönyv nem is jelenhetett meg. A két nagy költő kecskeméti érintkezéseiből ezen kívül keveset tudunk; tudjuk még, hogy Jókai lefestette Petőfit, kék vagy violaszín kabátban, s hogy egy Páriz-Pápay-féle szótarat is ajándékozott neki. Jókai, a ki jómódu fiu volt, segíteni akart a folyton nyomorgó Petőfin, de ennek sehogy sem tudta módját ejteni;

megpróbálta azt is, hogy első drámáját lemásoltatta vele, hogy ily módon juttassa pénzhez, de Petőfi nem fogadott el a munkájáért egy fillért sem.

Jókai tizennyolcéves volt, mikor Kecskeméten megírta az első drámáját, a melynek a címe: *Zsidó fiu*. Hőse: Fortonátus Imre, II. Lajos király pénzügyminisztere. A drámát egy nemzeti színházi pályázatra írta a szerző; Petőfivel azért másoltatta le, mert a pályaműnek idegen kéz írásának kellett lennie, Jókai drámájával a pályázaton dicséretet nyert, sőt öt szavazat közül kettő, Vörösmartyé és Bajzáé, a mellett volt, hogy a százaranyas pályadíjat ki kell adni a „Zsidó fiu“-nak. A dráma eredeti kézírata elveszett. Jókai egy helyütt azt írja („Negyven év visszhangja“, 1883), hogy maga semmisítette meg: „Irok én ennél jobbat, menjen ez a semmiségbe.“ A tárgyát később földolgozta „Fortunatus“ címen novellának. Jókai 1893-ban hozzá fogott, hogy az elbeszélés alapján újból megírja a darabot; már fél felvonást meg is írt belőle, mikor *Borovszky* Samu, az Akadémia irattárosa, *Gyulay* Pál utmutatása és ösztönzése után, 1893 április havában megtalálta az eredeti drámát, melyre az Akadémia titkára Toldi Ferenc, annak idején ezt a jelzést írta volt:

„56. Sz. V. K. Drámai pályamunka 1843-ra. Vettem Martius 8-án. 1843.“

Két jelige is volt a drámán: „Improbe Amor, quid non mortalia pectora cogis?“ — és „Auri sacra fames.“

Jókai természetesen nagyon megörült első drámájának, a melyben Gyulay is azonnal megismerte Petőfi kezeirását. Jókai maga ezt írta akkor a „Zsidó fiu“-ról:*

Toto coelo más darab ez, mint a milyenek az újra megírásához én hozzá kezdtem. Égészen más ez, mint az a novella.

De furesza gyerek voltam én ezelőtt ötven esztendővel, mikor azt megírtam! A testi arcomra éppen úgy nem ismernék most rá, akkori időből, mint ahogy lelki arcomra nem ismernek. Képzeld el, ha most a tükörből az a pirospofájú, bajusztalan, sűrű szőkehaju fickó nézne rám szembe! Aztán tartaná elejbém azt a vaskos füzetet: hogy olvassam el és bíráljam meg.

— Mi az, fiaskám?

— Történeti dráma, versekben, Fortunátus Imréről.

— Hát láttál te már színpadot? Ismered Shakespearet? Tudsz te verselni? Olvastad Magyarország történetét? Szalay Lászlót, Horváth Mihályt?

— Ugyan hol vettem volna? Az utóbbiak még meg sincsenek írva.

— Hát hogy mersz te történeti drámát írni? Te béka? Add ide, hadd lám!

Olvasom. Nagyokat mordulok. Bolond fiu! Aztán egy-egy sornál mégis megpendül egy-egy húr az emlékezetemben. Ez mégis az én agyamon ment valamikor keresztül. Mikor a Ghattóba kiűzött zsidónő panaszkodik az apósának, Istenhez kiáltva:

Én Istenem! én erős Istenem,

Mért fordítád el tőlünk arcodat?

Halottaikról így az emberek

El nem feledkeznek, miként te rólunk.

* Fővárosi Lapok, 1893 április 9. Levél Szana Tamáshoz

Megint tovább:

Pedig nekünk is volt egykor hazánk,
 . . . Mostan pedig földönfutók vagyunk;
 Mint pozdorját széthordoz a vihar,
 És senki többet minket össze nem gyűjt.
 Uram, mikor fog teljesülni az
 Igéret, melyet őseinknek adtál?

Felel neki az öreg zsidó:

Mi gazdagok vagyunk, miénk a lét,
 A nagy világnak minácn szélei
 Az Ur népének ismerik hírét.
 S hatalmasok vagyunk, miénk a pénz,
 A hős hírének fényt mi készítünk,
 Mi nélkülünk királyok esnek el,
 S rohantában megáll! a győzelem.
 Magunk leszünk egy utca népe és
 Utcánkba majd eljárnak mindazok,
 Kik nem szíveltek meg minket közöttök,
 Nagy és kicsiny, s ott várnak ajtainknál.
 Mig megnyitjuk nekik. Mienk a pénz!

Ismét a zsidónő panaszol:

Azért legyen hát arcunk égrenéző,
 Hogy emberek szemfullánkját kerülje.

Vén zsidó válaszol:

A hang üres, nyomát se hagyja fenn,
 A gunymosolyt nem látják hunyt szemek,
 De az arany örökké megmarad,
 És ur a földön és a föld alatt.

*

— Hát édes fiacskám, unokácskám, Móric-
 kám: elolvastam a darabodat végig. Azt, hogy
 ilyen nagy fába vágta a fejszédet, azt, hogy a
 históriai alakok formálásához gyöngécskék a
 kezeid, azt, hogy a verselésed nagy bővében van

a bombasztoknak, mind megbocsátanám, még azt is, hogy ideád sincs a szinpadi technikáról; — de hogy te ötven esztendővel anticipáltad a zsidó egyenjogusítás kérdését, arra nem találok mentséget. Éredj még vissza az iskolába!

Mondanám én *most* — „neki.“

De hátha ő meg azt felelné nekem vissza:

— De édes öreg apácskám, jubilátus altegőcskám, mégis jobb darab ez az enyém, mint a milyent kelmed szándékozott helyébe írni, s különb politikus voltam én okkor, mint kelmed most!

Hát nem mondom, hogy mit mondanék „neki“ rá!

Például egy országgyűlési jelenet. A nádorispán lelkesíti a rendeket:

Hontársaim! Mógöttünk a veszély!
Közel — s minden perc szörnyű veszteség.
Hová megyünk, ha e hont elveszítjük?
Nincs több hazánk földön s az ég alatt,
Nincs fenn az égben: — ott pogány lehet,
Ki hős halált honáért szenvedett,
Rossz honfi nem; bár légyen az keresztény.

Többek után szól egy tréfás nemes ur:

Nem! A nemesség ah ne tégye azt!
Kell magnak itthon . . . és nem is divat,
Hogy ily goromba néppel, mint az ozmán,
Nemes vitézek küzdjenek, s híres
Acélaik beszennyezzék vele.
Ki lenne házörzőnek itthon akkor?
Egyébiránt korán is lenne még
Ily gyors futás . . . ráérünk . . . addig is,
Tanácskozással töltvén az időt,
Az ellenség elébe Ferdinánd
Igért hadát — a látatlan színüt —
Küldendjük. Annak hátán is lesz
Erős vasa . . . szükséges a csatában,
Hol fordított hát védi a hazát
S sarkkal fenyíti a hős ellenét.

(Ez a fickó *minket* szatiráz ki — ezelőtt ötven esztendővel!)

Nagy veszekedés után végre előáll a hős: szól és cselekszik.

Sirtam . . . mosolyogjatok könnyüimen,
 Mosolyogjatok; erős térfi vagyok.
 És sirtam, mint a gyermek anyja sirján,
 De im letörülém már könnyüimet.
 . . . Nők sirnak; nékik illik a sirás;
 És sirjokból fölírnak a halottak:
 S fönn a királyi lak érzéktelen
 Ércszobrai sirnak hideg könyüt.
 Mi férfiak vagyunk: mienk a tett.
 Miénk a harcmeszői hős halál.
 — El, félre a magános érdekekkel!
 A közveszély gondterhes napjain
 Felejtsük a gyűlölség sérveit.
 Nyujtsunk egymásnak békülő kezet,
 S egy gondolatban nyuljunk baljainkhoz.
 Viszálykodás nagy népek sirjait
 Megásta már, győzhetlen népekét . . .
 . . . Hol egyetértés lelke őrködik,
 Ott védtelen veszély nem áll elő.
 Nándorra kell most rögtön a segély,
 És a végvárak megőrzésire.
 Én őseimnek minden birtokát
 E célra átadom — — —
 Magamnak csak a jó kardom marad,
 Hogy védve őshazám, hallhassak el.

(Nem, Mórlickám, kis fiam, ilyen hősök nincsenek a világon. Te még álmodtál róluk: én már fölébredtem belőlök.)

Bajza és Vörösmarty kedvezően szólott a darabról; később személyesen, élőszóval is adtak tanácsokat a szerzőnek arra, hogy miként dolgozza át a darabot, hogy az színpadon előadható legyen. Jókai átdolgozta a darabját, s a Nemzeti

Színház igazgatója el is fogadta előadásra. A cenzor azonban nem engedte meg a darab előadását. 1843-ban Jókai Kecskemétről fölrándult néhány napra Pestre, a hol fölkereste az akkor már ott tartózkodó Petőfit. A két költő ez alkalommal meg akarta látogatni az *Életképek*

A kecskeméti kollegium.

szerkesztőjét, Frankenburg Adolfot, a ki akkor Budán lakott a Lyka-féle házban. A látogatásnak az ismerkedésen kívül az volt a célja, hogy Petőfi a Frankenburg kiadásában megjelenő 1844-iki *Emlény* zsebkönyv számára néhány verset föl akart ajánlani. Frankenburgot azonban nem találták otthon; Petőfi azért ott hagyta a verseit, melyek azonban nem jelenhettek meg, mert Frankenburg nem fizethetett értük tiszteletdíjat.

Jókai Kecskemétre való visszatérte után élénk levelezésben volt Petőfivel. Petőfi életrajzírója, Ferenczy följegyezte, hogy egyszer, 1844-ben, mikor Petőfi Vörösmartyékkal a Nemzeti Színházban egy páholyban ült, s az akadémiai pályázatok szóba kerülván, Vörösmarty dicsérrettel szólt Jókai darabjáról, a „Zsidó fiu“-ról, — Petőfi azonnal megírta ezt Jókainak, s a hirdáshoz hozzátette: „majd leugrottam örömben a páholyból!“

Az irodalomba is Petőfi vezette be Jókait, Petőfi eszközölte ki, hogy Jókai három költeménye (Románc, Az arany és az ember, A hármas kín) megjelenhessen a *Pesti Divatlap*-ban.

1844 nyarán Jókai befejezte jogi tanulmányait, miről a következő levélben értesítette édesanyját:

Kecskemét, jul. 26.

Kedves anyám!

Végeztem. Elvégeztem a tizenhárom éves iskolai pályát, bár vele együtt a tévedéseket, a csalódásokat, mik az ifjút, a gyermeket majd kísérik, majd vezetik, csalogatják és üldözik, — elvégeztem legyen! vagy ha mikor őket teljesen elhagyám, mi életem elhagyásával hihetőleg ugyanazon órára fog esni, ily meglegedetten mondhattam, — mint most, — hogy végeztem! Mint első eminens jöttem ki az iskolából, vajjon a világ micsoda calculust fog adni?

Folyó hó 31-én hagyom el Kecskemétet — csak annyi jóakaróm legyen valaha a széles világon, mint itt, minden rendűek és sorsuak között volt — elég lesz! — Aug. 1-én több dolgom lé-

vén Pesten, ott maradok és 2-án Pénteken sietek kedves anyám és minden kedves rokonaim karjai közé.

Móric.

Komáromba hazatérve Jókai, háromnegyed évig joggyakorlaton volt Asztalos István komáromi ügyvédnél. Ez alatt is írogatott, s még Komáromban befejezte Kecskeméten megkezdett első regényét a *Hétköznapiakat*. Mikor tehát Pestre költözött, már akkor egy teljesen kész regényt vitt magával.

VI.

Jókai Pesten. — Találkozása Petőfivel. — Első regényéből mutatvány jelenik meg. — A *Nepean-sziget* nagy sikere. — Petőfi versei Jókaihoz. — Jókai ügyvédi vizsgálja s első és utolsó pöre. — Jókai írói társasága. — Irodalmi viszonyok a negyvenes évek derekán.

A joggyakorlat befejeztével Pestre került, s Molnár József ügyvédhez került jurátusnak. Eleintén Molnárnál lakott, s a szálláson kívül havi hat forint fizetést kapott, de később, alkalmasint az ügyvédi vizsgálja után, Szigligetiékhez költözött.

Jókai 1845 március elején érkezett Pestre. Természetesen azonnal fölkereste Petőfit, a ki akkor már ujságíró volt: Vahot Imre Pesti Divatlapjának segédszerkesztője.

Petőfi egyik kortársa, Török Zsigmond „Apró fényképek“ című munkájában így írta le Jókai és Petőfi pesti találkozását:

1845 novemberének egyik borus délutánján néhány fiatal író ült együtt a Pilvax-kávéházban, az ugynevezett közvélemény-asztalnál. Ennek az asztalnak a negyvenes évek közepén már országos híre volt. Itt találkoztak a legjelesebb magyar írók és művészek, itt kereste a magyar irodalmat a vidékről fölzarándokolt író. Itt volt Petőfi-től Sasku Károlyig az egész irodalom s ennél az asztalnál fogamzottak meg a leghatalmasabb forradalmi eszmék. A Pilvax-kávéház

közvélemény-asztalánál beszéltek meg a tizenkét pontot, melyet a városházán ütöttek nyélbe; a sajtószabadság eszméjét ennél a híres asztalnál keresztelték meg; szóval az ország sorsát intézték akkor a híres asztaltársaság tagjai.

Petőfi Sándor bársonnyal bélelt, kerek Lendvay-köpönyegben érkezett a társaságba és helyet foglalt. Nemsokára egy szelidképű, szőke fiatalember érkezett s egyenesen Petőfi után tudakozódott.

Petőfi fölugrott, össze-vissza ölelte és csókolt a kedvelt szójárása szerint így kiáltott föl:

— Szervusz szép öcsém!

A társaság figyelme a jövevény felé fordult, Petőfi pedig folytatta:

— Csakhogy már valahára fölvetődtél ebbe a sváb fészekbe! No, fiuk, ide nézzetek! Ez a kisasszonyos gyerek, a kiről már olyan sokszor beszéltem, nem más, mint Jókai Mór.

A társaság tagjai fölugráltak és kezét fogtak vele, Petőfi pedig tovább vitte a szót:

— Hallom gyerek, hogy te is irka-firkára adtad a fejedet. Hát megbolondultál szép öcsém! Hanem azért üdvözljétek fiuk, üdvözljétek Jókaiiban Magyarország jövődöbéli legnagyobb piktorát! Mert vigyázz ám szép öcsém, hogy te is úgy ne járj az irodalommal, mint én a színészettel! Most pedig gyere velem, majd elviszlek és bemutatlak Vahot Imrének a principálisomnak, szegény feje nagy csacsi az igaz, de jó kosztot tart és tizenkét pengőt fizet nekünk havonkint.

Jókai mikor Pestre érkezett, még az nap megmutatta Petőfinek a Hétköznapiakat, ki azt „szemtől-szembe agyondicsérte“, s azonnal Vahothoz vitte. Vahot lapjának március 6-iki, 19-ik számában közölt is a regényből egy mutatványt. *Az ingovány oáza* címmel s csillag alatt a következő sorokkal mutatta be a közönségnek az új

író: „Ezen mutatványból világosan kitűnik, hogy írójának igen szép tehetsége, nagy ereje van e pályához. Képzelete, nyelve egyaránt gazdag és eredeti.“

Petőfi ekkor már igen kedvelte Jókait, rendszeren „kis öcsémnek“, „Marcinak“ szólította, és továbbra is segítségére volt, hogy első művei a lapokban megjelenhessenek.

1845 szeptember 20—27-ikén jelent meg Frankenburg lapjában, az *Életképek*-ben Jókainak a *Nepean sziget* című elbeszélése, mely igen nagy feltűnést keltett; Frankenburg Jókai első sikeréről ezt írta Emlékirataiban:

Az *Életképek* mutatta be először a közönségnek Jókai Mórt. *Nepean sziget*-e valóságos izgalmat idézett elő a magyar irodalomban merész koncepciója s költői nyelve álta. Sokan e ragyogó művet remek fordításnak s Jókai nevét álnévnek tartották. Annyira nem ismerte ezelőtt Jókait senki, hogy még Pompéry is azt írta nekem Pozsonyból: „tudni szeretném, ha lehet, hogy a Nepean sziget derék írója kicsoda? Nem mondom, hogy tökéletes mű volt, de magán hordta már a fényes tehetség jelét“.

Petőfi természetesen rendkívül örült barátja sikerének, s a következő verset írta Jókaihoz:

Egy fiatal íróhoz.

Üdvözöllek, ifju pályatárs,
Pályatársam s szeretett barátom!
Egykor én terólad jósolék,
S jóslatom most teljessedni látom.

Láttam egykor egy kis felleget,
S megmondtam, hogy ebből fergeteg lesz,
E kicsiny felhőcske te valál,
És most villámterhesen közelepsz.

Jöjj és ontsd lelked villámaid,
S lángjaikkal gyujtsd föl a világot;
Rendüljön meg a föld a midőn
Menydörgő jelszódat elkiáltod.

Hogyha majd villámlasz és menydörögsz,
Jőnek ellened zúduló hangok;
Mert ha nagy az égiháború,
Félre szokták verni a harangot.

De azért dúl a vihar tovább
Minden félrevert harang dacára,
Igy, barátom, te se hajtj ama
Jajveszéklő emberek szavára.

Eképp kellett volna nekemis
Tenni sokszor ostromolt pályámon.
Én e tehetetlen hangokat
Figyelemre méltatám. Sajnálom.

Eh, megtörtént, mit sajnálkozom?!
Hadd szorítsam jobbod, ifju bajnok,
Én, ki ilyen rokonszellemű
Pályatárs után már rég sóhajtok.

Fölléptél. Ez engem megujt,
Hogy a sorompók közt ketten állunk.
Most, barátom, küzdjünk, hadd legyen
Győzedelmünk, vagy vitéz halálunk!

A mint e versből is látszik, Petőfit már ekkor is nagyon elkeserítették a hűtelen barátok. Barátaiból váltak ellenségei. E miatt érzett fájdalmában nemsokára még egy verset írt legjobb barátjához:

Jókay Mórhoz.

Miért szeretsz te engemet,
Kit annyian gyűlölnék?
S én, a ki annyit gyűlölök,
Téged miért szeretlek?
Szeretlek téged, óh barátom . . .
Nem, nem barátom! . . . megbocsáss,
Hogy e gúnynévvel illetélek;
Mert a jelenkor gyermekének
E szó: »barát«, csak gúnyolás.

Percenként jobban-jobban el-
 Sötétül láthatárom ;
 De én éltemnek éjjelét
 Nem rettegem, sőt várom . . .
 Hisz annál fényesebb a csillag,
 Minél sötétb az éjszaka.
 Tudom, mert a szív mondja nékem,
 Te léssz sötét, kietlen éjem
 Hamvadhatatlan csillaga.

Nem hiszek én már senkinek,
 Nincs senkiben bizalmam,
 Mert életemben sokszor, ah,
 Oly sokszor megcsalattam.
 Bizalmam várát folygyújtották,
 Ledöntötték az emberek ;
 Romjai között egy ép oszlop van :
 Te állsz ott . . csak te . . magadban . . .
 Téged le nem dönthetnek.

Szentül hiszem, ha a világ
 Elfördul is szivemtül,
 Ha a világnak ajakán
 Rám átkok átka zendül :
 A te ajkadról akkor is még
 Reám csak áldás lebben el . . .
 Ha az egész világ egy kéz lesz,
 Mely eltaszit, miként dögvést :
 Kezed még akkor is ölel.

Tudom, hogy így tesz a világ,
 Hogy így fog tenni vélem.
 Fejemre köveket hajít,
 Míg életemet leélem.
 S hóhéraim, ha halva fekszem,
 Agyonveretve, egykoron :
 Koporsómhoz majd odalépnek,
 S melyet előbb megkövezének,
 Babérrel földik homlokom.

Oh, e babér, a melylyel a
 Világ magát gunyolja,
 Ez a babér, ez a babér
 Velőm égetni fogja,
 De nem soká tart égetése . . .
 Te, lelkem megmaradt fele,
 Hozzám te szinte eljövendesz,
 És koszorúmra könyet öntesz,
 S eloltod lángjait vele.

Hogy mennyire szerette Petőfi Jókait, kitűnik abból a levélből is, melyet 1846 januárban Bécsbe írt Kecskeméthy Aurélnak: „A mit én Jókai iránt érzek, — írja, — az, igazság szerint, nem is barátság, nem is testvéri szeretet, vagy tán e kettőnek keveréke, vagy talán mindkettőnél több . . . Valami le nem írható, s tagadhatatlan, hogy a világon senki iránt sem érzem azt, egyedül ő iránta.“

Jókai míg első irodalmi kísérleteivel próbálgatta a szerencsét, addig is szorgalmasan készült az ügyvédi vizsgára, s a szabály szerinti idő elteltével le is tette az ügyvédi vizsgát.

Oklevelét Jókai 1846-ban, tehát huszonegy éves korában kapta meg. A diplomát annak rendje és módja szerint úgy Pest vármegye, mint Komárom sz. kir. város közgyűlésén kihirdették, azzal a hivatalos megjegyzéssel, hogy „a „cenzura a *bizottság* részéről *dicséretreméltónak* találtatott“. Hogy Jókai, a ki mindig a legjobb tanulók közé tartozott, éppen az ügyvédi vizsgán csak dicséretben, s nem kitüntetésben részesült, annak okát ő maga abban látta, hogy szóbeli vizsgálatának fényes eredményét lerontották írásbeli dolgozatai, melyeknek stílusáról a bizottsági tagok mind azt konstatálták, hogy az gyöngé, bizony nagyon is gyöngé . . .

A budapesti ügyvédi kamara 1893-ban Jókait disztagjának választotta. Ez alkalommal *Schönfeld* Artur doktor, budapesti ügyvéd az *Ügyvédek Lapjában* cikket közölt Jókai prókatorságáról, s ebben a cikkben, Jókai előadása után, elmondja, hogy milyen volt Jókai Mór első és egyetlen pöre, s annak lefolyása.

Jókai, — írja Schönfeld, — ebben az első és egyuttal utolsó pörében a felperes képviselője volt. Egy serfőző megbízásából indított keresetet a vármegyeházával szemben főnnállott *Komló-kert* tulajdonosa ellen, *szerződés teljesítése és járulékai iránt*. Komló uram kötelezte volt magát a serfőzővel szemben, hogy az étkező helyiségeiben szükséges sörmennyiséget kizárólag tőle fogja szállítani és vendégeit lehetőleg az árpalé-ivásra szoktatja, hogy ilyképpen menél több sör fogyjon el és a megrendelések ahhoz képest jó nagyok legyenek.

Történt azonban, hogy a szerződés megkötése után Komló uramnak kéz alatt nagy mennyiségű jó és olcsó bort sikerült vásárolni, minek első következménye az lett, hogy a megállapodást semmibe se véve, minden igyekezetét oda fordította, hogy vendégei ne sört, hanem minél több bort, s „abból a pompás harmincasból“ igyanak.

A szerződés nem teljesítése miatt azután a serfőző, „képviseelve Jókai Mór pesti h. ügyvéd által“, „beperesítette“ az egykor országos hírű mulatóhely vendéglőjét.

Az alperes mindent tagadott; a bíróság ennélfogva fölhívta a felperes ügyvédjét, hogy kereseti állításait bizonyítékokkal támogassa.

Jókai hozzá is fogott a bizonyításhoz, s mindenekelőtt szakértőket hallgattatott ki, (szakértők gyanánt a legkényesebb izlésű étművészek voltak berendezve), kikkel azt igazolta, hogy bizonyos ételek, mint halak, tészta-neműek, stb. a bort, míg mások ismét a sört kívánják. Miután ez kellőképpen jegyzőkönyvbe vététt, Jókai ténybeli tanukra hivatkozott, s becitáltatott egy sereg jókedvű jurátust, a Komló-kert legáldottabb gyomru és torku törzsvendégeit. Ezek mind azt vallották, hogy Komló uram az utolsó hónapok alatt menüjét olyképpen állította össze és konyhájában csakis

oly ételeket főzetett, melyek mellé vendégei — ha csak a gyomor kívánta regulától eltérni nem akartak — mást mint bort nem is ihattak.

Mindezek alapján Jókai „beigazolva látta alperesnek a keresetben hivatkozott rosszhiszeműségét“, s keresete értelmében ítéletet kért. Költségeit . . . jó sokban számította föl. A bíróság az alperest föltétlenül elmarasztalta, s ítéletben kimondta, hogy Komló uram, a kikötött bánatpénzen fölül, a szerződés szerinti „sörköteles“ hónapokban elmaradt hasznot nyolc nap alatt „különbeni végrehajtás terhe mellett“ köteles megfizetni a felperesnek.

Jókai, ki e per előtt „ügyetlen“, a per folyása alatt „egy-ügyű“, s annak befejeztével „ügye-fogyott“ prókátor volt, egy ugyanakkor megtartott végrehajtás alkalmával, midőn egy szegény özvegyasszonynak utolsó tehenét kellett volna elhajtania, annyira kegyetlennek találta az ügyvédi mesterséget, hogy annak — alig néhány hónappal az oklevél megszerzése után — végképpen hátat fordított.

Jókai maga első és egyetlen perének történetét kissé másként mondja el *Az én kortársaim* című visszaemlékezéseiben. Az ő elbeszélése így szól:

A Nagy Komló tulajdonosa, a ki serfőző volt, kártérítési pert indított a Nagy Komló korcsmárosa ellen, azon vád alapján, hogy bérölje, a korcsmáros, édes ételeket ad fel a vendégeknek, a mire azok aztán inkább kívánnak bort inni, mint sert, s így a serfőző sere nem fogy elég mennyiségben. Én voltam a korcsmáros ügyvédje. Én tehát megesküdtettem hat jurátust és tiz mesterlegényt, mint kompetens tanukat, arra, hogy édes ételre éppen sert kíván az ember inni; ámde a felperes ügyvéd megesküdttetett tizenkét jurátust és husz mesterlegényt arra, hogy az édes ételre bort kíván az ember. Persze, hogy

mind arra a kérdésre, hogy ki ihatnék sert? mind arra, hogy ki ihatnék bort? tanut annyit lehetett kapni, ahány seres és boros pohár van a világon. Végre ítélet alá került a processzus. Az első bíróság azt ítélte, hogy édesre bort kell inni. Vesztettem, de nem csüggedtem. Megappelláltam. A királyi tábla jobb izléssel birt, ott a sernek ítélték oda az igazságot. Győztem. Hanem akkor az ellenfél megfélebbelte a perét a hétszemélyes táblára. Akkor aztán megharagudtam: „Nem bánom, igyatok sert, akár bort, én jól laktam, nem veszekedem tovább!” És soha többet engem a magisztrátus nem látott. Elhatároztam, hogy író leszek és semmi más.

Az első per történetét azért írta meg Jókai, „nehogy az utókor félrevezettségé”, ezt az elbeszélését tehát hitelesnek elfogadhatjuk, bár látjuk, hogy nem szerepel benne az a bizonyos szegény özvegyasszony, a kinek egyetlen tehénkéjét el kellett volna Jókainak árvereznie. Ez a tehénke alkalmasint sohasem létezett, bár maga Jókai a newyorki *Forum* számára 1893-ban írott önéletrajzában így emlékezik ügyvédkedéséről: „Egy pöröm volt, azt meg is nyertem; azon időben az ügyvédnek magának kellett exekválni az alperest. Azt már nem követtem el.” Kétségtelen, hogy Jókainak egy pöre volt: a Komló korcsmárosát védte, s a Komló tulajdonosa, egy gazdag serfőző ellen nyert pört; mi módon jutott volna tehát ahhoz, hogy egy szegény özvegy asszonynak az egyetlen tehenét ellicitáltassa?

Jókai különben akkor, mikor az ügyvédi oklevelét megszerezte, már aligha gondolt arra, hogy író lesz belőle; belekerült abba az írói társaságba, a melyben, Petőfit kivéve, mindenkinek

volt ugyan oklevele, de senki sem ügyvédeskedett. Csak az irodalom és a politika járt a fejükben, és sikerült is mindenküknek fényes szerephez jutni, kinek az irodalom, kinek a politika terén. Ennek az írói társaságnak tagjai voltak Petőfi és Jókain kívül: Csengery Antal, Pálffy Albert, Degré, Obernyik, Bérczy, Pákh Albert, Tompa, Kerényi, Lisznay, Irinyi, Frankenburg, Bogdán Lajos, Vahot, Pompéry, Czakó, Emődy, Dobsa, Vasváry, Csernátony, Kazinczy Gábor, Sárossy, Lauka, Sükei, Vas Gereben, Berecz, Bulyovszky, Oroszhegyi, Xantus, Losonczy, Szilágyi, Vajda, Adorján, Kecskeméthy Aurél és Ludassy (Gans) Mór. Mindezek a fiatal írók igen szerény viszonyok között éltek, és így soruk nem lehetett valami nagyon csábító. Jókai maga így beszéli el („Az én kortársaim“), hogyan lett íróvá:

Írónak lenni sokkal könnyebb és sokkal nehezebb volt akkor, mint most.

Könnyebb volt azért, mert az életmód mesésen olcsó volt akkor. Talán el sem fogják hinni, ha elmondom, mi költségem volt kezdő író koromban.

Hat forintot fizettem egy butorozott szobáért havonként Szigligetinek: ő volt a házigazdám. Öt forintért kaptam pompás ebédet, egy forintért kiszolgáltak, reggelezni nem szoktunk, vacsora helyett pedig valamennyi fiatal író-pajtás velem együtt Dapscher uram tejes boltjába járt, és tejet, vaját ozsonnázott, a mi került három forintba havonként. E szerint tizenöt forintból uri módon lehetett akkor megélni.

Hanem az volt a baj, hogy ezt a tizenöt forintot volt nehéz megkeresni irodalmi uton. Akkor Pesten csak két olyan politikai lap volt, a

melyikhez magáratartó írónak el lehetett szegődni.

Az egyiknek kellett két rendes munkatárs, a másiknak három. Volt három divatlap is, de azok közül az egyik anathema alá volt vetve, abba nem lehetett írni, a másik kettő honorált, de szűken. Petőfi kapott egy versért öt forintot, nekem az első novellámért adott Frankenburg harmincat.

Hanem enyhíté a kezdet terheit az akkori öreg írók, a koszorúok pátriárkális szivessége irányunkban. Azok nem nézték le, nem ignorálták a fiatal irodalmat. Vörösmarty maga volt az, a ki a még ismeretlen Petőfi első kötet verseinek kiadását egy ellenzéki körnek ajánlotta, s mert az ellenzéki körnek pénze nem volt, Tóth Gáspár derék magyar szabómester ajánlkozott a nyomtatási költségek viselésére.

Az én legelső regényemet maga Nagy Ignác vitte el Hartlebenhez s el is adta neki háromszázhatvan forintért, s akkor találkoztunk életünkben először.

A mint az írói pályára léptem, legelőször is elfogott Frankenburg az Életképekhez szinbirálónak. Nem értettem hozzá. Mindenkit agyba-főbe dicsértem neki. Rögtön elcsapott, Helyette felfogadott a jó öreg Helmeczy ujdonság-írónak harmincöt forint fizetéssel, s ott segitettem a Jelenkort megifjítani három hónapig Királyi Pál barátommal, ki főszerkesztő volt.

A legnagyobb honorárium akkoriban ívenként tizenhat forint volt; egyes verseiért Petőfi kapott legtöbbet, öt forintot. Heckenast, Emich, Hartleben, Geibel önálló munkáknál egy kötet prózát 150—180 forinttal díjaztak, de azt előre fizették. A hirlapoknál működő írók is elég szerényen voltak fizetve. Az én havi díjam a Jelenkornál volt 35 forint.

Három szépirodalmi magyar lap volt akkor: a Pesti Divatlap, Életképek és Honderű. A

Pesti Divatlapok-at Vahot Imre szerkeszté; az volt a magyar középosztály, a jó falusiak közlönye, nyers, nyakas modorával, jó gyomrot föltételező élceivel, kezdő íróival s Petőfi költeményeivel. Az *Életképek*-et Frankenburg szerkeszté, maga is kitünő magyar prózairó, a ki a legtöbb tehetséges író tudta lapja körül egyesíteni. A *Honderü*, Horváth Lázár lapja, konzervatív szellemű, arisztokratáknak hízeltű lap volt.

VII.

A Tizek Társasága. — Jókai az *Életképek* szerkesztője. —
Petőfi házassága és Jókai.

Az irodalmi viszonyok mostohaságát tagadhatatlanul érezték az írók, de különösen Petőfi, a kinek szerkesztőjével, Vahot Imrével, sok kellemetlensége volt. Petőfinek végre is az az ötlete támadt, hogy a fiatal írókat emancipálni kell a szerkesztők és kiadók uralma alól. Az volt a terve, hogy tiz fiatal író társasággá alakít, a melyben kötelezik magukat arra, hogy egy évig egyetlen idegen lapnak sem dolgoznak, hanem maguk adnak ki egy ujságot, a melyben kedvükre írhatnak, s a melytől munkásságuknak jobb díjazását remélhetik.

Petőfi ezt a tervet legelőször is Jókaival közölte, 1847 elején, s Jókai természetesen hozzá járult. Azonnal hozzá láttak a társaság szervezéséhez, miközben gondjuk volt rá, hogy az irodalomnak lehetőleg minden faja képviselve legyen a társaságban. A drámaírók közül csakhamar megnyerték Obernyik Károlyt, az *Örökség* szerzőjét és Degré Alajost, az elbeszélők közül Pálffy Albertet és Bérczy Károlyt, az élet-

kép-írók közül Pákh Albertet, a ki akkoriban Kaján Abel név alatt írt kedvelt rajzokat, s a költők közül Tompa Mihályt és Lisznyay Kálmánt; a tizedik, Kerényi Frigyes, csak áprilisban csatlakozott hozzájuk, mikor néhány napig Pesten járt.

Az érdekes vállalkozásnak természetesen

Jókai lakóháza Kecskeméten.

hire ment, s természetes, hogy a szerkesztők nem örültek neki. A *Honderű* gunyolta az ifjakat és sértett hiúságukat emlegette, Frankenburg lapjának, az *Életképeknek*, melléklete, az *Irodalmi Őr*, azonban igen komolyan foglalkozott velük; e lap március 14-iki számában olvassuk a következő sorokat:

Fájdalommal hallottuk, ha a kósza hirnek

még hitelt lehet adnunk, hogy fiatalabb íróink jobbjai, ugymint Jókai, Tompa, Petőfi, Kaján Ábel, Obernyik, Pálffy, Lisznyay, Degré, stb. aláírás és becsületszó mellett, elhatározták, miszerint ezentul egyetlenegy szépliteraturai lapba sem fognak többé dolgozni. Nem akarjuk ezt elhinni a szépirodalom s különösen a szép olvasó hölgyvilág érdekében, mert ha valósulna, ily jeles ifju tehetségek elvonulása e térről, érezhető csapásnak tekinthetnénk. Legyen szabad őket megkérni, nyilatkozzanak e hír valótlan-ságáról, ez által bennünket tisztelt pályatársainkkal s olvasóinkkal együtt megnyugtatóndók.

A „tizek“ erre az udvarias kérdésre április 8-ikán szintén udvariasan válaszoltak; válaszuk, melyet az Irodalmi Ór április 12-ikén közölt, így szólt:

Miután e hír és közlés alulirottakat illeti, s miután néhány lap ujdonságírói s levelezői e közlés nyomán alulirottakról s szándékukról elferdített tudósításokat és epés megjegyzéseket kezdtek hintegetni a közönség előtt: szükségesnek látják alulirottak kinyilatkoztatni, miszerint igen is ők elhatározták, hogy folyó év július első napjától kezdve munkálkodásukat a szépirodalmi lapoktól megvonják, s erejüket nagyobb dolgozatok s különösen pedig majdan egy általuk közös erővel megindítandó irodalmi vállalat létesítése célján kívül semminemű mellékes, vagy talán, mint némelyek hinni és állítani akarják, — szenvedélyszülte cél nem vezeté.

Vahot Imre, a Pesti Divatlap szerkesztője, azonban rútul megréfálta a „tizek“-et. A társaság alakítása előtt a „tizek“ közül többen a Pesti Divatlap munkatársai voltak, s néhányuknak voltak még ki nem adott dolgozatai Vahot szerkesztői fiókjában. Vahot csak azt várta,

hogy elkövetkezzék július elseje, a mely naptól kezdve a fiuk megfogadták, hogy nem irnak többé a lapoknak, — s a Pesti Divatlap júliusi legelső számában a Tizek Társaságának egyszerre öt tagjától közölt szépirodalmi munkákat: Petőfitől, Lisznyaytól, Obernyiktól, Degré-től és Tompától, a szerzők engedelmé nélkül. A Tizek persze erre nem számítottak, s igen megharagudtak érte, Petőfi még párbajra is hívta Vahotot, de Vahot arra hivatkozva, hogy ő Petőfinek apja lehetne (bár csak két évvel volt idősebb), a párbajra nem volt hajlandó.

Vahot tréfájánál sokkal nagyobb baj volt az, hogy a Tizek a tervezett szépirodalmi lap, a *Pesti Füzetek* kiadására, a helytartótanáctól nem kaptak engedelmet, — Abban az időben, — írja Jókai, — a lapkiadáshoz engedély is kellett. A lap-tulajdon akkor szabadság volt, s gondoskodva volt róla, hogy három szépirodalmi lapnál több ne legyen a világon. A Tizek nem kaptak egy negyedik lapra engedelmet, s egy évre terjedő fogadalmukkal csak azt nyerték, hogy egy évig el kellett némulniok, nem irhattak sehova.

Frankenburg Adolf, az Életképek szerkesztője, a ki igen jó viszonyban állott a fiatal írókkal, igyekezett fölhasználni ezt a helyzetet, s egy igen terjedelmes és udvarias levélben föl-kérte őket, hogy folytassák irodalmi munkásságukat az Életképeknél. A Tizek, belátva törekvésüknek tökéletes reménytelenségét, gyűlést tartottak, Frankenburg meghívását elfogadták, s őt erről a következő levélben értesítették:

Tisztelt szerkesztő ur! Önnek folyó (1846.) évi november 7-dikén hozzánk intézett, s reánk nézve több tekintetben hizelgő fölszólítása által nem csekély mértékben érezzük magunkat megtisztelve. — Egymásközi kölcsönös szerződésünk mult évi július 1-jétől egy évre kötöttet, s így önnek baráti fölszólítása nélkül, legalább nemleges tekintetben, jövő 1847-dik július 1-ig tartott volna. Tetteleges része alakulásunk céljának, nem nyilvánítható akadályok miatt, teljesülésbe nem mehetvén, ön fölhívásának vétele után, de leginkább az ön által előadott motivumoknál s a divatlapok nagyobb része által szorosabban kifejtett irány és programnál fogva, társulatunk a jelenvoltak s a beküldött nyilatkozatok közmegegyeztetével, fölbontottnak nyilváníttatott, s az adott szó kölcsönösen visszaadott. Ha a magyar irodalmi körülmények az eddigieknél netalán jobbra változnának, most szándéklott, de foganatba nem hozathatott célunk bizonyosan újra egyesítend bennünket. Most azonban szívesen engedünk ön fölszólításának, és — közremunkálásunkat előlegesen is igérve, — mi által a szépirodalom emelésére s ennek folytán a közügy előmozdítására nézve csekély tehetségeink befolyással lehetnek, mindezzel az olvasóközönség elibe föllépni, különösen a dolgok jelen állapotában, legszentebb kötelességünknek ismerjük. Kelt a Társulat 1846-ik november 16-diki gyűléséből. Kaján Ábel, m. k. társulati jegyző.

A *Tizek* csakhamar meg is kezdték irodalmi munkásságukat Frankenburg lapjánál. A sort Jókai nyitotta meg, „Sonkoly Gergely“ című híres elbeszélésével. Irt a lapba azután Degré, Lisznyay és Petőfi is, — ez utóbbi az „Örült“ című rapszodiát, — majd Pálffy és a többiek is, kivéve Obernyik Károlyt

és Pákh Albertet, a kik 1847 július 1-ig csak-
ugyan nem irtak egy lapba sem.

A fiatal írók elfoglalták a teret, s megkezdték munkájukat.

Uj, ifju és merész volt, — írja Jókai, — egész irányzatuk politikai, társadalmi, költészeti téren, elütő az eddigitől, kezdeményező, korszabavágó. Az uj kor eszméi áthatottak a szépirodalomba is. A francia írók (azok a régiek) nemes rajongásai, erős meggyőződése, dicső ábrándjai magukkal ragadták mindazt, a ki ifjúságot s nemes ábrándokat bírt.

Valamennyien franciák voltunk! Nem olvastunk mást, mint Lamartinet, Michelet-t, Louis Blancot, Suet, Hugo Victort, Bérangert, s ha egy angol vagy német költő kegyelmet nyert előttünk, úgy az Shelley volt és Heine, magok is nemzetei kitagadottjai, s csak nyelvökre nézve angol és német, de szellemükben franciák. Petőfinél valódi kultuszszá fejlődött ki a francia-imádás. Még szakállát is franciásan hagyta meg, s ebben követték a többiek is: Téli, Irinyi, Czakó, Lauka, Kecskeméthy, mind csupa francia-szakállt hagyott; csak én nem, mert nekem még semmilyen se volt. A legnagyobb dicséret volt Petőfitől, midőn monsieur Rayéennek így mutatott be: „Ez valóságos francia regényeket ír magyarul“. Valóban azt tettem. Nekem is tetszett a csodálatos, a meglepő, a rendkívüli. Az ó-kor eszméi, politikusai, literátorai, kritikusai csakhamar le voltak győzve, s csak az volt a kérdés, hogy önként el akarnak-e vonulni vagy bevárják, hogy kergetse őket valaki.

1847 második felében Frankenburgot, a kinek hivatala volt a helytartóságnál, előléptették és áthelyezték Bécsbe, hogy szabaduljanak tőle és a lapjától. Frankenburg az *Életképek* szer-

kesztését Jókai Mórnak adta át. — „Jókai nagy ambícióval teljesítette föladatát, — írja róla Névy László, — írói talentumán kívül, szeretetreméltó egyénisége, eleven szelleme a legkiválóbb tehetségeket vonta magához, s az idősebb írók-épp oly szívesen csatlakoztak hozzá, mint nagyratörő kortársai. Az *Életképek* ekkori munkatársai között ragyognak irodalmunk legfényesebb nevei. Tisztán irodalmi és személyes szimpatiákon kívül a politikai meggyőződés, a szabadelvű törekvések is szorosabban csatolták egymáshoz az ifju nemzedék tagjait, s a gyakori érintkezések nagy hatással voltak tevékenységükre.“

Jókainak, mint szerkesztőnek az volt az első dolga, hogy Petőfit lapjához szerződtesse. A szerződés szerint Jókai arra kötelezte magát, hogy negyedévenként hat költeményt kiad Petőfiktől, s minden költeményért 50—50 forintot fizet.

Erre az időre esik Petőfinek az a terve is, hogy írói triumvirátust akart alkotni Arany Jánossal és Tompa Mihálylyal. Jókai természetesen Tompát és Aranyt is szerződttetni akarta a lapjához, Tompa azonban bizalmatlan volt, s határozatlanul „szörnyü lutránosul“ válaszolt Jókainak, a ki ezt egy levélben el is panaszkolta Petőfinek. Tompának ez a bizalmatlankodása nem csekély mértékben járult hozzá ahhoz, hogy Petőfi csakhamar teljesen elhidegült tőle.

Az *Életképek* átvételének idején aránylag már jómódban élt ugy Petőfi, mint Jókai. Petőfi akkoriban kapott kétezer forintot Emich Gusztávtól verseinek a kiadásáért, Jókai lapja pedig eleinte igen jövedelmező irodalmi vállalat volt.

1847 őszén Petőfi megnősült, s Pestre költözve a Dohány-utca 373. számú, akkoriban Schiller-féle ház első emeletén vett ki háromszobás lakást, Jókaival közösen. Petőfiék két szo

A zsidó fiú

Druma 5. felvonásban

/Sári/ Alkony/

Kaján/egyfelvételjei orvosa halog/ Salamoni/egyfelvételje/

Salamoni

Órc. Kaján 'hol vetted ezt a lányt?'

Kaján

De döro egy befűd 'hol vettem volna?'

Ném, s ha megholt, fűltte őt nekem.

S kerékly vagyot, hogy ily szép gyermekem van.

Salamoni

Nem, nem lehet 'az éjből loptad őt.

Hol angyal volt S tén o nem is lány,

Se bábijer vagy, és ő fűllamed,

Légből lehet, s lányorból abból,

Öregjéti hűndör hűremény.

A zsidó fiú első lapja, Petőfi kézírása.

bában, Jókai pedig a harmadikban lakott, melyet konyha választott el Petőfiék szobáitól. Jókai Petőfiéknél lakott 1847 november 4-től 1848 június 2-ikáig, s fizettek az egész lakásért összesen 260 pengő forintot egy évre. A konyhát és az ebédlőt közösen használták, s együtt is

étkeztek. A közös ebédet az Arany Sasból vitték, mert Petőfinének semmihez sem volt olyan kevés kedve, mint a gazdasszonykodáshoz. Bort nem ivott se Petőfi, se Jókai. Este rendszeren otthon szoktak lenni, együtt teáztak és beszélgettek, s vagy a saját műveiket olvasták föl egymásnak, vagy a francia költőkből olvastak.

Az *Életképek* munkatársai csakhamar megszorodtak egy nő-íróval; Jókai olyan udvarias volt, hogy lapjában kiadta Szendrey Julia naplóját, ragyogó előszót is írt hozzá, sőt egyszer azt írta róla, hogy Szendrey Julia olyan írónő lesz, hogy egykor még Petőfi nevére is fényt fog vetni...

Petőfinéről egy helyütt („Az én kortársaim“) ezt írta Jókai:

Szabad, merész gondolatjárása volt, egészen összeegyező férjeével: néha excentrikus, de mindig szelleműs. Én megvallom, hogy nem találtam olyan szépnek, mint a minőnek Sándor versei megörökiték: alacsony termete volt, egészséges arcszíne, de férfias metszésű szája; mindegyik szeme szép volt külön, de a kettő közt nem volt összhangzás; a mellett rövidre nyírott haját viselt; s éppen úgy tudott ember nem viselte divatokat kitalálni, mint Sándor. Egyszer főkött helyett egy nemzetiszínű csigalaku frigiai sipkát csinált magának, abban ment színházba; Sándor el volt ragadtatva tőle; nekem pedig torkomon akadt a szó, mikor azt kérdezte tőlem a főkötről: hát hogy tetszik?...

VIII.

Az 1848. márciusi események. - Jókai és a *tizenkét pont*. — Március tizenötödike — A sajtó felszabadítása. — Jókai szerepe a március 15-iki eseményekben. — Az *Életképek* és a forradalom. — Petőfi Jókainak szerkesztő-társa. — Petőfi meghasonlása Vörösmartyval. — Jókai szakít Petőfivel.

Elkövetkeztek az 1848. márciusi események. A Párisban megindult népmozgalom rohamos gyorsasággal terjedt el egész Európában. Mindenki érezte, hogy nagy időknek kell bekövetkezni. Megsejtették ezt a magyarok is, és már jóval előbb, mint a bécsi forradalom készülődött, lázban volt az egész Magyarország. A pesti Ellenzéki Körben már hozzáláttak az országos ellenzék szervezéséhez, s Irinyi József előbb megszerkesztette az örökké enlékezetes tizenkét pontot, semmint a bécsi forradalom híre Budapestre érkezett.

A budapesti „március 15-ikének“ indító oka, írja Jókai, nem a bécsi forradalom volt, hanem, a mit nyomtatott adatok igazolnak, a Pesti Körnek az a határozata, hogy „a magyar nemzet tizenkét pontban formulázott kívánatait“ ne intézzük egyenesen az országgyűléshez, hanem előbb köröztessük azokat az országban, vidékszerte.

Ez lett volna az eszme folyás elmocsárosodása.

Ez ellen indítottuk meg mi, márciusi fiatalok, a népre való hivatkozást.

Március 14-ikén este adtunk egymásnak találkozást az én szállásomon, melynek lakosztályán Petőfiékkel osztottunk.

Másnap reggel négyen jöttünk össze a ki-tűzött találkozó helyen: Petőfi, Vasváry, Bul-yovszky és én; de többi társaink, Degré, Bozzay, Vajda János, Sükey, Pálffy Albert, Emődy, Oroszhegyi, Dobsa a Pilvax-kávéházban vártak reánk, az ugynevezett „közvélemény asztalánál“.

Korán reggel volt: borús, esős idő.

Petőfi az elmúlt éjjel megírta költeményét: „Talpra magyar, hí a haza!“

Én pedig a pesti tizenkét pontját a fiatal Magyarországnak: „Mit kíván a magyar nemzet?“ a nép által megérthető magyarázattal alakítottam át. A tizenkét pont összeállítása Irinyi József műve volt, a ki azt a Pesti Kör elé terjeszté.

A kérdés csak az volt, március 15-ikének reggelén, hogy mi történjék e tizenkét-pontos petícióval?

Appelláljunk a népre! Ez volt közös meg-egyezésünk.

Vasváry Pál, kezében elefántcsont-fogantyus botjával, oly hevesen hadonázott, hogy a pálcator kirepült a botjából s az én falam szögletében állt meg a hegyével.

„Jó ómen.“

Előre a vassal!

S ezzel a szóval kezdődött meg az örökké emlékezetes 1848-iki március 15-ike, a sajtószabadságnak, a népszabadságnak örökké emlékezetes napja.

Siettünk a Pilvax-kávéházba, hol író-társaink szoktak összegyűlve lenni. Engem feltol-

tak az asztalra, hogy olvassam föl: „Mit kíván a magyar nemzet?” Valami villanyos melegség állta el akkor minden tagomat: érzem, hogy végzetes szó az, a mihez kezdek; de el voltam rá szánva, ha áldozatul esem is. Ki lett mondva. Utánam Petőfi olvasá fel halottföltámasztó költeményét: „Talpra magyar, hí a haza! Itt az idő, most vagy soha.”

S most, hová innen? Oda, a hol ifju tűz van: az egyetemre. Ugyanazon villanyárasztó jelenet, de már a csoportosult ifjuság buzditó riadala mellett, kinek nevében a vállakra emelt Vidacs János felelt a fölhívásra.

S hová innen?

A nyomdába! Nem ismerünk cenzort többé, kinyomatjuk a nemzet követelését és Petőfi buzditóját.

Landerer nyomdája előtt már valamennyi irótársunkat mind együtt találtuk; itt csatlakozott hozzánk Irinyi is, és a Nemzeti Színház tagjai, férfiak, nők.

Esős, sáros idő volt, a közönség esernyőket tartott kalapjai fölé.

„Ej, uraim, kiálték a közönségre, lehet, hogy egy óra múlva a golyók hullanak ránk eső helyett: akkor elfutunk-e?”

S akkor minden esernyő eltűnt a fejek fölül.

De eltűntek még a kalapok is abban a pillanatban, a midőn Irinyi az első példányát a nemzeti követelésnek felmutatá e szóval: „Ime, a szabad sajtó legelső nyomtatványa!”

A nyomtatógépet mindjárt legelső ragadta meg Irinyi, a második nyomást Petőfi, a harmadikat én tettem vele, hogy ha a merénylet szerencsétlenül üt ki, minket érjen a csapás, ne az ártatlan nyomdai személyzetet. Így lett kinyomtatva Magyarországon a szabad sajtónak legelső terméke. Így született meg a sajtószabadság.

Eszembe jut, hogy az alatt, a míg a tizenkét pontot szedték, fölhivattak a Nemzeti Kaszinóba, mely ugyanazon ház első emeletén volt, s ott egyike a legkonzervatívabb uraknak azt a tanácsot adta nekem, hogy a tizenkét ponthoz még vegyünk föl egyet: a papi jószágok elvétele. „Ugy-e bár, mondtam azért, hogy a 13-ik ponttal megbuktassuk a többi tizenkettőt? Köszönöm, a jó tanácsot!”

A mozgalom vezetői, a fiatal írók, elmentek a polgármesterhez is, a hol a rend föntartására és biztosítására százas bizottságot alakítottak, a melynek tagjai voltak az írók is mindannyian. Ez a bizottság, hogy legalább némileg jogos alapja legyen a mozgalomnak, elhatározta, hogy a sajtószabadság ügyében küldöttséget indít Budára a helytartótanácsához. A nép azonban nemcsak a sajtószabadságot kívánta, hanem ki akarta szabadítani budai börtönéből Táncsics Mihályt is, a kit „Józan ész” című műveért tartottak fogva. Hogy a küldöttség kérésének nagyobb nyomatókat adjanak, a nép elhatározta, hogy a küldöttséget föl fogja kísélni a budai várba, a hova e szerint huszezer tagu küldöttség készült . . .

Délben, írja Jókai, egy levelet kaptam, melyen egy kiszolgált császári tiszt volt aláírva, (később szomorú emlékezetű alak, mint hirhett feladó, — utoljára öngyilkos), ebben az volt velem tudatva, hogy az általunk csinált *parapluie*-forradalom nem ér senmit. Fegyver kell a nép kezébe. Ott volt aztán egy egész stratégiai terv. A jövő éjen tiz helyen meggyújtani a várost, a támadt zavarban megrohanni a Neugebäudet, ott a gyenge helyőrséget lefegyverezni, az ágyukat elfoglalni, azokkal a Károly-kaszárnyán rést töretni, azt megostromolni. Az

üllői kaszárnya felől torlaszokat emelni, a lovas-ság elé tört üvegdarabokat hinteni, az olasz katonákat haranguirozni, egypár generálist kezesül letartóztatni, stb. stb., hogy én nekem a hajamszála mind az ég felé állt bele. Még akkor volt.

Sietve hívtak Rottenbillerhez, még nem is közölhettem senkivel a borzasztó haditervet. Ott találtam nála a tüzérség főparancsnokát Budáról. A kis köpcös ur szörnyű harcias képet mutatott, azt mondta, hogy ő be nem ereszt olyan nagy népsokaságot Budavárába, mint a mennyi bevonulni szándékozik. Ő becsukatja előttük a kaput. Rottenbiller figyelmezteté, hogy ez nagy baj lenne a kapura nézve, mert azt akkor bizonyosan betörnék. „Akkor én összefogom önöket kartácsoltatni!” kiáltá a vitéz al-ezredes.

Erre én azt mondtam neki: „Azt teheti ön, hanem, ha mi kiejtjük a kezünkből a három-szinű zászlót, akkor majd jön utánunk más, a ki a vörös zászlót emeli föl.” S azzal megmutat-tam neki a kapott haditervet, eltakarva az alá-írást.

A becsületes főtiszt azt mondta ennek föl-olvasására, hogy „ez nem tréfa“, s aztán ő kez-dett el bennünket kérni, hogy csak vezessük hát okosan a népet, majd ő is rajta lesz, hogy semmi baj ne történjék.

Ez volt Budavár vérnélküli bevételének ge-nezise, melyhez a haditervet mi hárman csinál-tuk: Rottenbiller, a tüzérezredes, meg én; bár-mennyire igyekezzenek is e körülményt a históri-kusok agvonhallgatni.

Délután a nép a Nemzeti Muzeum köré gyűlt össze, a hol Petőfi a lépcső egyik párká-nyáról elszavalta a „Talpra magyar“-t, a mivel természetesen tomboló lelkesedést keltett. Majd

megválasztották a Budára induló küldöttséget, a melyhez tengernyi nép csatlakozott.

A helytartótanács ideiglenes elnöke, Zichy Ferenc gróf látta, hogy a nép mozgalma már óriási arányokat öltött, s hogy föltétlenül engednie kell; hozzájárult tehát a sajtó szabaddá tételéhez, s elrendelte, hogy Táncsicsot bocsássák szabadon.

Az első siker határtalanul föllelkesítette a népet, mely diadalmenetben vitte Budáról Pestre a börtönéből kiszabadított Táncsicsot.

Szünetelt ezen a napon a fővárosban minden munka, s az utcán volt az egész lakosság még késő éjjel is.

A Nemzeti Színház is kitett e napon magáért, írja Jókai, színrehozták a cenzura által rég eltemetett nagyszerű Bánk bánt s ingyen előadást nyitottak a közönségnek. Képzelsen valaki ilyen látványt! Ingyen előadás, Bánk bán, szabadságtól idvezült, örömtől ittas nép, a színház minden zúga tömve; szép hölgyek és kufárnők, elegáns urfiak és mesterlegények összekeveredve; és valamennyien oly sárosak, mint a kik egész nap barrikádokat ostromoltak.

Aztán megzendült a Rákóczy-induló. Még csak ez hiányzott! Az embernek kedve támadt az egész publikumot sorba csókolni. Aztán fölhúzták a függönyt; a Nemzeti Színház egész személyzete teljes diszben állt a színen s rákezdé a „Hazádnak rendületlenül“-t. Drámai tagok is énekeltek, ki hogy tudta. Utóljára a publikum is együtt énekelt velük. Végig az egész szöveget. Dehogyn lehetett aztán szó Bánk bánról. Előbb kívánhatott volna egy kétségbeesett népszónok csendet a Niagara-zuhatagtól, mint ettől a lelkesedésében határt nem ismerő közönségtől. Nem kellett annak se Bánk bán, se Petur bán; nem

HÉTKÖZNAPOK.

JÓKAY

IRTA

JÓKAY MÓR.

Első füzet.

P E S T.

HARTIEREN C. A. TULAJDONA.

1846.

A Hétköznepok első kiadásának címlapja.

volt türelme őket kihallgatni. Abba kellett hagyni a darabot. Ekkor Egressy Gábor, a nagy nap egyik hőse, arra az ötletre jött, hogy kiállt a szinpadra, fekete attilában, görbe karddal az oldalán, s elkezdé szavalni a Petőfi lángszavu versét: „Talpra magyar, hí a haza!“ Erre egy kicsit elszenderültek a karzatok; de mikor odaért Egressy, hogy „Kárhozottak ősapáink!“ lekiált egy hang a kakasülőről: „Ha kárhozottak, maradjanak a pokolban“. S azontul nem tudom én mit szavalt Egressy Gábor, csak azt tudom, hogy minden ember kiabált, én is kiabáltam; de a magam szavát sem hallottam. Végre kitalálta a fölizgatott közönség, hogy mi kell neki? — „Lássuk Táncsicsot!“ S azzal elkezdte a lelkesült nép hangoztatni Táncsics nevét. Táncsicsot akarták a szinpadon látni. Hasztalan volt minden józan ellenvetés; hogy szegény Táncsics most odahaza van a családjánál, pihen, ne háborgassuk; nem is illik, hogy egy nemzeti mártírt most ide a szinpadra cepeljünk, mint valami híres koncertistát s az itt hajtogassa magát a publikumnak. — Nem használt semmit. — A nép Táncsicsot akarta, s addig nem mozdult a helyéről, míg azt meg nem kapja; a zaj egyre növekedett. A nép vezérei zavarban voltak, hogy mint szabaduljanak meg az ünnepélyes napnak ederültté lenni fenyegető befejezésétől?

Hasztalan szónokolt Petőfi a zártszék tetejéről; hasztalan állt ki Irinyi a tudósok páholyának mellvédére a népet haranguirozni; elveszett még Vasváry szava is a zajban, pedig a legfelső kakasülőről kísérté meg a tengercsillapító szónoklatot. A közönség a színházat szétbontani készült.

Sokan már arra a gondolatra jöttek, hogy valakit föl kell öltöztetni Táncsicsnak, s bemutatni helyette a szinpadon, a mi nagy sérelem lett volna a nép jóhiszeműségén.

Ekkor nekem egy mentő gondolatom tá-

madt. Fölmegyek a színpadra, s szólok a néphez a prosceniumból.

S azzal térdig sárosan, mint más, vállamon a karbonári köpönyeggel, behorpadt cilinderekkel mellett egy óriási veres tollal, oldalamon egy jurátus-karddal fölrontok a színpadra.

Ott találkoztam legelőször is Laborfalvy Rózával, ki saját nemzetiszínü kokárdáját vette le, s azt keblemre tűzte; azzal léptem a publikum elé.

Hanem ez aztán hatás volt!

Mit beszéltem, azt nem tudom; hanem hogy kihallgattak, az áll; s hogy aztán szép csendesen és lelkesülten hazaoszlott a publikum, nem követelte többé, hogy Táncsicsot a színpadra hurcoljuk, az is igaz.

Március tizenötödikéről még egy érdekes följegyzése van Jókainak: ez a Magyar Nemzet 1899 október 1-i számában jelent meg, és így szól:

Volt-e ennél bolondabb dolog valaha? Hiszen ha nem sikerül, ezt a napot örök időkre mint a bolondok napját fogják megülni, s miként a brittek Guy Fawkes kitömött szalmabábját, úgy fogják a mienket a piacon megégetni.

Nyugtalan éjszakám volt: a rossz ember,*) meg a jó ember nagy küzdelemben volt egymással; az első azt suttogetta: „ne légy bolond, hagyd itt ezt a helyet, menekülj haza szülővárosodba, huzd meg magad a kis benyilóba, a hol még megvan a nyugodalmas ágyad, folytasd a becsületes mesterségedet, a melyben apád megöszült, s hagyd magukra az elérhetetlen ideálokért örjögöket.“

* Célzás Jókai e följegyzéseinek jellegére, mely így szól: «Minden emberben két ember lakik; egy rossz ember, meg egy jó ember. A rossz ember mindig okosat tanácsol, a jó ember mindig bolondot. Hanem aztán van egy magasabb hatalom, mely a bolondot mindig jóra fordítja...»

Ha a rossz emberemre hallgattam volna, a ki okosat tanácsolt: akkor nem irtam volna meg azt a száz kötetet, hanem volnék mostan komáromi polgármester. — Hirem, az igaz, hogy így is elég nagy volna.

De én a jó emberemre hallgattam, a ki a bolondot tanácsolta, s a mit másnap tettem, annak a félszázados jubileumát tavaly ülte meg az egész nemzet.

Másnap, március 16-ikán megalakult a rend fenntartására a nemzetőrség, melybe több ezer polgár fölvetette magát. De a nemzetőrségnek nem volt fegyvere. Kértek tehát a katonai hatóságtól, mely a kérelemre azt felelte, hogy ötszáz puskánál többet nem adhat, mert a többi fegyvert elvitték Komáromba. A nép ezt nem hitte el, bár Lederer tábornok katonai becsületszavát adta rá, hogy igazat mondott. A nép meg akarta ostromolni az arzenált, s vérontás lett volna, ha Jókai egy lelkes szónoklattal szét nem osztatja a tömeget.

A mozgalom első napjai igen fényesek voltak; folyton az utcákon volt a nép, s a legelőkelőbb urak és hölgyek is eljártak a Nemzeti Múzeum elé, a hol mindennap népgyűlés volt, hogy az ifjak ébren tarthassák a nép lelkesedését.

A sajtó igyekezett hasznát venni a cenzura eltörlésének; most már minden lap politizált, az *Életképek* azonban csak óvatosan.

A nagy nap után, március 19-én, jelent meg először Jókai lapja. Most már a cimlapja is megváltozott: a cím fölé ez volt írva: „Egyenlőség, Szabadság, Testvériség,” — alája pedig: „Népszava.” Még egy változás volt a cimlapon: Jókai most már y nélkül, i-vel irta a nevét.

A lap első hire így szól: „Jelentjük, miszerint lapunkból az Y ki van küszöbölve; ezentul senki nevét sem fogjuk az arisztokratikus végbetűvel írni többé.“

A lap boritékán, a belső oldalon olvassuk a következő sorokat:

A forradalom kiűtött. Magyarország di-esősége napjait kezdi élni. Vidéki levelezőink tudni fogják: hogy ezentul melly dolgokról kell írniok. Béke, szabadság és egyetértés. A nép kivitta jogait egy csöpp vér nélkül, jelen lap már sajtószabadság mellett jelenik meg. Legyünk rajta, hogy a béke vidéken is fenntartassék. Is-ten és a szabadság lelke velünk!

Az április 30-iki szám boritékán már ezt olvassuk: „Felelős szerkesztők: Jókai Mór és Petőfi Sándor.“ A következő számon azonban már így szerepel a szerkesztők neve: „Petőfi és Jókai.“ Az április 30-iki számban olvassuk:

Lapunk jelen számának homlokán már Petőfi neve is társ a szerkesztésben. Lapunk minden számában leend Petőfitől költemény, ki ezentul kizárólag csak az Életképekbe fog dolgozni.

Petőfi közreműködése az Életképeknél csak annyiból állott, hogy verseket irt a lapba, s ezért havi száz forint fizetést kapott. A szerkesztés minden gondja és munkája Jókaié maradt továbbra is. Attól fogva azonban, hogy Petőfi is szerkesztő lett: lehanyatlott az Életképek szerencsecsillaga. Az Életképeknek 1848 márciusban még 1500 előfizetője volt, pár hónap alatt azonban már 400-ra csökkent az előfizetők száma, s a lap még abban az évben megbukott. Jókai ezt úgy magyarázza, hogy a nagyközönség ellensége

volt Petőfinek, s nem tudta vagy nem akarta őt elismerni. Valószínű azonban, hogy a bukásnak más oka volt. Abban az időben ugyanis a szép-irodalmi lapok egyszersmind divatlapok is voltak, s minden számhoz mellékeltek egy színes divatképet a hölgyek számára. Jókai és Petőfi szakított ezzel a szokással, s a divatképet elhagyta. E miatt a hölgyek, a kik sokkal jobban tudták méltányolni a divatképet, mint Jókait és Petőfit, lemondottak az *Életképekről*, s inkább olyan lapot járattak, a melyben divatkép is volt.

Jókai előadása szerint az *Életképek* volt az oka annak is, hogy meghasonlott Petőfivel.

1848 augusztus havában a nemzetgyűlés egy törvényjavaslatot tárgyalt, mely arról szólt, hogy a katonaságot hagyják meg továbbra is az osztrák szervezetben, német vezényszóval. A többség augusztus 21-ikén 222 szavazattal 117 ellen megszavazta a törvényjavaslatot, s a többséggel szavazott Vörösmarty is. Petőfi ezen rendkívül fölháborodott, s megírta „Vörösmartyhoz“ című híres versét, melyben előfordul ez a szakasz is:

Azért hagyád el a múzsákat,
Azért tevéd le lantodat,
Hogy földre szállván az egekből,
Tüstént besározd magadat?
Sarat, sarat kell látnom rajtad!
Jobban szeretnék látni vért —
Nem én tépem le homlokodról,
Magad tépted le a babért.

Petőfi megmutatta a verset Jókainak, s kívánta, hogy adja ki az *Életképekben*. Jókai ez ellen tiltakozott, s figyelmeztette Petőfit, hogy Vörösmartyról, ki mindig atyai szeretetet tanu-

sított irántuk, s a ki bevezette őket az irodalomba, nem lehet így írni. Látszólag meg is győzte Petőfit. Pár nap múlva azonban, mikor Jókai nem volt Pesten, s Petőfi állította össze a lapot, — Petőfi kiadta a versét az Életképek augusztus 27-iki számában, a következő megjegyzés kíséretében:

Én ha verset írok, nem írom a magam mulatságára, hanem írom azért, hogy kiadjam, hogy mások gyönyörködjenek benne vagy okuljanak rajta. (Elérem-e célomat vagy nem? az nem tartozik ide.) Sokan voltak, kik e költeményem kiadását ellenezték. Nem tehetek róla. Én érzem a legnagyobb fájdalmat, hogy erre kényszerülve vagyok, mert én szerettem és tiszteltem legjobban Vörösmartyt mindazok közt, kik őt valaha szerették, de elveimet még sokkal jobban szeretem és tiszteltem, mint őt. Szívem sajog és vérzik, de kérlelhetetlen maradnék, ha elvérezném is bele. Brutus talán sirva szurta le jóltevőjét, apját, Caesart, de leszurta. Hogy Vörösmartyt elítélem, nagy áldozat, melyet szívem tesz elveimért; de bármily nagy ez áldozat, kész vagyok és kész leszek sokkal nagyobbakat is tenni értetek, szentséges elveim!

Az Életképek szeptember harmadiki számában Jókai mint szerkesztő tiltakozott az ellen, hogy távollétében Petőfi a versét közzétette a lapban, s kijelentette, hogy a vers közlését rosszsalja. Petőfi szeptember 10-ikén nyilatkozott, s kijelentette, hogy a társszerkesztést az év végére fölmondja. Jókai erre szeptember 18-ikán válaszolt, s válaszában egyebek között ezt írta: „Petőfi kiméretlen, de erről nem tehet, mert ő úgy született.“

Ezzel véget ért közöttük a barátság, mely már ugyis gyenge lábon állott. Jókai pünkösdtől már nem lakott Petőfiéknél. Pünkösdtől hétvégéig este az olasz katonák fölláztak a Károly-kaszárnyában. Nagy mozgalom volt az utcákon, s Jókai hazasietett nemzetőri kardjáért. Petőfi, a ki már lefeküdt, kikiáltott neki, hogy mi történt? Petőfiné kisietett a konyhába, s kérve-kérte Jókait, hogy a férjét ne vigye magával. Jókai teljesítette is a kérést: magával vitte a ház egyetlen kapukulcsát, s kívülről bezárta maga után az ajtót. Petőfi tehát, a ki még az ablakból is kiabált a távozó Jókai után, nem mehetett ki a házból. Ezen másnap reggel összevesztek, s Jókai elköltözött Petőfiéktől a Hatvani-utkába, abba a házba, a hol Laborfalvi Róza lakott.

Azonban ez sem igazi oka a két jóbarát elhidegülésének. Az igazi ok az volt, hogy Petőfi látta, hogy Jókai el akarja venni Laborfalvi Rózát, s ezen nagyon föl volt háborodva, Jókainak meg nagyon fájt az, hogy még legjobb barátja is oly szörnyű módon fölháborodik a tervezett házasság miatt.

IX.

Jókai első házassága. - Laborfalvy Róza. — Jókai föl-
jegyzései első házasságáról.

Nincs biztos adat arra nézve, hogy Jókai mikor ismerkedett meg első nejével, Laborfalvy Rózával. Önéletrajzi följegyzéseiben legelső adatként a március 15-iki epizód van följegyezve, s ez is másként, mint a hogyan más szemtanuk leírják, mert míg Jókai szerint Laborfalvy Róza még színpadi szereplése előtt, a kulisszák mögött tüzte föl az ifju mellére a kokárdáját, addig más szemtanuk azt állítják, hogy ez a jelenet nyílt színen, a közönség tapsai között játszódott le. Valószínű, hogy Jókai már 1848 előtt is ismerte későbbi nejét, mert az akkor még kicsiny írói világ állandó érintkezésben volt a színészekkel, s Jókai, a ki színikritikus is volt, abban az időben szükségképpen ismeretségben volt a színészekkel.

Laborfalvi Róza 1848-ban már nem volt fiatal leány. Atyja, Laborfalvi Benke József a székelyföldről származott s a teológiai pályát elhagyva, 1808-ban csatlakozott ahhoz a nemzeti színjátszó társasághoz, mely

Pestvármegye pártfogása alatt tartotta előadásait. 1815-ben Miskolcra került a társaság, s Benke ott később a színi pályát elhagyva, leányiskolát nyitott. Eredeti színművein kívül irt röpiratokat is, melyekben állandó nemzeti színház-fölállítást sürgette. Sokat levelezett Kazinczy Ferencsel is. Leánya, Judit, ki Laborfalvy Róza név alatt lett híressé, 1812-ben született Miskolcon; anyja Rác Zsuzsanna színésznő volt.

Gyermekezeit szülővárosában töltötte, hol többször látta őt Déryné, ki Naplójában is megemlékezik róla. A művészet iránt nagy vágyat érzett ő is, mikor felnövekedett. Döbrentey Gábornak az Akadémia akkori titkárának segítségével a budai színházhoz szerződtek, a melynek akkoriban Kántorné volt a csillaga. Laborfalvy Róza eleintén csak kisebb szerepeket játszott; legelső szerepe „Náni szobalány“ volt egy furcsa darabban, a melynek ez volt a címe: „Benjámín Lengyelországból, vagy a nyolcgarasos atyafi.“ Laborfalvy Róza azonban nem sokáig érte be az apró szerepekkel, nagy művésznő akart lenni, s mivel nem tudott jó szerepekhez jutni, inkább elbucsuzott a színésztől, s hazament Miskolcra. A régi lelkesedés azonban visszavitte őt újra a színészethez, ismét a budai színtársulathoz került, melynek akkoriban Komlóssy volt az igazgatója.

Mikor a társulat Budáról Székesfehérvárra ment, Kántorné nem ment a társulattal, s így az ő szerepei Laborfalvy Rózának jutottak. Mindjárt első nagy szerepeiben teljes sikert ara-

tott, s a Pesten megnyitott állandó színházba őt szerződtették hősnőnek, mert Kántorné valahol

Jókai ifjúkori ön-arcképe.

betegesen feküdt egy vidéki városban, s őt nem lehetett szerződtetni.

„Senkit sem találtak alkalmasabbnak,

irja Déryné naplójában, mint az akkor még igen fiatal s az ily matrónák, római hősnők szerepeiben gyakorlatlan Laborfalvy Rózát. S azt a kitűzött nagy szerepet ez a fiatal teremtes kénytelen volt három nap alatt betanulni és eljátszani. S eljátszotta és pedig mily meglepő sikerrel. De volt is hozzá királyi termete, klaszszikus szépsége és azok a nagy fekete beszélő szemei! És mi több, abban a borzasztó forróságban játszani, a mi akkor itt uralkodott! Még könnyü nyári ruhában is majd összefőtt az ember. S ő abban a fekete posztóból készült, térdig érő, szörnyü bő ujjakkal, háromrőfös uszálylyal ellátott, nyakig begombolt ruhában! Szegény gyermekleánynak még a nyakáról is csakugy omlott a verejték. Fánccy volt az öltözékekre felügyelő rendező, s ő oly szigoruan ragaszkodott mindahhoz, a mi az öltözék jellemzetességére tartozott, hogy attól egy tűhegynyire sem hátrált. De Róza azért megúsza a tengert s legyőzte nehéz feladatát.“

Az az előadás, a melyről Déryné ir, 1837 augusztus 22-ikén volt, a mikor a Nemzeti Színház megnyitójául „Árpád ébredését“ és a „Beli-zárt“ adták. Ettől a naptól fogva 1849-ig Laborfalvy Róza állandóan tagja volt a Nemzeti Színháznak, méltó társa az idősb Lendvaynak, Egressynek és Szerdahelyinek, s nem kisebb kritikuskok magasztalták művészetét, mint Vörösmarty és Bajza.

Maga Jókai így beszéli el első házassága történetét:*

Március 15-én, ezen a nagy napon találkoztam a színpadon Laborfalvy Rózával. Nem játszottunk komoly volt a szerep. Egy fölizga-

* Az én életem regénye. Magyar Nemzet 1899.

tott néptengert kellett lecsillapítani: egy fejtelten óriást gondolkozásra bírni.

Ott és akkor „Ő“ tőle kaptam az első érdemrendet, a nemzetiszínű szalagszállagot a mellemre. Ez volt az eljegyzésünk. Ha egyszer elfogadtam, azt nem lehetett többé letagadni. De őszintén, igazán megszerettük egymást, úgy, a hogy csak két tiszta lélek egybeolvadhat: mindegyikünk fölhalálta a másikban saját lélekének kiegészítő felét. Nem csináltunk belőle titkot.

A kik ismertek, rokonaim, barátaim, a kik látták előre a végzetet, a kik tudták, hogy én csalni nem tudok: megcsalni egy nőt, a ki szeret, s a kit én szeretek; s ha elfogadok egy szívet, azért a magamét adom oda, s a hol a fizetés „becsület“, ott nem fizetek gyalázattal; — hát azok mindent elkövettek, hogy ezt a végzetet elfordítsák.

Nem szólok a cinikus rágalmazókról, kik kedvesemre árulkodtak; azokat röviden elkergettem.

De minden jóakaróm tudott ellene valamit mondani.

Az egyik fölfedezte, hogy tömérdék adósága van; nincs annyi hajszála. (Pedig de gyönyörű hajfürtjei voltak!)

A másik azzal ijesztett, hogy hidegvérű, szívtelen nő után járok, a ki mellett meg fogok fagyni.

Orvosom azzal fenyegetett, hogy én, ki csak most épültem ki egy nagy halálos betegségből, bele fogok halni egy házassági merényletbe.

Hát az életkorral nem beszéltek?

Dehogy nem! Mindenki elmondta, hogy a menyasszony hét évvel idősebb a vőlegénynél: „te kiskorú nyáladék kölyök vagy, amaz meg egy matróna!“

“Az ám, akkor ez volt a hajsza „tallyho“ szava.

És én azért mégis nőül vettem Laborfalvy Rózát.

Nem hallgattam a rossz emberemre, a ki az okos tanácsokat lajstromozta, hanem a jó emberemre: ki is kiáltottak bolondnak.

Végre a legdrasztikusabb modorhoz folyamodtak a jóakaróim, a barátaim.

Az én legkedvesebb barátom, Petőfi Sándor (a lelkemhez nőtt lélek) tette meg azt a kegyetlenséget, hogy lehozta Pestre az édesanyámat, ki csonttörésben szenvedő beteg volt, és a nővéremet, a kit oly nagyon szerettem, s ő maga vezette őket az én svábhegyí erdei menedékembe, melyről senki sem tudott más, csak ő. Ott voltunk elrejtőzve a menyasszonyommal.

Csak néhány perccel előbb értesültünk a közeledésünkről.

Az asztaltól ugrottunk föl, mely künn volt a fák alatt. Annyi időm már nem volt, hogy bem menjek a házba a kalapomért. Abban a nemzeti-szinü házisipkában, melyet Laborfalvy Róza készített számomra március 15-ike emlékeül (még most is őrzöm,) futottam el, a menyasszonyomat kézen ragadva, keresztül a sűrű bozótokon, az uttalan erdőkön, kétségbeesett rohanással.

Üldöztek! Engem!

Hiszen ellenségtől üldöztetni is rettenetes dolog, de üldöztetni azok által, a kiket szeretünk! Hogy engemet kergessenek maguk előtt az én áldott jó anyám, a kedves néném, s az én szeretett Petőfi Sándorom!

És mégis feleségemmé tettem Laborfalvy Rózát. Elvittem magammal egy szegény kis faluba, s ott esküdtünk össze: násznagyunk voltak az egyházfi meg a harangozó. (Pilis-Csabának hívják a falut.)

Mindenki követ dobált utánunk.

Csak két ember nem: egy rokonom és egy jó barátom.

A rokonom volt az én jó Károly bátyám, a ki az életfordulóm napján levelet küldött hozzám, latin nyelven írva (hogy nők ne érthessek). „Azért, hogy az anyánkat megcsaltad, én tégedet soha el nem hagyok”. És ezt nemcsak mondta, de meg is tette. Minden válságomban mellettem volt, nem hagyott el.

A jó barát pedig volt Szigligeti Ede, a ki az esketéshez szükséges okiratokat beszerezte, utánam küldte.

Ilyen volt az én egybekeléseim.

És az a nő, a kit mindenki el akart tőlem szakítani, még erőszakkal is, lett az én sorsomnak az intézője, hűséges szerető társam, halálból, bujdosásból megszabadítóm, dicsőségemnek osztályosa, büszkeségem!

Sohasem bántam meg, hogy a „jó ember” szavára hallgattam: „Kövesd el ezt a *bolondot!*” Az a magasabb hatalom jóra fordította azt.

És másfél év múlva az én áldott jó anyám maga jött oda hozzánk, hogy a nőmet kedves leányának nevezze, s meghívja magához régi otthonunkba, a komáromi apai házba.

Miért?

Mert megérdemelte!

A falun végbement esküvőm után visszatértem nőmmel együtt Pestre.

Az első föladatomban az volt, hogy a Petőfivel oly régen fönnállott barátságot rögtön és erélyesen szétszakítsam. A nyilvánosság előtt erős ok volt rá, hogy ő távollétem alatt azt a bizonyos Vörösmartyhoz írt versét kiadta az Életképekben, dacára annak, hogy én a kiadás ellen tiltakoztam, még pedig egy közös jó barátunk, Emődy Dániel jelenlétében, ki szintén nagyon kérte Petőfit, hogy azt a verset ne vigye közönség elé. De a valódi oka szakításunknak az volt,

hogy Petőfi oly erőszakos és rám nézve oly kínos módon akarta házasságomat megakadályozni. — A barátság csak érzelem; de a szerelem szenvedély: — azok ne keljenek egymással túsára, mert az első vérzik el.

De hát ki beszélt akkor az én házasságomról, meg-Petőfivel való szakításomról? A lapok tudomást sem vettek róla.

X.

Toborzó uton Kossuthtal. — Jókai és Rózsa Sándor. — Jókai bécsi missziója. — Jókai csüggedése. — A *Szomornapok*. — Az *Életképek* bukása. — Menekülés Debrecenbe.

Mikor a forradalmi mozgalom folyamatában a népfölkelés szervezésére került a sor, és Kossuth elindult az Alföldre katonát szedni, Jókai is vele ment, több fiatalemberrel együtt, mint ő irja, testőrnek. Valóban azonban Kossuthnak nem testőrökre volt szüksége, hanem segítőkre, a kiktől izeneteket küldözgethetett, s a kik készek voltak szónokolni a néphez, ha ő belefáradt a beszédbe.

Erről a toborzó-utról igen sokat irt Jókai. „Sok nagy időt megértem azóta, ugymond, de ehhez hasonló napokat nem ismételt meg a történelem soha. Láttam azt a szellemóriást, a ki a népet felköltötte halálos álmából, hallottam a szavait, amik hősokeket teremtek a békés polgárokból; hadsorok nőttek a földből elő; napok alatt százezer férfi állt fegyverben, zászló alatt, a haza védelmére, halálra elszánva. Ezek voltak az én mézes heteimnek legédesebb napjai.“

Ezen a toborzó uton sorozta be Jókai Rózsa

Sándort, a híres rablóvezért is a szabadságharc katonájának. Ő maga így beszéli el ezt az esetet:

Egy este a közös vacsora után, Kossuth behítt a hálósobájába.

— Valamit akarok rádbizni, a mihez szükséges egy kicsit poétának, és jó kicsit merész fickónak lenni. Neked még ma éjjel föl kell keresned Rózsa Sándort, a hirhedett rablóvezért: ott, a hol rátalálsz. Most kaptam a levelét, melyben ajánlkozik, azon esetre, ha a magyar kormánytól eddigi rablótetteiért bünbocsánatot kap, az egész szegény-legény csapatjával, a mi százötven főre mehet, a szabadságharc zászlóját szolgálni, s egy szabadcsapatot alakítani, mely a lázadó rácokat megtorolja. Ez pedig „duplex libelli dos“ lesz; mert egy ilyen százötven főnyi vakmerő lovas betyár nagy zürzavarokat okozhat a szintén rendetlen ellenség csapatai között, másfelől pedig ez a mi becsületes alföldi népünk szabadul meg a maga zsványaitól, éppen akkor, a mikor az összes férfilakosság elhagyja a tűzhelyét, hogy táborba szálljon. Én elkészítettem már Rózsa Sándor amnesztia-levelét, rád bízom, hogy vidd el hozzá.

— Vállalom.

— Hadd látom, milyen leleményességed van, mint poétának; hogy kezdesz hozzá?

— Nagyon egyszerűen. Rózsa Sándor levelét valakinek idáig kellett hozni. Az a valaki itt vár a válaszra: s az elvezet engem a rablóvezér tanyájára.

— Helyes. Itt van az amnesztia-level. Beszélj Veressel. Nekem csak Pesten fogsz referálni, ha visszakerülök. Ha Pestre érkezel, keresd föl Nyáryt; mondd el neki, a mit tudsz. Eddigelé harmincezer harcos indul a Duna felé az ellenséggel szembeszállni.

(Veres Tóni volt Kossuthnak a pénztár-

noka, Nyáry Pál pedig a honvédelmi bizottság tagja, mely a leköszönt magyar minisztérium helyét elfoglalta s a honvédség ügyét vezette.)

Veres Tóni átadott nekem utiköltségre száz forintot magyar ötösökben, a miről én nem tudtam, hogy mire lesz szükséges. Hisz szalonna, kenyér, butykos ott volt a tarisznyámban.

(Rózsa Sándor megbízottja — Jókai elbeszélése szerint — el is vezette Jókait a híres rablóvezér rejtekhelyére, a Tisza egy füzes szigetére. Rózsa Sándort így írja le Jókai:)

Meg kell vallanom, hogy nagy csalódáson mentem keresztül. Én ezt az ország reszkettető rablóvezért a magam romantikus fantáziájával egészen másnak képzeltem, külső alakra, lélekállapotra egyaránt. Nem volt valami dalia; nem is alföldi magyar típus: alacsony termet. De még alacsonyabb volt az egész eszejárása: nem lehetett ezt semmivel fölmelegíteni, mindig csak az iránt akart megnyugtatót szerezni, hogy hol kapja meg az ő kapitányi fizetését, meg a legényeinek a lénungját; e felől megnyugtattam, hogy a mint Fehértemplomba megérkezik, Damjanich fizeti a zsoldját. „De hát odáig? Mert hát lopni már tiltva van!” Ott hagytam nála negyven kemény forintokat. — Most már tudtam, hogy mire való a Veres Tóni száz forintja.

Miután Rózsa Sándorral végezett Jókai, kocsin hazautazott Pestre, és sietett Nyáry Pálhoz, hogy utjáról beszámoljon neki.

Nyáry Pált ott találtam, írja, a honvédelmi bizottság szobájában. Rajta kívül jelen volt még egy másik tagja is az ideiglenes magyar kormányoknak, mely ez idő szerint az ország sorsát vezette. Patay József, pestmegyei nagybirtokos ur és képviselő.

Ott ültek egy tintapettyes asztalnál s a beérkezett tudósításokat szedték rendbe.

Én azon módon, ahogy a szekérről leszálltam, siettem föl Nyáry Pálhoz: a puská a vállamra csatolva, a kard az oldalomon, természetesen a vadásztáska is keresztbe vetve.

— No, Móric öcsém, hát mit löttél? — kérde tőlem ez az ember, aki ez időben hadügy-miniszter is volt, belügyminiszter is volt.

Bennem még akkor nagyon sok pátoz és dicsekedési hajlam volt. Azon kezdtem, hogy Kossuth Lajos ötvenezer harcost küld az Alföldről a haza megvédésére. (Kossuth ugyan nekem csak harmincezer mondott; de én kiszámítottam, hogy azóta Szegedre is elment s onnan is hoz magával huszezezer.)

— Hát aztán küld-e Kossuth ötvenezer kenyeret is hozzá? — kérdezé Nyáry.

Engem megzavart a kérdés. Kenyeret? Hát az minek?

Folytattam:

— Harmincezer harcos már elindult Pest felé.

— Tudom, öcsém, én már vissza is küldtem őket.

Megrettentem: „visszaküldte?!“

— Vissza bizony. Kell is nekem egy sereg szűrös, vasvillás ember, a ki a rendes hadsereg elől köröskörül felegye a vidéket. Katona kell nekünk, a ki *tud* verekedni; csak az a kérdés, hogy *akarnak-e?*

— No, ezek *akarnak*.

— De nem *tudnak*. Az első ágyuszóra ugy elszalad valamennyi, hogy a pegazusodon sem éred utól.

Nagyon elkedvetlenített ez a szó. Hát annyi dicsőséges napnak az eredménye ne legyen egyéb, mint egy szappanbuborék?

No pedig még egy dologról kellett Nyáry

Pálnak referálnom: a Rózsa Sándornál teljesített kiküldetésemről.

Végighallgatta szépen, s akkor azt mondotta rá:

— Tudod, öcsém, ezt mind leírhatod te a Charivariba. (Ez volt a lapom mellékletének a címe.) Ott nagyon beválik humorisztikus fres-

Jókai 1848-ban. (Saját rajza.)

kónak; de a hivatalos tudósításodban ne írd te egyebet, mint annyit, hogy a kormány amnesztiáját kezéhez juttattad a híres zsványnak.

Én allegálni akartam.

— De ez a csapat nagy dolgokat végezni van hivatva.

— Hogy sok birkát el fognak lopni a rácoktól, azt elhiszem: de katona nem lesz a zsványból soha. Az csak fegyvertelen embereket

tud leverni; de ahol a saját bőrét féltheti, ott az árokba bujik. Én, ahány ellenséget a te Rózsa Sándor bandád megöl, mindannyinak monumentumot emeltetek.

Engemet ez a szó egészen elszomorított. Hát semmi sem igaz, a mi a poézisban él? Milyen szép téma volna: „a rablóvezér, mint szabad-sághős!”

— No hát ott van egy darab papiros, ird le rá röviden a referádát s hagyd itt.

Ugy tettem.

— És most eredj haza, édes öcsém, a feleségedhez; de ne dicsekedj el neki a hősi kalandjaiddal, mert az igen okos asszony: ki fog nevetni vele.

Jókai erről a küldetéséről Kossuthnak is irt egy levelet, mely megvan a Nemzeti Múzeum levéltárában. Ez a levél halomra dönti a föntebb közölt elbeszélést, mert a levél szerint Jókai nem is találkozott Rózsa Sándorral, hanem Rózsa Sándor egyik emberének adta át az amnesztia-levelet. Jókainak ez a jelentése, mely 1848 október hó 31-ikén reggel félnyolckor kelt Félegyházán, így szól:

Teljes hatalmu országos biztos ur.

Rózsa Sándor amnesztiáját kézbesítettem. Eljárásom kissé divergált a yett utasítástól, de a körülmények, úgy hiszem, igazolandják. A kérdéses hadnagy jelen nem léteben a bocsánat-hirdető levelet Lukácsy Károly első őrmesternek adtam át, mint ki ez ügyben maga legtöbbet fáradozott, azon utasítással: hogy rögtön keresse föl Rózsa Sándort s a kérdéses föltételeket tudtára adva rögtön indítsa meg már 280-ra szaporodott csapatjával rendeltetése helyére.

Széntesen és Csongrádon az igaz ügy Judásai veszedelmes szenzációt okoztak a föl-

kelésre kész népben azon hír terjesztésével: hogy míg ők oda lesznek, falvaikat idegen katonaság szállandja meg; ezek most total desperáltak. Alapja tán e pletykának az lehet, hogy a Bamberg dzsidárait nem bocsáták be Szegeden. Jó volna ezek iránt valami megnyugtató intézkedéssel föllépni, tán lefegyverzeni a kérdéses katonaságot, vagy elküldeni Debrecenbe, hol elegendő controlleria volna rájuk nézve a mozdulni ugyis restelkedő népségben; ezek az emberek komolyan aggódnak s dacára Zichy példájának, még mindig akad, ki őket bujtogassa. Ne adja Isten, hogy az alatt, míg ők oda lesznek, valami baleset történjék falvaikban, ez mindenesetre az igaz ügy népszerűségének rovására menne.

Irtam egy proklamációt a már táborba szállt fölkelő néphez, az iránt szólva hozzá, hogy ott a táborban körülbelül mihez alkalmazza magát, hogy becsületet valljon. Mire találkozanunk, készen fogom magammal vinni, ha ugyan magamat is el nem visz valami; addig is maradok

alázatos szolgálja

Jókai Mór.

Bármint történt is a dolog, az kétségtelen, hogy Rózsa Sándor csapata a szabadságharcban nem sok becsületet szerzett; egy-két csatában vitézkedtek ugyan, de két hét múlva már újra megkezdték a zsványkodást, s csapatukat föl kellett oszlatni.

Sok heti távollét után Jókai ismét Pestre érkezett; az első este alig hogy megvacsorált: őrösgre kellett mennie. Nemzetőr volt, s egész éjszaka azzal kellett foglalatoskodnia, hogy bajtársaival összefogdossa a csavargókat Pest város

utcáin. Csak reggel került haza, a mikor felesége már próbán volt a Nemzeti Színházban. Délután a nejével együtt ki akart kocsizni Érdre, hogy segítsen a katonaságnak sáncokat építeni a horvátok ellen, de utközben értesült, hogy a horvátok már megfutottak, s így visszafordult Pestre. Az nap délután gyilkolták meg a Lánchidon Lamberg grófot, a katonai főparancsnokot. Ismét izgalomban volt az egész város, a nemzetőrök folyton doboltak az utcákon, s várták, hogy a katonaság a citadellából mikor lövi rommá a várost. Sok heti távollét után ez volt Jókai első éjszakája Pesten.

Néhány nap mulva Kossuth Jókait és Csernátont Bécsbe küldte; izenetet vittek a magyar kormánytól a bécsi forradalmi kormánynak. A magyar kormány fölszólította a bécsi forradalmi kormányt, hogy a rendelkezése alatt levő csapatokkal akadályozza meg Jellacsicsnak Bécs felé való közeledését.

Jókai küldetésének az az eredménye volt, hogy a magyarok meggyőződhettek a bécsi forradalmi kormány fejtelenségéről és tehetetlenségéről. Jókai azonban kitűnően értékesítette azt a pár napot, a mit Bécsben töltött; a „Köszívű ember fiai“-ban néhány fejezet e napokból való bécsi reminiscencia.

Bécsből visszatérve, Jókai tovább folytatta ujságíróiműködését az Életképek-nél; Jókainak, a regényírónak azonban már el kellett némulnia. A magyar csapatok mindenütt iszonyu vereségeket szenvedtek, s Jókainak látnia kellett, hogy a nemzeti ügy védelmében a gyámoltalan-

ság vetélkedik a gyávasággal. „Láttam semmivé lenni a hazát, írja, mint a földrengés alatt, zuhant le egyik boltív a másik után. Halottam az országgyűlésen a jó öreg Mészáros Lázárt beszélni: „Szeretnék pincéből fölszólalni, hogy ne látszanék arcomnak pirulása!“ — nem ütközetről, hanem szégyenletes megfutamodásról szolt a gyászhir.“ Természetes, hogy Jókainak ily körülmények között elment a kedve a költészettől. „Nem tudtam szépirodalmai dolgot írni, — ugymond, — az én kifogyhatatlan ércforrásom, a költői véna, mind jegeccé fagyott a lelke fenekeén: a politika gálicköve lett belőle. A humorom elvadult paskvill-irássá. Megszüntem költő lenni! Lehet-e ennél rettenetesebb megsemmisülés? Két egész év van kitörölve költői életem folyamából; éppen a fiatalság korszaka.“

Ez időtájt kezdte el Jókai az Életképek-ben a „Szomorú napok“ közlését, a harmadik közlés után azonban abbahagyta művét; ő azt írja. azért, mert elhagyta a képzelőtehetsége. Névy László azonban Jókairól írott kis munkájában más magyarázatát adja a regény megszakításának. Az esemény színhelye Felső-Magyarország. s nevezetes szerepe van benne a panszláv izgatásnak; mikor Jókai azt hallotta, hogy a tótok is lelkesednek a magyar ügyért, abbahagyta a „Szomorú napok“ írását, nehogy a tótok megsértődjenek. Később azonban, 1856-ban, befejezte a regényt.

Különben igen rövid idő múlva maga az Életképek című ujság is megbukott. A forradalom ideje alatt nem igen volt kedve a közönség-

nek szépirodalmi és divatlapot olvasni, sőt nem voltak írók sem, a kik dolgoztak volna, mert ki elment honvédnak, ki meg hivatalt kapott a kormánytól. A lap oly keveset jövedelmezett, hogy a kiadó az év végére felmondott Jókainak, s megszüntette a lapot.

A Landerer és Heckenast-cég ekkor Jókait hívta meg a kormány-hivatalt vállalt Csengery helyébe a Pesti Hírlap szerkesztőjének. Jókai örömmel fogadta a meghívást s előre megírta már december elején programját, s néhány cikket, hogy legyen anyaga az első napokban, mikor a szerkesztést átveszi. December közepén azonban Jókai már tudta, hogy a Pesti Hírlap-ot magát is veszedelem fenyegeti, annyira rosszra fordult a magyarok ügye. „Senki sem voltam már, írja, semmi sem voltam. Ha van valami a világon, a mi még a semminél kevesebb, hát az egy férj, a kinek a létezése a felesége jóvoltából áll fönn. Azzá lettem én.“

És ez az állapot sokáig tartott. A moóri csata után a magyar kormány Budapestről Debrecenbe menekült. Jókai egy barátjától, Pálffy Alberttől száz forintot kapott kölcsön, s ezzel az utiköltséggel Debrecenbe menekült ő is. Felesége, a ki a többi színészekkel Pesten maradhattott volna, szintén követte őt. Szolnokig már akkor is volt vasut, tehát vasuton utaztak. Szolnokon azonban öt teljes napot kellett vesztegelniök, míg a holmijukra vártak; a vonatok katonaságot és hadicikkeket szállítottak, s így nem volt hely a menekülők podgyászainak. Szolnokon talán tizedmagukkal laktak egy szobában, volt köztük

egy örült öregasszony, a ki még éjjel is folyton rémitgette őket. A hatodik nap reggelén Jókai megunta a várakozást s Pestre akart utazni a legszükségesebb holmiért. Szerencsére a ceglédi álmónason találkozott Madarász József képviselővel, a ki figyelmeztette, hogy Windischgrätz már bevonult Budára, így nem tanácsos Pestre menni most egy íróembernek, a ki derekasán rászolgált az osztrákok halálos ítéletére. Ceglédre visszafordult Jókai Szolnok felé s Szolnokról azonnal indultak tovább Debrecen felé, gyékényes szekéren, térdig érő hóban.

Ez 1849 január első napjaiban volt. „Ez volt aztán a nászutazás! — írja Jókai visszaemlékezéseiben, — farkasordító hidegben, keresztül befagyott folyokon, hólepte utakon, mezőkön. (Előttünk ugyan sokan taposták azt az utat, de a szél rögtön befújta.) Egy fakó szekér, gyékényernyővel volt a nászfogatunk; kenyér, szalonna a lakománk, a mit magunkkal hoztunk; mert az utban talált vendéglőkben semmi sem volt már kapható; aztán meghálni fűtetlen szobákban, a hol reggelre jéggé fagyott a víz a pohárban, s lepihenni a földre vetett szalmán, a mi-ben az egerek cincogtak. No de volt egy közös köpönyegünk, s azzal betakarózni boldogság; míg napok mulva eljutottunk nászutazásunk kitűzött céljához: a kálvinista Rómához, Debrecenhez.“

XI.

Jókai Debrecenben — Jókai cikkei a hivatalos *Közlöny*-ben. — Az *Esti Lapok*. — Jókai és Madarász László. — Klapka levele Jókaihoz az *Esti Lapok* ügyében. — Miért lett Jókai republikánus? — Visszatérése Pestre.

Debrecenben a városháza előtt állt meg a szekerek; Jókai fölment a főbiróhoz, szállást tudakolni. Igen sok volt akkor Debrecenben a menekülő, a minek a civisek szép hasznát látták. Jókainak Dudás szürszabó, a Nagy Péterfia-utcában, husz pengő forintért adott ki egy szobát. A debreceni első napok igen nyomoruságosak voltak; nem is tudnánk hű képet alkotni magunknak a Jókai-pár helyzetéről, ha maga Jókai föl nem jegyezte volna a következő megható sorokat:

Másnap korán reggel előttünk álltak az élet komoly föladatai.

Mi lesz ma ebédre?

No ti mai világbeli hősök és heroinák! Mit mondanátok erre a kérdésre, ha a nászutatok Debrecenben végződnek, a hol összevissza két vendégfogadó van: a „Bika“ meg a „Fehér ló“, de már azok úgy tömve vannak menekült képviselőkkel és kormányhivatalnokokkal, hogy a ki

egy sós kiflit akar kapni, annak előtte való nap kell rá magát abonálni.

„Magad uram, ha szolgád nincs!” De jó magyar közmondás ez! Ezt vettük elő. Én korán reggel a nyakamba kerítettem a bundámat, kimentem a vásártérre, vásároltam lábasokat, bögréket, főzőkanalakat; azután a hentes, mészáros-állásra, vettem húst levesnek, karmonádlinak valót, zsirt, szalonnát, kalbászt, a kofaasszonyágoknál lisztet, hagymát, sárgarépát, petrezselymet, birsalmát, turót; a koreszmában egy üveg bort; az mind elfért egy gyékény-szatyorban, a szatyrot takarta a bunda. Ezt mind hazavittem a szállásunkra. A szobánkban volt egy belülfűtő kemence, annak a tűzénél az én feleségem (a magyar színművészet csillaga) olyan szépen megfőzte az ebédet, négy tál ételt, egyiket a másik után, hogy én soha életemben annál jobbat nem ettem. Milyen turós-csuszát tudott gyurni Gertrudis királyné!

Mielőtt hozzáültünk volna, odavetődött hozzánk Farkas Jancsi barátunk. Szépen kért, hogy fogadjuk el vendégnek. Volt elég! És aztán így lakomázott lukullusi módon egy primadonna, egy poéta, meg egy kormánytanácsos abból, a mit egy szép asszony főzött egy belülfűtő kemencében.

De a jutalom sem váratott magára. A kormánytanácsos annyira meg volt elégedve a lakomával, hogy a feleségemnek hatvan forintot ajánlott fel egy hónapra, ha őt elfogadja állandó kosztosának. Előre le is fizette.

Hatvan kemény forint! A mit Jókainé Laborfalvy Róza szerez a művészetével, a főzőkanalával! Van hát már hivatal! Jövedelemforrás! Most már terjeszkedni lehetett a háztartással, kivehettük a szobához a félkonyhát is a nyitott tűzhelylyel, fogadhattunk cselédet, a ki helyettem eljárt a piacra bevásárolni, megrakta a tüzet, vigyázott az ételekre, elmosogatott.

Jókainak ekkor semmi egyéb dolga nem volt, mint hogy ellátogatott Nyáry Pálhoz, a ki akkor belügyminiszter volt. Nyáry egy szobában lakott Patay közlekedésügyi miniszterrel, s a hivatalos helyiségük is az az egy szoba volt. Két minisztérium egy szobában! A mi irni való volt, azt elvégezte Jókai.

Kevés idő múlva Nyáry Pál közbenjárására Jókai lett a hivatalos *Közlöny* szerkesztője, havi százötven forint fizetéssel, a felelős szerkesztő, Gyurmán Adolf, igen derék, pontos hivatalnok volt, de nem lehetett rábízni a politikai cikkek írását; ezért kellett melléje Jókai.

Az első cikkek igen nagy feltűnést keltettek, mert Jókai azt fejtegette bennük, a mi akkor éppen nem volt népszerű: hogy a mostani hadviselés nem forradalom, hanem csak szabadságharc, hogy a nemzet nem az uralkodó, hanem csak a reakció ellen küzd, s hogyha a nemzet megkapja alkotmányos szabadságát, akkor véget kell vetni a harcnak. „Legyen bárki, ugyanmond, a ki Magyarországot hitünk és meggyőződésünk szerint boldogítani bírja, helyt adunk neki az ország kormányán, — más föltétel alatt soha, senkinek!”

A többségnek nem tetszettek akkor az ilyen cikkek; a radikális „Március 15-ike” hevesen megtámadta Jókait, s szerkesztője, Pálffy Albert azonnal visszakérte tőle a Pesten kölcsönadott száz forintot. Azt hirdették Jókairól, hogy a békepárt szolgálatában van, s hogy mindenáron ki akar békülni a dinasztiaival. Az országgyűlésen is tárgyalták a cikkeket, s egy

radikális képviselő meginterpellálta miatta a kormányt. Kossuth azt felelte az interpellációra, hogy a kormánynak semmi köze a hírlapi cikkekhez, a szerző aláírta a cikket, a kinek kifogása van ellene: feleljen rá az ujságban. Kossuth azonban elhidegült Jókaitól, magához hívatta és felelősségre vonta. Jókai igen ügyesen védekezett, s meg is maradhatott volna szerkesztőnek, csak azt kívánták tőle, hogy a cikkeit ezentul a kinyomatás előtt mutassa meg Jósika Miklós bárónak, a közoktatásügyi miniszternek. Jókai azonban ezt a föltételt önérzetére sértőnek tartotta, s lemondott a szerkesztésről.

Ismét jövedelem nélkül maradt tehát, de Nyáry Pál ismét gondoskodott róla: a minisztertanácsban kieszközölte, hogy adják ki a fizetésüket azoknak a színészeknek, a kik a kormányt Pestről Debrecenbe követték.

De Jókai nem sokáig maradt ujság nélkül. Pálffy Albert lapja, a *Március 15-ike* folyton támadta Nyáry Pált és társaságát, melynek védelmére Jókai napilapot indított, 1849 február 22-ikén jelent meg a debreceni *Esti Lapok* első száma, a melynek az volt a célja, hogy „védje a parlament tekintélyét s a megtámadott hazát, s hogy tartsa fön­n a 48-iki törvényeket — ellenség és *tulzók ellen*.” Az ujság igen jó lehetett, mert az első napon mind az ezer darab elkelt belőle, s így a lap már az első napon jövedelmezett ötven forintot. Ez éppen elég volt: huszonöt forint járt belőle Csáthy nyomdásznak, huszonöt pedig megmaradt Jókainak, a ki az egész lapot egymaga írta. A lap lassankint

állandó közönséget hódított, s igen hamar voltak már munkatársai is: a Jókaival hasonló gondolkodású képviselők rendszeren irtak bele cikkeket. Az ellentábornak ez természetesen nem tetszett; a radikális lapok folyton támadták Jókait, s végül, éppen március 15-ikén, kikiáltották hazaárulónak. Pedig akkoriban ez nemcsak sértés és gyalázás volt, hanem igen könnyen vértörvényszék elé is állították azt, a kire e címet rákiáltották.

Egészen természetes, hogy e támadások ellen Jókai védekezett; eleinte arra gondolt ugyan, hogy beáll Vasváry szabadcsapatába kapitánynak, de erről felesége és Nyáry Pál lebeszélte. A helyett, hogy ellenségei elől elmenekült volna, most már ő is kiméletlenül támadta őket, s különösen Madarász Lászlót, a rendőrmínisztert, a kit lapjában nyíltan megvádolt azzal, hogy a kormány által lefoglalt Zichy-féle családi kincseket ellopta. Madarász azzal védekezett, hogy pártjával elfogadtatott egy törvényjavaslatot, a mely szerint halállal büntetendő mindenki, a kire gyanu van, hogy az ellenséggel cimborál. A törvényjavaslatnak az volt a nyilvánvaló célja, hogy Jókait eltegyék láb alól. Ez azonban még sem sikerült, mert Jókainak elég hatalmas védelmezői voltak, s különben is az országgyűlési vizsgáló-bizottság igen hamar megállapította, hogy a rendőrmíniszter sikkasztott, mire Madarász László a következményeket be nem várva, a minisztersége alatt folyton készen tartott fogaton, alkalmasint nem üres kézzel, megszökött, s azóta Amerikában él. Jókai

tehát a nagy hírlapi harcban, mely a szó szoros értelmében élet-halálra ment, győzedelmeskedett.

Kossuth Lajos Madarász László pártján volt, s meghagyta Nyáry Pál miniszternek, hogy indítson szigorú vizsgálatot Jókai ellen, a ki a kibékülés érdekében, a hadsereg elárulására izgat lapjában. Kossuth arra hivatkozott, hogy Klapka táborában igen nagy az elkeseredés Jókai ellen. Erre Jókai az Esti Lapok összes számait elküldte Klapka tábornoknak, a ki a következő levelet írta a bicskei csata után Jókainak:

Igen tisztelt Szerkesztő ur!

Becsés levele következtében van szerencsém Szerkesztő urnak válaszolni, hogy az átnézet végett átküldeni tetszett példányaiból az Esti Lapoknak, melyeket mai napig, a fáradalmas hadi foglalatosságok miatt, csak gyéren volt alkalmam olvasni, tökéletesen meggyőződtem arról, hogy a minap tisztelt kormányelnök urnak, csupán mások állítása után, beszéd közben előhozott szavaim, mintha az Ön által szerkesztett lap a mindenáron békekötés és az elnyomott Olaszország elleni segítségadás szellemében működnek, most, midőn az érintett lap minden számait átolvastam, alaptalannak mutatkozik, s azért is azt visszavonni, s azon egyszersmind szíves örömet kifejezni el nem mulaszthatom, miként az átnézetnél e lapnak irányát a hadsereg tulajdon érdeke szellemében szerkesztve, és pedig egészen másképp találtam, mint arról ez előtt mások által értesültem.

Engedjen meg, tisztelt Szerkesztő ur, ezen minden további jelentőség nélkül kiejtett s Önnek tán kellemetlenséget is okozott szavaimért s legyen meggyőződve arról, hogy a sza-

bad sajtónak, melyet mindenkor a valódi szabadság kutfejének tekintetem, s mint a szabadság legfőbb kincsét tiszteltem, nincs nagyobb temjenezője, mint

Klapka m. k.

Jókai tehát fényesen diadalmaskodott: Klapka levele után senki sem merte többé gyanúsítani. De a béke-pártnak, melyhez Jókai tartozott, csakhamar vége volt: Kossuth a radikálisokkal együtt meghozta az április 14-iki határozatot, mely a Habsburg-családot trónvesztettnek nyilvánította. Jókai szerint „ez volt a revans a béke-párt diadaláért Madarász felett.”

Az április 14-iki határozat után Jókai tulzó radikális és köztársasági-párti lett. Ezt a köpenyegfordítást azonban nagyon érdekesen magyarázza meg a következő sorokban:

Nagy volt az elbámulásunk, mikor Szemere Bertalan kormányelnöki programjában azt hirdette ki országnak-világnak, hogy ő *republikánus*.

Barátai, párthivei ijedten rohantak hozzá, számonkérve, hogy miért tette ezt?

— *Hát Kossuthot tul kell licitálnunk!*

Az igaz, hogy tullicitáltuk vele.

Tehát azért, hogy a tulvérmes, nagyra-vágyó Kossuth valahogy meg ne tehesse magát Magyarország királyának: a higgadtvérű hazafiaknak ki kellett kiáltani a reszpublikát.

A képviselők egy része meg akarta semmisíteni az április 14-iki határozatot, mire Kossuth mint kormányzó elrendelte, hogy az országgyűlés Pesten folytassa tárgyalásait, s addig is négy hétre elnapolta az országgyűlést.

Május végén Jókai is elköltözött Debrecenből az országgyűlés után Pestre, feleségét

azonban, mivel újabb veszedelmeket sejtett, még ott hagyta Debrecenben. Pestre érkezve, most már itt szerkesztette és adta ki az Esti Lapokat, s ezenkívül átvette Heckenast lapjának, a Pesti Hirlapnak szerkesztését is.

1849 május végén, a Budavár bevételének örömeire rendezett lakomán, a Nemzeti Múzeum nagytermében találkozott utoljára Jókai Petőfivel.

Szenkőzt ültünk az asztalnál Petőfivel szép csendesen, írja Jókai. Két ismeretlen ifju. Mi sem ismertünk senkit, minket sem ismert senki. Új emberek voltak itten, mi meg az elmúltak.

Tavaly még ünnepelt költők, hírneves népszónokok, ma már fakó civilisták, a kik örülhetnek, ha az asztal végén helyet kapnak. Porrá lettünk s ezt éreztük. S ha még csak magunk lettünk volna porrá, de éreztük, tudtuk, hogy porrá lett velünk együtt minden, a mi lelkünknek drága, a haza, a szabadság, a nemzet, a dicsőség, a költészet, az egész világ. Nincsen jövő.

És aztán egymást sem ismertük. Tavaly még „lelkemnek megmaradt fele.“ Ma már: „Ki az az ember? Nem ismerem“.

S miért így?

Azért, mert én nőül vettem azt, a kit szerettem, s a ki engemet oly igazán szeretett. Igazabban, mint a „feleségek felesége“ az ő halhatatlanját.

Ez alatt csak lepergett a diszlakoma, a szokott rendben, egész az utolsó mogyoró-dessertig, a mit kiki saját fogával tört föl. (Még akkor volt foga a magyarnak.) S a kés-villa-csörömpölés közben hangzottak a körmönfont toasztok mind a jelenlevő, mind a távollevő celebritások fölmagasztalására. Engem émelyitettek ezek a toasztok, a melyekhez átkozott rossz vinkót kel-

lett innunk. Mikor a föld zeng a lábunk alatt, mikor a romok fejünkre akarnak szakadni, mikor a hulla-keselyük kárognak a fejünk fölött, akkor mi összeállunk dicsekedni, tömjénezni, hozsannát, vivátot kiabálunk, poharakkal csörömpölünk, a helyett, hogy a véres kardot körülhordanók völgyön-mezőn, a riadót kiáltva: „Fegyverre magyar! Itt az ítélet napja!”

Csak ez a keserű hangulata a kedélyemnek magyarázza, ha nem is igazolja azt, hogy a toasztok végén én is fölemeltem poharamat, s ezt a szót mondtam áldomás gyanánt:

— Én poharat emelek azokra a hősökre, a kik a szabadságharc alatt még ezután el fognak esni.

Siri csönd támadt e szavam után. Senki sem nyult a pohárhoz. Hiszen bolond egy toaszt is volt. Méltó az agyonhallgatásra; de mikor én belőlem úgy kikivánczozott az a mondás!

Csak az átellenben ülő Petőfi emelte föl a poharát, s odakoccintá az enyémhez:

— Köszönöm pajtás, hogy rám köszöntöted a poharat!

Ekkor aztán megbántam nagyon, hogy ezt mondtam. Négy hó múlva már ott volt Petőfi az általam felköszöntöttek dicső sorában.

Jókainak ez az elbeszélése tökéletesen jellemzi a mellőzött Petőfi és Jókai akkori helyzetét; kitűnik e sorokból az is, hogy Jókai, bár most már semmi szerepe nem volt a dolgok intézésében, — a Budavár visszavétele utáni nagy diadalmámorban is jól tudta, hogy a magyar ügy veszve van. És neki lett igaza.

XII.

Jókai menekülése a kormánnyal. — A szabadságharc utolsó napjai. — Világos. — Jókai bujdosása. — A tardonai rejtékhely. — Jókai komáromi kapitulációs levele.

Jókai az ellenség elől menekülő kormányt követte Szegedre, majd onnan Aradra is.

Aradon augusztus 8-ikán az országgyűlés tagjai titkos értekezletet tartottak, melyen a kormány kijelentette, hogy többé nem tud gondoskodni az országgyűlés biztosságáról. A politikusok nagyrésze még aznap elszéledt Aradról, s alkonyat felé elindult egy kocsin Simánd felé Jókai is, Nyáry Pál társaságában; egy másik kocsin Bajza és Vörösmarty menekült. Útközben arról értesültek, hogy az oroszok már Nagyváradnál járnak. Az első éjjel Jókaiék Zerinden háltak s másnap mentek tovább Szalonta felé. Szalontán meglátogatta Jókai Arany Jánost is, de ideje legnagyobb részét Nyáry Pál s Görgey és Leiningen tábornokok társaságában töltötte. E napok emlékéét meg is örökitette „Életem legszomorubb napjai“ című naplótöredékeiben, melyekben a szabadságharc számos alakjáról a mai köztudomással homlokegyenest ellenkező dolgo-

kat állit, Görgey és Leiningen nyilatkozatainak alapján.

Jókai Görgey hadtestével Szalontáról visszafordult Aradra, a hol Görgeyvel, Csányival és Nyáryval egy házban szállott meg s így a szabadságharc utolsó napjairól elég alkalma volt hiteles adatokat szereznie. Jókai augusztus 12-én este még abban a hitben feküdt le, hogy másnap nagy döntő ütközet lesz a magyar seregek és Haynau között, de már hajnalban azzal a hírrel ébresztette föl Nyáry Pál, hogy Dembinszky serege már szét van verve, ütközetre gondolni sem lehet, vége mindennek . . .

E pillanat emlékeinek leírását megtagadja tőlem a sziv, — írja Jókai, — megtagadja a kéz; annyit mondhatok, hogy ez beillik „kóstolónak az örök kárhozatból“.

Csak az volt már a kérdés: merre lehet még menekülni?

Csányi hidegvérrel ajándékozá el értékesebb holmijait, könyveit, pisztolyait olyan embereknek, a kikről azt hitte, hogy tul fogják élni. Mikor pisztolyait osztogatta, én kértem, hogy adjon nekem is egyet.

Szemembe nézett s azzal haragosan elutasított:

— Tedd, de ne mondd! . . .

Én nagyon elszégyeltem magamat, hogy arcom elárulta, mire gondolok, s kimentem a szobából.

Kiss Ernő utánam jött, s megfogva karomat, addig beszélt hozzám, mig kibeszélte fejemből azt a sötét gondolatot, a mit már homlokomon lehetett olvasni.

Ő volt az, a ki rábeszél, hogy kedvem legyen újra kezdeni azt a megsiratott drámát, a minek élet a neve; ő volt az, a ki arra a határo-

zatra birt, hogy meg ne adjam magamat sem a sorsnak, sem embernek, sem a halálnak, s nem bántam meg, hogy ezt tettem és köszönöm neki a föld porában azt a szót, a mi sorsomon határozott:

— Önnek neje is van . . .

Laborfalvy Róza.

Nőm Gyulán maradt el tőlem, odáig minden nyomorúságon átkisért; elhatározám, hogy visszajutok hozzá, ha lehet.

Még azon éjjel az egész hadsereg átvonult Világos alá.

Annyi fájdalom közt legjobban fájt az az ellenszenv, a mit honvédeink nyíltan mutattak

a polgári osztály bajtársai iránt. Ugy szégyen-
lettem magamat a porfedett vitézek előtt!

A következő napot már nem vártam be Világoson.

Még egy szomorú emlékekkel nehezebben jöttem el onnan, mint mások.

Ottlétem néhány órája alatt egyike legjobb barátaimnak, a pesti vészbíróság elnöke, ki nem veritéletekkel, hanem bölcs kegyelmezéssel tünteté ki magát, egyike a legmagasabb szellemeknek, tiszta fő, igaz hazafi és becsületes ember: Molnár József — föbelötte magát.*

És senkisé is kívánta tőle ezt az utját a férfias szabadulásnak! Sietnem kellett e helyről.

Más helyütt („A látható Isten“) írja:

Világosnál az „utolsó“ napon egy olyan társasággal ebédeltem együtt, melynek minden tagja tudta már, hogy a fejét eljászotta, s nekem sem volt semmi okom a magamét jobbnak hinni a többiekénél. Csak egy választás lehetett még: az, a mit egykori ügyvédi főnököm tett, a ki szemem láttára föbelötte magát. Azon gondolkoztam, hogy melyik lesz jobb? Mert bizonyára az én életem is olyan jól be volt ott végezve, mint a többieké. — Ekkor egyike a legelkeseredettebb politikai ellenségeimnek, odatoppan elélem, paraszt-kocsisnak átöltözve, s azt mondja: „a szomszéd városban van a feleséged, a ki utánad jött Pestről, ülj föl a szekereimre, viszlek“, s ezzel a szóval ez az ember, a ki nem szeretett, kiragad a halál torkából, s a muszka táboron keresztül hatolva megszabadít.

Ez az ember Rákóczy János volt, Kossuthnak egyik titkára. Jókai Gyulán csakugyan találkozott nevével. Az ez után következő napokról csak ennyit ír Jókai: „Fél évig bujdostam erdőkben, ismeretlen emberek között. Azok, a

* Molnár József pesti ügyvéd volt; s Jókai 1845-ben nála jurátuskodott.

kiknek hivataluk lett volna, hogy üldözzenek, segíték elő menekülésemet.“

Jókai bujdosásának napjairól Vadnay Károly a következő érdekes adatokat jegyezte föl:

Jókainé hamar megtudta, hogy férjének van oka félni a hatalom sujtó kezétől, mert írt olyan művet is eleget, melyeket az ellenség nagyon erősen bejegyzett az emlékezetébe. Biztos helyre rejteni el férjét: ez volt tehát éjjelnappal főgondja. Fűhöz-fához folyamodott tanácsért.

A Nemzeti Színháznak akkori gömbölyű, kisalaku és fejű, a már akkor öregedő furakomikusa, Telepi György azt mondta neki:

— Tudnék én egy jó rejtekhelyet Borsodban, a hegyek közt. Ez Tardona, a hol nekem is van egy kis viskóm. Ott, az Isten háta mögött, lakik az én feleségem nővére: Csányiné. Ha oda eljutnának, ott a férje olyan biztosságban volna, akár az észak-amerikai prairie-kben vagy London háztengerében. Ott ugyan el nem árulnák, de nem is keresnék.

Tehát oda jutni: ez volt a főtörekvés. A Sajó völgyétől oldalt, hegyek környezetében, fekszik e kis falu. Keskeny ut vezet bele, de ki — legalább akkor — nem vezetett ki belőle. Szárazföldön fekszik, mégis elszigetelt pont. Völgykatlanban húzódott meg, mindenfelől erdőség környezi, kis hegyi patak szeli át s annak jobb oldalán lejtőn épült a falu legnagyobb része. Közepe táján fekszik szegényes kálvinista temploma s ahhoz közel esik a szerény paplak, melyben ma is ugyanaz a derék lelkipásztor lakik, a ki akkor, negyvennégy évvel ezelőtt lakott. A neve Rácz Endre, ha ugyan ma már nem Andrásnak hívják. Az akkori fiatal lelkészből azóta nagytiszteletű vén pap lett; de most is ifjui kedélylyel emlékezik még s örömet emlegeti minden vendége előtt ama rossz idő szép

napját, melyen az ő hires bujdosójuk a faluba érkezett.

Nyár vége, szeptember eleje volt, midőn a Csányi Benjámin háza előtt, a falu felső végén, egy uri kocsi, ugynevezett „bricska“ állott meg. Meg volt az rakva mindenféle bőrönddel, utitáskával, dobozzal. A bakon erős nézésű, nagybajuszu, cselédruhás kocsis ült, mellette szelid, uri képű, szőke, fiatal inas, benn a kocsiban pedig feltűnő szépségű, hosszú sugáralaku uri asszony.

Ilyen kocsi érkezése esemény volt abban a faluban, hol alig történik egyéb, mint hogy az emberek születnek, házasodnak és meghalnak, s közben dolgoznak a mezőn és erdőben s imádkoznak a templomban.

Sokan gyűltek ki az utcára: nézni a kocsit és az uri asszonyt s csakhamar hire futott, hogy Csányiékhoz vendég érkezett. Elujságolták azt mindjárt a paplakban is, s mivel a papné testvére volt Csányinének, az azonnal sarkalta az urát, nézze meg, ki érkezett, hátha nekik is jó ismerősük?

A fiatal pap csakhamar neki is indult s mire a sógora házához ért, akkor már a kocsiról be volt hordva minden málha s a feltűnő szépségű, deli termetű nő benn ült a Csányiék szobájában s a mi a papot rögtön meglepte: ugyanott voltak benn a kocsis és az inas is.

Csányi Benjámin azonnal bemutatta a papot:

— Sógorom, Rácz Endre, helybeli református lelkész, s Jókai Mórné ő nagysága Pestről. Hisz tudod ki.

Az inas és kocsis azonnal távozni akartak, de Csányi eléjük állt.

— Sohase menjetek! Az én jó sógorom előtt nincs miért titkolódnunk. Bemutatlak titeket is. Ez az inas Jókai Mór, ez a kocsis Rákóczi János.

A pap egészen oda volt örömében. Igaz, hogy Jókai akkor még csak pályája elején állt s csak egy regény: a „Hétköznapiok“ s pár kötetnyi beszély volt összes termése. De ő nem lassan növe fa volt az irodalom kertjében, hanem egyszeriben fölmagasodott. Képzelmének gazdagságát és humorának zsenialitását mindjárt legelső beszélyei is visszatükrözték, azonkívül szerkesztette már néhány hónapig az Életképeket s néhány hétig az Esti Lapokat. Olvasott tőle már mindenki s így a kis falu papja is — valamit, s tőle valamit olvasni annyi volt, mint egyszeriben nagyon megszeretni. Egész elfogódva szorított most vele kezét. Rákóczi Jánosról azonban, a pestmegyei kisbirtokról, mitsem tudott s most hallotta csak, hogy Kossuth Lajos bizalmas embere, ki a kormányzó irodának egyik főbb tagja volt honvéd-őrnagyi ranggal.

Gyorsan ment az ismerkedés s csakhamar bizalmasan folyt a társalgás a pár héttel ezelőtt lefolyt aradi és világosi szomorú napokról és az ország borzasztó helyzetéről. Vacsorára már a kocsis és inas levetették cselédruhájukat s uri köntöseikben ültek az asztalhoz.

Jókainé egyre ajánlotta férjét a tardonai urak figyelmébe és oltalmába, s azok fogadták, hogy úgy vigyáznak rá, mint tulajdon szemük fényére s rajta lesznek, hogy Tardonán otthon érezze magát.

Rákóczi János csak ez egy éjjel maradt a faluban. Reggel utazott tovább Gömörbe, Runyára, hol ismerősei laktak. Csányi vitte el a maga kocsiján, mint cselédjét, s utközben Putnokon, a bujdosó nem is tartotta tanácsosnak bemenni a vendéglő szobájába, mely tele volt mindenféle emberrel, hanem künn az istállóban szalonnázgatott. Óvatos volt nagyon, de nem sok idő múlva, midőn a Szepességen egy „gut gesinnt“ földesurhoz állott be kocsisnak, egy-

szer elárulta magát. Ez az előkelő ur egyik barátjával utban lévén, beszélgettek arról a régi híres miniszterről, ki XIV. Lajos alatt a francia ipart megteremté; de hiába törték a fejüket, a neve nem jutott eszükbe. A kocsis hallgatta egy darabig a nagy fejtörést s aztán türelmét vesztve, nem állhatta meg, hogy hátra ne szóljon: „Colbert“. Megriadtak s a földesur másnap elbocsátotta kocsisát, veszedelmesnek vélvén ilyen tudományos cselédet tartani. El is fogták és várfogságra ítélték ezt a cselédet, nem sokára kiszabadulva igen elkeseredett politikus s a hatvanas évek elején Pestmegye főjegyzője lett.

Ugyanaz a kocsi, melyen Csányi őt akkor Runyára vitte, szállította be pár nap múlva Jókainét Miskolcra. Nem maradhatott tovább, mert már a Nemzeti Színháznál kellett játszania. De minden szerepénél nagyobb gondja volt neki akkor az, hogy mint mentse meg a férjét.

Tardonai bucsuzásuk igen érzékeny volt. A művésznő egyre azzal vigasztalta férjét, hogy eljön őt meglátogatni többször. Aztán muljának el csak a legádázabb napok, majd szerét ejti ő, hogy együtt mehessenek vissza a fővárosba.

Nehéz volt kezdetben a fiatal költőnek ez a tardonai „otthon“, midőn az igazi otthont elvesztette. Neki ugy közpályáján, mint magánéletén kegyetlenül átgázolt a sors. Nagyon szeretete nejét, kitől távol kellett esnie s nem volt meg íróasztala, melyen — rendes időben — annyi kedvvel, gyönyörrel dolgozott volna. — Hireket is borzalmasakat hallott. Midőn Klapka tábornok kényszerült föladni Komárom várát, mely Jókait a szülőföld kapcsánál fogva különösebben is érdekelte; megindult a bosszu vérontása Aradon és az Újépületben. A mi hir a külvilágról behatolt ama kis faluba, mind borzalmas volt: véritételek, elkobzások, befogata-

sok. Saját sorsa is aggasztá. A helység leguribb portáján lakó Szentimrey Pál földbirtokos nővére, özvegy Lengyel Józsefné, lelkes magyar nő s mások is, ki-kirándultak Miskolcra Tardonára s megtudták, hogy ki lappang Csányiéknál. Föl is keresték őt, hogy lássák és vigasztalják. De a költőt meglepte a töprengés, hogy ha ennyien tudják már ottlétét, akkor vagy távoznia kell, vagy pedig elfogják.

— Ne aggódjál, — biztatta Csányi. — Hisz a házam magas eleje tornác, honnan nappal meszire ellátunk. Meglepetés nem érhet. Ha gyanus ember közeledik, a ház mögött az erdő, mely elrejt. Éjjelre pedig mindig bezárom a tornác ajtaját. A mig zörgetni hagynám a fogdmegeket, addig te a kertre nyílóablakon megszökhetsz az erdőbe. Szobádban azért a kötél, hogy leereszkedhessél rajta. A vész multával reggel aztán szépen visszajöhetnél.

Ez megnyugtatta a költőt. A ház valóban alkalmas volt a szökésre. A falu felső részén a második telken feküdt, hegyoldalnak építve. Jókai az első szobában lakott, melynek két ablaka észak és északnyugat felé nyílt. Kivülről oly magas, hogy csaknem emeletesnek látszott. Ma már e szoba nincs meg. Csányi Benjámin birtokai később idegen kézre jutván, házát egy parasztgazda vette meg és a saját céljai szerint alakította át. Az első szoba eltűnt s az valamivel kisebb esett, mint a ház mostani első szobája.

A falu köznépe akkoriban a lappangó költőt inkább valami „furcsa, hóbortos idegen“-nek tartotta, mint rejtőzködő hazafinak. Erre a költő maga is hatott némely fölvetett szokással. Ha a mezőn, szántóföldön sétált, görbe botját meszszire el-eldobta s rögtön szaladt utána fölkapni. A falusiak nem tudták mire vélni, hogy a Csányiék embere ezt vajjon miért teszi? Séta közben egyre faragcsált a botja fején, arra csinos alakzatokat formálva. Vagy apró malmokat ké-

szített, elbocsátotta a patak vizén, hallgatta keleplésöket, s a falusiak azt mondták rá: a gyermek!

Legjobban szerette a hosszú gyalogsétákat, melyekre gyakran elkísérték házigazdája, a pap, az öreg Telepi, a ki beteg nejénél időzgetett és Bodolay. Mig a szép idő tartott, messzire is kikirándult. Megrakta tarisznyáját hidegsülttel, szalonnával, kenyérrel s egy-egy kies ponton tüzet rakott és szalonnát sütött — „csirizált“, a hogy ott mondják. Fölment a dédesi várromhoz, mely török harcot is eleget látott, mig nem volt rom; eljárt a Bükk óriás sziklatömbjére, az Odvaskőre, honnan szép időben a Kárpátok is tisztán látszanak; vagy a Szentlélek-hegyre, a pálos kolostor omladékához, melynek környékén sok régi nemes gyümölcsfát és kerti virágot lehet találni elvadulva. Kétségkívül ott kötötte ő azt a benső frigyét a hegyi tájak természeti szépségeivel, melyeket nemsokára a „Bujdosó naplójá“-ban s nem olyan rég „A tengerszemű hölgy“-ben annyira szingazdagon festett le, hogy e leírásoknak alig van párja irodalmunkban. Mikor nem volt kísérő társasága, az őszre zordult napokban, magára öltötte szürke posztószürét s a közelebb eső hársas forráshoz sétált ki s ott faragta a botokat és hallgatta kis malmainak keleplését. Sokat beszélhettek azok neki a nemrég dicsőségről, mely elmúlt, mint egy álom; a nemzet eltiprásáról, mely nyomta szívét, mint valami nagy malomkő; vagy házi tűzhelyének elvesztett paradicsomáról, melyet tán még visszanyerhet, — de mikor?

Ha a mogorva idő nem engedte kísétálni, honn olvasgatott, néha kártyát vetett vagy elment a paphoz sakkozni. A nagytiszteletű urma is büszke rá, hogy a „regényirodalom Cézár“-ját, — a hogy ő nevezi, — a sakktáblán rendezen legyőzte. Jóka nagyon megkedvelte a jó papot, mondotta is róla, hogy „melegszívű ember,

a kivel akkor sokat sakkoztam és a kinek prédikációjában sokat gyönyörködtem, mert kitűnő lietszőnök volt.”

A templomba költőnk valóban sokat járt, néha még a délutáni istenítiszteletre is. Érezte, hogy szenvedőnek „drága kincs a hit, mely tűnni és remélni megtanít”. Midőn délutánonként rajta kívül csak a gyerekek voltak a templomban, ezek éles hangu énekkarába kedvvel ereszté a maga mély és érces basszusát.

Mindent tett, a mit csak tehetett, csak éppen nem írt. Mikor kérdezték, hogy miért nem ír, azt felelte: „Mikor azt se tudom, van-e még nemzet, mely olvas, s van-e haza odakünn?”

Az afrikai sivatagok terméketlenségén néhol van egy-egy darabka virító liget: az oázis. Jócai pályája ellenkező látványt mutat. Eme ötvenéves, szakadatlan termékenységgel gazdag virányon csak egy tenyérnyi kopár folt van: a tardonai négy hónap. Ez időben nem termett semmi. De talán mégis termett: egy szál szokatlan szép prózai elégia. Midőn a Telepi György betegeskedő neje meghalt Tardonán a maguk kis házában: koporsója fölött Jócai mondta a „bucsuztató“-t, (a hogy ott a halotti beszédet nevezik), s mindenkit mélyen megragatott vele. Talán ez sem volt megírásban, de ha megvolt, kár, hogy elveszett. Igazi szomorúság szülhette azt.

Vidámság nem is köszönte be akkor a költőnél, csak midőn neje párszor rövid időre meglátogatta. Pár napra szökött meg a Nemzeti Színháztól, nehéz utat téve ama vasuttalan időben. Aggódva érkezett s bántódva távozott.

De egyszer, utolszor, épp karácsony szombatján, örömtől sugárzó arccal, kezében lengetett papírral, mint valami diadaljellel, sietve lépett be a tardonai első szobába.

— Nincs többé mitől félnünk! — kiáltotta

kitünő kedvvel. — Vízlek magammal Pestre. Itt a menedék-leveled!

Ez a menedéklevél az akkori komáromi „Geleitschein“ volt, melyet Klapka a vár föladásakor kötött ki honvédjei számára. A ki azt fölmutatta, azt se be nem zárták, se be nem sorozták. Szigligeti Ede testvére; Szathmáry volt honvédszázados nagy bajjal szerzett egy ilyen aláírt, de be nem töltött lapot, s ennek rovatait Jókai személyleírásával töltötték ki. Így lett ő, Komárom híres szülöttje, komáromi talmi-honvéd ez egyszer, hogy ne legyen bántódása.

A költő és neje örömkönyek közt borult egymásra. Jókainé már másnap vinni akarta férjét, de Csányiné és a papné esdve kérték őket, hogy töltsék még velük a karácsonyi ünnepeket. És ők, elgondolva, hogy teljesíteni tartoznak e jó asszonyok kérését, kik oly féltő, szerető óvatossággal rejtegették kedves bujdosójukat, ott is maradtak. Volt vig lakomázás és sok nevetés. De midőn ünnep multán bucsut kellett venniök: a Tardonaiak nehéz szívvél váltak meg a költőtől, bár jól érezték: az ő hivatása mennyire nem az, hogy egy kis faluban névtelenül lappangjon, hanem, hogy ország szívéből sok költői fényt árasztson országra-világra.

El is kezdte nemsokára e fény árasztását a „Csataképek“ és „A bujdosó naplója“ ragyogó köteteivel. Ezek cimlapjain még álnév van: *Sajó*. Valószínűleg hálából kölcsönözte e nevet ama vármegye főfolyójáról, melynek egy kis faluja az ő életének legkeserűbb hónapjaiban jó menedékhelyet adott neki.

XIII.

Jókai visszatérése Pestre. — Halálos vád-indítvány Jókai ellen. — Kossalkó János. — Irodalmi viszonyok az abszolutizmus kezdetén. — A *Déliabáb*. — A *Vasárnapi Ujság* alapítása. — A *Magyar nábob* keletkezése. — Jókai naptár-vállalata. — Kakas Márton levelei. — A *Nagy Tükör*. — Az *Üstökös* alapítása. — Jókai akadémiai székfoglalója. — Jókai és Gyulai Pál.

Pestre Kovács János névre, Miskolcon kiállított utlevéllel tért vissza Jókai. Itt hónapokig rejtőzködni kellett, hol a neje lakásán tartózkodott, hol pedig a budai hegyekben az Adliczer-vendéglőben. Bujdosása nem is volt egészen ok nélkül való, mint ez a következő önéletrajzi följegyzéséből is kitűnik.

Mikor már le volt aratva a véres mezőn minden, akkor eszébe jutott egy közzvádlónak* a rémuralom korszakából a magyar irodalom is. Nevét nem mondom meg. Rajta van a multakra vetett fátyol. Ez a kegyelmes ur harminckét magyar íróat ajánlt a vértörvényszéknek kivégeztetésre. Ezek voltak: Vörösmarty, Bajza, Szigligeti, Petőfi, Arany, Csengery, Pálffy, Degré, Lisznyay, Szalay, Irinyi, Táncsics, Emődy, Gyurmán, Egressy, Vasváry, Sárossy, Csernátony, Lauka, Sükey, Vas Gereben, Bu-

* Hegyesi volt a neve.

lyovszky, Oroszhegyi, Losonczy, Vajda, Szász Károly, Szemere Miklós, Tompa, Orbán Pető, Erdélyi János és Jókai Mór. Egy egész komplet album. S ha ajánlata elfogadtatik, — pedig akkor jó idő járt rá, — a közönség szépen beköthet bennünket mind egy csoportban. De ekkor előállt egy másik kormányi ügyvéd. Ezt már megnevezhetem: Kossalkó. Ez egy hosszú, több ives elleniratban bizonyítja, hogy a fősorolt írók együttvéve csak a napok uralkodó hangulatának voltak tolmácsai, azok nem üldözendők. Ennek következtében megszüntették a 48-iki magyar írók politikai üldöztetését.

Kossalkó János régi hive volt az abszolutizmusnak, — de meggyőződésből. Maga Jókai is azt írta róla, hogy „jó szív, becsületes lélek“ volt; Jókai lapjából, az Esti Lapokból csak neki volt teljes gyűjteménye; más mindenki sietett a lapot elégetni, a kinek birtokában volt a rémuralom idején. Kossalkó azonban az Esti Lapokat csak mint magánember őrizte, mint ügyész nem vett róluk tudomást. S jó, hogy őrizte, mert ő mentette meg ebből az ujságból az egyetlen teljes gyűjteményt, melyet az ő hagyatéka-ként a Nemzeti Múzeum könyvtára őriz.

Rejtőzve kellett maradnom, írja Jókai, mert az osztrák menedéklevél biztosította ugyan a fejemet a halálítélet ellen, de nem a lábaimat az ellen, hogy engem is úgy, mint a többieket (például Podmaniczky Frigyes) besorozzanak köz-katonának az osztrák hadseregbe s elmasíroz-tassanak Lombardiába.

Nevem ki volt törölve az irodalomból két évig. Jókai Mór nem létezett. De azért tollam nem nyugodott. Egy szerencsétlen emlékü folyó-víznek a nevét választottam magamnak írói ál-névként: „Sajó“. (Ezt a nevet csak kutyának

szokták adni.) És ezen név alatt írtam a „Forradalmi és csataképeket“. Szabadságtól és hon-szeretettől lángoló, keserűségkeltő elbeszélések hosszú sorozatát.

S ez volt a kezdete írói jellemem új átalakulásának.

Elhagytam a beteges fantázia agyrémeit, s a hozzájuk illő bombasztos irályt: törekedtem az élet igazi alakjait megtalálni, s olyan nyelven írni, a minőn a nép beszél; legnagyobb sikernek tartva ama palóc parasztnő mondását, a ki egy elbeszélésemre azt véleményezte, hogy „hisz így én is tudnék írni!“

A szépirodalmi lapok a szabadságharc után mind tönkrementek. Egyáltalában minden költészeti produkció el volt sekélyesedve. A közönségben el volt zsibbadva a kedv az olvasáshoz, a költőkben a kedv a lelkesedéshez.

Jókai 1850 elején a Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelent *Magyar Emléklapokba* dolgozott; itt jelentek meg e szomorú napokban írott apró munkái közül: A gyémántos miniszter, Az érc leány, A tarcali hadnagy, A fránya hadnagy, A székely asszony és Szenttamási György. *A Pesti Röpirék*-be írta a Poétaviselt ember levelét, Az erdők leányát, s a Sic vos non vobis és Egy halálítélet című elbeszélést. A *Magyar Írók Füzetei* című rövid életű folyóiratban jelent meg Jókaitól A vérontás angyala. Egy hóhér 1849-ből, Bujdosó tanyája, Csonka vitéz, s Az eltűnt leányok. Ugyanebben az esztendőben egy-egy cikket írt a Reguly-Albumba s. a Kazinczy-ünnep Emléklapjába.

1851-ben az oroszok által felgyújtott Losonc város fölsegítésére kiadott Losonci Phönixben

Jókainak két munkája jelent meg. A láthatatlan csillag és Rozgonyi Cecilia.

Vahot Imre 1851-ben *Remény* cím alatt szépirodalmi füzetes vállalatot indított meg, a melybe Jókai is dolgozott, sőt a második félvben már szerkesztőtársa lett Vahotnak. Ez a lap azonban nem bizonyult hosszú életűnek.

Jókai közreműködése nem tudta megmen-teni a lapot a bukástól. Jókai különben is keveset dolgozott a *Reménybe*, itt jelent meg A népdalok hőse, Soliman álma, Béldi Pál, Egy lakoma a hun királynál és Tsong Nu című munkája. Jókainak alkalmasint kevés kedve volt Vahotnak dolgozni; neki már nagyobb tervek jártak a fejében, semhogy egy jelentéktelen hetilap sorsával sokat törődött volna. Már 1851-ben megírta Erdély aranykorát, s néhány kiváló munkája is jelent meg ez évben a Pesti Napló-ban; a Kalóz király, A varchoniták, Fortunátus Imre, és a Kétszarvu ember. Dolgozott ezenkívül a Magyar Hirlapban is. Tehát volt hova dolgoznia, s így szinte érthetetlen az a panasza, hogy akkoriban nemcsak írnia kellett, hanem magának kellett teremtenie lapokat is, a melyekbe írhasson. E küzdelméről a következő vázlatos adatokat jegyezte föl:

1853-ban ismét én kísértettem meg egy szépirodalmi lap (a Délibáb) szerkesztését. Saját nevem alatt nem kaptam rá engedélyt: a Nemzeti Színház igazgatója, Festetich Leó gróf kölcsönözte oda a magáét. A mint aztán Festetich megszűnt intendáns lenni, az én Délibábnak is meg kell szűnni. Ekkor Heckenast Gusztáv nyomdatulajdonos indított meg egy új vállalatot: az első illusztrált magyar heti lapot, *Vasárnapi Ujság* cím alatt, (mely mind e

mai időkig kedvenc olvasmánya a magyar közönségnek). A kiadó engem szólított föl ennek a szerkesztésére. Az én nevem azonban még folyvást a proskribáltak tábláján állt az osztrák kormány előtt. De nemcsak az enyém, hanem valamennyi magyar íróé. A felelős szerkesztő minőségét senkinek sem adták meg. Jó szerencsére volt egy író társunk, a ki makacs betegség miatt az egész 48—49-iki korszakot a graefenbergeri gyógyintézetben töltötte és így nem lehetett a szabadságharcban kompromittálva: Pákh Albert, ezt neveztettük ki felelős szerkesztőnek; de a ki még ezután is hosszú időkig a graefenbergeri gyógyintézetben maradt. Ennek a firmája alatt szerkesztettem én ezt a nagyhamar népszerűvé vált képes folyóiratot, melyben magam „Kakas Márton“ név alatt irtam a humorisztikus heti szemlét. Volt a V. U.-nak olyan évfolyama, melyben 12.000 volt az előfizetőinek száma. Ez volt a török-orosz-angol-franciaolasz keleti háboru alatt.

Ezen időközben irtam én az erdélyi fejedelmi és a török uralom alatti történelmi regényeimet: a török regényeket és a „Véres könyv“ című keleti novelláimat. De nyomban utánuk a „Magyar nábob“ és „Kárpáthy Zoltán“ című regényeimet, melyek nekem magamnak legrokon-szenvesebbek.

Később kezdtem hozzá a Magyar dekameronhoz, mely száz novellát tartalmaz a leg-tarkázottabb tartalommal.

E közben drámákat is irtam, a mik között a „Dalma“, „Dózsa György“, „Szigetvári vértanú“, hatással voltak a közönségre. A költészet nimbuszába burkolt hazaszeretet és szabadság eszméi megtalálták a fogékony kebleket. A színpad volt a parlament helyettesítője.

Ekkor ismét egy új vállalatot kezdeményeztem. Az első magyar karikaturákkal illusztrált humorisztikus lapot *Ústökös* cím alatt.

A kezdeményezés nehéz volt: se humorisztikus író, se karikaturarajzoló hozzá. Magamnak kellett kezdetben írnom is, rajzolnom is, később segített maga a közönség. Azóta a magyar humor magas fokra fejlődött mind irodalmi, mind művészi tekintetben; de azért az Űstökösnek első évfolyamai becsesek maradnak, melyekben a szöveget is, a képeket is maga a közönség hordta össze: jellemezve magát a magyar népeletet.

A csörgő-sipka alatt harcoltak a koreszmék. Tizenkét évfolyama e humoros lapnak élő-képét örökíti meg a kort jellemző eszméknek és észjárásnak. Ebben is egy új álnév alatt működtem, mint Tallérossy Zebulon.

Ugyanebben a lapban kezdeményeztem én a nemzeti öltözet viselését (1860-ban), mint eleven tiltakozást az elnemzetietlenítés ellen; a mi az egész országot magával ragadta, s éveken át főntartotta magát.

Ezeket az önéletrajzi följegyzéseket kiegészítjük azzal, hogy Jókai 1853-ban beutazta Erdélyt, abból a célból, hogy később megírandó történelmi regényeihez és elbeszéléseihez tanulmányokat végezzen. „Erdély aranykorát“, mely 1852-ben jelent meg, még a tanulmányut előtt írta, s úgy látszik, hogy a regény írása közben szerette meg Erdélyt. A *Délibáb*-ba az első évben csak elbeszéléseket írt; 1854-ben jelentek meg benne a „Janicsárok végnapjai“. A Pesti Naplóba már 1851-ben állandóan dolgozott Jókai; csupán szépirodalmi dolgokat. Ugyancsak a Pesti Naplóban jelent meg két leghiresebb regénye, a *Magyar nábob* 1853-ban, s a *Kárpáthy Zoltán* 1854-ben. E két regényének léttrejöttéről ugyancsak a Pesti Naplóban 1896

augusztus 20-ikán Jókai a következő reminiscenciát közölte:

A Pesti Napló tárcájában jött a *Magyar nábob*, első regényem, mely azzal a vakmerő furfanggal jött létre, hogy naponként egy tár-

Jókai az ötvenes években.

cára valót irtam meg belőle; a következő napra való még csak a fejemben volt meg. Könnyen beletörhetett volna a késém. Szép honoráriumot kaptam a regényért a Pesti Naplótól: ezer forintot. Rengeteg pénz volt ez akkor! Kivált nekem. Nem is tudtam volna mire elkölteni, ha a svábhegyi telket (egy elhagyott kőbányát) meg nem vettem volna rajta. Hanem ez még

csak felét adta ki a vételárnak: hogy a másik fele is megkerüljön, nem volt mit tennem mást, mint a jó magyar nábob örököséből egy másik regényt leszámaztatnom. Ekként támadt a Kárpáthy Zoltán.

Ezért is megkaptam előre a szép ezer forintokat Emichtől. S aztán irtam ezt is, egyik tárcát a másik után a Pesti Naplóba, nem aggodva a jövőndők miatt.

Hanem ennél aztán csakugyan nagyon utólért a nemezis. Uj telkemen, galagonyabozót-irtás közben a jobb kezem hüvelykujjának a körme alá huzódott egy tövis, beletört a hegye, az ujjam megüült, nem tudtam a tollat fogni: a tárca elmaradt a laphól.

De másnap már ott volt a szerkesztő kegyetlen fulmintoriuma az asztalomon: „Hallja az ur, vagy regényt írunk, vagy paszulyt öntözzünk! Ha fölvette az ur az árát, írja meg az aequivalensét! Én aztán mit tehettem? Török Jánosnak igaza volt. Irni kellett. Irtam a folytatást balkézzel. Ha a tisztelt olvasó talál valami nevetnivaló furcsát abban a regényben, gondoljon rá, hogy én azt balkézzel irtam, a jobb kezem hüvelykét az alatt székfü-főzetbe áztatva.

A Pesti Naplóval különben Jókai nem volt mindig jó viszonyban. Feltűnő, hogy 1851-iki igen buzgó irodalmi munkássága után 1852-ben már nagyon keveset irt Jókai, s a Pesti Naplóban, melybe 1851-ben több kötetre valót irt, 1852-ben már egy sor sem jelent meg Jókai tollából. 1853-ban a Pesti Naplóban jelent meg a *Carinus* nevű novella, mely igen tetszett a közönségnek. Részint ez, részint pedig az időközben könyvalakban is megjelent Erdély aranykorának sikere bírhatta rá a Pesti Napló kiadóját arra, hogy Jókaival regényt íratott s a Magyar nábobért ezer forintot előre kifizetett.

Az 1854-ben megindult Vasárnapi Ujságnak Jókai volt az igazi szerkesztője, — Pákh Albert az első esztendőben csupán nevét adta a laphoz.

Az ötvenes években az irodalomban igen nagy szerepük volt a naptáraknak; mást a nagygyarok nem igen vásároltak, mint kalendáriumot, azt azonban vett mindenki. A naptár-üzlet tehát szépen virágzott. Egy élelmes kiadónak, Müller Gyulának az az ötlete támadt, hogy naptárában terjedelmes szépirodalmi részt is közölt, a legelső írók közreműködésével. Jókai is dolgozott neki, de már 1853-ban maga is adott ki egy kalendáriumot „Jókai országos nagy naptára“ címmel, melyet ugyyszólván elejétől-végig ő maga irt. A közönség azonban nem igen kedvelte meg az új kalendáriumot, vagy Jókai nem értett jól a naptár-üzlethez, mert az „Országos nagy naptár“ 1854-ben már utoljára jelent meg a könyvpiacon és ponyván.

A Vasárnapi Ujság hasábjain Jókai főképpen a „Kakas Márton leveleivel“ tünt föl; e cím alatt szini kritikákat közölt; már a harmadik kritika után Heckenast kiadó évi ezerkétszáz forintot ígért Jókainak, ha minden héten ír egy Kakas Márton-levelet, a mit Jókai meg is tett.

Akkoriban még jóformán csakis a vidéki közönség számára irták a hetilapokat, s a vidéki közönség számára irták még a szini bírálatokat is. A szini kritika annak, a ki az előadást nem látta, rendesen unalmas olvasmány. Jókai azonban tudott rendkívül érdekes szinibírálatokat írni; mindig szem előtt tartotta, hogy kinek ír,

s a szini kritikát is úgy írta, hogy a falusi közönségnek is kedve teljék benne. Egy-egy operáról vagy balletről írt kritikáján kacagott az egész ország. De ki is ne kacagott volna, mikor például Rossini *Tell Vilmosának* bemutató előadásáról írván, így kezdte a kritikáját:

Jól tudom, hogy falusi embereknek beszélek, s így mindent az elején kell kezdenem. Megmagyarázom tehát, hogy mi az az opera?

Opera az, keresztyén atyámfiai, mikor az ember ezt a rövid mondást: „hozz nekem egy ital bort!” — ilyformán ereszti ki a torkából: „hó-ha-hi-ha hozz ne-e-e-k-e-e-m e-e-egy ihahutahahul bololollort.” Továbbá, mikor a hős szerelmet vall: „Szivem elraboltatott,” először ő mondja egyedül, azután mondják ketten, három, végre valamennyi inas, közkatona, paraszt és a silbakon álló strázsa is mind egyszerre éneklil ugyanazt az érzékeny mondást: ez így tart mintegy öt percig. S mikor vége van, megint ujra kezdik: „Szivem elraboltatott.” Azután kettő, három, a ki jobban bizik a hangjához, előlép a sugólyukig, s gyönyörű nótákat énekel minden elképzelhető húzó és fúvó és ütő muzsika közreműködése mellett. A szöveget sem a hallgatónak, sem az éneklőnek nem multhatatlan föladata tudni. Hanem ezek nem olyan emberek ám édes, atyámfiai, mint talán a diákok kántusa. Először vannak közöttük olyan hangu asszonyszemélyek, hogy mikor megszólalnak, az ember azt gondolja a menyországból hallja a hangokat: azok a leírhatatlan játékok a hang minden kifejezéseivel, még a fülemilénél is furcsábbak. Az sem csekély mesterség, hogy annyiféle ember, a ki mind más szerepet énekel, a taktus szerint összevágó módon tudjon felelgetni, egyszerre belekapni a másik szavába. A midőn a legrettentőbb módon ütik az öreg dobot, fujják az üres fát, negyven ember úgy harsogtatja az éneket, hogy reng a föld bele;

a karmester egyet int egy akkora kis pálcával, mint a plajbász, s csitt! egyszerre elhallgatott öreg dob, klarinet, furulya és negyven torok, azután újra int a plajbászsal, s akkor meg oly halkán zendül meg az ének és zene, mintha távoli szélzugás volna, melybe harangszó és bucsujárók éneke vegyül, ábrándozó pacsirta dalával.

No hát ilyenforma az opera!

A szatirikus levelek sikere fölbátorította Jókait, s megindította a *Nagy Tükör* című humorisztikus vállalatot; harminchat előfizetője volt csak, de azért hatezret nyomtatott a Nagy Tükörből, s ez a nagy mennyiség kétszáz darab kivételével mind elkelt.

1858-ban Jókai egy kis bajba keveredett; egy barátjáért jót állt, a ki nem tudott fizetni, s helyette Jókait pörölték be. Jókainak nem volt pénze, hogy pénzt szerezzen; 1858 augusztus 21-én megindította az *Üstökös* című élc lapot.

Az Üstökös volt az első önálló képes élc lap Magyarországon. Állandó alakjai: Kakas Márton, Tallérosy Zebulon és a „politikus csizmadia“ igen rövid idő alatt országszerte híressé és népszerűvé váltak; mindhármát Jókai írta, sőt még rajzot és fametszetet is készített a lapja számára. E mellett értékes tárcákat is közölt, jobbára visszaemlékezéseket, s egy igen érdekes anekdota-gyűjteményt, a melyből a magyar néphumort tanulmányozta.

Összesen körülbelül tizenhétézer anekdotát gyűjtött össze Jókai, s erre a gyűjteményére, méltán, rendkívül büszke volt.

A Magyar Tudományos Akadémiának Jókai volt az egyetlen kinevezett tagja, 1851-

ben ugyanis, a mikor az akadémiának még nem volt szabad üléseket tartania, a katonai főparancsnokság az akadémiai igazgató-tanács ajánlatára Jókait kinevezte az Akadémia levelező-tagjának. 1861-ben rendes-taggá választották Jókait; székfoglalója „a magyar nép humoráról” szólott.

E rövid kis értekezést, melyben párhuzamot von a magyar és más nemzetek néphumora között, abban az időben írta, a mikor a folklorenak Magyarországon még hírére sem hallották. Jókai azonban már tisztában volt vele, hogy munkájának tudományos értéke is van; értekezését e szavakkal fejezte be:

A magyar néphumor tanulmánya elég fontos és elég mély arra, hogy a vele foglalkozás bármely hivatását komolyan vevő írónak szégyenére ne váljék. Ha engem valaki számadásra talál vonni: mi jogon foglalom a helyet derék szaktudósaink nagytekintélyű sorában? nem fogom neki azt felelni, hogy ime irtam kilencvenegy kötet regényt és egyebet, mert azok valószínűleg néhány hustrum elmúltával Dugonicsnak azon korszakban közkedvességű regényei szomszédságában fogják pihenni a boldog elfeledés álmát; — de fogom mondani azt: im e kötetekben gyűjtöttem össze a magyar néphumor elszórt adalékait, ezeket hagytam az utókornak; és ezek a kötetek élni fognak és tanuskodni, míg a magyar él; — az pedig él, — míg a világ áll.“

A Magyar nábob és Kárpáthy Zoltán után is munkatársa maradt a Pesti Naplónak; ebben a lapban jelentek meg *A régi jó táblabírák*, *Szomorú napok*, s *Az elátkozott család* című regényei.

Ez utóbbinak megjelenése után Jókai nem

dolgozott többé a Pesti Naplóba. Ennek a szakításnak tisztán csak személyi okai voltak. A Pesti Napló szerkesztőségében akkoriban Gyulai Pál és Salamon Ferenc uralkodott, s akkoriban mindkettő egyetértett abban, hogy Jókai igen gyenge tehetségű író; e meggyőződésük következtében minden alkalmat megragadtak arra, hogy abban az ujságban, melyben Jókai legkedveltebb regényei megjelentek, Jókai írói munkásságát ledorongolják. Salamon Ferenc már előbb is, a Budapesti Hirlapban, melynek kritikusa volt, heves támadást intézett Jókai ellen. Mikor Jókai látta, hogy a Pesti Naplóban Gyulainak és Salamonnak is tér nyílik, kijelentette, hogy nem dolgozik többé a Pesti Naplónak.

Ebben az időben (1857—59-ben) Jókai már heves tollharcot vivott kegyetlen kritikussával, Gyulai Pállal, Gyulai és Csengery a Pesti Naplóban, a Hölgyfutárban, Salamon Ferenc pedig a Budapesti Hirlapban nagyon kiméretlen kritikát mondott Jókai regényeiről és első színművéről; Jókai eleinte „Válaszokat“ és „Végszavakat“ írt kritikusainak, védve a maga igazát, de végre is beleunt, s 1859 óta már nem reagált rá, akármit irtak is szépirodalmi műveiről. Politikai és ujságírói működésében azonban nem tűrte a kritikát, — késő aggregoráig szenvedelmes nyilatkozó volt; a szerkesztésében megjelent lapokban százszámra olvashatjuk a nyilatkozatait.

1857 óta főmunkatársa volt a *Magyar Sajtó* című napilapnak, melybe elbeszéléseken kívül színi kritikákat és humorisztikus cikkeket írt.

1858-ban a Vasárnapi Ujság, a Magyar Sajtó és az Üstökös között oszlott meg Jókai irodalmi működése. 1858-ban jelent meg „Jókai Mór Dekameronja,” — száz novella tiz kötetben.

1859-ben ugyyszólván mit sem irt Jókai: harminc szini kritika, három kis történelmi cikk és egy nekrológ (Irányi Józsefről) a Vasárnapi Ujságban, — jóformán csak ennyi Jókai egész irodalmi működése 1859-ben.

1860-ban szintén csak a Vasárnapi Ujságba és az Üstökösbe irogatott. Ez évben jelentek meg a *Szegény Gazdagok*, s Szigetvári vértanuk, Könyves Kálmán, Dózsa György, Manlius Sinister, Dalma és Murányi hölgy című szinművei.

XIV.

Jókai a képviselőházban. — Politikai programja 1861-ben. — A *Hon* megalapítása. — Jókai Mór és Zichy Nándor gróf fogsága.

1861-ben, mikor rövid időre ismét beköszöntött az alkotmányos korszak, Jókait a siklói kerület országgyűlési képviselőnek választotta. Jókai az ellenzékhez, a határozati párthoz csatlakozott. 1861 május 22-én mondotta az első parlamenti beszédét, melyben elmondotta egész politikai hitvallását. Ebből a beszédből idézzük jellemzésül, a következő részletet:

Mi korántsem követeljük Magyarország föltámasztását az osztrák kormánytól; él az, s életének öntudatával bir; intézményeink megvannak, azokat erőszakkal elvenni mindig lehet, de visszaadni nem szükség, mert a mint az erőszak megszűnik, mi ismét birtokában vagyunk alkotmányunknak.

Hogy ez dualizmus a birodalomban, azt nem tagadjuk; de hogy a dualizmus egyértelmű volna a birodalom fölosztásával, ez ráfogás.

Dualizmus idején érte a birodalom mindig története fénypontjait, tökéletes uniformitás alatt érte megaláztatásait, megérte II. József alatt, hogy a már akkor *beteg ember*, az ozmán birodalom egyetlen hadjárat alatt megalázta.

Dualizmus mellett állta ki Ausztria I. Napoleon majd negyedszázados hadjáratait, s tökéletes unitás mellett vesztette el két hónapi támadó, tehát előre készült hadjárat alatt Lombardiáját.

És annak egyszerűen az a kulcsa, hogy dualizmusban a monarkia minden hatalmát kifelé használhatja, míg az unitás ideje alatt egyik országnak kell a másikat nemcsak őrizni, de még adminisztrálni is, a mi legnagyobb erő- és pénz-pazarlás, mint erre siralmas példák vagyunk mind-országostul.

Azért Európa megnyugodhatik abban, hogy Ausztria dualizmusa kétkaru óriás, míg az egységes Ausztria egy beteg szörny, mely önmagát elnyelte s nem bírja megemészteni.

(Ugyanakkor a belső politika kérdéseiben Jókai a következő elveket vallotta:)

Multhatatlannak tartom annak kimondását, hogy a magyar nemzet a vele együtt élő nemzetiségeket a legszabadelvűbb bőkezűséggel kívánja részesíteni mindazon áldásaiban az alkotmányos szabadságnak, a miket saját maga élvezni óhajt, és a hol viszályok forognak fönn köztünk, inkább akar nemesen engedelkeny, mint hatalmaskodó lenni és minden esetre be akarja bizonyítani, hogy a közelmúlt keserű napok alatt e tárgyban is tanult valamit. Továbbá, hogy a magyar nemzet semmi osztály, nemzetiség vagy vallásfelekezetre nézve kizáró vagy bezáró jogokat el nem ismer, hogy alkotmánya jótékonyságában mindenkit egyformán részesít, mert önmagát megbosszuló véteknek tartaná azt, hogy bármely osztályt vagy vallásfelekezetet előbb kizárnánk a polgárjogok teljes élvezetéből, s aztán polgár-erényeket követelnénk tőle, s ha azok a mi hibáink miatt annál hiányoznának, mi vétünkért azokat ítélnők el. Végül, hogy a magyar nemzet teljes szabadelvűséggel kívánja mindazon kérdéseket megoldatni, melyeket az

újabb idők születtek, s melyek még eddig alkotmányunkban tárgyalva nem lehettek.

Ehhez a politikai programhoz Jókai mindig hű is maradt.

1862-ben Jókai Hajnik Károlytól, az or-

Jókai a hatvanas években.

szágyülés gyorsirójától átvette a Magyar Sajtó szerkesztését, de a következő évben már maga indított egy nagy politikai napilapot. Ez volt a *Hon*, mely néha éveken át lefoglalta Jókai egész munkásságát, úgy hogy szépirodalmi művek alkotására a nagy írónak alig maradt ideje.

A *Hon* megindítására Jókait a *Politikai*

divatok című híres regénye birta rá, a mint ezt a regény utószavában meg is írta.

Jókai már régen óhajtott regényt írni a szabadságharcról; mire azonban elkészült a regénynyel (1862-ben), akkorra már ismét az abszolutizmus uralkodott Magyarországon, s egy lap sem merte kiadni Jókainak a regényét.

A kézirat hevert az íróasztal fiókjában, míg végre Jókai biztatására az ellenálló nemzetipárt elhatározta egy nagy napilap alapítását.

A *Hon* alapításáról és első küzdelmeiről Jókai a *Politikai divatok* utószavában a következő érdekes visszaemlékezéseket közli:

A magyarországi ellenzék megemberelte magát, vezérférfiai elhatározták, hogy egy sajtóorgánumot hoznak létre, mely nézeteiket képviselje. Engem biztak meg a szerkesztőséggel. Én adtam az új lapnak a „Hon“ nevet. Magam jártam utána Bécsben az udvari kancelláriánál, hogy az engedély megadassék rá. Forgách Antal gróf első kértelmre megadta az engedélyt. Én siettem az írásommal föl Budára Pálffy Móríc grófhhoz, bejelenteni, hogy van passzusom az új lap kiadásához.

— Hhaj, barátom, — mondta a helytartó, — az még nem elég, hogy a kancellár beleegyezett; még én is itt vagyok. Önnek előbb reverzális kell adni magáról, hogy lapjában a kormányt pártolni fogja.

— Kérem: itt van már a zsebemben a reverzális. Tudtam, hogy ez is szükséges.

Az volt pedig ebben a reverzálisban, hogy én kötelezem magamat a magas kormányt minden a hazára nézve üdvös intézkedéseiben teljes erőmmel támogatni.

A kormányzó nagyon csóválta a fejét: „a hazára nézve üdvös“.

— Hallja, barátom, maga nagyon ravasz ember. Hát csak írjon ujságot. De vigyázzon a pennájára, hogy valami ki ne cseppenjen belőle.

Az új lap szerkesztősége nagyhamar megalakult, régi, kipróbált ellenzéki politikusokból és új szabadelvű tehetségekből. Új évre oly nagy előfizető közönség gyűlt össze melléje, mely annak fennállását biztosítani látszott; azonfölül voltak előkelő, nagybirtoku támogatói: azok között első rendben Almássy Pál (a debreceni országgyűlés volt elnöke, ki már egy halálítéletet tartogatott az emlékei között).

Most azután módomban volt a „Politikai divatok“-at a közönség elé hozni a saját ujságomban.

Folyt a munka akadálytalanul valami hat hétig.

Ekkor egy új munkatárs kocogtatott be hozzánk.

Egyike a legelőkelőbb magyar főuraknak: vagyonban gazdag, műveltségben alapos, testben, lélekben fiatal: Zichy Nándor gróf.

Egy terjedelmes, jól kidolgozott memorandumot hozott, melyben mély szakavatottsággal voltak kimutatva a politikai hibák, melyek Schmerling rendszerét Magyarországon kivihetlenné teszik, s erőszakos keresztülvitel esetén Magyarországot és Ausztriát teljesen tönkretennék. Különösen nemzetgazdasági tekintetben volt ez fényesen megvilágítva.

Zichy Nándor elébb a Pesti Naplót kínálta meg ezzel az emlékirattal; de Kemény Zsigmondnak nem volt kedve a fejét az oroszlan torkába bedugni; akkor aztán én hozzám hozta a cikket. Én közöltem azt barátaimmal: nagyon tetszett nekik. Szerző beleegyezésével valami keveset módosítottam rajta. (A módosítás szelídítés volt a kifejezésekben: szerző igen erősen bánt el az uralkodó politikai rendszer vezérfiaival.) A memorandum egy számban jelent

meg. Roppant szenzációt idézett elő az olvasó közönség táborában.

Két nap múlva azonban egy jó barátom, kinek összeköttetései voltak a helytartóságnál, azzal a jó hírrel lepett meg, hogy „Pálfiy Móric dühös ránk a Zichy Nándor gróf cikke miatt, s kiadta a parancsot, hogy katonai törvényszék elé kell bennünket állítani, s mindketőnket három havi börtönre elítélni.“ (Schmerling alatt az volt a politikai divat, hogy a szerzőn kívül még a szerkesztőt is becsukják.)

Én egy nagy plaidoyerre készültem, melyben napnál fényesebben bebizonyítottam, hogy Zichy Nándor grófnak tökéletes igaza van.

Ezt a védbeszédet (ékes német nyelven) elő is adtam a katonai törvényszék előtt, mely állt egy ezredesből, egy őrnagyból, egy századosból, egy főhadnagyból, egy alhadnagyból, egy őrmesterből, egy káplárból, egy frájterből és egy közbakából.

Ily szakértő bíróság előtt lehetetlennek hittem, hogy argumentumaim meggyőző hatást ne eszközöljenek.

Annál nagyobb volt aztán a meglepetésem, mikor az auditor kihirdette az egyhangulag hozott ítéletet.

„Egy esztendei tömlöc, nehéz vasban.“

— Mi a kakukk? — mondtam én az auditornak; — hisz a helytartó csak három hónapi fogságot kért ránk kíméretni.

— Das übrige ist für die schöne Vertheidigung! — monda nevetve az auditor major.

Azonkívül ezer forint birság.

A birságot lefizette Zichy Nándor; de a börtönt bizony együtt kellett leülnünk.

S a legszebb az volt az egész ítéletben, hogy nem sajtóvétségért lettünk ám elítélve; nem valami politikai büntettért, hanem „közcsendháborításért“. Tehát Zichy Nándor gróf és Jókai Mór elmehetnek vele dicsekedni, hogy ifju ko-

rukban együtt hajigáltak be ablakokat és gázlámpákat a Kerepesi-úton, a miért egy esztendei börtönre lettek elítélve, s fizettek ezer forintot az összetört üvegekért. Így lett az megnagyarázva a morva cserepárnak, a mi törvénybíráknak.

És én azért mégis maradok a főttebbi állításom mellett, hogy a katonai kormányzat valószínű oltalom volt ránk, szegény szabadelvű hirlapírókra nézve, az adminisztracionális tyranokkal szemben.

Először is a katonák megtették azt a kiűnő tréfát, hogy nem érték be azzal, hogy minket elítéltek közszendháborítás miatt ellenzéki cikkünkért, hanem aztán előfogták a kormány által szubvencionált schmerlingianus lapok szerkesztőit is, a kik minket, védtelen ellenfeleket, megtámadtak: azokat is elítélték, becsukatták: „közszendháborításért“. A ki csak vezércikket irt, akár a kormánypolitika mellett, akár ellene, az mind közszendháborító volt, mind becsukták. Pokoli humor volt ez!

A börtönben pedig a katonák oly embersegesen bántak velünk, elítéltekkel, a hogy csak magyar vendégszerető gazda bánhat a vendégével, szó sem volt „harminchárom fontos vasról, kezére lábára“. Pompásan éltünk, soha életemben több szabadságom nem volt, mint fogásomban, egész nap látogatókat fogadtam, este kiementem vacsorálni a Svábhegyre, a porkolábot is elvittem magammal. Térparancsnokunk, a jó Haymerle, kívül-belül valószínű mintaképe volt egy magyar vicispánnak.

Én egy héttel előbb kezdtem meg a fogságot, mint Zichy Nándor. A minék ez volt az oka: Ugyanazon a napon, a melyen Zichy Nándor a kegyetlen ítélet folytán megfosztatott a nemességétől, (a mire Deák Ferenc azt az élcet csinálta, hogy jelenben nagy Magyarországon a leggazdagabb paraszt Zicsi (sic) Nándor), ugyanazon a napon ajándékoztatott meg egy

minden titulusoknál méltóságosabb cimmel, az „apa“ címével. Akkor született az első gyermeke. Fiatal, ideális szép neje gyermekágyban feküdt. A helytartó megengedte az apának, hogy egy hétig, a míg a neje veszélyen túl lesz, otthon maradhasson.

Mikor aztán az egy hét leteltével ő is bekerült, a derék Haymerle azonnal feljött hozzánk (két egymással szomszéd szobában laktunk) egész udvariassággal följátni, hogy bárminő kívánságai lesznek a fogoly urnak, azokat készséggel teljesíteni fogja.

(Nekem például megengedte, hogy a faragó szerszámainat fölhozassam a börtönbe; ott faragtam ki a feleségem mellszobrát fából.)

Zichy Nándor azt az egyetlen kívánságát nyilvánította a térparancsnok előtt, hogy engedjék meg neki minden nap a börtönből kimehetni hajnali misére a templomba.

A jó Haymerle azt mondta, hogy erre az egyre nincs instrukciója a hadügyminisztériumtól; de majd kérdést fog intézni az iránt Bécsbe.

Megadták-e Bécsből e kegyes óhajására az engedélyt az én mélyen tisztelt fogolytársamnak? azt nem tudom; mert én nekem Ő Felsége legmagasabb kegyével elengedte a hátralévő fogházbüntetésemet, s Zichy Nándornak is csak az otthon töltött héttel kellett tovább szenvedni nálamnál. Ugy látom, hogy a nemességét is visszakapta. Hanem az ezer forintot nem adták vissza: az ottmaradt a csendháborítás által okozott károk megtérítésére.

Hát ez idáig egész humorisztikus történet volt; de most következik a szomorú része — rá nézve.

A mint engemet elítéltek fogságra, az én lapomnak a publikuma úgy széjjel szaladt, hogy a második évnegyedre fele sem jött vissza. Megijedtek a tisztelt hazafiak, hogy odavész az öt forint, ha én ott rekedek; talán attól is tartot-

tak, hogy most már a prenumeránsokra kerül a sor: azokat is rendre fűzik rabszijakra, köz-esendháborítás miatt. Most már veszteséggel folytattam a lapkiadást. A regényeimért sem kaptam semmi honoráriumot. Ellenben megvolt vele az a kegyetlen mulatságom, hogy a cenzor minden lépten-nyomon lefoglalta a lapot a tárcában folyó regény miatt; nekem aztán egyre-másra törülnöm, másitanom kellett benne: kihagynom ivszámra azokat a részleteket, a mik a szabadságharera vonatkoztak, a mik hőseimnek a jellemét kiemelték, megszöknöm a legjobb gondolataimtól, üresen hagynom az összekötő epizódok helyét. Soha még regényírónak keservesebb vajudása nem volt a munkájával, mint nekem ezzel az elbeszéléssel. Irigyeltem a muszka íróknak a sorsát. Így készült, foltokra szakgatva, uira összefoltozva a „Politikai divatok“.

A hirlapom közönsége pedig egyre apadt. Irni sem mert már bele senki a neve alatt. Egyszer aztán lapom főpártolóját, Almássy Pált is elfogták, állítólagos összeesküvés miatt. Erre a többi pártoló hívek is itt hagyták a fővárost.

Azért még folytattam a lapot, s vele együtt a regényt. Volt egy kis örökségem a szüleim után, az egy magyar-utcai házban feküdt. A házat eladtam, az örökségemet ráköltöttem a lapra, folyvást bizva a haza sorsának jobbra fordultában. De ez csak nem következett be. Aztán adóságra folytattam a lapot. Mikor aztán már a nyomdai hitelem is teljesen ki volt meritve, mikor a nyomdászom nem akart tovább kontóra nyomtatni, az előtt a kényszerűség előtt álltam, hogy a lapot megszüntessem. Megegyeztem Keménynyel, hogy a még hátralevő egy hónapra a Hon előfizetőit a Pesti Naplóval fogja kielégíteni. Barátaim mind beleegyeztek az elhatározásomba. Minden embernek insége volt. A buza ára leszállt két forintra (olvasd 2 forintra o. é.). A mely nap reggel megegyeztem Keménynyel,

másnap kellett volna aláírnunk a szerződést, az nap este kaptam egy táviratot Zichy Nándortól: „Lapodat meg ne szüntesd, holnap reggel nálad leszek.“ Már nyolc órákor ott volt. Rövid volt a találkozásunk.

— Ámbár lapod politikáját nem osztom, pártodhoz nem tartozom, mégis nem engedhetem, hogy ez a lap megszűnjék: mennyi összegre van szükséged, hogy azt folytathasd?

Mondtam neki valami összeget.

Szó nélkül kezembe adta; nem várta, hogy megköszönjem: eltávozott.

Én aztán folytattam a lapot, a jövő évnegyedben az előfizetők újból fölsereglettek, nyomdászom vállalkozott az együttkiadásra, s attól fogva a Hon virágzásnak indult.

Ezt az adatot kötelességemnek tartottam az emlékezetnek átadni.

XV.

Jókai politikai és publicisztikai küzdelmei a hatvanas és hetvenes években. — Jókai és az udvar. — *Az Osztrák-Magyar Monarkia Írásban és Képben.* — Laborfalvy Róza halála.

A Zichy Nándor cikke miatt elszenvedett fogsággal véget ért Jókai életének kalandos, sok megpróbáltatással eltelt része.

Kezdődött azonban életének egy új korszaka: a politikai és publicisztikai küzdelmeknek meddő korszaka. 1863-tól 1875-ig Jókait nagyon elfoglalta a politika; négy éven át, 1864-től 1868-ig kevés kiváló szépirodalmi művet alkotott; 1868-tól kezdve ismét minden évben írt ugyan egy-egy szép regényt, de még ezután is csaknem minden erejét abszorbeálta a pártklub és a szerkesztőség.

1864-ben csak ujság-cikkeket írt a Vasárnapi Ujságba, az Üstökösbe, a Koszoruba és a Honba.

1865-ben szintén csak a publicisztika terén működött. Irodalomtörténeti szempontból igen értékes *Nevezetes férfiak* címmel közölt negyven rajza, negyven kortársáról, mely az *Üstökösben* jelent meg. Ugyanez évben egy prologot

is irt, a debreceni színház megnyitására, s a *Hon* tárcájában közölte *Mire megvénülünk* című regényét. E közben heves tollharcot vivott az alkotmányosság visszaállítása érdekében. Az ez évi politikai küzdelmeknek nem volt egyetlen fázisa sem, a melyről Jókai ki ne fejtette volna nézeteit a *Hon* hasábjain. 1865-ben jelentek meg Fáy Andrásról, Hajnik Pálról, Kazinczy Gáborról, Madách Imréről és Szalay Lászlóról írott kitűnő tanulmányai a *Hazánk és a Külföld* című folvóiratban, mely a *Chinchilla herceg* című elbeszélését is közölte.

1865-ben, mikor a király újból összehívta az országgyűlést, Jókait a siklósi kerület ismét megválasztotta képviselőnek, ellenzéki programmal. Jókai leglelkesebb hive volt Tisza Kálmánnak, s első publicistája. A parlamenti életben igen élénk részt vett, sok beszédet mondott, sokat interpellált, s lapjában, a *Honban* is ő támogatta legtöbb sikerrel politikai vezérét. 1867-ben, a koronázás esztendejében alapította meg a bal-közép néplapját, az *Igazmondót*, melyet 1879-ig szerkesztett. Ha valaha meg fogják írni a magyar ujságírás történetét: fényes szerepe lesz benne az *Igazmondónak*: ez volt az első, s mind máig is páratlan néplap, mely nemcsak tudott a néphez beszélni, de a melynek értékes tartalma is volt. A legügyesebb, legelevenebb és legértékesebb néplapot Jókai alapította és tartotta fenn. A *Hon* mint irodalmi termék, korántsem veteledhetett az *Igazmondóval*.

Az 1866-ik év Jókaira nézve, szintén publicisztikai küzdelmekkel telt el; nem számítva két

kis cikket a *Hazánk* és a *Külföld*-ben, Jókainak ez évben egész irodalmi munkásságát a *Hon* abszorbeálta. Az aktuális politika kérdései foglalkoztatták szüntelen. (Nevezetesebb cikkei ez évben: Egy napirenden levő kérdés felőli javaslat. Az országgyűlés nevezetesebb momentumai. A válaszfőlirati javaslat. Mit szóljon a magyar nemzet? Mire kellene hát az a Reichsrath most? Mit hozhat egy háború előtti kongresszus? In-ségi aggodalmak és megnyugtatósi kísérletek. Hová juttatta az államot az egységes német politika? Somsich Pálnak.)

1867-ben Jókai szintén első sorban politikus volt, s nem regényeket, hanem politikai és egyéb polemikus cikkeket írogatott. Az ebben az évben elhunyt Jósika Miklósról remek emlékbeszédet mondott s nekrológot is írt róla a Kiszfaludy Társaság Évlapjaiba. Az Igazmondóban megjelent egy igen érdekes cikksorozata: „Adatok a magyar szabadságharc kisebb történetéből.”

1868-ban jelent meg a *Szerelm bolondjai* című regénye a *Honban*, melyet eredetileg egy naptár számára írt. Mikor ez a regénye könyv-alakban négy kötetben megjelent, Jókai udvarképpé vált, s ettől kezdve egyik kedvelt írója volt Erzsébet királynénak.

Jókait hirtől már régen ismerték az udvarnál, de eleintén nagy rebellisnek tartották, s ezt a hitet csak megerősítette a Jókai és Zichy Nándor gróf ellen indított pör. Az udvarnak azonban csakhamar megváltozott a véleménye Jókairól. „A hatvanas években, írja Jókai egy kortársa, ha idegen uralkodók fordultak meg Budapesten,

első dolgaik közé tartozott Jókaival megösmerkedni. Emlékezetes dolog Don Pedro braziliai császár látogatása, a ki a királyi palotában följánlott lakás helyett a Hungáriába szállt, hogy ott, a mint mondta, fesztelenül tölthesse idejét a század egyik legnagyobb írójával. E látogatás után végre Bécsben is fölfedezték Jókait.“

Erzsébet királynét különben már előbb is figyelmeztette magyar nyelvtanítója, Falk Miksa, Jókai műveire. 1868-ban, mikor a *Szerelem boldondjai* megjelentek, a királyné látni kívánta Jókait, a ki magán-kihallgatáson adta át új regényét a királynénak. Erzsébet királyné nagyon kedves volt hozzá, fesztelenül beszélgetett vele, sőt karjára adta ujszülött gyermekét, Mária Valéria királyi hercegnőt e szavakkal:

— Önnek úgy sem adhatok semmi emléket, de a mi az én szívemnek a legnagyobb kincs, azt vegye a karjaiba!

Jókai ettől fogva minden új művének első példányát maga adta át a királynénak. Hogy a nagy regényíró kedvelt emberré vált az udvarnál, abban nagy része volt annak is, hogy ő született udvari ember volt: nagyon ötletesen tudott kellemes, sőt hizelgő dolgokat mondani. Ime egy párbeszéd, mely a királyné és Jókai között egy udvari bálon folyt le:

— Régen láttam már önt, — szólott a királyné.

— Én pedig, — felelte Jókai, — még mindig magam előtt látom felségedet, azon pillanat óta, midőn megadatott a kegy szerény munkámat felségednek átnyujthatni.

— Ön azóta is sokat dolgozott.

— Azt hiszem, hogy porszemeket hordok vele hazám épületéhez.

— S ön mentül többet ír, nekem annál többet kell olvasnom.

— Felséged az irodalom pártolásában is első asszonya nemzetünknek.

— És ön mindig dolgozik?

— Ez az élet rám nézve.

— Akkor ön boldog ember.

— *Ma valóban az!*

Jókait tehát a királyné méltán nemcsak nagy írónak, de kellemes embernek is tartotta.

1869-ben Budapesten az akkor még egy választókerületet alkotó Erzsébet- és Terézváros léptette föl képviselőjelöltnek Jókait. Ellenjelöltje Gorove István kereskedelmi miniszter volt. A két párt között elkeseredett küzdelem fejlődött ki s ennek a választásnak nincs is párja a magyar képviselőválasztások történetében. Egy hónapig fel volt kavarva az egész kerület békessége; a népgyűlések egymást érték, s a jelöltek és kortesek éjjel-nappal agitáltak. A választás napján este tíz órakor Jókainak 28 szavazattöbbsége volt. Lelkes kortesei az egész napi munkában nem lankadtak el, s egész éjjel folyton „szállították“ az egyre gyérebben szál-lingózó szavazókat. Hajnali öt órakor Jókainak 1370, Gorovenak 1335 szavazata volt. Ekkor kitűzték a záróórát, jó későre, déli féltizenkettőre. Reggel nyolc órakor Gorovenak már hat többsége volt; kilenc órakor egyformán álltak a szavazatok: 1448—1448. Az ezután következő órában Jókai még három szavazatot

kapott, Gorove ellenben tizenegyet. A Jókai-párt ekkor megfeszítette végső erejét is, és a záróóraig összegyűjtött 1502 szavazatot, míg Gorove 1472 szavazattal megbukott. Az utolsó Jókai-párti szavazókat a kortesek vállukon vitték végig a Király-utcán, a Lövölde nagytermében levő választási helyiségbe.

Három év múlva, 1872-ben ugyane kerü-

Jókai Stáció-utcai háza.

letben megbuktatta Jókait a Deák-párti Radocza János, a ki az 1869-iki választást vezette; a dárdái kerületben azonban csakhamar mandátumhoz jutott Jókai.

1869-ben megírta, s a *Hon* tárcájában közölte a *Köszívű ember fiait*; 1870-ben ugyanott jelentek meg a *Fekete gyémántok*, 1871ben az *Eppur si muove*, 1872-ben az *Arany ember*, s 1873-ban a *Jövő század regénye*. 1871-ben je-

lent meg az *Üstökösben* a *Csigák regénye*, az *Igazmondóban* a *Párbaj az Istennel*, 1872-ben az *Igazmondóban* *A véres kenyér*, s külön kötetben a *Föld felett és víz alatt*.

1874-ben Jókai bejárta Ausztriát és Németországot; ez alkalommal Bismarckot is meglátogatta, a vele folytatott beszélgetését meg is írta utirajzaiban.

Jókai Stáció-utcai házának udvara.

Ez volt mindmáig a legérdekesebb intervju az egész magyar hirlapirodalomban; ez alkalommal váltak ismeretessé Bismarcknak a magyar-osztrák monarkiára s általában a világpolitikára vonatkozó nézetei.

1875-ben jelent meg *Enyém, tied, övé* című regénye a *Hon*-ban, s az *Egész az északi pólusig* című regénye az *Üstökösben*.

1875-ben ő is egyik szószólója volt a Deák-

párt és a balközép fuziójának, s mikor a fuzió megtörtént és megalakították a szabadelvű-pártot, Jókai oda is követte vezérét, Tisza Kálmánt. Hogy Tiszával ekkor is kitartott, s hogy a kiegyezés támogatója lett, azzal sokat vesztett abból a népszerűségből, a melyet azelőtt mint politikus is élvezett. 1875-ben még megválasztották képviselőnek Budapesten a Józsefvárosban, de 1878-ban már megbukott; ekkor Erdélyben, Erzsébetvároson, 1881-ben Kassán, 1884-től 1892-ig Kassán, 1892-ben pedig a Krassó-Szörénymegyei Oravicán kapott mandátumot.

1876-ban a Petőfi-Társaság elnöke lett, s e tisztségét meg is tartotta haláláig. 1876-ban Olaszországba utazott, s adatokat gyűjtött „Egy az Isten“ című regényéhez. Ugyanabban az esztendőben kitüntette őt a király a Szent István-rend kiskeresztjével.

1882-ben lapja, a Hon egybeolvadt egykori politikai ellenfelének s későbbi jó barátjának, Csernátornynak lapjával, az *Ellenőr*-rel, s e két lapból keletkezett a *Nemzet*, melynek megszűntéig, 1899-ig, majd a *Nemzet* utódának, a *Magyar Nemzet*-nek is 1899-től haláláig főszerkesztője volt.

1885-ben, mikor Rudolf trónörökös megindította „Az osztrák-magyar monarchia írásban és képen“ című vállalatot, a magyar rész szerkesztését Jókaira bízta.

Ugy ránk nézve, mint a vállalatra nézve nagy szerencse, hogy a magyar rész szerkesztését Jókaira bízta a trónörökös. Bécsben ugyanis olyan tervet készítettek e mű számára, mely

a monarkiát mint centralisztikusan kormányozott, egységes birodalmat tüntette volna föl. E tervvel szemben Jókai keresztülvitte, hogy a monarkia két államát egymástól teljesen különálló keretben mutatták be; a nagy műnek csak a címe maradt közös, a szerkezete és a szeleme azonban nem.

A nagy vállalkozás élén meg is maradt Jókai a trónörökös halála után is, egészen a mű befejezéseig. A következő esztendőben, 1886-ban, nagy csapás érte Jókait; meghalt a felesége, Laborfalvy Róza. November hó elején meghült a nagy művésznő, s rövid betegség után, november 20-ikán meghalt.

Laborfalvy Róza korának egyik legkiválóbb művésznője volt. Egyéniségéről és művészetéről Törs Kálmán a következőket jegyezte föl az utókor számára:

Rendkívüli jelenségnek kellett lenni e nőnek, hogy lebilincselve tudta tartani azt a férfit, a ki életében mindenben az ideált keresé, s lebilincselve tudta tartani úgy, hogy az első szerelem himpora viszonyukon a negyedik évtized végén is, egész a koporsóig, érintetlen maradt. Ezt az a ragyogó külső, mely a nőt egykor az ország legszebb asszonyává tévé, nem fejti meg, mert azt nem kiméli meg az idő. Itt a lélekben kell keresni a büvös erő titkát, a lélekben, mely meg tud maradni időközön és viszontagságokon keresztül változatlanul. Jókainéban ilyen lélek lakott. Az is, mint férjeé, tele volt ideálokkal. A szépért, jóért, nemesért való lelkesedés, a művészetért való rajongás, a boldogságnak a csendes, kérkedés nélküli jótettekben keresése, a buzgó hazaszeretet alapvonásai közé tartoztak jellemének. Saját értékét tudta, ismerte jól, noha

semmi sem állt tőle távolabb, mint annyi sok művésznak visszatetsző önteltsége. Azt is tudta, hogy erkölcsi siker, anyagi jutalom tekintetében mily hálás az igazi művészek pályája egyebütt; de soha, soha még gondolatban sem fordult meg eszében, hogy művészi ragyogását másképp értékesitse, mint ennek a hazának a szolgálatában, mely legjobb, leghasznosabb gyermekeinek kivált a művészet kezdő korában oly nagyon is mostoha anyja volt.

Jókainéről, mint művésznőről, komoly esztétikai tanulmányt volna kötelesség írni. A színművészet legnehezebb és legnemesebb szakmájának, a tragikának nagyszabásu alakjait ki tudja, fogják-e még valamikor oly tökélyvel bemutatni magyar színpadon, azzal a természetes, nemes egyszerűséggel, mely oly közvetlen közeliünkbe hozta a valót, mint azt ő tőle láttuk. Bethlen Miklós azt írja róla, hogy Jules Janint, a nagy francia kritikust, kapacitálni tudta a felől, hogy nekünk Jókainéban nem kisebb művésznőnk van Ristorinál, a világhírű tragikánál, pedig csak egy jelenetét vázolta Lady Macbeth-jének. De az is elegendő volt, hogy meggyőzze a nagy műitést, hogy itt egy rendkívüli alakító tehetségről van szó, a kinek csodálatosan eredeti invenciója van, valósággá varázsolni a látszatot. Lecouvreur Adrienne Rachelnek volt a legjobb szerepe; de a kik e szerepet mindkettőjüktől látták, bizonyosságot tesznek a felől, hogy Rachel alakítása e szerepben a magyar művésznőének legföljebb melléje, de föléje nem volt tehető. „Paul Jones“-ben az anyát, Scribe „Egy pohár vízé“-ben Marlborough hercegnőt, „III. Richárd“-ban Anna királynét feledhetetlenül játszotta. Hogy mily kritikai erő lakozott Jókainéban, az kiderült, mikor — a mi különben ritkán történt — mások játékára kellett észrevételt tennie.

Jókainé az életben is az volt, a ki a színpa-

don. Csodálatosan egyezett Egressyvel, a ki az utcán is valóságos Coriolan vala, vagy az idősb Lendvayval, a ki a valóságban is oly előkelő,

Jókai 1896-ban.

elegáns alak volt, mint hős-szerelmes szerepeiben. A ki Jókainét ismerte, Coriolan anyját látta benne, akarattal, mint kevés férfié, szeretettel,

mint kevés nőé, gyöngédséggel, minővel csak gyermek-kedély bírhat. Lábaihoz hordá hódolatát az egész haza, s ő aratott koszorui között örülni tudott aprólékos házi gondjainak. Jósággal és méltósággal tele, ama fajtájából volt az asszonyi nemnek, melynek egyes alakjait a férfiasan erős lelkű és a nőiesen gyöngéd szívű magyar matrónákban őrzi az emlékezet.

Maga Jókai így irt felesége művészetéről:

Nőm elsőrendű művésznő volt a Nemzeti Színháznál: a magasabb dráma személyesítője, ki a shakespearei darabokban Lady Macbethet, Cleopátrát, Volumniát játszta. Szobortermet, klasszikus szépségű arc, csodálatos beszélő nagy szemekkel; hangja mély, lágy és erőteljes, minden indulatkifejezésre képes; szavalása tiszta és érzésteli. Az angol-amerikai Rosciussal, Ira Aldridgesel együtt játszott a pesti színpadon, az Macbethet, ő a Ladyt, és játszta Rachel jelenlétében Lecouvreur Adriennet, egyik estén a nagy francia művésznő, másik estén ő.

Az egész nemzet részvéte Jókai felé fordult gyászának napjaiban; a királytól és a királynétól kapta a legelső részvét-táviratot. „A királyi szó malasztjától kezdve a szegény koldus-asszony jajszáváig minden részvétnyilatkozat azt tudatá velem, hogy a kit én szerettem, azt mindenki siratja, s ez megvigasztalt,” írja Jókai.

A temetés után fogadott-leányával, Jókai Rózával, ki akkor festészeti tanulmányokat folytatott, Műnkhenbe, majd Olaszországba utazott.

A következő évek csendes irodalmi munkálkodással teltek el. Egymásután jelentek meg a lapokban „Utazás egy sirdomb körül“, „A lélekidomár“, „A tengerszemű hölgy“, Gazdag szegények“ s „A ki a szívét a homlokán hordja“ című regényei.

XVI.

A Jókai-jubileum. — Az 1896-iki választás. — Jókai bucsuja a politikai élettől. — Kineveztetése a főrendiház tagjává.

1894-ben ünnepelte meg a magyar nemzet Jókai írói működésének ötvenéves jubileumát. Hogy az ünnepet emlékezetessé tegyék, s hogy a nagy költőt, ki akkor nem a legfényesebb viszonyok között volt, nemzeti adományban részesíthessék: a jubileum rendező-bizottsága száz kötetben kiadta Jókai összes műveit. A kibocsájtott előfizetési fölhívásnak nem remélt sikere volt.

A rendező-bizottság az országos Jókai-ünnepet 1894. január 6-ára tűzte ki. De az ünnepségek ugy a fővárosban, mint a vidéken már jóval a hivatalos ünnepnap előtt megkezdődtek. Küldöttségek tisztelegtek a jubiléumnál, testületek pompás emléktárgyakkal és diszoklevelekkel vonultak a költő elé, a ki szerető szavakkal köszönte meg a fényes ovációkat.

Január ötödikén, az országos ünnep előtt való napon Wohl Janka vezetése alatt a magyar hölgyek tisztelegtek Jókainál és átnyújtották neki a magyar nők ajándékát: egy hatalmas sző-

nyeget, melynek mindegyik kockáját más-más női kéz szőtte vagy himezte.

Az ünnep előestéjén a főváros színházaiban diszeládás volt. Jókai előbb a Nemzeti Színház, utóbb a Népszínház ünnepén jelent meg; mindeütt meleg és zajos ovációval fogadták. A Nemzeti Színházban Erkel Ferenc ünnepi nyitánya után a „Szigetvári vértanúk“ első és negyedik fölvonása került színre. Az ünnepi est Jókai apoteozisával végződött. A Népszínházban a „Cigánybáró“-t játszották. A főváros összes iskoláiban szintén január ötödikén rendeztek Jókai-ünnepet.

A január hatodiki diszülésen, a Vigadóban egy nemzet mutatta be hódolatát Jókainak. A nagybizottság elnöke Eötvös Loránd volt, mellette megjelentek a kormány, *Wekerle* miniszterelnök vezetése alatt, a főrendiház, a képviselőház, a főváros, a megyék és a városok, az összes irodalmi, művészeti és tudományos testületek küldöttei.

Eötvös Loránd báró nyitotta meg a diszülést, azután nagy hatással Komócsy József szavalta el alkalmi ódáját. Ezután vonult be az írófejedelem: Jókai Mór és a hatalmas ovációk immár neki szóltak. Az egész közönség fölállva, percekig ünnepelte Jókait. Eötvös Loránd báró intézett Jókaihoz üdvözlő beszédet, melynek során fölolvasta Tisza Lajos grófnak, a király személye körüli miniszternek a levelét, a mely a király üdvözlését tolmácsolta. Jókai köszönete után állva fogadta az egymásután elébe lépő küldöttségek szónokait. A kormány nevében Csáky Al-

bin gróf kultuszminiszter, az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság nevében Szász Károly, Budapest székesfőváros nevében pedig Ráth Károly főpolgármester szólottak. A főpolgármester átnyújtotta Jókainak a remekműü diszpolgári oklevelet is. Majd a megyék és városok, a magyar hölgyek, a Petőfi-Társaság, az ujságíró-egyesületek, a magyar művészek és a magyar ifjuság küldöttei hódoltak a költő előtt, a ki minden egyes üdvözlésre külön beszéddel válaszolt.

Végül, a mikor a tisztelgések véget értek, Jókai egy hatalmas, fenségesen szárnyaló beszédben köszönte meg az egész magyar közönségnek a páratlan ünneplést és a nemzeti diszkidás megvalósításához szükséges százezreket.

Ez a mai nemzeti ünnepség, ugymond, nem egy megöszült írónak, nem a nemzet kiszolgált harcosának jubileuma, de örömnünnepe annak az ideálnak, a melyet műveimben fentartani mindenkor törekedtem.

Hiszen Magyarország ezredéves fennállása is egy ideál.

Ideál a haza, ideál a vallás, ideál a szabadság: ez ideálokért áldozott vért és veritéket őseink tábora, áldozunk mi kortársainkkal és áldozni fog a jövő nemzedék időtlen-időkéig.

Ideál a koronás király és a nemzet között való szövetség: az alkotmány, a hűség.

Ideál minálunk a nő: s vele együtt a családi élet.

Ideál a becsület: a min a társadalom s a hitel alapszik.

Ideál a humanizmus: ez az új korszak nemtője.

De ideál maga a magyar nép, annak egész élete, lelkülete, eszmejárása.

Tehettem-e én egyebet, mint hogy ennek az

ideálnak adtam kifejezést, melyet mindenütt magam előtt láttam, elevenen, igazán, alakokban és tettekben megvalósítva.

A költő tartozik nemzete lelkének kifejezése lenni.

És ha nem találná az életben az ideált: a költő missziója az, hogy azt keresse, megalkossa, nemzetével megismertesse.

A költő hivatása meglátni az égő csipkebokorban az Istent és tolmácsolni az égi szót a ráfigyelő nemzet előtt.

A költő megedzheti, a költő elpuhíthatja a nemzetét.

A költő lehet őre a nemzeti és emberi erények frigyládájának, lehet bálvány-papja az érdekek aranyborjújának, a hiu gyönyörök rézkigyójának. Az isteni szikra minden oltárt meggyújtani jó.

Én választottam az oltárok között.

S éltémnek alkonyán megvan az a lelki megnyugvásom, hogy a miért ifju koromban lelkesültem, azt vénségemben megvalósulva látom; hogy nem hiában hirdettem a föltámadást.

S nekem Isten különös kegyelméből megadatott, hogy föltámadott nemzetemmel tovább is együtt éljek.

S erre nemzetemnek nemcsak éljenkiáltása buzdit, de nagylelkű adományozása is biztat.

A fényes nemzeti jutalomnak nem az anyagi értéke az, a mi lelkemet megragadja. Én eddig is munka után éltem, ezután is munka után fogok élni. Nálam a munkakedv az életmérő. De fölmagasztal az a tünemény, hogy a midőn az én írói tollam által hirdetett ideál megörökítése volt a jelszó: ezrével támadt nemzetem soraiból, ki érte áldozni kész volt. Ezek a magyar szellem, a magyar szabadság, a magyar hazaszeretet halhatlan ezredei. Hódolattal hajlok meg a közönség előtt. Ötven évig azt hittem, hogy egy

kis nemzetnek az írója vagyok: ma megtudtam,
hogy egy nagy nemzet szolgája voltam.

Jókai Mór és Nagy Bella.

Azt a nemzetet, mely nemcsak gyökereit
verte a véráztatta földbe kitéphetetlenül, de su-

darával is felnőtt az örök égbe: azt nem söpri el a századok semmi özönvize többé.

Jókait, a kit sem a beszédek meghallgatása, sem a valamennyire mondott válasz ki nem fárasztott, utolsó beszéde után, a melyet fiatalos hévvel és egyre növekvő lelkesedéssel, az egész teremben érthető hangon mondott el, leült néhány percre és úgy hallgatta végig mindazoknak a törvényhatóságoknak, városoknak, testületeknek felolvasott névsorát, a melyek magukat az ünnepen képviseltették. Azután leszállt az emelvényről és sorba kezét fogott a kormány tagjaival, az irodalom képviselőivel és a politika kimagaslóbb alakjaival, a kik köréje gyültek.

E közben az emelvény asztalai megteltek albumokkal, emléktárgyakkal, képekkel, diszoklevelekkel, föliratokkal, a melyeket a küldöttségek egy-egy tagja adott át a költőnek. Selyemborítékban szerényen meghuzódott a többi között egy igénytelennek látszó ajándék: a Belvárosi Takarékpénztárnak az a százezer forintos folyószámla-kivonata, a melyet Eötvös Loránd báró a nemzettől eredő tiszteletdíjként, később egy mellékteremben, az ünnepeltnek átnyújtott. A program szerint ugyan a nyilvánosság előtt akarták ünnepélyesen átadni Jókainak az írói honoráriumot, a költő azonban kijelentette, hogy az összeg átvétele a nagyközönség előtt zavarba hozná.

Január hatodikán este fogadó-est volt a Vigadóban, a hova csak úgy özönlött a közönség, hogy Jókai Mórral beszélhessen. Amíg az ünnepelt költő meg nem érkezett, mindenki nagy

érdeklődéssel nézte a Vigadó termeiben kiállított albumokat, okleveleket.

Kilenc órakor zajos éljenzés hirdette, hogy Jókai megjött. Mindenki a nagy ajtó felé tódult s e perctől kezdve a költő az emberek sűrű tömegétől körülvéve járkált föl s alá a teremben. Mindenkiel kezét szoritott s mindenkihez volt egy nyájas szava. Közben megnézte a kiállított emléktárgyakat s a halomszámra érkezett üdvözlő iratokat. Azután átvette virágait s azonnal rózsáncént kiosztotta a körülötte csoportosult fiatal hölgyek között.

Onnan az Operaházba ment, a hol bál volt tiszteletére. A színpad háttérében emelvénnyel, délszaki növények között volt fölállítva Jókai mellszobra, töle balra a lady patronessek páholya, jobbra a zenekar. A páholyokban együtt volt az arisztokrácia, míg a nézőtérén és a vele egymagasságra emelt színpadon a politika, az irodalom és a művészet legelőkelőbb alakjai fogták körül a jubilánst.

Ezrekre megy a száma azoknak az üdvözlő leveleknek és táviratoknak, melyeket Jókai jubileuma alkalmával a világ minden részéből kapott. Üdvözölték többek között *Stefánia* özvegy trónörökösné és *Ferdinánd* bolgár fejedelem.

Bár egész Magyarország képviselve volt a január hatodiki ünnepen: előtte és utána majdnem minden magyar város szentelt egy napot Jókai dicsőítésére. Nemkülönben a külföldi magyar egyesületek és társaskörök, a melyek diszüléssel, vagy a Jókai arcképének leleplezésével ünnepeltek a hazával. Emlékezetes ünnep volt

Pápán, a hol a „Jókai-Kör“ rendezett fényes dísz-ülést: Pozsonyban, a hol emléktáblát helyeztek el annak a háznak a falába, a hol Jókai 1835—1837-ig tanulóéveit töltötte: s Oravicán, Jókai választókerületében, a hol az új színházat avatták föl a jubiláns darabjaival.

Egész Jókai-irodalom keletkezett az ünnepel kapcsolatosan. A sajtó hónapokig foglalkozott Jókáival. A jubileum alkalmából a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jókait tiszteletbeli doktorrá avatta. A diplomát róla az egyetemi tanács és az egyetemi ifjuság küldötsége vitte el Jókainak, a lakására.

A jubileum után következő években jelent meg „De kár megvéniülni“, „A barátfalvi levita“ és „Öreg ember nem vén ember“ című regénye a lapokban.

1896-ban ismét keserűség érte: kibuktatták a képviselőházból, a melynek 1861. óta folyton tagja volt. A hirhedt Bánffy-féle választások alkalmával a szabadelvűpárt a karcagi kerületet juttatta neki, a hol a függetlenségi párt oly erős volt, hogy szabadelvűpárti jelöltnek győzelemre még csak gondolni sem lehetett. Ám Jókai azért megvívta az alkotmányos harcot, s mikor megbukott, érezte, hogy politikai pályafutásának örökre vége szakadt.

A választás után a következő levelet írta a karcagi szabadelvűpárt elnökének:

Isten látja a szívemet, hogy a legteljesebb nyugalommal fogadtam az alkotmányos ténykedés végeredményét.

Én a karcagi képviselőválasztásban poli-

तिकai pályafutásomnak legjobb befejezését találom.

Hogy ezt a pályafutást be kell fejeznem, annak a belátására régóta eljutottam önmagamtól.

Nemesak előrehaladott korom, s az azzal együtt járó ingadozó testi-lelki állapotok miatt, melyek nagyon is intenek, hogy ép, erős férfit igénylő feladatokra nem kell már vállalkoznom;

Jókai írószobájában.

de leginkább a jövő föladatak különleges sajátosságai miatt.

Amíg ideálokért kellett küzdeni, addig az én tehetségem is számot vethetett. Azok már ki vannak víva: diadalra jutottak, életbe léptek. Vissza nem fordítja már azokat többé semmi hatalom Magyarországon.

Most azonban a gyakorlati élet föladványai ütik föl csiráikat a földből, a miknek már a megítéléséhez is gyakorlott szemlélés szüksé-

ges, melyikből lesz magtermő kalász, melyikből dudva? fölnevelésükhöz pedig tapasztalás, széles ismeret, mélyreható tanulmány kívántatik: itt állnak előttünk higgadt, okos letárgyalást követelve a nemzetgazdasági feladványok az Ausztriával kötendő szerződésnél, a finaciális bonyolult, de egymásba vágó nagy problémák, a vámügy, a kvóta, a közlekedésügy megoldásánál; itt nyomul a törvényhozók elé egész tömegével az agrár-kérdés; a mezei gazdaság bajainak helyes megorvoslása s ezzel lépést tartva a hazai ipar és kereskedelem fölvirágoztatása, mely két együttes föladat az egész szociálizmus elméletét vonja maga után.

S mindezekon kívül elodázhatatlan föladat a közigazgatás államosításának, vagy legalább állandósításának, de mindenesetre megjavításának törvénybetevése.

A ki ezeknek a föladatoknak a megoldásához a törvényhozás termében hozzá akar szólni, az vagy képzett szakértő, sokoldalú okos ember legyen, — vagy egészen tudatlan és bornirt.

Minthogy pedig nem merem föltenni azt a kérdést, hogy én magam e két kategória közül melyikhez tartozom, annál fogva bele kell nyugodnom abba az elkerülhetetlen fátumba, hogy politikai pályafutásom befejezendő.

Ha egy ember fölöslegessé válik, az még kicsiny baj.

De az már nagy baj, ha ezt maga nem veszi észre.

De igen nagy baj, ha még e fölött el is keseredik.

Én idején észrevettem a magam helyzetét s nem támadt miatta bennem keserűség.

Ellenkezőleg: — a lelkem emelkedik attól a tudattól, hogy íme az új nemzedékből mily hatalmas pálmageszt emelkedett fölém, melynek árnyékában most már megnyughatom.

Eltűnni, elmulni, elnyugodni: ez volt a vágyam.

A disztelenségnek is megvan a maga nimbusza.

Ekkor jöttetek ti hozzám, kedves barátaim, Karcag szabadelvű polgárai, fölhívni az agg harcost még egy utolsó csatára.

Csak nekem volt az utolsó, nem Ti Nektek.

Nem ámitottatok csalóka diadalreménnyel, megmondtátok őszintén: szükség van a nevenre, hogy a nagy-kunok törzsféjszkében a szabadelvűség várának fundamentuma megvetessék.

Ez a cél el lett érve, a szabadelvűség vára fennáll a Nagy-Kunságban.

Én pedig nyertem politikai pályám lefutó csillaga számaira egy fényes végfelrobbanást, a helyett, hogy az elfeketülve hullott volna a tengerbe.

Emlékezhetek rá, mikor a megérkezésemre általatok rendezett fölvonulás véget ért, így szóltam hozzátok:

„Szép temetést rendezzetek a számomra!”

Nekem temetés volt az, de a szabadelvűpártnak föltámadás.

A bukásért kárpótolta őt a király, ki néhány hónap múlva kinevezte a főrendiház tagjává, és kitüntette őt a *Pro litteris et artibus* érdemjellel.

XVII.

Jókai második házassága. — Meghasonlása családjával. —
Betegsége és halála.

1897-ben egy tavaszi napon bekopogtatott Jókai lakására egy fiatal, alig 18 éves leány, Grosz Bella, egy sok gyermekkel megáldott szegény zsidónak a leánya. Elmondta, hogy színesnő szeretne lenni, de nagyon szegény, s e miatt nem járhat szini-iskolába. Hogy a tehetségét megmutassa, mindjárt el is szavalta a „Tempre hívás“ című verset. Jókainak igen tetszett a leány, egy kis pénzbeli segítséget adott neki, s beiratta Rákosi Szidi asszonynak a sziniiskolájába. A fiatal leány, ki nevét csakhamar megmagyarosította, Nagy Bella névvel néhányszor föl is lépett a budai szinkörben, rendszeren Jókai darabjaiban, s az agg költő mindig jelen volt az előadáson és maga vitte haza kocsiján. Mindenki tudta, hogy mélységes vonzalom támadt Jókai-ban a leány iránt, s a kik ismerték Jókainak az elveit, azok tudták, hogy bizonyára feleségül is akarja venni.

Két évi ismeretség után, 1899 szeptember 16-ikán újból meg is nősült Jókai, — a Gyár-

Jókai Mór dolgozószobája.

utcai anyakönyvvezető előtt nőül vette Nagy Bellát, s vele még az nap Sziciliába utazott.

Az agg költő örömébe azonban öröm is vegyült: meghasonlott a családjával, s barátaitól és közelebbi ismerőseitől sok keserőséget kellett tapasztalnia házassága miatt. Vonzalma fiatal neje iránt azonban oly erős volt, hogy semmi sem tántoríthatta el tőle.

Nászutjáról visszatérve, az Erzsébet-körut 44. számú házába költözött, s ott is lakott halála napjáig nejével és annak családjával, melyhez igen ragaszkodott.

Az utolsó keserőség 1901-ben érte a nagy író. Légrády Károly, a Pesti Hirlap tulajdonosa és főszerkesztője fölmondotta neki a Pesti Hirlapnál elfoglalt állását, mert sokalta a szerződésben megállapított szerzői tiszteletdíjat a Pesti Hirlapban megjelenő szépirodalmi művekért, melyeket most már sem a főszerkesztő, sem a közönség nem tartott eléggé vonzó olvasmánynak.

Ezután is irt ugyan még Jókai néhány regényt, de azokból már hiányzik nemcsak a Jókait késő aggkoráig jellemző ifjui tűz, hanem az önbizalom, az a tudat is, hogy a szerző kezében tartja a közönséget — a mit minden más korábbi művéből ki is lehetett érezni.

Ugyanebben az évben, sőt ezekben a napokban a képviselőházban is nagyon megbántották Jókait. Arról volt szó, hogy elkészülvén „Az osztrák-magyar monarkia írásban és képben” című, államköltségen megjelent vállalat, Jókai továbbra is, a mű befejezte után is kapja az évi

8000 korona szerkesztői fizetést. Néhány obskurus képviselő ez ellen fölszólalt, s a vita hevében az öreg Madarász József, a ki nyilván nem fedhette el azt, hogy testvérére, Madarász László 1849-iki rendőrminiszterre éppen Jókai vádja és agitációja miatt sütötte rá a debreceni országgyűlés bizottsága a Zichy-féle családi kincsek el-sikkasztásának bélyegét, a szószerkekre lépve, ilyen beszédbe kezdett:

— Én a megnevezett Jókai Mórt hazám ellen vétkes egyénnek ismerem . . .

Tovább azonban nem beszélhetett, mert el-némította az e szavakra kitört általános fölháborodás zaja.

Ettől az esettől kezdve már hirlapi cikkeket sem igen irt Jókai, hanem csakis a családjának élt.

1904 elején Nizzába ment nejével, anyósával, s a neje két hugával. Három hónapi üdülés után, április végén érkezett vissza Budapestre, s még az nap megbetegedett. Bár betegségére eleinte ügyet sem vetett, halálos baja csakhamar ágyba döntötte őt. Utolsó napjairól haziorvosa, Stricker Mór a következő adatokat jegyezte föl:

Jókai április 25-ikén ebéd után kikocsizott: haza térve, családjával jókedvűen beszélgetett, majd szobájába vonult. Rövid idő múlva kiáltozást hallottak a szobából; beszaladtak hozzá, s látták, hogy a földön ül; képtelenségeket beszélt, látták, hogy eszmélete meg van zavarva, s azonnal orvosért küldtek. Azt hitték, hogy megütötte a szél. Mikor Stricker doktor odaérkezett, Jókai arról panaszkodott, hogy a hasában heves fájdal-

mat érez. Ágyba fektették, s kininnel gyógyították, hogy láza ne legyen.

Május másodikán reggel a betegen tüdőhurut mutatkozott, délután öt órakor pedig asphyxia lepte meg, s csak mesterséges lélegzéssel lehetett magához téríteni. Ettől kezdve az orvos állandóan mellette volt. Mivel a beteg a hideg borogatást nem tűrte, borszeszes vízzel mosogatták a mellét.

Május ötödikén reggel Jókai jobban érezte magát; egyik regényét kérte, s olvasgatta, mert azt tervezte, hogy drámát ír belőle. Estefelé azonban ismét igen rosszul lett, s már csak mesterségesen, izgatószerekkel lehetett életben tartani. Este nyolc órától fogva rohamosan fejlődött a betegség, s Jókai este 9 óra 20 perckor, szivbénulás tünetei között, meghalt. Utolsó szavai, melyeket a fal felé befordulva mondott, ezek voltak:

— *És most aludni fogok!*

A boncolás alkalmával tüdő- és mellhártyagyulladást s szivtágulást állapítottak meg az orvosok. Jókai halálát az egész nemzet gyászolta. Kifejezte részvétét a király, a képviselőházban Perczel Dezső elnök, Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter és Thaly Kálmán, a főrendiházban pedig Csáky Albin gróf elnök mondott gyászbeszédet. Temetése május 9-ikén volt. Mikor este hat órakor a költő holttestét leeresztették a sirba, a szomszéd bokorban egy fülemile éppen akkor kezdte panaszos énekét.

Jókai sírja a kerepesi-temetőben

XVIII.

Jókai mint író. — Tóth Lőrinc bírálata a *Hétköznapi*-ról. — Gyulai Pál, Péterfy Jenő, az Akadémia, Alexander Bernát, Névy László, Négyessy László és Beóthy Zsolt kritikája Jókairól. — Alexander Bernát Jókai fejlődéséről. — Jókai a saját írói működéséről. — Jókai mint nyelvművész.

Jókai életében szerencsétlen volt a kritikusaival: hibáit mindannyian, egyértelműséggel fölismerték, de erényeit nem igen tudták meglatni. Ha végigtekint az ember a Jókairól írott komoly kritikákon, szinte megdöbbenve látja, hogy mily sok volt ellene a gáncs és mily kevés volt vele szemben az elismerés. És irtak róla kritikát olyan hangon, melylyel mindenki másnak kedvét szegték volna. Jókai azonban kibirta a kritikát s nem tartóztatta őt föl az útján a zseniális Péterfy Jenő, a ki Jókai regényalakjait „hülyéknek“ nyilvánította, sem Gyulai Pál, a ki azzal vigasztalta a Budapesti Szemle olvasóit, hogy Jókai szükségképpen ir silány regényeket, mert hiszen a tollát haszonlesés vezérli.

Legnagyobb elismeréssel mégis Péterfy és Gyulai irt Jókairól; Péterfy egy odavetett mondatban megvallotta, hogy Jókai remekül rajzolja a magyar tipust, Gyulai pedig megtalálta Jókai szinte elérhetetlen sikereinek titkát: fölismerte, hogy Jókai kitünő elbeszélő. Egy ki-

tünő elbeszélő, a ki remekül rajzolja a magyar tipust, egy pompás „fabulátor“, — ennyi éppen elég nagyon sok kötetnyi lesújtó kritika ellen-súlyozására.

Maga Jókai általánosságban három korszakra osztja írói működését. Az első korszak 1843—60-ig tart, s ő szerinte Petőfi és a francia romantikusok befolyása jellemzi. A második korszak 1861-től az újabb alkotmányos korszakig; ebbe a korszakba esnek többek közt költeményei is. A harmadik korszak 1880-tól haláláig tartott.

Jókai a maga irodalmi működésének kezdetét a „Zsidó fiutól“ számította. 1843-ban indult meg írói pályáján egy drámával, mely drámának ugyan természetesen gyenge, de már kitünő írói kvalitásokat árul el. Jókai abban az időben nemcsak hogy a színpadot nem ismerte, de dramaturgiai ismeretei is alig voltak; inkább sejtette, mint tudta, hogy mi a dráma, s a tizen-nyolc éves fiu mégis oly művet alkotott, a melynek kora két legkiválóbb kritikusa, Vörösmarty és Bajza, ki akarta adni az akadémiai jutalmat. A „Zsidó fiu“ csupa regényesség, de hiszen szerzője tizen-nyolc éves volt; ez megmagyarázza mindent, ha nem tudnók is, hogy éppen az időtájt a romanticizmus virágjában volt.

Mint elbeszélő szintén a romantikus irány hive volt; nem is lehetett ez másként, mert hiszen csakis francia műveket olvasott s Hugo Viktor és Sue volt az ideálja. Első elbeszélései fantasztikus, regényes dolgok. (Marcze Zára, Nepean sziget.)

Első regénye, a „Hétköznapiok“, első műnek igen figyelemreméltó alkotás. Szerzője egyszerre föltűnt vele, a miben nagy része volt atyai barátjának, Tóth Lőrincnek, a ki az Életképek kritikai mellékletén, az *Irodalmi Ör* hasábjain szeretettel teljes, igen alapos bírálatot írt róla, olyan bírálatot, melynek fő vonásai Jókainak összes későbbi műveire ráillenek. Jókai hatvan éves írói pályáján nagyon sokat tanult, de abban az irányban, a melyben kritikusai óhajtották, sohasem javult. Tóth Lőrincnek Jókai első regényével „meglepetést, mondhatni megdöbbenést okozott, s örvendetes sejtelmeket, hogy benne regényirodalmunk kitűnő bajnoka rejlik“. Tóth Lőrinc fölismerte, hogy az alig husz éves íróban van erő, eredetiség és dús fantázia, fölismerte ritka leíró és elbeszélő talentumát, de látta a regény szerkezetének gyarlóságát, Jókainak a tulzásra és torzításra való nagy hajlandóságát s pszichológiai ismereteinek fogyatékosságát.

Valóban, Jókai fantáziájának teremtmő ereje már első regényében megnyilatkozik s már a „Hétköznapiokban“ látjuk írói egyéniségének legnevezetesebb sajátosságát: azt, hogy az eseményt tartja fődolognak, nem az alakok rajzát, azt akarja, hogy cselekedeteikből ismerjük meg a hőseit, és ne abból, a mit a szerző jeles vagy gonosz tulajdonságaikról elmond.

A forradalom után megváltozott Jókai írói egyénisége. „Elhagytam a beteges fantázia agyrémeit, — írja, — s a hozzájuk illő bombasztos irályt: törekedtem az élet igaz alakjait megta-

lálni s olyan nyelven írni, a minőn a nép beszél.“ Egyik művének utószavában ki is jelentette, hogy azontul a realizmus hive lesz. Később egyik kritikus, Péterfy, kegyetlenül megtámadta Jókainak ezt az állítását, pedig Jókainak is igaza volt: ő 1850-ben természetesen nem azt értette realizmus alatt, a mit Péterfy 1880-ban. Jókai csak azt akarta mondani a realizmusról, a mit az imént idézett mondatában megmagyarázott: hogy törekedett az élet igaz alakjait megtalálni s természetes, közönséges nyelven írni. Jókainak bizonyára eszébe se jutott, hogy a francia Flaubert és későbbi követőinek realizmusára gondoljon.

A forradalom után két történeti regényt írt; az egyik: „Erdély aranykora“, a másik „Török világ Magyarországon“. Romantikus regény mind a kettő; a történclem igen kevés bennök, de a politikai viszonyok akkoriban olyanok voltak, hogy a költő, ha magyar viszonyokról akart írni, kénytelen volt a multba elkalandozni. Ekkoriban írta a „Janicsárok végnapjait“ is, alkalmasint ifjúkori reminiszenciák alapján, mert gyermekkorában olvasta egy hasonló című, sok tekintetben hasonló tárgyú rossz német novella magyar fordítását a Társalkodóban. (1834.)

1853-ban és 1854-ben már társadalmi, tendenciózus regényeket is írt; „A magyar nábob“-ot s a „Kárpáthy Zoltán“-t; az elsőben a magyar arisztokráciának a XIX. század elején való szánalmas kulturális állapotát, a másodikban pedig a szebb jövővel biztató új nemzedék küz-

delmeit írja le. Mindkét regényének óriási hatása volt, mert Jókai minél többet írt, annál ügyesebb volt a meseszövében s annál könnyebb volt a stílusa. Hasonlóképpen tendenciózus regény a „Régi jó táblabírák“, védőirat a régi megyei rendszer helyreállítása érdekében. „Az új földesúr“ (1863) a magyar föld, a magyar nép csodás asszimiláló erejét rajzolja. A „Politikai divatok“, s a „Köszívű ember fiai“ szabadságharc történetek. Tendencia nélkül való, kiválóbb művei: a „Szegény gazdagok“, „Fekete gyémántok“, „Az arany ember“, „Egy az Isten“.

Már említettük, hogy Jókait a kritika nem kegyelte; legelső kritikusa, Tóth Lőrinc szólt róla legtöbb elismeréssel, s késő aggkorában, (mikor alkalmá nyílt róla írni), Alexander Bernát; s a halta után Beöthy Zsolt. A mi e közé esik, abban sokkal több a gáncs, mint az elismerés, bár Erdélyi János már 1855-ben megírta, hogy „Jókai Mór inkább élvezendő, mint ítélendő“. De hogyan is lehetne elítélni, lesujtani egy művet, ha azt olvasni élvezet? Ezért nem volt a legkevesebb befolyással sem a közönségre az a sok kritika, melyet Jókairól összeírtak.

Az ötvenes évek végén, Salamon Ferenc, Gyulay Pál és Csengery Antal nagyon hevesen támadta Jókait, a ki eleinte polemizált velük, de pár év alatt megunt a teljesen meddő vitatkozást, s nem reagált rá, bármit is írtak róla. De azért tisztelettel nyilatkozott a kritikusról: „Én egyáltalában nagyon tisztellem a bírálókat, — írja egyik önéletrajzában. — Köszönöm, ha

velem foglalkoznak, s tanulok tőlük. Petőfi mindig becézett, annak minden jó volt, a mit írok. Ez elrontja a fogat. A kritika keserű, de gyógyít. Sokat köszönök Gyulainak, még többet Arany-nak és Keménynek, a kik, ha nem nyilvánosan is, de magánhasználatra szánt bírálataikban olykor kegyetlenül bántak velem, s nagyon jót tettek vele."

A Jókairól írott kritikákból különben érdekesen meg lehet alkotni Jókai írói egyéniségének típusát. Ez végre is játék, de érdekes; amerikai divat. Amerikában egymás tetejébe rajzolják tíz kitűnő politikus arcképét, s az egyező vonásokból alkotnak egy új, tizenegyedik arc-képet: ez az amerikai politikus típusa. Ime, itt következik egy sereg kritika Jókairól: tegye őket az olvasó egymás fölé, s az egyező vonásokból új, talán nem igazi, de mindenesetre érdekes képet fog alkotni Jókai írói egyéniségéről.

Kezdjük a legelsőn, *Tóth Lőrincen*, ki az *Irodalmi Ór* 1846 dec. 19-iki számában a következő kritikát írta Jókai első regényéről, a „Hét-köznapiak“-ról:

A fiatal szerzőt (ki Rév-Komáromban, ezen városnak valódi diszére, született, 's csak alig végezte iskoláit Kecskeméten) irodalmunk minden figyelmes barátja kétségkívül ismerni fogja divatlapjaink, az *Életképek* 's *Pesti Divatlap* hasábjairól, hol első hatalmas és erőteljes föllépésével meglepetést, mondhatni, megdöbbenést okozott, 's örömdetes sejtelmeket, hogy benne regény-irodalmunknak kitűnő bajnoka rejlik. E meglepés, melyet a jelen regényből adott mutatóványai egyikével (a „Mocsár“) 's „Nepean szigetével“ hozott elő, bírálóra nézve,

ki a regényirodalom fontosságát a nyelv és izlés terjesztésére, az irodalom megkedveltetésére, s az erkölcsök nemesítésére teljesen tudta méltányolni, egy volt a legkellemesebbek közül, melyeket évek óta a magyar irodalmat figyelemmel kísérése közben tapasztalt, látta a fiatal szerzőben, az akkorig egészen ismeretlenben, az egyszerre olly magasan felmerülőben, az erőnek, eredetiségnek, képzelődésnek olly dús kincseivel bíróban, ha lélektani 's emberismereti tanulmányait szorgalommal folytatja, nyelvét egészen correctté simítja 's némely tulságait mérsékli. irodalmunk egyik elsőrendű novella- és regényköltőjét, diszt 's kedvencét azon gyér sornak, mely ekkorig a' regényirodalom parlagát sikerrel műveli.

Nem sok idő mult 's Jókai Mór, az említett mutatóványok által nagy figyelemre 's részvételre csigázott olvasóközönségnek bemutatá az első egészet, melyet szilaj, erődús muzsája teremtett, *Hétköznapiak* című kétkötetes regényét, Petőfi-ből vett jeligével: „Szép nagy alföld, legalább nekem szép“, sejtetvén, hogy a' regény színpada a sajátságos, eredeti jellemekkel dús, homokos, mocsáros, délibábos magyar alföldi sík, nagy szélvészerek 's nagy hőség, nagy erények 's nagy bűnök, városi álműveltség által nem fedett természetes élet 's szenvedélyek hazája.

És a' regény nagy részében igazolta magas várakozásunkat. Megvannak ifju hibái 's öreg érdemei. Hatalmas elemek, megrázó képek, képzetdús, ragyogó előadás, erőteljes eredetiség, olykor valódi nagyszerűség, vegyítve ép, egészséges humorral; de gyarlóbb psychologia, kevesebb műgond az összeállításban, hajlam a' tulsásra 's torzításra; itt-ott nyersesség a' humorban 's nyelvben. Ha a' gazdagerű szerző a' különöszerű elemeket művészbibb gonddal rendezi 's teljes harmóniába olvasztja, ha nagy gondolatái 's képei gazdagságát célszerűbb gazdál-

kodással 's helyzetekre és a mű alkatrészeire több tekintettel használja föl, — nem fog ugyan még ezuttal olly magasb nemű regényt adni, melly psychological világot vetvén az emberi cselekedetek legtitiokosb rugóira, az életmozgalom legelrejtettebb indokaira, 's mind Fieldingről mondatott, úgy tüntetvén elő az emberi kebel belsejét, mint méhek munkálkodását látni üvegkas alatt, — nem csupán mulattat, kellemesen izgat, 's képzelődésünket és érzelmeinket érdekes és meglepő eseményekkel 's helyzetekkel, ragyogó leírásokkal foglalatoskodtatja, hanem izlést 's erkölcsöt is nemesít, 's valódi ember- és világismeretet terjeszt; de fog adhatni olly nemű jó 's kerek regényt, melly valódi ember- 's világismertetéssel, mihez sok emberismeret, hosszas lélektani tanulmány 's tapasztalás és többnyire érettebb kor kívántatik, nem sokat vesződik, hanem mindazon élvezetet nyújtja, mellyet élénk képzelődés 's érzelem és ragyogó esze adni képes, 's magasb becs nélkül van ugyan, de mulattat, megragad, érdekel. — Szerző a dús elemű regény személyeit 's eseményeit nem annyira a tapasztalás és valódi emberismeret józan 's tanuságos világában, mint a képzelődés 's meglepő túlságok idealizált részint hold-, részint sirlámpa fényében tünteti elő; meglep, megragad, tapsokra 's fölkiáltásokra késztet, borzadással, utálattal, gyűlölettel, rémes bosszu vad örömével tölt; de nem oktat, nem nyugtat, nem békít ki sorssal, Istennel 's emberekkel.

(Itt következik a regény ismertetése, a melynek során a bíráló több alkalommal szeméretet veti az írónak a cselekmény valószínűtlenségét. Majd így folytatja:)

Vannak szerzőnek események 's szenvedélyek festésében tagadhatatlan túlságai, 's ezen a' hihetetlenségig menő túlságok igen ártanak a' valódi nagyszerűségnek. Ha valaki képes, szerző bizonyosan képes nagyszerű alakokat,

szenvedélyeket 's eszményeket úgy föllelni, mint lerajzolni is, — és nincs szüksége, hogy erőltetett tulzásokhoz folyamodjék, mik minden valószínűséget túlhaladó nagyitottság által az olvasót csalódásából fölrázzák, 's a hatást, mit kissé mérsékeltebb uton biztosan elérhetett volna, a' „nimis“ által ölik meg. A' szűk hely nem engedí e' tulzásokat részletesen kimutatnom. szerző önmaga könnyen felfogja azokat fedezni.

Bár milly gyönyörűek azonban nemcsak egyes képek' hanem egész egyes fejezetek is, 's bármi fényesen van tanúsítva e' regényben szerzőnek mind feltaláló, mind leíró tehetsége: azt meg kell vallani, hogy az egészre valódi műgond nincs fordítva. Mintha egyes részeket sok szeretettel 's kedvvel dolgozott, de ezeket azután kedvetlenül 's hirtelenkedve félcelte volna össze egy egészszé. — 'S így a' részek közt nincs harmonicus arány; egyes fénypontok ki vannak emelve, más nem kevésbé érdekes részek elhanyagolva.

Főhiba azonban: kevés gond a' psychológiára, 's némelly jellemek következetességére. Valamint egyes életképek, alakok 's jellemvonások igen helyesen 's hatásosan rajzolvák: úgy épen a' főszemélyek jelleme 's psychológiája — melly cselekvények 's események hosszabb sorozatán vitetik keresztül — nincs annyi gonddal 's következetességgel dolgozva, mennyit a' regények jobb és nemesb fájában, melly nem csupán érzék-izgatásra van számitva, fő lényegül tekintünk. Hogy hosszasak ne legyünk, figyelmeztetjük szerzőt csak a' fenebb említettekre, melylyek valódi erkölcsi lehetetlenségek 's egyszersmind társaséleti képtelenségek. Nem akarok hosszab lenni a' mű jelességének s hiányainak mutogatásában, csak azt akarom még megemlíteni, hogy a' borzasztó nagyon is halmozva van a' regényében 's e' miatt a' hatás, az érdek nagymértékű ugyan, de lázas, és csaknem ideg-

rángató; eped az olvasó kinyugvás után, mert a' nagy sötétben 's viharban alig-alig lel egy vigasztaló sugárt. A közbeszótt humor is többnyire olly keserű, hogy enyhítő szerül alig tekinthető.

Ennyi jelensége közt egy fényes tehetségnek 's hatalmas erőnek, méltán megvárja a' közönség a' Hétköznapiak írójától, hogy ezentul minél mélyebb 's valóbb lélektani tanulmányokat igyekezzék elsajátítani; tulságoktól festéseiben, durvaságtól humorában, 's helytelenségtől annak alkalmazásában, végre túlhalmozásától a' borzasztónak 's keserűnek gondosan őrizkedjék, — és szétszaggatott szépségeit rendezőbb műgonddal ne sajnálja egy művészi egészbe fűzni. Illy feltételek alatt tőle nagyot várunk. — mit egyszersmind a' hazai irodalom 's hon-szeretet nevében követelünk is.

Jókainak a köztudomás szerint *Gyulai* Pál volt a legszigorubb kritikusa, a mi azonban tévedés, mert Péterfy Jenő még szigorubb volt Jókaival szemben, mint Gyulai. 1857-ben jelent meg a Budapesti Szemlében Gyulai első kritikája Jókai *Dózsa György* történeti színművéről. A kemény kritika nagy polémiát keltett, a melyben Arany János és Szász Károly is részt vett. 1869-ben a Budapesti Szemlében a Szerelem bolondjai s a *Virradóra* cmű novellakötet bírálatában Jókairól így nyilatkozott Gyulai:

Jókainak kitünő elbeszélő tehetsége van s e tekintetben egyetlen regényírónk sem versenyezhet vele. Egyszerű, folyamatos s egy pár vonással hol plasztikailag, hol festőileg emeli ki tárgyait. Valami kedves elevenséggel, lankadni nem tudó mozgékonyssággal ragadja magával olvasóit, a nélkül, hogy fárasztaná. Átmeneti

fordulatai minden erőltetés nélküliek, mintegy ösztönszerűek. Könnyedén lebeg az elbeszélés folyamának kanyarulatain, a melyeket nem tartóztat föl a reflexiók tömege s hol rohamosan, hol csöndesen hömpölyögve halad tovább, megnyit egy-egy újabb völgyet, de ritkán árad ki, vagy sülyed posványba. És e ritka adományhoz járul stíljének ereje, hangzatossága, jellemzettsége és magyarossága. E tekintetben is fölülmulja regényíró társait. Ment Jósika idegenszerűségétől vagy affektált magyarságától, nem találhatni benne Eötvös áradozó nehézkességét, sem Kemény szófüzési gondatlanságát s egyenetlenségeit. Egyetlen elbeszélő irónk sem olvasztja össze oly szerencsésen a népies és művelt magyar nyelv bájait, mint Jókai. Valódi magyar hangsúly vezérli szófüzéseit s a kifejezések árnyalatainak egész kincstára áll rendelkezésére.

Személyei azonban nem annyira jellemrajzok, mint inkább középszerű színészek szereplései. Sajátságos, bizarr jelmezekbe öltözteti őket, erősen kitömve, vastagon kifestve. A melyik szép, az szebbnél szebb akar lenni; a rut, rutnál rutabb; a béma, bémánál bénább; a vitéz, vitéznél vitézebb; a bohó, bohónál bohóbb. Fantasztikus diszlet veszi őket körül, sokszínű tűz fényétől megvilágítva. Tetszetős csoportozatokat látunk, zajos jeleneteknek vagyunk tanúi s meglepő látványok terülnek el előttünk. A költő oly ügyes, annyira ismeri közönsége gyöngéit, oly lelményes rendező, oly szemkápráztató díszmester, hogy majd mindig tud valami hatást előidézni s a nagy tömeg obligát tapsai soha sem maradnak el. Azonban néha kifárasztják a látványok, megunja a komédiázást, elejti a költői képmutatás álarcát, meghatja egy-egy igaz érzés, egy-egy gyermek- vagy ifjúkori emlék, egy-egy ember, kit ismert, egy-egy esemény, melyet tapasztalt, egy-egy eszme, mely valóban szívében fekszik. Eltűrik a színpad festett világa

s a valódi élet képe ringatózik a költészet félhomályán.

1873-ban ugyancsak a Budapesti Szemlében Gyulai így vélekedett Jókai regényeiről:

Eötvös meghalt, Kemény ugylátszik örökre elhallgatott, csak Jókai él és uralkodik a magyar regényirodalomban versenytárs és korlát nélkül. A közönség ragaszkodik régi kedvencéhez s oly elnéző irányában, hogy az, mint elkényeztetett gyermek, már-már azt hiszi, neki minden szabad. A hírlapok jó visszhangjai a közönség e hangulatának s azért Jókait valóban bírálni majdnem annyi, mint a politikai pártszenvedély vagy irodalmi cselszövény gyanujába keveredni. Mindez elősegíti Jókai népszerűségét, de inkább következménye, mint oka. A főök rendkívüli elbeszélő tehetségében rejlik. Elevenebb és magyarosabb elbeszélő minden eddigi regényírónknál. Ez oly tulajdonság, mely esztétikai szempontból valódi érdem, s melylyel éppen azért sok más hiányt is eltakarhatni. Innen Jókai ritkán unalmas s a ki csak unalomból olvas regényt, jó mulattatót talál benne. A mit elbeszél, a legtöbbször sokkal kevesebbet ér, mit a hogy elbeszéli. Nem hisszük el nagyrészt hihetetlen történeteit, szertelen tulzásait, bizarr leleményeit, de az az elevenség, természetesség, egyszerűség, melylyel e nem természetes dolgokat elbeszéli, többé-kevésbbé gyönyörködtet. Igaz, elbeszélő módjának is megvannak hiányai és hibái, de egészben véve mégis elbeszélő tehetsége az, a mit benne leginkább méltányolhatni s e tekintetben igen jótékony hatással volt egész beszély- és regényirodalmunkra. Divatba hozta az elbeszélés könnyed és egyszerű folyamatosságát, szemben azzal a hol szónokias, hol nehézkes értekező modorral, mely régebbi beszély- s regényirodalmunkat kisebb-nagyobb mértékben jellemezte.

Egy szóval: Jókai kitünő elbeszélő és stílista, csak kár, hogy aránylag kevés az elbeszélni valója. Azonban tárgyait rendesen jól választja meg, majd mindig olyanba fog, a mi leginkább érdekli a magyar közönséget s ez népszerűségének másik fő titka. Legnépszerűbb regényei részben ennek köszönik hatásukat. Tudja, vagy ösztönszerűleg érzi, hogy mily korszakok, a multnak, a jelennek mily kapcsolata, mily egyének és viszonyok rajzával férkőzhetni leginkább a magyar közönség szívéhez. A *Magyar nábob* az 1848 előtti magyar társadalom rajza akar lenni, kivált a főnemességé, melynek egy része hazafiatlan, blazirt, külföldieskedő, a másik hazafias, de parlagias és betyáros, s közöttük egy harmadik kezd képződni, mely új fejlődést indít meg állam- és társadalomban egyaránt. *A régi jó táblabírák* a Bach-korszak szomorú idejében a régi pezsgő életü megyék és hazafias tisztviselők emlékét ujitja meg. *Az új földesur* hőse egy osztrák tábornok, ki tele magyar-gyűlölettel, elvben a Bach-rendszer hive, de jószágot vásárolva Magyarországon s ide telepedve, a mint érzi a rendszer súlyát, lassankint ellenzéki magyar hazafivá változik át. *A szerelem bolondjaiban* az 1864—65-iki inséges évek és hivatalos visszaélések eseményeiből szövi meséjét és így tovább.

Mind oly tárgyak, melyek magukban is érdeket keltenek. De vajjon képes-e a jól választott tárgyakat egyszersmind jól földolgozni s egészben véve valóban költői értékre emelni, akár cselekmény, akár kor- és jellemrajz tekintetében? Aligha. Jókai nem annyira eszményíti az életet, mint meghamisítja. Nem lényegükben fogja föl az embereket és viszonyokat, mint inkább külsőségekben. Képzelve, melyet se erős ítélet, se erkölcsi mélyebb érzés nem fékez, kedveli a kivételest, esetlegest, szeszélyest, léhát, bizarrrt, szertelent s a pszichológiai és erkölcsi

lehetetlenségek rajzában leli gyönyörét. Mindig kész leleményei nem annyira egymásból fejlődnek, mint inkább egymáshoz tapadnak s ragadják őt, maga sem tudja merre. Innen cselekvényének ritkán van központja, erős belső kapcsolata s gyakran mást fejez ki, mint ahova céloz. Jellemrajza éles és élénken színezett, de nagybárá torz vagy tuleszményített s tarkánál tarkább. Hősei kívül szemképráztatók, de belül meglehetősen üresek. Ritkán tudjuk, hányadán vagyunk velük s hogy mivé váljanak, nem annyira szenvedélyük természetétől függ, mint a költő szeszélyétől. Korrajza igen hasonlít a népmesék világához, mely a mindennapit a csodálatossal szokta egyesíteni; nem sokat gondol a földirattal és történelmi adatokkal, s inkább képzelettel a dolgokat, mint ismeri. Ki fog például az *Egy magyar nábob*-ban, egypár találó vonás mellett is, az 1848 előtti magyar társadalomra ismerni? S vajjon a kitűnő expozíciónak megfelelő-e a fejlődő bonyodalom, a megtérő Kárpáthy János nem veszi-e el minden költői érdekét s megoldása-e a csomónak, hogy Fanny gyerekágyban meghal? *A régi jó táblabírák*-ban a régi megyének csak külsőségeit látjuk. *Az új földesur*-at, mely legjobban gondolt s legkerekebb szerkezetű regénye, megrontja a sok tulzás s kivált Ankerschmidt mesterkélt átalakulása, melyre ugyan elég ok van mind a viszonyban, mind magában a jellemben, de se ez, se az nincs jól és jellemzőn földolgozva, nem is említve, hogy elcsábított leányának viszonya teljesen elhibázott. *A szerelem bolondjai*-ban a főszemélyek eltitkolva szenvedélyük mivoltát, minden lelki fejlemény nélkül hajtják végre a cselekvényt, s közülük egyik sem tud állandó érdeket gerjeszteni. Különben jól elbeszért regények; a sikerült részletek sem hiányzanak bennük, kivált a mellékdolgokban. Jókainak a főcselekvény és személyek mindig kevésbé sikerülnek, mint a

mellékesek. A melyik személye csak egyszer-kétszer jelen meg, mindig jobb annál, a kivel sokszor találkozunk. Amazokat nincs ideje és tere elrontani, emezeket annyira átalakítja, földiszíti, hogy elvégre maguk is alig ismernek magukra. Jókai egészben véve nem irt sikerült regényt, de irt sikerült részleteket, s némely humoros genre-képei kiváló méltánylatot érdemelnek. Jobb beszély-, mint regényíró. A regény, melynek történelmi és társadalmi feladatokkal kell megküzdeni, megkedveli a viszonyok és szenvedélyek részletes rajzát, több ember- és világismeretet, behatóbb szellemet és alapjában több komolyságot kíván, mint a mennyi Jókai-ban van, kinek csak elbeszélő tehetsége gazdag, s ki éppen azért mindig kész elbeszélő, még akkor is, midőn nem igen van elbeszélni valója.

Legújabb regénye, *Eppur si muove*, éppen nem cáfolja meg a fennebb mondottakat, sőt úgy látszik, hogy Jókain évről-évre mindinkább erőt vesznek könnyelmű hajlamai, bizarr szeszélyei. Már a regény címe sem helyes. Galilei híres mondása éppen oly kevésbé illik a regényre, mint Kárpáthy Jánosra a magyar nábob . . . (Itt következik a regény aprólékos kritikája, melyet Gyulai így fejez be:) Ez méltó tárgy egy nemzeti költőhöz, de maga a mű nem méltó se a tárgyhöz, se a nemzethez. Jókai nem a multat varázsolja elő a képzelme tükrében, hanem képzelme lázbeteg álmait erőszakolja a multa, mennyre-földre esküvén, hogy mindaz igaz, s ha nem hiszszük el, nem benne van a hiba, hanem bennünk jámbor olvasókban, kik a nemzeti lét e jobb korában nem bírjuk fölfogni a hazafi-martirok küzdelmeit.

... Az írók rendesen két fő betegségben szoktak szenvedni: vagy megbénítja munkásságukat a tulságos műgond, mikor a gondban elvész a gondolat, vagy könnyű és gyors dolgozásra sarkalja őket a könnyelmű elbizakodás,

mikor aztán a gondolatnak nincs ideje megérni. Jókai ez utóbbi betegségben szenved, s úgy látszik, nem is fog belőle kigyógyulni. Miért is? A közönség ugyanis mohón kapkodja műveit, s pénzügyi tekintetben így sokkal előnyösebb. Európai divat, hogy hirre kapott írók ritkán tudnak ellentállani az industrializmus kísértésének. De az sem ment ki még szokásból, hogy ez ellen koronként fölszólaljon a kritika és sokkal élesebben, mint mi, a kiknek szintén hasonló kötelességet kell teljesíteniünk.

Péterfy Jenő a Budapesti Szemle 1881 áprilisi számában közölt tanulmányt Jókairól. A tanulmány Gyulai Pál Budapesti Szemléjében jelent meg: konkluzióival tehát tisztában lehet az is, a ki egy sort sem olvasott belőle.

Péterfy szerint a regényíróra döntő körülmény, hogyan fogja föl az az embert. E szempontból legélesebben meghatározhatni az író értékét, jellemét. Vizsgálja Jókai embereit s azt látja, hogy nem valóságos emberek; a regényhősök mindnyájan érdekesek, nagyobbára szépek, fiatalok és házasulók. Arcuk, hajzatuk, maguktartása közös eszményi típusra vall; csak abban különböznek, hogy vagy szőkék, vagy barnák. Majdnem kivétel nélkül rendkívüli izmokkal és még hatalmasabb idegekkel bírnak. Minduntalan bámulatba ejtik az embert velük született ügyességük által. „Jókai hőseiben van valami a garabonciás diákból. Csak egy lépést kellene még tennünk s eljutnánk a mesebeli hercegekhez, kik zárt ajtón lépnek a szobába, felhőn lovagolnak.“

A nők is valósággal csodái a természetnek: mind szépek, minden testi és lelki tökéletes-

ségekkel megáldva. „S az anyák, óh! azok hősök, mint a történet nagy hadvezérei.“ — „Tagadhatatlan, hogy ez az eszmény egy kissé naiv olvasók szája ize szerint, kissé diákosan van rajzolta.“ Természetes, hogy ha Jókai hősei oly eszményiek, akkor a megfordított eszmény: a rossz ember valóságos ördögnek van rajzolva Jókai műveiben. „A költő koromfeketének festi a rosszat egyszerűen azért, mert nem lát be a természetébe; az ördögöt rajzolja ember helyett, pedig a költőnek az ördögben is az emberi lélek törvényeit kellene keresnie. De hát Jókai költői képzelmében Faust és Mefisztó nem járnak karöltve, működésük egy pontban sem találkozik. A jó az ég felé lebeg, a rossz a föld alatt bujkál. Mefisztó nem eleme az emberi természetnek, hanem csakis ellensége. Így aztán a jó csupa fény, az árnyék egészen kívülre esik. Mondhatnám azt is, hogy Jókai nagy gyermekek számára írta meséit: a jók számára piskóta hull az égből, a rossz pedig csak olyan szilva-mumus.“ Jókai az ötvenes években igen büszke volt műveinek a realizmusára. Péterffy nem hisz ebben a realizmusban sem, sőt azt, hogy Jókai realista, „mulatságos képzet“-nek tartja.

Jókai képzelme már eredetétől olyan, hogy káprázatos világot teremt a legegyszerűbb tényekből; a tényekkel nem meggyőzni, hanem — meglepni akarja az olvasót. E meglepetést pedig Jókai az által éri el, hogy az oksági kapcsolatok helyébe, mely az életben a tények egymásutánját, a jellemek cselekvését határozza meg — *saját képzelmének törvényeit bujtatja*. Jókai világát, „realizmusát“ tehát legjobban akkor fogjuk megérteni, ha képzelme törvényei

után kutatunk. E törvények fogják azután eldönteni, hogy az a meglepetés, melyet olvasóinak szerez, mennyire csak az író pusztán egyéni sajátágaiból fakad, mennyire a költői erő s mennyire csak az önkényesség kifolyása.

Maradjunk meg egyelőre Jókai regényhőseinel. Már láttuk, hogy bennök egy végtelenre törő eszmény él, valami szellemi multiplier működik, mely tehetségeiket óriási arányokig hatványozza. Ez abstract eszmény azonban Jókai regényeiben — ha mondhatjuk — azonnal megsűrösödik; összefonódik bizonyos nemzeti vonásokkal és a „homo omnipotens és omnivolens“ mögött egy csapásra föltűnik a *tipikus magyar ember*. Ezzel két dolgot ér el Jókai. Először a pszichologiai lehetetlenségeket elfödi a magyar életből vett tipikus vonások igazságával. S éppen ebből áll elő másodsor az, mit euphemistice alakja realizmusának lehetne nevezni. Csakugyan amennyiben nemzeti vágyakat, a magyar jellem bizonyos általánosabb sajátságait tükrözik, az alakok találóak s illuziót költenek; a magyar genius megannyi huszár tréfája, melyeken a magyar zamatot jobban megérezzük, mint a füllentést. A *Eppur si muove*-ban például csak azon lelkesedés festése igaz, mely a nemzeti ébredés, az irodalmi újjászületés korában minden jobb hazafi szívét eltölté, mely Széchenyiből agitátort s a szegény költőkből a nemzetiség apostolait teremté. Hanem a hol a regényben ez általános páthosz az alakok jellemét alakítja, sorsukat intézi, ott már csak a „poëtis multa licent“ jut eszünkbe. Jókai alakító ereje a „magyar typus“ feltüntetésében határát éri; a hol e mesgyén átlép s az egyén psychológiáját akarja megteremteni, ott mesterséges fogásokhoz kell nyulnia, melyek azonban jeles jellemrajzolók módszerét legfőlebb — tréfából pótolhatják.

Innen magyarázható, hogy Jókai alakjai-

ban minduntalan ismétli magát; a típusok változatossága hamar véget ér s a mint már regényét egy s ugyanazon „eszmebeli“ regény százele fordulatának lehetne nevezni, úgy az ő millió alakja is csak néhány típus vissza-visszatérő többszörösítése. Jókai tiz művét még érdekel lehet olvasni, a tizenegyediknél már unatkozunk, a huszadiknál bosszankodunk: mintha álarcosok között mozognánk, kiknek titkát réggen ismerjük. Mosolyoghatnak már a szépek, büszkélkedhetnek a lovagok, ugrálhat a bohóc, mi vesszük kalapunkat s távoznak.

De hát miből áll titkuk; mily költői szerrel ad Jókai képzelme egyéni szint alakjainak; hogy bujtatja száz ruhába néhány maradótípusát? E ponton kezdődik Jókai költészetében Bosco művészete, melynek tréfája mulattat, ügyessége gyönyörködtet, míg csak a költői játéknak nyomára nem jutunk. De ha talányát megfejtjük is, észreveszszük, hogy ezt a Boscót utánozni nem könnyű, mert költő szemfényvesztése nem eltanulható dolog... Jókai realizmusa a meséig nagyító hyperbola paripáján nyargal, s midőn jellemezni akar, ötleteket kerget. A hyperbola és az ötlet — ez ama titok nyitja, melylyel Jókai alakjai az olvasót megtréfálják... Jókai hősei mindenben alkalmazkodnak a költőhöz; engednek intéseinek, mint közlegény a káplárjának; az ő ötletei nekik — parancs. S most világossá válik előttünk azon néha csodálatos következetessége, éppen úgy, mint következetlensége is. Mindkettőnek egy a gyökere. Az alakok következetesek mindaddig, míg a költő azt az ötletet, melyet hozzájuk köt, tovább bírja fonni; ha pedig az ötlet nála elszakad, előáll hőseiben az a „saltus“, a milyen „non datur in natura“...

...Jókai kevesebbet gondol alakjaival, mint meséi érdekfeszítő voltával. Keresi a kalandos helyzeteket... Mintha csupa abroncsot fa-

ragna, melyeken majd hőseinek cirkuszi ügyességgel keresztül kell ugraniok . . . Jókainál első sorban a roman des aventures áll, s nem a roman des caractères. Ezért alakjainak tulajdonképpen alig van külön élete; mindig csak azon egyes helyzetek szerint élnek, mozognak, éreznek, gondolkoznak, melybe őket a kalandos mese önkényszerűleg tereli. Tíz közül kilencnél, pszichológiai valóságuk áldozatul esik a helyzetek csillogó voltának. Csakugyan Jókainál nem a mese van a jellemek feltüntetésére, hanem a jellemek legfőlebb azért valók, hogy érdekes, minél érdekesebb mesét lehessen hozzájuk fűzni. Jókaiiban az adomázó, a humoros, a pathetikus fabulator hasonlíthatatlanul nagyobb, mint a psycholog.

Természetes dolog, hogy különösen Jókai hősei érzik meg legjobban a fabulator önkényét, a ki magával ragadja őket a mese minden szövevényébe. Azért bizonyos szempontból sikerültebbek, különösen humorisztikus mellékalakjai, hol a kirívó vonások eleven kirajzolása, a hyperbola, a jóízű ötlet egészen helyén van. S ezek feltüntetésében Jókai igazán virtuóz. Hogy tud életből ellesett tipikus vonásokat tréfás alakká tömöríteni, hogy tud néha puszta adomát dramatizálni! S a népies gondolkozásnak mily humoros értelmezője; a nép szokásának, a debreceni civisnek, deáknak, a magyar táblabírónak, kurtanemesnek, a nagy íróknak, egyszóval a magyar genrenak mily ötletes rajzolója; olyan izletes szüzdohányt nem színek sehol, mint az ő vidéki fenegyerekeinél s ha mi ifjabbak az „extra Hungarian non est vita“ zamatos értelmét hamarjában elfelejtjenők, ezek biz' arra is megtanítanak . . .

Jókai költészetét improvizált hatások költészetének lehetne neveznünk, s éppen nem csodálkozhatunk, ha néha valami kedvenc eszme, tetszetős ötlet, meglepő humoros vagy tragikai fordulat kedvéért áldozatul esik a mese valósi-

nüisége, az alakok belső egysége. Mondanunk sem kell, hogy ily körülmények között maga az egész regény is csak *hevenyésztett* dolog benyomását teszi, hol a részek aránya, egymástól függése egészen az író kényén fordul meg. Pedig regény olvasásánál a legkiválóbb élvezetekhez tartozik, ha a véletlen játékában is ott látjuk a szükségszerűséget, a mint az esemény szálait fonja s végül csomóra köti. Ez élvezetről Jókainál le kell mondanunk; regénye fejlődését inkább kötetszám szerint mérhetjük... A mesés termékenység átka Jókain is beteljesül; regényein a gépszerűség bélyege mindinkább kinyomódik, s a költő úgy tűnik élénk, mintha a muzsák fizetett hivatalnoka volna, kinek acták helyett évenként bizonyos kötetszám regényt kell feldolgoznia. Mert végre a leggazdagabb erü rögtönző is kimerül; már ismételt dolgokat újra ismét, meséibe észrevétlenül régi alakjait csusztatja, sőt mesét is már csak előbbi meséi szálaiból sző. Ilyenkor aztán a költői intuitio helyébe a körmönfont számítás, a természetes könnyűség helyébe a virtuóz pusztá ügyessége lép...

...Láttuk Jókaiiban a psychologust. De hol marad, kérdezhetik, a kitűnő elbeszélő, a népies nyelv mestere, a jeles festő, kinek néhány rajza a legkiválóbb írókéval versenyezhet? S nem érdemel-e külön fejezetet Jókai humora? Egész külön dolgozatot. Hanem most az egyszerű úgy voltam Jókaiival, mint botanikus valami növénynyel; megfosztja a szép virág-kelyhet minden ékességétől, hogy jobban megláthassa egy-egy rejtett szálát. Barbár munka, de nem érdektelen, legalább rám nézve nem. S épp azért bocsássa meg az olvasó, ha szinte feledők, hogy egyik élő költőnkkel van dolgunk; néhány pillanatra Jókai Mór nem volt előttem egyéb, mint az a hetven-nyolcvan kötet regény, melyet tőle olvastam.

Megemlékezett Jókai írói működéséről a Magyar Tudományos Akadémia is, mely mikor 1890-ben először került kiosztásra a regények jutalmazására szánt ezer forintos Péczely-díj. *Vadnay Károly, Berczik Árpád és Beöthy Zsolt* jelentése alapján Jókainak ítélte oda a díjat a *Tengerszemü hölgy* című regényeért.

Az Akadémia elé terjesztett bizottsági jelentés így szól:

A döntésnél, a regény kiváló jelességei mellett, Jókai Mór egész fényes regényírói pályáját is tekintetbe kellett vennie a bíráló bizottságnak akkor, midőn az Akadémia először jutott ama helyzetbe, hogy regényt és regényírót, mint ilyenet, tüntethet ki. Előttük kellett lebegnie ama kiapadhatatlan forrásu termékenységnek, mely már több mint négy évtizede olyan nagy és gazdag regény-könyvtárral gazdagította szépirodalmunkat, mely nem csupán a hazai olvasóközönségre hatott folyvást élénken, és az ifjabb elbeszélő írókra is termékenyítőleg; hanem számos kiváló munkának külföldi nyelvekre való lefordítása útján, nagy kultur-nemzetek irodalmában is elismerést és díszet szerzett egy magyar író költői képzelmenek és ritka humorának, a mi végeredményében az egész nemzetnek is erkölcsi javára esik.

A döntésnél továbbá tényezőül szolgált az is, hogy „A tengerszemü hölgy“ úgy kerete, mint számos jelenete által a történelmi regény mesgyéit érinti, mert korrajzi vonásokkal járul a szabadságharc történetéhez és a fegyverlerakást követő bujdosás szomorú idejéhez; továbbá adatokat nyújt az 1848-at közvetlenül megelőző pesti irodalmi élethez, valamint magának az írónak első időbeli életrajzához, bár némely adata nélkülözi a pontosságot; az adathibák azonban egy tollvonással kijavíthatók.

Nehezebb volna segiteni ama lényegbe vágó hibákon és hiányokon, melyek a szerkezetben, a jellemzésben, a lélektanban ejtettek csorbát. Mert ez a regény, a mely a Jókai Mór fényes képzelmenek, szingazdag festéseinek, elbeszélői varázsának ugyszólván minden oldalát annyi-féle élénk színben ragyogtatja, hogy az opál nemes köve sem csillog többtől, nem került ki a kompozíció és emberfestés oly fogyatékeit sem, melyek a műgond rovására esnek.

Nem *egy történet* van benne kikerekítve, hanem a hősnő egymást követő életszakait, quasi epizódjait kapcsolja össze. Tulajdonképp a regény szabad formájában ez még nem elítélendő hiba. Vannak minden idő bámulatára termett remek, melyek egy-egy hős kalandjait, epizódjait festik, mint a Cervantes Don Quijote-ja is, de az ily művekben különösen szükség a hős jellemének teljes lélektani kidomborítása és a hang egyenletessége utján adni meg a művészi egységet. „A tengerszemű hölgy”-nek nagyobb hibája az, hogy a hős, — az elbeszélő maga, — nincs eléggé hőssé téve, a hősnő pedig, az asszony, a tengerszemű hölgy, csak hipotézisekkel, még pedig különfélekkel, érthető meg teljesen. De hozzá kell tennünk, hogy mind a két hiba a költő emberi és írói érényéből ered. Szerénysége akadályozta abban, hogy magát egész regényhőssé tegye; abból az eléggé nem dicsérhető tulajdonságából pedig, mely egész pályáján kerülteté vele az érzékinek, az állatinak minden erősb színezését, származik az a hiány, hogy „A tengerszemű hölgy”-ben inkább sejteti, mint festi a vérnek ama zabolázhatatlan hevét, mely a boldogtalan sorsu szép asszonyt annyi-féle frigy labdájává teszi és végre szenvedélyességének áldozatává ejti. De ha értjük és érezzük a forradalomnak ama égető levegőjét, mely — mint irónk is említi — a gyávból hamar csinált hőst, a gyengéből erőt, az

asszonyból férfit vagy ördögöt, melyben a gyors elszántság és békés időben érthetlen tulzottság exotikus példái termettek: akkor a regény lapjain is sok olyannal jövünk tisztába, a mit más-különbén valószínűtlennek kellene tartanunk. Maga az akkori való is ugyszólván valószínűtlennek, az égve folyó élet mintegy álmoknak tűnik föl e zivataros időből, mely annyi férfit és asszonyt forgatott ki sarkaiból . . . A hol a regényben hézag vagy érthetlenség homálya marad, betölti és megvilágítja az elbeszélés varázsa. Ebben a tekintetben „A tengerszemű hölgy“ Jókai regényeinek első sorába tartozik. Írói erényei fényesen nyilatkoznak benne s olyan elbeszélőt mutatnak, ki korunk egész irodalmának legjelesb prózai epikusai közé tartozik. Egyes rajzainak, jeleneteinek mély hangulatos-sága lángeszűségéből ered . . . A költő maga, ébredő fiatal koráról beszélve, mintegy összes tehetségeiben újra megfiatalodott e regény lapjain. S milyen epikai erő van Komárom égésének és a menekülő, tolongó népriadásának borzalmasan szép képében! A hol pedig a humornak jut helye, ott ez mindig a maga ártatlan vagy groteszk sajátosságában nyilvánul, megragadva, elbájolva az olvasót. Néha a jókedv ragadja el ironkat, mint egy szívesen hallgatott mesemondót. Máshol az élesszemű megfigyelő lep meg sajátos leleményinek bőségével. Majd az egykori márciusi ifju lelkesedése lobog előttünk, midőn arról a feledhetetlen március 15-ikének eseményeiről beszél, melyekben neki magának is oly bő része volt. A „Szent Lélek“ hegyének természeti szépségeit ecset nem festheti szebben, mint költőnk tolla. A természet iránti emez eleven érzék leírásának színben és érzésben való gazdagsága valóban bámulatraméltó a Jókai mai korában. Példátlan, hogy a ki annyit és oly régóta irt, ennyire meg bírja őrizni a kedélynek és képzelemnek teljes frissességét. Költészetének

üdeségét nem halványítja el semmiféle reflexzióval. Megmarad teljesen mesemondónak, megóva naivitását, kedvét, s emelve azt művészetével. Mert ha az egész mű kompozíciójában, az alakok lélektani jellemzésében nem kap is teljes uralomra a művészet, annál ragyogóbban jelentkezik az az előadás szépségében, az egyes rajzokban, leírásokban, fordulatokban.

Stiljében is a művészt és természetest, csaknem népiest, páratlan hatással olvasztja össze. E stil, mely tisztaság tekintetében, — kivált újabb időben, — nincs foltok nélkül, Jókainak olyan páratlan adománya, minővel regényíróink közül senki sem bír, de a nagy irodalomban is csak kevesen. A bizottság egyik tagjának kifejezését használva: „a magyar költői próza ebben a stilben lett legméltóbbá Arany János versművészetéhez.“

Íme az okok, melyek a bíráló-bizottságot azon egyértelmű határozatra indíták, hogy az Akadémia a legelső regényjutalommal Jókai Mórt tüntesse ki „A tengerszemű hölgy“ sok jelességgel bíró és gazdag fénynyel elbeszért regényéért.

Alexander Bernát 1894-ben így irt Jókairól:

A mig Jókai Mórról nem feledkezünk meg, a magyar szellem sok becses kincse marad meg közöttünk.

E kincsek közé első helyre tesszük a *nyelvet*. Sok nagy művészával a magyar nyelvnek áldott meg bennünket a sors ez évszázadban, de Jókai-ban a magyar nyelv gényusa külön hangokat, külön bájt, külön erőt hozott mérhetetlen mélységeiből a fölszinre. A lángész nyelve pedig örök gazdagodása a nemzet nyelvének.

Olyan, mint a nemes érc, melynek értéke nem függ attól, hogy mily fölírásu pénzt vernek belőle, kelendő az minden korban. Eljön bizonyára az az idő, midőn Jókai gondolatai újab-

baknak adnak helyet, de azokat az új gondolatokat is azon a nyelven fogják elmondani, melyet Jókai mindenidőre gazdagított. Ha Petőfi a magyar nyelvből az érzelem minden árnyalatának legalkalmasabb organumát alkotta és Arany művészi tökéletességet ért el, Jókaira maradt e művészi organumot mintegy kiszélesíteni, meghódítani vele a legnagyobb területet. Egy Jókai-szótár megmutatná, hogy a mi a szavakban való gazdagságot illeti, talán senki a mi irodalmunkban nem vetekedhetik Jókaival s egy Jókai-frazeológia kitüntetné, hogy a gondolat árnyalatainak kifejezésében is az ő nyelve rendelkezik leggazdagabb eszközökkel. Mindez azonban még távolról sem adna képet az ő nyelvének eleven valóságáról, milyen egyszerű, kedves, előkelő, zengzetes, gazdagságát nem fitogtató, szemléletes, a tárgyakhoz simuló. Csak így lehetett az elbeszélő prózára nézve Jókai, a mi Arany, Petőfi, Vörösmarty a magyar költői nyelvnek volt. Elbeszélő költőink mind tőle tanultak írni, s fájdalom, nem mindnyájan tanultak eleget e kitűnő iskolában.

A nyelvbeli művészetet a műgond fejleszti, de forrásai sokkal mélyebben rejlenek, ott, hol az egész rejtélyes módon érintkezik a *nép lelkével*. Nincs a nyelvnek nagy művésze, a kit nem az tesz azzá, hogy legbensőbbben érintkezett a nép lelkével. A nyelv nem absztraktum, nem a szótárakban s nyelvtanokban él, hanem a nép ajkán, mint érzelmek és gondolatok kifejezése, a mely érzelmeket éreznünk, a mely gondolatokat gondolnunk kell, hogy a nyelvbeli kifejezésüket elsajátíthassuk. Ez a két dolog mindig együtt jár: a nyelv művészete s a néplélekkel való egység. Nem véletlen, hogy az irodalmi lángeszek majdnem mind vagy a nép alsó rétegeiből, vagy a velük közvetlenül érintkező felsőbbekből keletkeztek. A ki a nép nyelvén tud, a nép lelkének erejét érzi magában és megfor-

ditva: a ki a nép nyelvének képviselője, az tud az ő nyelvén is. A magyar irodalom azóta fejlődött nagygyá, mióta a nép képviselői számára nyílt meg az út, mely hozzá elvezet. Jókai pedig a magyar néplélek egyik leghivebb tükre, igen sajátos egyéniség, de épp azért egyéniség s nem mindennapi ember, mert a magyar néplélek néhány vonása legtisztábban jut benne kifejezésre. Ha nagyobb távolságból fogjuk nézni Jókait, művei gazdag forrása lesznek a magyar nép lélektanának; most ezt az egységet inkább közvetlenül érezzük. Ezért hódította ő meg, mint senki előtte, a magyar olvasóközönséget. Vannak szigorú kritikuskaink, kik nagyon megütköznek Jókai regényeinek egyes vonásain. Az egyiknek nagyon fantasztikus, a másiknak nagyon optimista, a harmadiknak nem tetszik regényeinek kompozíciója. De azért, azt hiszem, mind szívesen olvassák. Ő szenvedélyes regényolvasóvá teszi az embert. S a mig olvassuk, mindig élvezzük. Vannak, a kik restelnek egy jó bohózat bolondságaiban mulatságot találni s így járnak a kritikuskok is, a kik restelhetik, hogy ilyen „rosz regényeket“ el tudtak nyelni. Ne resteljék. A ki Jókait szereti, az szereti a magyar nép lelkét. Minden az ő regényeiben olyan ismerősnek tetszik, oly meghittnek, oly természetesnek. Jókai őserő. Maga a magyar nép lelke szólalt meg benne a maga eredeti s erős mivoltában. A kritikának megvannak a maga jogai; a kritika a művészet érdekeit védi. De minden kritikát Jókaival szemben meg kell előzze őserőjének szeretettel való elismerése.

Jókaiban minden magyar. Magyar az ő színes *fantáziája*, mely mindig a szemléletes világ fölszínén marad s még szertelenségeiben is inkább ámulatba ejtő, mint megdöbbenő vagy rémes. Mintha csak látnók, miként ülnek körül egyszerű hallgatói, kiknek csodálkozását kelti föl merész kalandozásával s meglepő fordula-

taival. Jókai nem tépelődik és nem is mélyed el. A dolgok színei és formái az eleven világ külső jelenségeiben: ez az ő világa. Jókai harmonikus. Maguktól illeszkednek dolgai a szépség ritmikus vonalainak keretébe. — Magyar Jókainak *optimizmus*a s lelkesedése, egy romlatlan s raffinálatlan lélek természetes hite s lendülete. Oly korban gyökerezik, melyben a néplélek e természetes hajlandóságát nem rontotta meg a társadalmi s állami élet gazdagabb kifejlése, melyben a műveltek világnézlete velejében egy volt a néplélek e meggyőződésével. Ama korban a társadalom élete még szűkebb körben mozgott, de egységes volt s ez az egység áldása a magyar irodalom ama korszakának, melyhez Jókai is tartozik. Ez adta meg Jókainak azt az erős alapot, melyről soha le nem bukott, ez óvta meg lelkében azt az ifjúságot, melyet ma is szeretünk benne.

Magyar Jókai humora, egy naiv léleknek természetes jókedve, mely szeret játszani a dolgokkal, de a játékban is megőriz bizonyos öntudatot és méltóságot, nem bohóskodik, csak pillanatokra feledkezik meg magáról, jóságos, a nagy fájdalom közepett sem esik kétségbe, rugékony, könyek közt mosolygó. Jókainak erős érzéke van a komikum iránt, derült lélek, olyan, mint a napsugár, melyet néha felhők takarnak, mely néha emésztően éget, de szeret játszani fényt is vetni a dolgokra. Jókai schol sem sejtelmes, mindenütt átlátszó, világos, maga-magával s a világgal rendben, s ez adja meg neki azt a jósága által mérsékelt szuverénitást, melylyel az emberekkel s dolgokkal elbánik.

Magyar az ő nagy *elbeszélő ereje*, művésztének legkimagaslóbb vonása, melylyel világ-irodalmi jelentőségre emelkedik. Ez az ereje a magyar nép mesélő hajlamából hajt ki s művészi kifejlődésében is megőrizte népies eredetét. A hogy Jókai elbeszél, csak az tud elbeszélni,

a ki naiv közvetlenséggel érdeklődik a dolgok iránt, a ki egészen beleolvad tárgyába, nem áll fölötte, nem is reflektál tehát sokat, a ki egynek érzi magát hőseivel, a ki ennyiben drámai formában tud mesélni. Csodálatos, hogy épp a dráma terén nem ért el nagyobb sikereket. Talán mert nem tudta magát koncentrálni, talán mert a cselekvésnek a jellemből való fejlesztése külön adomány, mely kisebb mértékben van meg benne.

Jókai sohasem unalmas, mert ő mindig a tárgynál van, mindig egynek érzi magát vele s azért az elbeszélést sohasem hagyja el a lélek, az mindig rohan előre, néha nagy szökésekkel, de nem grácia nélkül. Vannak jobb s rosszabb regényei, de nincs regénye, mely az érdeklődést le nem kötné s melyben őszereje nem kárpótolna a fogvatkozásokért. De a mikor így felsorolom egyes jelességeit s lelkem elé idézve valamely regényét, azt kérdem magamtól, hogy megtalálom-e ebben a regényben ezeket az ő jelességeit s ezekben a jelességekben az ő regényét: szégyenkezve állok meg a nagy ür láttára, mely ily felsorolás s a regény közt tátong. Igen, ezek mind megtalálhatók az ő regényeiben, de természetesen nem így külön, hanem együtt: színes, kalandozó fantázia, mely lelkesedik ideálokért, hisz bennük, játszik dolgokkal, mindig tárgyszerű, harmonikus, zengzetes nyelven szólal meg, mindez sajátos eredeti kapcsolatban, melyről semmiféle absztrakt analízis képet nem adhat. Ha adhatna, minek kellene a regényeket olvasni? Egy Jókai-féle regény nem egyéb, — mint egy Jókai-féle regény; ez a kritikai bölcsesség végső szava. Olvassátok s élvezzétek.

S mégis kell még valamit mondani, különben a lelket felejtettem volna el: Jókai regényeinek lelke a *szeretet*. Azt hiszem, ha választanom kellene, hogy mely tulajdonság teszi őket legkedvesebbé, ennél állapotnám meg.

Négy László „Jókai Mór“ című kis munkájában, melyet Jókai ötvenéves írói jubileumára adott ki a Petőfi-Társaság, így ír a nagy regényíróról:

Jókai Mórnak kiváló része volt a nemzet-művelő szellemi munkában. Szinte zsenge ifjúságában lépven az írói pályára, félszázadon keresztül páratlan termékenységgel, soha nem landadó munkaerővel és munkakedvvel dolgozott. A művelt magyar közönség tudja, mit bir Jókai-ban. Gyönyörködik fantasztikus, csodás bűbajos világában, okul és nemesedik eszményi és erkölcsi irányán, édes könnyebbülést érez gondjai között búszlató humorától. Nem kell különösen emlitenem, hogy Jókai műveiben a hazafi is gazdag forrását találja az élvezetnek. A kor hangulatát, a közérzést, a nemzet vágyait és reményeit, örömét és bűjét mindig hűven tükrözik le. A hazának, a nemzetiségnek, a népnek forró szeretete sugározván ki belőlök, a szívet a nemzeti ideálokért lelkesedéssel töltik el. Petőfin kívül nincs olvasottabb, népszerűbb írója Magyarországnak, mint Jókai. Mester lévén az előadás minden formájában, az ifjúságot épp úgy gyönyörködteti, mint az aggkort, a nép egyszerű fiát épp úgy, mint a szalonok hölgyeit, s ha csak abból ítelnők is meg hatását, hogy mennyire növekedett ő általa a magyar szépirodalom olvasóközönsége, érdemét magasztalva kellene emlegetnünk.

Jókai-ban mindenekelőtt a fantáziának az a rendkívüli ereje lep meg bennünket, mely az alakok, helyzetek és cselekvények föltalálásában nyilatkozik. Leleményességében elmegy a végső határig, de megvan az az ereje, hogy a legmerészebb koncepció kifejtésében sem ingadozik, tárgyán mindig tökéletesen uralkodik.

Jókainak bámulatosan finom érzéke van a természeti világ hatásai iránt: szeme meglát

mindent, a mi jellemző vagy érdekes; a mily eleven az ő szemlélete, épp úgy tudja foglalkoztatni olvasója képzelmet mindig mesterien összhangzatos leírásával. Rajzai nem a Jósika-féle részletező, gondos, szinte tulságosan pontos rajzok, de annál megkapóbbak, a vonások erejénél és összhangjánál fogva annál hatásosabbak.

Jellemző, egészen egyéni vonás Jókainál, hogy személyeinek lelki élete mindig cselekvényben nyilatkozik. Elbeszéléseiben a *történet* a lényeg; reflexiói ritkák és sohasem terjedelmek; inkább ötletekkel, csattanó elmésséggel gyakorolja a kritikát, mint filozófiával, minek következtében az esemény gyorsan halad, s ragadja magával az olvasót.

Előadásában az érzelmek egész fokozata: a szerelem édes suttogásától a szenvedélyek ádáz viharáig a legtermészetesebb módon nyilatkozik. Nála a beszéd mindig a lélek leghívebb tolmácsa; szóáradatot, mesterkéeltséget nem ismer. Innen van, hogy dialogusai mindig könnyen, elevenen, drámai gyorsasággal, jellemzetesen folynak s nagy mértékben teszik élvezetessé az olvasást.

Meglepő Jókainál a nyelvnek gazdagsága. Ebben a kincses házban mindig megtalálja azt a kifejezést, melyre szüksége van; a legegyszerűbbet és a legjobbat. Nem hajhászsa a népieséget, a körmönfont szólásmódokat, de olyan igazán magyarul tud beszélni, mint ma kevesen tudnak, akkor pedig novellistáink közül senki sem tudott. Az ő stílusán is meg-meglátszik a neologia hatása; akkor azonban még nem volt nyelvkritika, a neologia tekintélye érintetlen s az irodalmi ízlés bombasztokra volt hajlandó. Erős nyelvérzékének kellett lennie, a ki bámult írók példája ellen megmaradt a természetesség útján s a ki csak apróságokban tévedett. Jókait megóvta egészséges ösztöne az utánzástól s abban a nagy változásban, melyen az irodalmi

nyelv természetesség és magyarosság dolgában azon idő óta keresztülment, az ő műveinek nagy érdemük van . . .

. . . Ha a szigorú kritika szemüvegével nézzük regényeit, megtaláljuk bennük azt, a mi Jókainak egyik jellemző írói tulajdonsága: a hajlamot a tulzásra. Az ő képzelődése ritkán elégszik meg a közönséges emberi méretekkel, szereti a jót és rosszat végleteleiben festeni; de e regényekben — különösen az epizód-alakok közt — egész sora van a kitűnően rajzolt jellemeknek, melyek nemcsak változatossá teszik a cselekvényt, hanem az élethűség föltételeit is megadják neki. A könnyed, szellemes, ragyogó előadás a regény-stilus mintája; egyes leírásai a legszebbek közé tartoznak, melyekkel regény-író olvasóit gyönyörködteté.

Jókai hatásának és népszerűségének az esztétikaiakon kívül más okai is vannak. Tud hatni az újság, a változatosság ingerével. Ha végiggondoljuk, minő tárgyakat dolgozott föl, az időnek és térnek minő köreit járta be, az emberek mily tömegének jellemét s történetét rajzolta le: a látvány szemkápráztató.

Négyesi László egyetemi tanár kritikája:

Jókai művei egész tömegükben a magyar szépirodalom gazdagságának egyik legjelentősebb részét alkotják. Termékenységre fölülmulta az eddig legtermékenyebb magyar regényírót, báró Jósika Miklóst, és jóformán tulszárnyalta a század derekán divatos, gyakran gyárilag dolgozó francia regényírókat. Az ő képzelete győzi a folytonos termelést s egy műve sincs ragyogó szépségek híján. Művei belsőleg kevésbé vannak jól alkotva, mint a mily kitűnőleg előadva. Főereje az elmesélés, az előadás, a magyaros és hangulatos nyelv; ha vét is a nyelvtisztaság ellen, kivált újabban, oly ékesen egy prózairónak tollából sem foly a magyar szó, mint az övéből. Elbeszélő prózáinkra az ő hatása mindenesetre

maradandó. Könnyűséget, hajlékonyságot, szint, bájt ő lehelt abba eddig legtöbbet. Egész irányára nézve romantikus, mind szellemi diszpozíciójánál, mind azon irodalmi áramlatnál fogva, mely nevelte és emelte; szereti a végletességet mesében, helyzetben, eszményi testben és torzításban. Sokszor megjegyezték kritikusai, hogy személyei vagy angyalok, vagy ördögök. Pedig tud alakokat teremteni, rendkívüli könnyűséggel és biztos vonásokkal, csalódásig menő élethűséggel; de mintegy az alkotás sikerétől elkapatva, annyira megszereti hőseit maga is, hogy aztán minden erényt rájuk ruház és minden dicső tettet velük végeztet. Kisebb kompozíciókban nincs alkalma elmosni a jellemek eredeti vonásait s azért a novellákban legerősebb. De gyöngéinek is van bizonyos megvesztegető varázsuk, s képzeletének ragyogó játéka, tulzott eszményítése minden ifju olvasóra mély benyomást tesz; az 50-es évektől fejlődő magyar nemzedék nagyon sok erkölcsi hatást meritett Jókai műveiből. Idealizmusában a lelkesítő mellett némi kábító elem is van, s e tekintetben hatása nem csupán üdvös, de fajunk, földünk, multunk szeretetét az ő művei rendkívüli mértékben erősítették. Általán csodás mértékben megvan az az adománya, hogy szeretettel ír és szeretetét át tudja árasztani olvasójára is.

A költő halálát követő napon *Bcõthy* Zsolt az egyetemen Jókairól tartott előadást. E remek kis essayben így jellemezte Jókai írói egyéniségét:

Ennek a költői szellemnek két vonása az, melyből a többi mind kifejthető és megérthető. Ez a két vonás: *magyarsága* és *ifjusága*; magyarsága, a melynek személyiségében, munkáiban, egész pályájában tipikus képviselője volt; és ifjusága, melynek frissesége, ereje, szeretetreméltósága, közvetetlen melegsége hosszú pályá-

ján sohase lankadt, sohase fogyott. Jókait, a költőt, önök, a magyar ifjuság élvezheti, értheti és ismerheti teljesen, tökéletesen. De Jókai történeti magyságát, azt a föladatot, melyet ő a magyar közélet fejlődésében, a magyar irodalmi élet folyamában, politikai és költői eszményeink szolgálatában félszázadnál hosszabb idő alatt kifejtett, azt a szolgálatot mi, öregek, a kik tanulni voltunk munkái közvetetlen benyomásának és hatásának, mi ismerjük csak teljes jelentőségében. Melyik az a hely, melyet a magyar irodalomtörténet írója Jókainak juttatni köteles? — Tudjuk azt, hogy a magyar nemzeti léleknek költői képe a maga mélységében és igazságában a mult évszázad közepén mi módon és kik által teljeseedett be. A lelkesedésnek szilaj erejét, az érzéseknek és gondolatoknak föltétlen szabadságát *Petőfi* fejezte ki. A szemlélet hűségét, a rajznak ezen alapuló plasztikai erejét, a mult hősi eszményeinek varázsát *Arany*-nak köszönjük. A magyar nép mesemondó kedvének, a magyar néplélek humoros hangulatának bevonása az irodalom lélektani tényezői közé: *Jókai*-ra várt és *Jókai* által teljeseedett be. Ha pedig nyelvét tekintjük, mit látunk? A mint a magyar néplélek különböző vonásainak e lángelmék a képviselői: épp úgy azok a nyelvi tényezők is az országnak különböző tájékairól folydogáltak össze: a *kún* nép magyar nyelve *Petőfi*ben, a *bihari* nép magyar nyelve *Arany*ban, a *dunántuli* nép magyar nyelvével teljeseedett ki *Jókai* lángelméje által. A dunántuli könnyen, frissen omló magyar beszéddel, nyelvvel egészítette ki *Jókai* azt az irodalmi nyelvet, a melyet talált. Ez a három lángelme nemcsak irodalmunk csucspontján, költészetünknek uralkodó bérceén ragyog, hanem együtt, egyik a másikat kiegészítve, a legtalálóbb, legigazabb, legteljesebb képét szolgáltatja annak a *magyar léleknek*, mely szülte és ihlette őket. Jókairól bátran és habozás nélkül elmond-

hatjuk, hogy nincs egyetlen írónk, egyetlen költőnk, a kinek gazdagabb szókincse volna, mint Jókainak. És nincs senki, a kinek tehetsége által a magyar költői nyelvnek gazdagsága, majdnem teljes szókincse: minden irányu hatását oly mélyen, oly tökéletesen kifejtette volna, mint Jókai által, Jókai költészetében. — Petőfivel és Arannyal ennek a dicső korszaknak a triászát alkotja; és elmondhatjuk, hogy a mi a költői nyelv föl-szabadítására, természetessé tételére, zengőn és költőin magyarrá tételére nézve: Petőfi és Arany, ugyanaz a magyar elbeszélő prózának a nyelvére nézve: Jókai.

Szélesebb körben, a magyar közélet mezején ki volt ő nekünk? Egy regényének, a *Politikai divatok*-nak bevezetésében ő maga azt mondja, hogy a mint a magyar költői, épp úgy a magyar magánéletnek minden körét százaszoros és elszakíthatatlan kötelék fűzi a magyar köz-élethez. Ezt a magyar költő és a magyar politikus közt a magyar irodalom kezdetétől fogva figyelemmel kísérhető, szembetűnő köteléket: a legerősebbnek, a leghatározóbbnak mutatja Jókai pályája is. Nem a politikusról kívánok szólni, csak az ő írói hatásának politikai jelentőségére mutatok rá. Még a negyvenes években kezd írni; még résztvesz a nemzetébredés munkájában. A következő idők politikai föladataihoz képest közrehat a nemzeti szellem fölguyjtásának munkájában. Szomorú időkben talán ő az első és a legjelentékenyebb mindazok közt, a kik a nemzeti lélek megtartásán dolgoztak. A magyar reformkor, a forradalmi kor és az önkényuralom kora történetének ez az a három mozzanata, melyben az irodalomra óriás föladat vár, s melyre nézve az irodalom óriás, mérhetetlen jelentőségű nemzeti föladatot töltött be. Előbb arról volt szó: a nemzeti lélek fölébresztessék! Azután annak szüksége következett el, hogy a fölébredt nemzeti lélek fölguyjtassék! Majd annak

a szomorú szüksége állt előttünk, hogy ez a nemzeti lélek megtartassék maga-magának.

E három nagy, nemzet-lélektani föladatot három politikai, három költői nemzedék végezte; s e három nemzedék mindegyikének föladatában része volt Jókainak. A nemzeti léleknek e fejlődését végigkísérte, végigküzdötte. Harcolt azokkal, a kik ébresztették; küzdött azokkal, a kik fölgyújtották, dolgozott azokkal, a kik megtartották. Képzelete is a leghatalmasabb, legigazabb alkotásaiban ezt a nemzeti fejlődést kíséri végig. A magyar reformkornak nincs irodalmunkban, nincs költészetünkben oly gazdag, oly fényes, oly igaz költői képtára, mint a melyet Jókai regényei nyújtanak nekünk. Az ébredés első apostolai: az *Eppur si mouve*-ban, *A magyar nábob*-ban; a forradalmi élet: regényeinek egész sorozatában, a *Politikai divatok*-ban, *Egy az Isten*-ben, *A kösszivü ember fiai*-ban; az önkényuralom magyar élete pedig, valamennyi közt talán a legkitünőbbben: *As új földesur*-ban.

Itt, ebben a harmadik fokozatban, mely a nemzeti lélek megtartását tekintette föladatának, ebben fejtette ki Jókai leghatalmasabb erejét. Az irgalmatlanul nyomott magyarság, az üldözöbe vett nemzeti eszmények elevenítése, szolgálata dolgában: senki nagyobb szolgálatot e nemzetnek és nemzeti művelődésünknek nem tett, mint Jókai, az ő szellemének hódító erejével, vonzó kedvességével és munkabírásának lankadatlan kitartásával.

Utolsó gondolatai is a körül a fejlődés körül jártak, melynek részeséül, költőjéül érezte magát. Alig egy órával halála előtt, talán utolsó szavaiul hallottam haldokló ágyán ezt a két nyilatkozatát: *As Isten áldja meg a királyt!* és *Lesznek még nekünk vigabb napjaink is!* — Ezeket a szavakat úgy hallottam, úgy értettem, mint a Kölcsey imádságának visszhangját a házára vonatkoztatva, a ki vig esztendőt kér a ma-

gyar nemzetre! Ugyanennek az elhozatalán munkálkodott Ő is félszázadnál hosszabb időn át.

Jókai írói egyéniségének fejlődését *Alexander* Bernát a következő kis cikkben ismertette:

Íróművészre vonatkozólag nincs érdekesebb kérdés, mint miféle fejlődésen ment keresztül. A fejlődésnek sokféle típusa van. *Arany* János Toldija: szinarany ifjuság; a költő itt oly naiv, mint a hőse és művészete oly biztos is, mint csak a naiv művészé lehet. Ez a művészete később tanultabb, gazdagabb, finomabb lesz, de naivsága örökre elveszett. Más a virág szépsége, más a gyümölcsé. Mig később *Arany* borongós, melankólikus, humoros lesz, a késő ősz szépségével gyönyörködteti szívünket. Hasonló fejlődésen ment keresztül *Shakespeare*, *Romeo és Juliában* lángban ég, a *Szent-Ivánéji* álomban képzelete határtalanul csapong, *Hamletben*, *Mackbethben* tragikusan mély és keserű, mig végre a *Téli regében*, a *Viharban* stb. bánatosan, rezignáltan mosolyog a világ bolondságain. Az előadásban *Arany* első műveiben friss és egyszerű, később művészbibb, de keresettebb tanultabb. *Shakespeare* megfordítva, első műveiben cikornyás, mesterkélty, később mind egyszerűbb és plasztikusabb lesz. Mindkettő azonban megegyezik abban, hogy utolsó műveikben néha a homályosságig tömött.

Változik az életfelfogás, a művészi előadás, a nyelv. Változnak a tárgyak. Változnak a célok. Változik a technika.

Némelyik művész lassan fejlődik, emelkedik; más hosszú és lassu fejlődés után egyszerre szédítő magaslatra jut; *Madách* sok gyöngye mű után írja remek művét, a mely után megáll. *Katona* első ifjuságában írja *Bánk bánját*, azután leteszi drámairói tollát.

Hogyan fejlődött Jókai?

Szép, harmonikus fejlődésen ment keresztül. Nem mutat életének egy korszakában sem

féktelenséget. Mindig egyenletesen nő. Egyenletesen fejlődik előadásának művészete, mesemondó készsége, humora, nyelvbeli gazdagsága. Van csecsemő, ki mindjárt első nap oly szép, mintha későbbi szépségének kisebbitett kiadása volna. Ilyen Jókai. Oly folytonosan, harmonikusan, egyenletesen nő, hogy kedvünk támad azt mondani, nem is fejlődött, majdnem készen ajándékozta őt nekünk a sors. Ha csak műveit nézzük, nehéz volna belső jelekből kronológiai sorrendjüket megállapítani. Csak a finomabb szem látja a fokozódó finomodást, melyet itt-ott az erőnek egy-egy lankadása szakít félbe. Az íróművészet terén szinte páratlan életpálya. Évtizedeken jár magas hegynek majdnem egyenletes gerincén. Néha-néha a gerincen hegyes csucs emelkedik; máskor némileg ereszkedik a gerinc. Egészben azonban magas és egyenletes, verőfényes és virágos. Nézni is öröm.

De fejlődésének még egy vonása van, mely a legjellemzőbb. Ez az a költő, kit az istenek örökifjúsággal áldottak meg. Szíve nem vesztette el illúzióit, lelkének megmarad hamvassága, fantáziája megőrizte lendületét. Ilyen lehetett Rafael, de Rafael fiatalon halt meg. Némileg emlékeztet Goethére, de Goethének aggkorában inkább ifjúsági rohamai voltak. Jókai is szeretett filozofálni, de ebben is megőrizte csodálatos naivságát. Mig köztünk járt, mi bölcsek, mi öregek bánultuk szívének gyermekdedségét és a mi ostoba bölcsességünk talán le is sajnálta őt. De ki tudja, mit ér a mi bölcseségünk? Hogy az ő ifjúsága mit ért, bámulva tapasztaltuk. A gyermekben nem az az isteni, hogy sokat nem tud, a mit mi keservesen megtanultunk, hanem hogy lelke mindent friss erővel fogad be és mindenre friss erővel reagál. Bölcsnek lenni gyermekszívvvel, van-e ennél szebb sors a világon?

Jókai örökifjúsága varázslatos vonása az ő fejlődésének. Olyan volt, mint azok a ritka szép

nők, kik nem tudnak megöregedni. Jókainak semmi mesterséges fogást nem kellett megtanulnia, a mivel az öregedők elrejtik a vénülés jeleit. Nem kellett magát kendőznie. Nőtt, erősödött, de soha sem öregedett. Örökifjúsággal a sors csak legritkább kedveltjeit ajándékozta meg. Ifjúsága volt az a varázs, mely fejlődését egy magaslapon tartotta. Sohasem vetődött szélsőségből szélsőségbe. Sohasem vált keserűvé. Sohasem volt szakadozott. Mindig egységes, harmonikus maradt.

Mosolygó, nyájas, erdőkoszoruzta fensík volt élete és művészete. Egy pillantással át lehet tekinteni, de nem mert kisterjedelmű, hanem mert egyenletes és tiszta levegő járja. A vihar nem tépte. Csak nyári zivatart ismert. Gyönyörűség bejárni.

Élete és költészete jelképe a magyar géniusznak, mely kevés emberben testesült meg kedvesebben. A magyar lélek örökifjúságát igéri nekünk.

Jókairól mint *nyelvművészről* Simonyi Zsigmond a következő ismertetést írta:

Jókai első sorban áll a magyar nyelv művészei közt és újabb irodalmi nyelvünk egészségesebb fejlődéseért talán ő neki tartozunk legtöbb hálával.

Jókai a nyelv gazdagságával minden más magyar íróat fölülmul. Fölülmulja őket először is a szók bőségével. A régi szók fölélesztésében remekelt Vörösmarty és Arany, Jókainak csak a példát kellett követni s történeti regényeiben őneki volt erre legtöbb alkalma. De ahhoz senki sem értett úgy, mint ő, hogy hogyan lehet a nép gazdag nyelvkincseiből nemcsak azt fölhasználni, a mi saját gyermekéveiből maradt az író lelkében, hanem azt is elsajátítani, a mi más vidékek beszédében szép és megkapó. Jókai stílusában nemcsak a dunántuli népnyelv tükrö-

zódik, hanem majd épp oly mértékben az alföldé s a székelysége. A nemzeti lélek egyetlen egy írónkban se nyilatkozik oly teljességgel, mint Jókaiiban. A nyelvész sem olvashat Jókaitól új kötetet a nélkül, hogy itt is, ott is egy-egy új, előtte ismeretlen, de tartalmas és tetszetős szót ne találna.

De Jókai stílusának zamatjában és kedvességében még sokkal nagyobb részük van a változatos, magyaros frázisoknak, szólásoknak, fordulatoknak. Jókai valósággal remekel abban a művészetben, hogy a szólásoknak mindig új meg új szint, meg formát ad, mindig új meg új módon alkalmazza a helyzethez, a hangulathoz. E tekintetben csak Arany János fogható hozzá, a kiről ismeretes, mennyire tudta az állandó szólásokat is egy-egy apróka vonás változtatásával művészi céljaihoz idomítani. Jókaiiban azonban nem olyan tudatos e dolog, mint Aranyban. Aranyt a művészi szándék vezeti: Jókaiiban a népnyelvi őserő, a nemzeti génusz teremő munkáját látjuk folytatódni. Vörösmartyn kívül nincs írónk, kinél annyira nyilvánvaló és szoros kapcsolatban volna az előadás hatásossága a nyelv jelességével, mint Jókainál. Mind a kettő elragad bennünket. Csakhogy Vörösmarty nyelve pompájával sokszor kápráztat és fáraszt, Jókaié ellenben kedves melegségével behizelgi magát szívünkbe. Ez az oka, hogy egy-egy könyvét, ha belefogunk, le nem tesszük, a míg végig nem olvastuk, még akkor is, ha az írónak képzelete lankad, vagy helyzeteit a lélektani lehetetlenség zavarja.

Vannak ugyan Jókai nyelvének szeplői is, mert találkozunk nála nem egy idegenszerű szólásmóddal. De ezek nem afféle hirlapi germanizmusok, hanem rendszerint olyanok, a mik az élő beszédbe, a vidéki városok nyelvébe is bevették magukat. Ezeket tehát Jókai éppen azért alkalmazza, mert az élet nyelvén ír, azzal a közvetet-

lenséggel, melylyel íróink közül ő szólalt meg először s ezzel példát adott az egész mai irodalomnak. S valósággal szerencséje volt irodalmunknak és közművelődésünknek, hogy Jókai ismét természetessé és közérthetővé tette irodalmunk nyelvét.

És most végül lássuk, miként jellemezte maga Jókai a maga irodalmi működését.

Végigéltem, — írja, — egy nemzet ujjaszületését, a mesés harcokat, a mámorító diadalokat, a kétségbeesett elbukást, a szívós ellenállást, a világháborító reménykedést. Láttam az ezerféle ellentétes helyzetet, indulatot, fogalmat; a mai nap hőseit, kik holnap földönfutók, a rémület szörnyetegait a nevetség karikaturáivá torzulva; koldussá lett nagyurakat; rablókat, mint népmesék hőseit. És most ismerem az új korszakot, új jelszavaival, tágult látkörével, fölmagasult céljaival, reális eszközeivel, ideáljainak megtartása mellett. Egy ily mozgalmas életpálya mellett, mennyi alakjával kellett megismerkednem az egymást fölváltó korszakoknak! Élők és halottak nekem modellt álltak; hívásomra most is előjönnek, változatosságban kifogyhatatlanok.

Azt mondják rólam, hogy mint regényíró, idealista vagyok. Vádnak nem volna megszegyenítő, de nem fogadhatom el. Hogy rendkívüli alakokat, szokatlan helyzeteket rajzolok: az nem teszi sem a tárgyat, sem az egyént lehetetlenné. Én azokkal együtt éltem, s a mi exorbitans fantáziának látszik, az visszaemlékező tapasztalat többnyire.

Én jártam a korszak legnagyobb hőseivel együtt diadalutjaikon s futottam, vesztett csaták után, futó betyárok vezetése mellett, uttalan mocsarakon, pusztákon keresztül. Ott voltam Bécs város és Buda ostrománál a bombák tüzijátéka közepett s láttam egy rombadőlt világot fejemre szakadni Világosnál. Résztvettem egy

elnyomott nemzet halálveszélyes konspirációiban s részesültem a koronás király legkegyelmesebb kitüntetéseiben; voltam szegény ördög, a ki zsidógyerekeket tanít magyar nyelvre havi két forintért, s voltam komoly vállalatok szerencsés igazgatója. Viseltem a sors minden csapását, s élveztem minden kedvezését; volt a nyakamon kötéllhurok és érdemrend-szalag; hullott a fejemre a dicsőítés arany virágpóra s a rágalom assa foetidája. Voltam szeretve és voltam gyűlölve, mint talán senki más. S a saját életem szíjének keresztül kell rémteni a munkáimon. S a míg ezt a furcsa földglóbuszt, a minek Magyarország a neve, s mely a külvilág előtt oly ismeretlen, mint a hold tulsó oldala, keresztül-kasul jártam (hol kergetve, hol hívogatva, hol meg a magam gyönyörűségére) — mennyi alakjával kellett megismerkednem a népeletnek; mennyi drámát láttam, a mi valóság volt; mennyi különösséget, mely nemzeti sajátságot képviselt és mennyire meg kellett győződnöm arról, hogy fajomnak és a civilizált társadalomnak alaplelkülete a becsület, az emberszeretet, az igazság. S a mi ezzel ellenkezik, az kivétel. Én is megtalálom a rutat, a rosszat a közéletben, föl is mutatom, de nem csinálom az árnyékból alapszint, nem használom célnak az eszközt, nem veszem ethikának a pesszimizmust. Lehet-e engem ezért idealistának szidalmazni? A nyomort én is gyógyítandónak hirdetem, de nem híresztelem kétségbeejtően gyógyíthatatlannak.

Hogy tárgyaimból nem tudok kifogyni, abban segítségemre van maga a közönség. A mi csak jellemző adat, ötlet fölmerül a napok történetében, azt nekem mindenünnen beküldi egy-egy ismeretlen jó barát. Két élő krónikája volt a magyar közéletnek: Deák Ferenc és Nyáry Pál; azokat én jó barátaim, mondom inkább protektoraim közé számítottam, tőlük nyertem

sok adatot, a mit munkáimban fölhasználtam. Magyarországon a vidék tele van anekdotákkal s a mező népdalokkal.

És akármerre járok az országban, jó akaróim (s mint regényírónak minden párt jóakaróm, még a legtulzóbb nemzetiségiek is) mindenütt-élém hozzák azokat a hagyományokat, a mik vidékükhöz vannak kötve; régiségbuvárok, történettudósok figyelmeztetnek a történelmi emlékek közül kivillanó epizódokra; nyomába igazítanak rejtélyes, titokszerű eseményeknek, rámbizva a lélektani kutatást, úgy, hogy mondhatnám, hogy az egész magyar nemzet együtt dolgozik velem.

Igaz, hogy ez a közremunkálás csak olyan, mint mikor Liszt Ferencnek a zeneérzékét megkapta ez a népdal: „Nem ettem én ma egyebet: fekete retket, kenyeret“. S csinált belőle egy nagyszabásu oratóriumot. Én is csak egy akkordot kapok meg, egy vég-katasztrófát. S ahhoz kell hozzá divinálnom a megelőző regényt.

De hadd emlékezzem meg méltó hálával költői munkásságom legerősebb támaszáról, a könyvtáramról.

Munkáimnak nagyobbik fele magyar tárgyú, s ebből ismét tetemes részt foglalnak el a történelmi regények és elbeszélések, melyek a régi pogány magyarok korszakától kezdve, átvonulnak az első kereszténység, Kálmán király, a tatárpusztítás, a Dózsa pórlázadás, a török uralom, az erdélyi fejedelmi udvar, a Zrinyiek, a Tököly és Rákóczi szabadságharcok, a törökök kiűzetése, Rákóczi fiai, Mária Terézia, II. József, a magyar insurrekció és napoleoni hádjárat eseményein keresztül, egész az 1848—49-iki szabadságharcig.

A régi Magyarországot bejárta a fantáziám a Kárpátokon kezdve, a Székelyföldön, a magyar tengerparton, a pusztákon, mocsarakon, a várakon keresztül, a bányáig és a névtelen

Dunaszigetig s aztán átszáguldozta a kerek földet: elbeszéléseim játszanak a tengereken és azok szigetein, Észak- és Dél-Amerikában, a régi és új Egyiptomban, a Cézárak Rómájában s a forradalmi Rómában, Párisban, Londonban, Szent-Pétervárott (itt különös előszeretettel), Lengyelországban; azután az orosz sivatagokon, Szibériában, Kamcsatkában, Törökország története, kelet meséi, Stambul, nagy tért foglalnak el regényeimben, hozzájárul a Krim, a Kaukázus; továbbá Perzsia, Palmyra, Afganisztán, Kína, az Amurvidék, Ázsia pompás városai, majd Styria, a régi Palesztina; visszatérve meg Szicília, az egész olasz paradicsom, Ragusa, Bosznia; aztán Poroszország, megállapodva a régi Bécsben. Azonkívül még szárnyára eresztve uratlan, léttelen régiókba; az elsülyedt világ-részbe, Oczeániába, az eltemetett Leaotungba, a hozzájárulhatatlan északi pólus alá, s a jövő század álomországába, sőt a pliocene özönviz-előtti világába.

Annyi esze azonban már van a fantáziának, hogy saját szárnyain kívül fölhasználja a rendelkezésére álló gőzerőt, sőt a hol meredek az út, az öszvér hátára sem átal fölülni. Ennyi történelmi és tájleirási művet pusztá képzeletből nem lehet, nem „szabad” előteremteni.

Az én könyvtáram egyike a (mágnán kézen levő) legbecsesebb gyűjteményeknek, a melyben minden nevezetes utleírás, néprajzi, természettudományi mű a legdiszesebb illusztrált kiadásokban föltalálható s legbecsesebbek közte azok az egérrágta régi krónikák. Ezek az én kalauzaim a multak történetében s a széles nagy világban. Nincs olyan elrejtett völgye a földnek, olyan tájék, olyan vegetáció, a mit könyveimből ne ismernék. De hát ehhez tanulni is kell sokat. Először is az anyanyelvemen kívül teljesen el kellett sajátítanom a latin, angol, francia német nyelvet; azután az olasz, szláv.

görög nyelvben annyira vinnem, hogy szótár segítségével eligazodjam benne, a saját nemzetem történetét és a világhistóriát keresztül tanulmányoznom, a természetrajzot erősen kultiválnom, (a növényeket névszerint mind ismerem, csigák dolgában egyikét a legszebb gyűjteményeknek bírom), a mellett a modern társadalom irányeszméivel, a technika vívmányaival, a csodatermő korszellem hódításaival, a politikai eseményekkel folyvást ismeretségben maradnom. Mint a hogy az akrobatának minden nap kell gyakorolni az izmait: úgy kell nekem folyton fejleszteni az ismeretemet könyvekből és lapokból. A napi sajtó maga egy nagy iskola, melyből a regényírónak egy leckét sem szabad elmulasztani.

Bevett fogalom az elmetehetséget három minőségre szétválasztani: *judicium*, *memoria*, *fantázia*. Sőt ezek még ellentétbe is hozatnak; a kinek erős a fantáziája, annak gyöngé a *memoriája*, vagy megfordítva. Az én tapasztalatom szerint a regényírónál együtt kell dolgozni mind a háromnak. Különben tündérmeséket teremtünk. Ebből a fajtából is található műveim közt elég, talán több is a kelleténél. Hanem ennek is megvan a közönsége, a melynek számára érdemes írni. Nálunk különösen még a naiv kedélyek nem fogyatkoznak el, s a magyar gyermekvilág egy nagy olvasóközönséget képez.

A regényírás mestersége pedig így megy.

„Elmondom az egész titkot: utánam csinálhatja akárki. Vagy egy vezéreszmém akad, vagy egy történelmi adatom vagy egy lélektanilag megoldatlan eseményem az életből. Ez ötlet, véletlen, ajándék, lelet. Akkor ehhez meg kell találnom az alakokat, a mik ezt a történetet keresztülviszik. Ez már tanulmány. Sok munka, búvárkodás, megfigyelés, megválogatás kell hozzá. Utmutató a korszak; de még arra is rá kell előbb találni, mert nem minden mesét lehet akármely korba áthelyezni.

Annak a kornak szokásait, hangulatát, fogalmait, uralkodó eszméit, divatját, néha még a nyelvét, kifejezéseit is át kell tanulmányozni; gyakran a történet helyszínét beutazni, tájak, viseletek rajzait fölvenni, műhelyek titkait tanulmányozni, szaktudósoktól leckét venni stb. stb. Mikor aztán ez megvan, akkor maguknak az előteremtett alakoknak kell kidolgozniok a regénymese egész szövevényét. Itt már nem segít senki, egyedül a fantázia. Akkor belehelyezem magam az egyes alakoknak a kedélyhangulatába: iparkodom bennük élni. A gyilkosnak, az árulónak, a kéjencnek, a zsugorinak a lelkiállapotját éppen úgy a magamévá teszem, mint a szenvedőét, a kétségbeesetté, a haragos bosszuállóét. Ilyenkor, ha a családom tagja, vagy a legkedvesebb barátom háborgat is, rosszul esik; lehet, hogy akkor éppen zsarnoki kedvemben talál, indulatos vagyok, vagy elérzékenyülök a könyekre fakadásig; vagy az egekben járok és gyönyörködöm. Egy ajtónyitás s az egész hangulatnak vége van. Ujra kell kezdeni. — Bele kell melegednem a tárgyaniba: a nélkül is lehet ugyan írni, hidegen, kiszámítva; hanem olyan munka is az aztán. Lehet, hogy szabályszerűbb, de én azt akarom, hogy az olvasó érezze azt a meleget, a mi engem hevített. Ülve sohasem gondolkozom, hanem járkálva. Előbb az egész hosszú regényt apróra kidolgozom a fejemben, a legrészletesebb dialógokig (kivéve a leíró részeket). Ilyenkor a fantázia átveszi a memória szerepét s az egész munka úgy készen van a fejemben, hogy le tudnám diktálni. Hanem diktálni nem szeretek; mikor dolgozom, nem akarok emberi arcot látni. Mikor aztán leülök, akkor egyszerre megírok egy nyomtatott ívet; de megesik, hogy kettőt is, egy szó kitörlés, igazítás nélkül. S hogy valósággal a képzelet pótolja az emlékezetet, bizonyítja az, hogy egy év múlva már úgy olvashatom a regényemet, mint valami idegen munkát, nem

tudom, mi van benne, s nagyon kíváncsi vagyok rá, hogy a regényhősöm hogy fog kigázolni abból a hinárból, a mibe belelovagolt?

Ha hibásak a regényalakjaim, az a hibájuk, hogy nem látom őket; mert bennük vagyok. Ha kívülről mintáznám őket, lehet, hogy jobb láb-on-állnának; — de mi lenne a szárnyaikból?

Már ezt a hibámat meg nem javíthatom. Vénebb leszek, de okosabb nem. Így kell azt a közönségnek elfogadni, a hogy megvan negyven esztendő óta.

Nem tartom semmi érdemnek, hogy sokat dolgoztam: nem követelek érte se a jelenkortól, se az utókortól semmit, még azt sem, hogy olvassák. Magamnak irtam; gyönyörűségem volt benne. Ez volt a világom, életemnek titka, utamnak vezetője, nagy bajokban vigasztalóm, balsors csapásai között védelmezőm, jobb idők reményét, megnyugvást, új erőt új küzdelmekhez ez adott, ez az íróasztal; elveszett vagyont ez adott vissza; az életet újra kezdeni ez buzdított. Negyven éve beszélgetünk egymással s még mindig van egymásnak valami mondani valónk. Sok jó volt, a mit szerettem ezen a világon, sok elmúlt már belőle: a többit itt kell hagynom. Megnyugszom benne. Hanem hogy az íróasztalamat itt kell hagynom: azt sajnálom.

XIX.

Jókai mint színműíró. — Jókai költeményei. — Olvasottsága. — Jókai és a külföld.

Jókainak, írói működéséről szólva, rendesen csak regényeire és elbeszéléseire gondol az ember. Pedig Jókai egyike volt a legtermékenyebb színműíróknak is. Mint színműíró azonban (nem szólva a *Szigetvári vértanúk* és az *Aranyember* igen nagy sikeréről), csak efemer értékű darabokat írt.

Jókai 1843-ban írta a *Zsidófiu* című drámáját, mely 1893-ban jelent meg nyomtatásban. A darabot Kecskeméten írta 1842-ben egy pályázatra.

A Nemzeti Színház számára írta *Két gyám* című színművét, mely kéziratban maradt. Ez a drámai kísérlete 1846 április 18-án a Nemzeti Színházban színre került. A legkiválóbb művészek kezében voltak a jobb szerepek. Egressy Gábor, Lendvay, Bartha, Szentpétery, László, Fánegy, Füredy, Lendvayné és Szathmáryné játszottak Jókai első, előadásra került darabjában. A *Két gyám* fényesen megbukott; látszólag nagy sikere volt, de mégis megbukott. Az

Életképek szerint „ugy mult ki, mint egy római gladiátor: éljenzések és tapsvihar között.“ A *Pesti Divatlap* sajnálkozott rajta, hogy ily gyöngé drámával a közönség elé állott egy ki-tűnő novellairó. A *Honderü* szerint maga Jókai is belátta drámájának gyöngeségét, s ő maga kérte, hogy ne adják elő többé.

A hulla férje című drámában 1851 november 15-én Jókainé is játszott, mikor először adták a Nemzeti Színházban. De két előadás után már lekerült a műsorról, bár az akkori *Hölgyfutár* szerint a közönség a drámát tetszéssel fogadta, s a szerzőt kitapsolta. A *Dalma* 1852 november 27-én került színre először a Nemzeti Színházban, hol eentul Jókai valamennyi darabjában mindig játszott Jókainé Laborfalvy Róza. Tizenkét előadást ért. A *Dalmát*, mely a *Var-choniták* című novellából készült, 1899-ben újra színre hozták a krisztinavárosi szinkörben; a cimszerepet ezuttal Nagy Bella játszotta, kit később Jókai feleségül is vett.

Az *Immetullah* melodráma 1853-ban készült s csak 1893-ban jelent meg nyomtatásban. Nem került színre soha.

A *Manlius Sinister*-t 1853 december 10-én mutatták be először a Nemzeti Színházban, a hol kilencszer ismételték. Később is többször följújitották ezt a ragyogó stilusban írott drámát, mely a *Carinus* című novella után készült. A *Pesti Napló* 1853-ban így irt róla: „Nyelve szép, emelkedett, Dalmánál tizszer jobb. Eddig-élé legjobb eredeti drámáink közé tartozik, mely nyereség a színházra, irodalomra egyaránt.“ A

Hölgyfutár azonban már 1853-ban kifogásolta, hogy a darab meséje már a harmadik felvonás végével megszűnik.

Jókai egyik legjobb drámája, a *Könyves Kálmán*, 1855. december 18-ikán került bemutatóra, a mely máig is műsoron maradt.

A Könyves Kálmán-nal Jókai pályázott a Tomori-díjra, a díjnak azonban csak felét nyerte meg, mert művével a bíráló bizottság egyenlő értékűnek tartotta Berényi Antal „Vak Béla király” című drámáját, mely a díj másik felét kapta. A Könyves Kálmán első előadása Jókainé jutalomjátéka volt, s fényes sikerrel járt. A kritika, akkori szokás szerint, jóval a bemutató előadás után irt csak a darabról. Salamon Ferenc kritikája, mely a mit csak lehetett, gáncsolt a darabban, 1853. december 20-ikán jelent meg a Budapesti Hírlap tárcarovatában. A cikk befejezése így szól:

Általában szólva e darabban hiányzik a drámai egység, s mindamellett, hogy Jókai jobban tudott gazdálkodni a jelenetek elrendezésében, hibákba esett. Regényes cselekvényt nem elég hatalmas indokolással vett alapul. A történetet dolgozta föl, s híven követte az események menetét. De a motiváció nemcsak kétes lélektani hipotéziseken nyugszik, hanem mindenütt és változatlanul a lélektani tünetmények közül is csupán a szenvedélyek szolgálnak motivumul. (Jókainé oly viharos tapsokat kapott, hogy kétségbe kellene esni, ha azt is le kellene írni.) Többek óhajátását mondjuk ki, vajha Jókai ur vigjáték vagy népszínművekben kísértené meg tehetségét!

A *Könyves Kálmánt* különben németre is lefordították, s nagy sikerrel adták elő a bécsi Burg-színházban.

Dózsa György-öt, Egressyvel a címszerepben, 1857 november 3-án mutatták be először a Nemzeti Színházban. Jókainak e drámája miatt, mely állítólag az Akadémia Teleki-pályázatán is megfordult, nagy irodalmi viták folytak. Éppen akkor indult meg Csengery szerkesztésében a Budapesti Szemle, melynek első számában Gyulai apróra szétszedte és nagyon megtámadta a drámát; kedvezőtlen kritikát irt róla Kemény Zsigmond is. A Szépirodalmi Közlönyben, a fiatal írók lapjában Szegfy Mór kelt Jókai védelmére; szerinte Gyulai és Kemény összeesküdött a magyar irodalom ellen, mert ha Jókaival így elbának, mit várhatnak tőlük a kisebb írók? A fiatalok pártfogását általában rossz néven vették Jókainak; még Beöthy Zsolt is így irt Jókairól: „Legeslegifjabb írók közt kereste szorosabb irodalmi pártfeleit, kiknek naiv lelkesedése ép annyit hizelgett hiuságának, a mennyit ártott hírének.“ Nagyon leszólta a drámát *Greguss Ágost* is. (Tanulmányok, II. 212.) a ki szerint Dózsa György elhibázott drámai hős, és a nép szerepeltetése is helytelen, mert a XVI. század pór hada nem küzdött a XIX. század uralkodó eszméiért. A mellékalakok *Gregus* szerint *hülyék*; a humoros jelenetekben csak bohóságot lát, de humort nem. *Gregus* elfogultságát különben igen élénken jellemzik tanulmányának e sorai: „A költőnek társadalmi kötelességei is vannak; mikor ír, neki nem szabad magát korából kiszakítania. Nem korszerű dolog az osztályok közt a feszültséget oly minden engesztelődés nélkül fölmutatni; ez nem növeli a bizalmat az osztályok között.“ *Dózsa György* 1878-ban újra színre ke-

rült. „Kitör ugyan a sirból, — írja ez alakalommal Beöthy Zsolt. — meg is tapsolták egy-két sikerültebb jelenetét, de a természet rendje szerint újra vissza fog hanyatlani belé, mert hiján van az igazi életnek.“ Jókai legnépszerűbb drámája, *A szigetvári vértanúk* 1860 március 29-én került először színre a Nemzeti Színházban. E darabot több mint ötvenszer előadták; a hatvanas években minden ünnepi előadáson a Szigetvári vértanukat adták, melynek egyik főalakja Jókainénak legítimőbb szerepe volt. 1866 szeptember 7-ikén, Zrinyi Miklós halálának háromszázadik évfordulóján is ezt a darabot adták a budapesti Nemzeti Színházban.

A *Szigetvári vértanúk* után Jókai tizenhat esztendeig nem írt drámát. 1876 április 3-dikán lépett föl ismét új darabbal, a *Milton*-nal; e dramatizált regényt 1877 március 9-ikén mutatták be először a Nemzeti Színházban. *Hős Pálffy* 1879 április 24-ikén került színre először.

1884-ben Jókai egyik legnépszerűbb regényét, az *Arany ember*-t írta át drámának.

Az Aranyember egyike a legismertebb magyar drámáknak; minden szintársulat műsorán szerepel, s a budapesti Nemzeti Színházban már több mint százszor adták elő.

1885 október 9-ikén mutatták be először a *Fekete gyémántok*-at, az *Olympusi verseny* 1887 szeptember 28-án a Nemzeti Színház félévezredes főnállása ünnepén rendezett diszelőadásnak volt a bevezetője. A *Jószivű ember*-t 1888 május 31-ikén adták először a Jószivű egyesület javára. A *Thespis kordéja* vagy a *Földönjáró csillagok* című alkalmi színmű 1890

október 24-ikén jelent meg a Nemzeti Színház deszkáin a magyar színészet százéves jubileumára.

Az *Aradi hősnők* című történeti vígjáték 1891 január 6-ikán került színre a Nemzeti Színházban.

E különben meglehetősen gyenge drámájának érdekes története van; 1889-ben Jókai a véderő-vitában kormányparti beszédet mondott, s e miatt a közvélemény fel is zudult ellene; az aradi nők pedig elhatározták, hogy Jókaitól többé nem olvasnak semmit. Jókai ezt azzal viszonozta, hogy irt egy drámát az aradi nőkről, — hogy mégis legyen valami, a mit elolvasnak az aradi hölgyek, — bár Jókai írta is.

A *Bolondok grófja* című bohózat a Nép-színházban került színre először s onnan indult vidéki körutra. A *cigánybáró*-hoz Jókai librettóját Schnitzer készítette elő Strauss számára. A *Gazdag szegények*-et a Budai Szinkörben 1893-ban mutatták be. Utolsó színpadi műve a *Levente* című dráma volt, melynek előadást kicsinyes intrikák hiúsították meg a Nemzeti Színházban.

Jókai mint versköltő is igen sokat alkotott, de verseit ő maga sem hitte kiváló művészi alkotásoknak. Feltűnő, hogy mily gyenge verselő technikája volt. Hogy szatirikus verseinek a maguk idejében mégis nagy hatásuk volt, annak Jókai szellemessége és a sajtóban akkoriban páratlan bátorsága a magyarázata.

Versei közül legismeretesebb és talán leg-sikerültebb a *Holt költő szerelme*, — *Minek jön*

az vissza, a kit eltemettek, s az Utca szegletén ül a csonka hős.

Mint ujságíró Jókai igen sokat dolgozott az ötvenes és hatvanas években. A Vasárnapi Ujság első évfolyamaiban tömérdek cikke jelent meg; többnyire ismertetések, táj- és utleírások, s történelmi rajzok. Saját lapjába, a *Hon*-ba éveken át csaknem mindennap írt politikai cikket: többnyire polemikus természetű iratok ezek, s miben sem különböznek a hatvanas évek többi publicistáinak igen egyforma írásaitól.

Természetes, hogy oly kiváló szellem, mint Jókai, a külfölddel is élénk összeköttetésben volt. Tanult a külföldiektől, — később pedig a külföld tanult ő tőle. Többször megírta, hogy különösen első műveinek írásakor mennyi idegen hatás alatt állott. Olvasottságáról a következő sorokat jegyezte föl:

A legelső regény, melyet olvastam, Scott Walter „Ivanhoe“-ja volt magyar fordításban. Németül már akkor tudtam jól: Pozsonyban tanultam meg, mint cseregyerek. Én azonban előszeretettel viseltetem az angol és francia költők iránt. Tizenöt-tizenhat éves koromban megtanultam angolul és franciául grammatikából nyelvmester nélkül, — hogy Boz Dickenst és Coopert olvashassam eredetiben. A franciák közül első volt Hugo Viktor, a kit megkedveltem. Boznak még akkor csak egy regénye volt nálunk kapható: a „Pickwick-klubb“. Cooper-től az „Utolsó Mohikánok“, Hugótól „Bug Jargal“ és „Han D’Island“. Ezekhez jött később Sue Eugen, kinek exotikus regényei (többek közt a „Női kékszakáll“) végzetes szuggesziókkal voltak a fantáziámra. Dumast legkésőbb

ismertem meg a „Trois musquetaires“-ből. A mint azonban Shakespeare több művét megszerezhettem: Lear királyt, III. Rikhardot, ez az olvasmány végképpen holdkórosává tett a nagy irodalmi planétának. Jogász voltam a kecskeméti kollégiumban, Petőfi pedig színész egy ott letelepült vándortársulatnál. Neki is jelent már meg két verse a lapokban. Együtt álmodoztunk elérhetlen dicsőségről és a mellett tanultunk angolul, franciául. Megtettük azt, hogy lefordítottuk Lear királyt és aztán rábirtuk a kecskeméti közönséget, hogy Shakespeare darabjára a színházat megtöltse és tapsoljon Lear királynak! — Az a tulvilági mámor, a mit a fölséges szellemóriás ihlete támasztott agyamban, mentheti azt a vakmerőséget, hogy én, a tizenhét éves gyerek, egy dráma megírására vállalkoztam (mindjárt a legmagasabban kezdve) s megírtam a „Zsidó fiút“.

Jókait ma már az egész világon ismerik; legjobb művei minden művelt nyelvre le vannak fordítva. A külföldön legelőször szomszédaink, a németek ismerkedtek meg Jókaival. *Dux* Adolf, Petőfi fordítója, a *Magyar Nábob*-ot 1856-ban németre fordította. *Bródy* Zsigmond 1864-ben adott ki egy kötet novellát Jókaitól a német közönség számára. Az igazi Jókai-kultusz azonban csak a hetvenes években kezdődött Németországban. *Kertbeny*, Petőfi egyik fordítója, 1872-ben Brémában, *Achtzen humoristische Erzählungen* cím alatt Jókai arcképével és életírásával adott ki egy kötet novellát. A kötetet Bismarck Ottó hercegnek, Magyarország barátjának ajánlotta. *Die Narren der Liebe* 1874-ben Berlinben jelent meg. A német sajtó valóságos óvációval fogadta. *Wechsler* József fordításában ismerte meg a külföld

Jókai következő regényeit: *Die Türken in Ungarn*, *Die Götterburg* (Bálványos vár), *Ein Frauenhaar*, *Die Warchoniten*, *Zweimal zwei sind vier*, *Der Piraten-König*.

Franciaországban Madame Adam kezdte meg a Jókai-kultuszt a nyolcvanas években. *Le nouveau Seigneur* (Az új földesur) 1886-ban a német fordítás után jelent meg francia kiadásban. *Les fils de l'homme au coeur de pierre* (A köszivű ember fiai) Gerando Antónia fordításában jelent meg Párisban 1880-ban Ollendorf kiadásában, Tisza Kálmánnénak ajánlva. *Le tapis vert* (Szabadság a hó alatt) című regényét Ulbach, a jeles költő fordította németből. *La rose jaune* (Sárga rózsza) regény fordítása Horn Ernesztintől, Horn Ede volt államtitkár leányától Párisban jelent meg.

Angolországban és Amerikában sokkal inkább tetszett Jókai. *Patterson*, a budapesti egyetem angol tanára még 1868-ban adta ki az Új földesurat ilyen címmel: *The new Landlord*. 1888-ban jelent meg *Timars Two Worlds* (Aranyember) Hegan Kernard fordításában, mely több kiadást ért. *Prety Mikhal* (Szép Mikhál) 1892-ben jelent meg *Eyes like the Sea* (A tengerszemű hölgy) szintén Nisbet Bain fordításában. Amerikában jelent meg *There is no devil* (Nincsen ördög). *Midas* (Aranyember), *The Son of the Jairy* (Hadak utja) szintén amerikai kiadások.

Olasz nyelven Jókainak szintén több műve jelent meg. A szlávoknál is nagy kelete van Jókainak. A svédeknel *De faltiga Rika* (A szegény gazdagok) című regénye jelent meg 1875-

ben. A dánoknál *De faltige Rike* cím alatt jelent meg ugyanaz a regény. A finneknél több Jókai-regény ismeretes. A hollandoknál megjelent *A szegény gazdagok, Az új földesur*. A románoknál a *Janicsárok végnapjai* s az *Aktiari fogoly*. A görögök számára Télfy Iván fordított Jókaiiból. A törököknek Kunos Ignác mutatta be Jókait.

XX.

Jókai mint politikus. — Politikai szereplése a szabadságharc alatt. — Jókai mint ellenzéki képviselő. — Jókai és Tisza Kálmán. — Parlamenti felszólalásai. — Jókai a képviselőházban és a pártkörben.

Gyakran halljuk, hogy Jókai rossz politikus volt. Ez igaz ítélet is, ha a mai kornak nyelvén beszélünk, a mely korban a politika helyeségének csak egyetlenegy kriteriuma van: a siker. Jókai sohasem látta hasznát politikájának. Tehát rossz politikus volt. Nem jutott soha politikai hatalomhoz, politikájával soha pénzt nem szerzett, sőt rajta vesztett a politikán, mert volt idő, mikor népszerűsége nagyon megcsappant. — a politikája miatt. A mai korban az olyan politikai pályafutás, mint Jókaié, már a legnagyobb ritkaság.

Ő valóban akarata ellenére lett politikussá. Az 1848. évi márciusi események sodorták bele a politikába. Ez szükségszerű dolog volt, mert azokban a napokban nem volt közpályán szereplő ember, a ki részese ne lett volna a politikai eseményeknek. Hogy Jókait mennyire fölhevítették a márciusi eszmék, azt tudjuk, látjuk nagyon jól, negyven-ötven év múlva

irt visszaemlékezéseiből. De hogy Jókai még a legerősebb láz napjaiban is az egyetlen ember volt Magyarországon, a ki higgadtságra és bölcs megfontolásra intette nemzetét, azt kevesen tudják. 1848-iki ujságjának, az *Életképeknek* számaint végiglapozva, mindenütt intelmeket találunk, hogy a rendelet, a közbátorságot, a törvényességet meg kell tartani, s hogy a kivivott szabadsághoz méltóan kell viselkedni. Minden szava falrahányt borsó volt, s Jókai, a ki március 15-ikén Petőfivel együtt a nemzet bálványa volt: pár hét alatt elvesztette a nép kegyét. Mikor a magyar kormány megalakult, mindenkinek juttatott hivatalt, csak Jókainak nem, s a honvédségben ezrével osztogatták a tiszti állásokat, csak Jókainak nem jutott semmi sem. Ráadásul még egyetlen jövedelmi forrása, a lapja is megbukott. 1849 első napjaiban kölcsönvett pénzzel menekült a magyar kormány után Debrecenbe.

Köztudomásu dolog, hogy a debreceni országgyűlés ideje alatt Jókai, a kinek éppen mint Petőfinek, még képviselői mandátumot sem juttattak, — a békepárt hive volt. Hogy azonban ez köztudattá váljék, ahhoz nagy rosszakarát volt szükséges. A politikusoknak arra a csoportjára, a melynek Jókai is hive volt, s a melynek Batthyány Lajos gróf és Nyáry Pál volt a vezére, mindenféle név jobban ráillett volna, mint a „békepárt“. Nem békülni akartak ők, csak nem akartak fejükkal a falnak rohanni. A „békepárt“ nevet azoktól kapták, a kik a kulisszák mögé nem látó nép előtt gyűlöletesekké akarták őket tenni. Minden hadjárat nyomában

ott látjuk a zsebrákokat a kik a küzdőtértől csak hasznót remélnek; nem kivétel ez alól a magyar szabadságharc sem, a melynek szintén megvoltak a maga szomorú alakjai. Minél jobban távolodunk azonban e nagy korszaktól, annál jobban oszlani fog a fátyol, a melyet ráteritettek, s a mint egyszer a *történelmi kutatás* is beleavatkozik a dologba: sok (ma szintén köztudomású) legenda fog széteszlani, az alakokat egészen más világításban fogjuk látni, s látni fogjuk majd azt is, hogy az igazán nagy, hősalakok árnyékában mint huzódtak meg a zsebrákok. Kossuthnak a köpenye sokakat betakart. Jókai elég vakmerő volt e köpeny alá tekinteni, s oly dolgokat látott, hogy azonnal „Tolvaj!”-t kiáltott. Kiáltására meg kellett mozdulnia az országgyűlésnek is, mire aztán Debrecenből egy kompromittált miniszter Amerikába utazott.

A „békepárti“ név azonban rajta maradt Jókain, mert a magyar nemzet szeret illúziókban élni, ha a multa tekint, előítéletek után indul, — s általános emberi tulajdonság, hogy a gyanu a legisebb, sőt a nem is gyanított nyiláson keresztül is behatol a szivekbe, s ha oda egyszer bejutott, ott is marad örökre. Calumniare audacter! Biztos méreg ez a politikában, sohasem lesz ellenszere.

Bizonyos mérséklet volt Jókaiiban, de szabad-e politikát csinálni annak, a kiben nincs semmi mérséklet? Hogy a trónvesztési nyilatkozat után Jókai pártja is elvesztette mérsékletét, azt megmagyarázta maga Jókai: tul kellett liciálnia Kossuthot, a republikát kellett követelni.

nehogy a meggondolatlanok Kossuthot királynak választva, egyenesen Magyarország megsemmisítésére birják rá a hatalmas szövetségesekkel rendelkező dinasztíát.

Jókai nem sokáig lehetett republikánus: az események csakhamar elnémitottak minden politikát; a nagy politikusok fejetlensége, az asszonyi politika, egyes hadvezérek hiúsága, vetélkedése és gyűlölködése igen rövid idő alatt megteremtette gyümölcsét: a világosi fegyverletételt.

Jókai, bár nem volt se képviselő, se a magyar kormány alkalmazottja, se katona, egy esztendeig bujdosott, mint annyi más hazafi. A közelmúltban hallottuk egy függetlenségi politikus-tól, hogy Jókait senki se kereste, bujdosása csak színészkedés volt. Ez még a régi, Madarász László-párti fölfogás. Abban az időben senkinek sem volt fölösleges bujdosnia, mert senki sem volt biztosságban. Jókaira meg éppen halálbüntetést kért egy Hegyesi nevű fiskális, ki az abszolutizmus beköszöntésekor sietett ügyészi hivatalt vállalni. Azokban az években néhány honfitársunk, mint bíró és ügyész több vérengző kedvet árult el, mint Haynau; hogy közülök némelyek az alkotmányos korszakban is, sőt egészen napjainkig is tekintélyes politikusok és államférfiak lehettek, azon félszázad múlva igen fog csodálkozni a történetíró.

Az alkotmányosság újraébredésével Jókai is képviselő lett, s az országgyűlésen, a hová a siklósi kerület küldötte, a határozati párthoz csatlakozott. Deák Ferencnek nem volt hive sohasem, mert Deákban nem látta a bátorság szük-

séges mértékét. Ha csak az valósult volna meg, a mit Deák 1861-ben akart, az 1867-iki kiegyezés a magyar állam önállóságának még kevesebb attributumát tartalmazná. A határozati párt nagy szolgálatot tett a nemzeti ügynek, s nem volt olyan veszedelmes, mint a minőnek gyakran föl-tüntetik. A miért akkoriban az embert becsuk-ták, azt pár év múlva törvénybe kellett iktatni. Zichy Nándor grófnak az a híres cikke, a mely miatt őt és Jókait bebörtönözték, egy betűvel sem kívánt a magyar nemzet számára több jogot, mint a mennyi az 1867. évi XII. törvényben benne van.

Jókai nem volt kimagasló alak a határozati pártban. Kiváló szónok volt, de 1861-ben valahány képviselő volt, mind kitűnő szónoknak bizonyult; az abszolutizmus ideje alatt annyi keserűség gyűlt össze a szivekben, hogy csak ki kellett önteni; tizenkét év óta oly sokat kellett gondolkozni, töprengeni, s oly keveset volt szabad beszélni, hogy kész szónokká értek az emberek.

Az 1865-iki országgyűlésen újból a siklói kerület mandátumával, ismét az ellenzék soraiban szerepelt. Ő volt az ellenzék első publicistája, s népszerűsége tetőpontján volt. Már ekkor rendíthetetlen hive volt Tiszának. Az 1869-iki választáson, melyet e mű életrajzi részében ismertetünk, a budapesti Teréz- és Erzsébetváros mandátumát kapta; ugvan e kerületben 1872-ben Radocza Jánossal szemben kisebbségben maradt, de a dár-dai kerület mandátumával mégis bejutott az országgyűlésbe. Később, különösen a példátlanul

korrupt Lónyay-kormány ellen küzdött, s hogy Lónyay megbukott, abban oroszlánrésze van Jókainak. 1872-ben politikai körutat tett az országban, s az agitiációs ut diadaluttá fejlődött. A vasuti állomásokon mindenütt ezrekre menő sokaság fogadta, s a hová Jókai elment, ott megvetette lábát az ellenzék. „Különös bájt kölcsönözött az ünneplésnek, — írja erről a körutról egy régi publicista, — hogy a városok előkelő hölgyei vezették a küldöttségeket, s a költőnek nemcsak virágot és babérkoszorukat adtak át, hanem a mire aligha volt még példa, megragadták a kezét és összecsókolták. Ezen kezdte tudniillik az első küldöttség — a többi városban már óvatosabb volt a költő s a lelkes hölgyek csak az arcához férhettek hozzá. Fehérbe öltözött szüzek, fiatal menyecskék és tisztos matronák — boldog volt, a ki eldicsekedhetett, hogy visszakapta a csókot Jókai Mórtól. Soha még embert így nem ünnepeltek Magyarországon és senki ebben nem talált kifogásolni valót, sem a férjek, sem a vőlegények. Pedig Jókai akkor még nem volt több negyvenhét esztendősnél s még mindig meglátszott rajta, hogy egykor kora legszebb férfiai közé tartozott.“

Jókai politikai népszerűségének azonban csakhamar véget vetett a fuzió. Tisza Kálmán 1875 elején elveinek megvalósításáról lemondva, kormányra lépett, s Jókai követte őt a kormánypártba. Hogy miért? Erre a kérdésre csak az felelhet, a ki ismeri az ország közállapotát 1875-ben. Megbukott egy kormány, a melynek bukása után az egész nem-

zet föllélekzett, azt híván, hogy örökre vége van a korrupciónak. Az új kormánytól mindenki egy új és jobb korszak beköszöntését remélte. Tiszát örömmel és reménységgel üdvözölte az egész ország, mert különben meg nem bocsájtotta volna neki az elveinek megvalósításáról való lemondását. A nemzet nagy többségét a hét évi tapasztalat meggyőzte arról, hogy a kiegyezés alkalmas alap Magyarország független államiságának fejlesztésére; meggyőződött erről Tisza is és a helyett, hogy új alap lerakásához kezdett volna hozzá, mikor pártja uralomra jutott: elfogadta elődének az elég biztosnak hitt közjogi alapját, s azon akarta tovább építeni a magyar államnak épületét. Ezt igen helyeselte Jókai is. „Végzete volt, hogy a Tisza erős egyéniségének hatása alól nem vonhatta ki magát. Erényt csinált abból, hogy Tiszát vakon követi és bűnnek tartotta volna, ha valaha számon kéri csak egyetlen lépését is. Megdönthetetlen meggyőződéssé vált lelkében, hogy Tisza nemcsak a legjobbat akarta mindig, de a mit tesz, azt a legjobb eszközökkel is teszi.“ Egy alkalommal figyelmeztették rá, hogy Tisza Kálmánnak a tulságos szeretetével, támogatásával eljátsza azt a népszerűséget, a mit a műveivel magának megszerzett, a mire kissé elborultan válaszolt:

— Arról pedig nem tehetek. Nem is törődöm vele. Mert én Tisza Kálmánt el nem hagyom soha, és vele megyek mindenüvé, még ha a pokolba vezet is. De nem oda vezet!

Az 1875-iki országgyűlésen a budapesti józsefvárosi kerületben kapott mandátumot; 1878-

ban azonban ugyanitt megbuktatta őt Szilágyi Dezső, ki akkor a mérsékelt ellenzék hive volt. A választási küzdelemre, melyben Szilágyi csak 69 szótöbbséggel győzött, döntő befolyással volt a maglaji (boszniai) vesztett csata híre, mely éppen a választás ideje alatt érkezett Budapestre, az ellenzék plakátokon terjesztette a rossz hírt, mire a kormánypárti Jókainak természetesen buknia kellett. Azonban ekkor is mandátumot kapott Erdélyben, Erzsébetvárosban; 1881-ben Illyefalván, 1884-ben és 1887-ben Kassán, 1892-ben pedig Oravicán választották meg képviselőnek. 1896-ban Bánffy Dezső báró, a ki annyi személyes hívének és annyi ujságírónak juttatott mandátumot, Jókait a kormánypárti szempontból legrosszabb kerületek egyikében jelöltette, s Jókai — megbukott. Ekkor végképpen elbucsuzott a politikától, s bár néhány hónap múlva ki-nevezte őt a király főrendiházi tagnak, többé nem vett részt a törvényhozó testület működésében.

Jókai egyike volt a legszorgalmasabb képviselőknak. A míg tagja volt a képviselőháznak, csaknem minden ülésen ott volt, a mikor Budapesten tartózkodott, s a hatvanas és hetvenes években nagyon élénk részt vett a képviselőház vitáiban is.

Az 1861-iki országgyűlésen négyszer szólalt föl: Palóczy László halálakor, a fölirati vitában, az ülésterem ventillációja, s a színházi bizottmány ügyében.

Az 1865—68-iki országgyűlésen már tágabb tér nyílt parlamenti munkásságának; több,

mint huszszor szólalt föl; részt vett a trónbeszédről szóló fölirati vitában, az ujoncjavaslat tárgyalásában is. Fölszólalt a köztörvényhatóságok visszaállítása, a közös ügyek rendezése, a konstantinápolyi magyarok, az államadósság, a vám- és kereskedelmi szerződés, a görög-keleti egyház rendezése és végül a jövedelmi adó ügyében.

Az 1869—72-iki országgyűlésen sokszor interpellált; interpellációinak tárgya: a salgótarjáni köszénbánya, a pest—váci országut, magyar bank-törvény alkotása, a vakok pesti intézete, a gyapju- és nyersbőr-kivitelnél kiállított egészségügyi bizonyítványok díjának hovafordítása, pénz-zavarok a pesti kereskedelmi és ipari világban, s az ujpesti kikötő mocsarai. Ezenkívül részt vett a válaszfölirati vitában, beszédet mondott a birói hatalom gyakorlásáról, az 1869-iki ujoncozásról, a jegybankról, a budapesti szabad vallásközségről, az 1870. és 1871. évi állami költségvetésről, a báttaszék—dombóvár—zákányi vasútról, s köztörvényhatóságok rendezéséről, a rokkant honvédekről, a honvédlovasságról, a pesti köruti házak adómentességéről, az államkölcsonról, az ipar-törvényjavaslatról, a bécsi nemzeti bank magatartásáról, Buda és Pest egyesítéséről, s a választói jogról.

Az 1872—75-iki országgyűlésen az udvarhelyszéki képviselőválasztásokról, Budapest rendezéséről, az 1873. és 1875. évi állami költségvetésről, a leszámítoló és kereskedelmi bankról s a kereskedelmi törvényjavaslatról beszélt Jókai.

A következő, 1875—78-iki országgyűlésen

a vám- és kereskedelmi szövetség, a gyülekezési jog, a hatvanmilliós rendkívüli hadügyi hitel, s az országgyűlés berekesztése ügyében szólalt föl.

Az 1878—81-iki országgyűlésen Jókai beszédeinek tárgyai: az 1879., 1880. és 1881. évi költségvetés, a szegedi árvíz, a berlini szerződés becikkelyezése, Kisküküllő vármegye székhelye, Bosznia és Hercegovina közigazgatása, a hamis bor kivitele, az 1879. évi ujoncjutalék, az ülések meghosszabbítása, az egri zászlósértés, és a cukor-, kávé- és sörfogyasztás megadóztatása.

Az 1881—84-iki országgyűlésen részt vett a fölirati vitában, az 1882. és 1883. évi költségvetés és a katonai póthitel tárgyalásában, s beszélt a keresztények és izraeliták között, valamint a külföldön kötött polgári házaságról, az írói és művészi jogról, s az állandó országház építéséről.

Az 1884—87-iki országgyűlésen csak egyszer szólalt föl: a főrendiház reformja ügyében.

Az 1887—92-iki országgyűlésen szerepelt utóljára a beszédeivel; a fogyasztási adókról, az 1890. évi költségvetésről, az indemnitásról, a királyi táblák és főügyészségek szervezéséről s a szőlőterületek állami kedvezményeiről beszélt.

Jókait, mint képviselőt, *Mikszáth* Kálmán a következő karcolatban ismertette:

Még csak évek előtt is gyakran lehetett látni a nagy íróat a folyosó valamely csendes részében sétálni, hátratett s keresztbe font kezekkel. A hátul keresztbe tett kezek a fejtörést jelezték nála. Ez azt jelentette, hogy beszédre készül. Csofálatos regényeinek meséit is ilyen hátrarakott kezekkel gondolta ki.

Jókai mindig egyformán öltözött. Egy sötét, hátul is gombos Ferenc József-kabát van rajta, sötétbarna nadrág, tarka nyakkendő egy karneol-kutyafej-tűvel. Másforma ruhát soha senki se látott rajta, kivéve, ha frakkban vagy diszmagyarban van.

A Házba képviselőségének utolsó éveiben eljárt ugyan, de beszédet nem tartott többé, a tárgyalás menete nem érdekelte, korrekturákat csinált, a padban, vagy ábrándozva tarka-barka meséket szőtt az ellenzéki szónokok beszéde alatt, s mikor látta, hogy pártja (az a bizonyos erdő) fölállt, ő is fölemelkedett velök gépiesen, s igen sokszor utólag kérdé a szomszédait:

— Miről is van szó, kérlek?

A parlamentben az utóbbi időben már semmi szerepet se akart vinni. A bizottságok közül egyikben sem vett részt, csak a delegációkba járt még.

Boldog volt, ha az ülésekről a végük előtt szökhetett el.

Hazatérve megebédel otthon, ebéd után rászedi a szemét egy félórára s aztán újra odaül abba a karszékba az íróasztala mellé, mely meg-rázkódik, mint a mesebeli csikó, s viszi a gazdáját a csillagok, felhők közt azokba a bűvös tartományokba, melyekben olyan jók, olyan bölcsék és olyan elmések az emberek, — de a mint a vén óra elüti az ötöt, egyszerre csökönyös lesz a csikó és nem akar tovább indítani.

Az ötöt elütötte már. A pajtások most kezdenek gyülekezni a klubban a parthiehoz.

S a mint rajzanak fejében a regénybeli alakjai, a mint jönnek-mennek, látja közöttük bal-lagni nagy köpenyegében Nedeczky Istvánt is. Valami csodálatos telepátiával megérzi, hogy Sváb Károly a Sugár-uton lépeget: éppen a Petánovics előtt megy e percben. A Tisza Kálmán kocsija pedig éppen ebben a szent pillanatban robog be a klub udvarára.

Nosza, hamar pontot s Jókai is siet a tarok-parthiehoz. A skiz, az a csodálatos, gonosz skiz még a muzsáktól is el tudja szakítani!

Üdén, frissen érkeznek a partnerek, az örök csaták vívói. Tegnap fáradtan távoztak, győzve és legyőzve, ma már semmi nyoma a tegnapi ütközetnek, új harcot folytatni mindig készek, semmi gyűröttség sincs egyiken sem.

Ez a legösibb parthie a klubban. Jókai még meg sem áll a tanácskozásteremben (a konferenciákon csak rendkívüli események idejében szokott megjelenni), a miniszterelnöktől nincs semmi kérnivalója, a kulisszatitkokra nem kíváncsi, siet be gyorsan a szentélybe, a billiárd melletti szoba ismeretes szögletasztalához, hol nagy reményekkel és kedélyes fenyegetésekkel kezdődik meg a két óra hosszú tartó megütöközés.

— Ma visszaveszem a tíz forintomat.

— Hát az én öt forintom? — szólal fel a másik tegnapi vesztő.

Osztanak, kedélyeskednek, biztatják, szidják egymást.

— Azt hittem, urakkal játszom, — sóhajt föl Jókai egy-egy rossz vételnél.

— Nem voltál katona, — haragitja Tisza, ha az első kártyánál megállapodik.

A kibicek egész raja üli körül az egész asztalt, hol a magyar közélet ilyen kiváló alakjai szórakoznak éppen olyan vehemenciával, passzióval, mintha soha egyebet se csináltak volna a világon.

Megérkezvén aztán a „hora legalis“ (a fél-nyolc), kimondatnak a tourok, összeszámíttatnak, beváltatnak a blokok s Jókai úgy, a mint jött, észrevétlenül siet el a termeken át a politizálók tömege közt a felső kabátjához.

XXI.

Jókai műveinek bibliográfiája, időrendben. — Jókai kiadói. —
Jókai nyilatkozata hazai és külföldi kiadóiról s fordítóiról. —
Irodalmi hagyatéka.

Jókai Mór összes műveit felsorolni, róluk teljes bibliografiát készíteni nagy föladat; oly tömérdek műve jelent meg folyóiratokban és újságokban, hogy maga sem tartotta számon az írásait. Ha mindazt felsorolnók, amit Jókai írt, a felsorolás maga is csak nagy kötetben férne el. Az itt következő adatok azonban, melyeket legkiválóbb bibliografusunk, idősb Szinnyi József gyűjtött össze, időrendben felölelik a nagy írónak minden nevezetes művét, a kevésbbé jelentékeny hirlapi cikkeket kivéve.

1834.

Egy vers a *Társalkodóban*.

Egy adoma a *Regélőben*.

1844.

Románc a *Pesti Divatlap*-ban.

Az arany és az ember. Vers, a *Pesti Divatlap*-ban.

Hármas kín, vers, a *Pesti Divatlap*-ban.

1845.

Az ingovány oáza. (*Pesti Divatlap*.)

Csodák. (*Pesti Divatlap*.)

Kártya. (*Pesti Divatlap.*)
 Marce Zäre. (*Pesti Divatlap.*)
 Istenitélet. (*Tavas.*)
 Nepean sziget. (*Életképek.*)
 A fukar végpercei. (*Életképek.*)

1846.

A nyomorék naplója. (*Pesti Divatlap.*)
 A gonosz lélek. (*Pesti Divatlap.*)
 Házasságok desperációból. (*Pesti Divatlap.*)
 A csavargó. (*Életképek.*)
 Sonkolyi Gergely. (*Életképek.*)
 Hétköznapiak. *Regény két kötetben.*

1847.

A remete hagyománya. (*Pesti Divatlap.*)
 A büntárs. (*Életképek.*)
 A serföző. (*Életképek.*)
 Irodalmi levelek. (*Életképek.*)
 Az aegyiptusi rózsza. (*Életképek.*)
 Mi hír Budán? (*Életképek.*)
 Hirlapi kacsák. (*Életképek.*)
 Hölgyszalon. (*Életképek.*)
 Keselyeő Péter. (*Életképek.*)
 Adamante. (*Életképek.*)
 Czakó Zsigmond emléke. (*Életképek.*)

1848.

Forradalom vér nélkül. (*Életképek.*)
 Nyílt szavak honunk fiatalságához. (*Életképek.*)
 Nőszabadság. (*Életképek.*)
 A napok hangulata. (*Életképek.*)
 A világhírű Martinovics-összeesküvés részletei. (*Életképek.*)
 Hyppona romjai. (*Életképek.*)
 Egy római polgárnő. (*Életképek.*)
 Pillanatnyi fényül némely sötétebb helyekre. (*Életképek.*)
 Charivari. (*Életképek.*)

A forradalom költészete. (*Életképek.*)
 Congrev rakéták. (*Életképek.*)
 Fiatalság. (*Életképek.*)
 Pesti polgárság. (*Életképek.*)
 Nép. (*Életképek.*)
 Nemesség és táblabírák. (*Életképek.*)
 Diplomátikus barometrumok. (*Életképek.*)
 Az utolsó fejedelem. (*Életképek.*)
 Hol leszünk két év múlva? (*Életképek.*)
 Szomorú napok. (*Életképek.*)
 Szegény király. (*Életképek.*)
 Nem szeretem a sápadt arcokat. (*Életképek.*)
 Bizalmi hőmérő. (*Életképek.*)
 Keserű hangok. (*Életképek.*)
 A forradalom metempsychosisa. (*Életképek.*)
 Pan Jelasics. (*Életképek.*)
 Az átkozott ház. (*Unio zsebkönyv.*)
 Az üstökös útja (*Országgyűlési Emlék.*)
 Vadon virágai. *Novellák, két kötetben.*

1849.

Magyarhon népei. (*Közlöny.*)
 A civakodás nem nagy mesterség. (*Esti Lapok.*)
 Nagy napok előperceit éljük. (*Esti Lapok.*)
 Mi lesz belőlünk? (*Esti Lapok.*)
 Miért küzdünk? (*Esti Lapok.*)
 Pro memoria. Mártius 15. Habsburg-ház.
 1848-diki törvény. Politikai horoszkop. Res-
 publika. Békepárt. Kaputosok. Arisztokraták és
 demokraták. Odiózus elnevezések. Klapka levele.
 A király felesége. A huszárkáplár. (*Esti Lapok.*)

1850.

A gyémántos miniszter. (*Magyar Emléklapok.*)
 Az érc leány. (*Magyar Emléklapok.*)

A tarcali hadnagy. (*Magyar Emléklapok.*)
lapok.)

Székely asszony. (*Magyar Emléklapok.*)

Szenttamási György. (*Magyar Emléklapok.*)

A vérontás angyala. Egy hóhér 1849-ből.
 Bujdosó tanyája. Csonka vitéz. Az eltűnt
 leányok. (*Magyar Írók Füzetek.*)

Egy poétaviselt ember levele. Az erdők
 leánya. Sic vos non vobis. Egy halálítélet. (*Pesti
 Röpirvek.*)

A munkácsi rab. (*Reguly-Album.*) Szé-
 chenyi feltámadása. (*Kazinczy-ünnep Emlék-
 lapja.*)

Forradalmi és csataképek. *Elbeszélések,*
két kötetben.

1851.

A láthatatlan csillag. Rozgonyi Cecilia.
 (*Losonci Phönix.*)

Másik haza. (*Romemlékek.*)

A népdalok hőse. Soliman álma. Béldi Pál.
 Egy lakoma a hun királynál. Tsong Nu. (*Re-
 ménny.*)

Koronát szerelemért. (*Nagyenyedí Al-
 bum.*)

Egy halálítélet. Vándoroljatok ki! (*Magyar
 Hírlap.*)

Erdély aranykora. *Regény.* Az utolsó ten-
 geristen. Kelet királynője. Kalóz király. A var-
 choniták. Fortunátus Imre. A kétszarvu ember.
 (*Pesti Napló.*)

Egy bujdosó naplója. *Egy kötet novella.*

1852.

Shirin. (*Értesítő.*)

Az örmény és családja. Egy bukott angyal.
 (*Hölgyfutár.*)

Mahizet. (*Müller Gyula Nagy Naptára.*)

Hangok a vihar után. *Egy kötet novella.*

Erdély aranykora. *Regény két kötetben.*
A kétszarvu ember. *Történelmi elbeszélés,*
egy kötetben.

1853.

Carinus. (*Pesti Napló.*)

Egy magyar nábob. *Regény. (Pesti Napló.)*

Egy komondor naplója. (*Müller Gyula*
Nagy Naplóra.)

Petki Farkas leányai. Magyar Népvilág.
Uti levelek. A nagyenyedi két füzfa. Háromszéki
leányok. Papagályom emlékiratai. Egy agg szí-
nész naplójából. Halil Patrona. (*Déliabáb.*)

Perozes. Egy ünnep a Svábhegyen. A nagy-
idai nóta. Bacsó Tamás. A játékos. Különös
kvalifikáció. Ötven adoma és életkép. *Jókai Or-*
szágos Nagy Naplóra.

Szent Anna tava. (*Magyarország és Erdély*
Képekben.)

Törökvilág Magyarországon. *Regény há-*
rom kötetben.

Egy magyar nábob. *Regény négy kötetben.*

1854.

Kárpáthy Zoltán. *Regény. (Pesti Napló.)*

A janicsárok végnapjai. (*Déliabáb.*)

A janicsárok végnapjai regény folytatása.
Manlius Sinister, dráma. Holtak harca, regék.
(*Hölgyfutár.*)

Az utolsó csatár. (*Müller Gyula Nagy Nap-*
lóra.)

A Hargita. Anekdoták. (*Jókai Országos*
Nagy Naplóra.)

Az utolsó cigányország. Magyar költők
sorsa. A hosszú álom. Hinni és nem hinni. Tör-
téneti rajzok. A székelők. Fejedelmi párbaj.
Az avar vezér. Könyves Kálmán. A koldus
gyermek. (*Vasárnapi Ujság.*)

Dsem herceg. (*Divatcsarnok.*)

A hazajáró lélek. (*Magyar Nép Könyve.*)

Janicsárok végnapjai. *Regény három kötetben.* Erdélyi képek. *Novellák, két kötetben.* Kárpáthy Zoltán. *Regény négy kötetben.* A magyar nemzet története. *Egy kötet.* Török mozgalmak 1733-ban. *Regény két kötetben.*

1855.

A bajadér. (*Hölgyfutár.*)

Az akhtiari fogoly. Emlékezzünk régiekről. Valahány ház, annyi szokás. A szegedi vésznapok. Gonosz háznak gonosz vége. Egy népnevelő. A karácsonyi dolgozó. (*Vasárnapi Ujság.*)

A veszélyes sakkjáték. (*Dívatcsarnok.*)

A kötél áztatva jó. (*Magyar Nép Könyve.*)

A tengerszem tündére. (*Magyar Hölgyek Naptára.*)

Thorlatievna. (*Lacikonyha.*)

Cigánynő. (*Család könyve.*)

Véres könyv. *Csataképek, három kötetben.*

A magyar előidőkből. *Egy kötet novella.* Tarka élet. *Két kötet.*

1856.

A régi jó táblabirák. *Regény.* Szomoru napok. *Regény.* (*Pesti Napló.*)

A nőházadás. A koldus veréb. Föltámadunk. A rézpataki lelkész. Melyik a kilenc közül? Kakas Márton levelei. A mohácsi veszedelem. (*Vasárnapi Ujság.*)

Kincses Abdul és a gyáva Izmál. (*Budapesti Visszhang.*)

Thonuzoba. (*Magyar Hölgyek Naptára.*)

Bokácius kalandjai. (*Nemzeti Képes Naptár.*)

Oceánia. *Elbeszélés egy kötetben.* Délvirágok. *Két kötet.* Árnyképek. *Két kötet.* Szomoru napok. *Regény két kötetben.* A magyar nép adomái. *Egy kötet.* A legvitézebb huszár. *Történeti rajz, egy kötet.* A régi jó táblabirák. *Regény négy kötetben.*

1857.

Az elátkozott család. Regény. (*Pesti Napló.*)

Az első alapkö. A aradi vérnep. Magyar színészet a legrégibb időkben. Népszokások a magyar színészek országából. Az istenhegyi székely-leány. Kakas Márton levelei. (*Vasárnapi Ujság.*)

A gyémántkirály. (*Nemzeti Képes Nagy Naptár.*)

A világ vége. (*Délibáb Naptár.*)

A hold. (*Sárosy Album.*)

Politikai körut gyalog. Jaska és Jaksa. Diplomacia. Barom-történetek. Koldusnő aszszonyság. Ez a világ sorja. Kutya históriák. Kiliameron. Szaladj, szaladj, jön a billog. (*Nagy Tükör.*)

A megölt ország. (*Színházi Naptár.*)

Uj dekameron. (*Nővilág.*)

A hősök könyvéből. A debreceni krónikákból. Hogyan lett Dull Mátyás uramból Rácz János? Korán elsült pisztoly. (*Magyar Sajtó.*)

Jordaki feje. (*Szépirodalmi Közlöny.*)

Novellák. Egy kötet. Népvilág. Két kötet elbeszélés.

1858.

Sylvester-éjszakák. (*Hölgyfutár.*)

A regényes Tempevölgye. Vatha lázadása. A peregrinus. More patrio. A tatárfutás után. Farsang bolondjai. Kakas Márton levelei. Husvétii piros tojások. (*Vasárnapi Ujság.*)

Mi van a föld alatt? Történetek egy ócska kastélyban. (*Nővilág.*)

Fölfordult világ. Regény. (*Magyar Sajtó.*)

Violenta. (*Szépirodalmi Közlöny.*)

Mátyás király fája. (*Nemzeti Színházi Naptár.*)

Bizebán. (*Remény.*)

Bürgözdi bácsi csintevései. Exotikus történetek. Négy óra egy vulkán fenekén. (*Üstökös.*)
 Az áruló gyűrű. (*Szépirodalmi Album.*)
 Az elátkozott család. *Regény két kötetben.*
 Jókai Mór Dekameronja. *Száz novella tíz kötetben.*

1859.

Az utolsó budai basa. Giskra hadai. Kakas Márton levelei. (*Vasárnapi Ujság.*)

A magyar divat. Első az etiquette. (*Üstökös.*)

Kakas Márton Naptára.

1860.

Még egy csókot. Benzerade szerelme. Egy női szó. A magyar néphumorról. Kurbán bég. Egy család drámája. Korona és kard. Az első testvérharcok. (*Vasárnapi Ujság.*)

A három Csák. A szerelem és a kis kutya. A huszti beteglátogatók. (*Üstökös.*)

Mit tudnak a nők? (*Családi kör.*)

A kurucvilág után. (*Szépirodalmi Figyelő.*)

A gyujtogató. (*Szigeti-Album.*)

Bábel. (*Kisfaludy Társaság Évtapjai.*)

Fulkó lovag. (*Emich Gusztáv Nagy Naptára.*)

A magyar néphumorról. (*Akadémiai Értesítő.*)

Kakas Márton Naptára.

Kakas Márton tolltaraja. *Két kötet vers, levelek, stb.*

Szegény gazdagok. *Regény négy kötetben.*
 Szinművek. (*Szigetvári vértanúk. Könyves Kálmán. Dózsa György. Manlius Sinister. Dalma. Murányi hölgy.*) *Három kötet.*

1861.

Életem legszomorubb napja. Smaragdok és zafirok. A debreceni kastély. Igazi cigány-petició. (*Vasárnapi Ujság.*)

Visszaemlékezések 1849-re. (*Magyar Sajtó.*)

A sánta koldus. Tallérosi Zebulon levelei.
Ha az ember híressé lesz. (*Ustökös.*)
Kakas Márton Naptára.

1862.

Miranda. Egy lengyel történet. A kalifa papucs. A míg a termő rügyből körte lesz. (*Vasárnapi Ujság.*)

Hol születnek a regények? Száz év múlva. Csodabogarak. Emina. Egy kritikus álmai. (*Ustökös.*)

A fehér lap. (*Emich Gusztáv Nagy Naptára.*)

A kardvas és a villám. (*Részvét Könyve.*)

Milyenek a nők? (*Koszoru.*)

Politikai divatok. Regény. Mi mindent tudna tenni a magyar ember, ha sokat járna Bécsbe. (*Hon.*)

Kakas Márton Naptára.

Az új földesur. *Regény három kötetben.*
Szélcsend alatt. *Két kötet elbeszélés.* Felfordult világ. *Humorisztikus papirszeletek, két kötetben.*

1864.

A hittagadó. A vakmerő. (*Vasárnapi Ujság.*)

Juida. Egy csók, egy szó. A hivatalviselő hölgyek. Tudtán kívül férj. Színházi publikumfogás fürdön. (*Ustökös.*)

Fredegonda. Lucretia. (*Koszoru.*)

Hétköznapi fecsegések. A rabnő. Az urnő. (*Hon.*)

1865.

Jókai első és utolsó pöre. (*Ustökös.*)

Mire megvénülünk. Regény. A sajtó, a tancsterem és a könyvpiac. (*Hon.*)

Két menyegző. (*Regélő.*)

Chinchilla herceg. Kerüld a szépet. (*Hazánk s a külföld.*)

Milyenek a nők? *Elbeszélések két kötetben.*

Milyenek a férfiak? *Elbeszélések egy kötetben.*

Mire megvénülünk. *Regény négy kötetben.* Kaskas Márton Albuma. *Két kötet.*

1866.

Politikai cikkek a *Hon*-ban.

Baróthy Ilona. A mostoha meséi. (*Hazánk és a Külföld.*)

1867.

Szerelem bolondjai. (*Emich Gusztáv Nagy Naptára.*)

A magyar „úr“ Amerikában. Ezer év. A politika a malom alatt. Egy ember, a ki nem akar koronázni. Balaton-Füred. A multakra vetett fátlyol. (*Hon.*)

A hosszuhaju hölgy. (*Hazánk és a Külföld.*)

Egy magyar honvéd. Még sem lesz belőle tekintetes asszony. Adatok a magyar szabadságharc történetéből. (*Igazmondó.*)

A magyar nép adomái. *Egy kötet.*

1868.

A szerelem bolondjai. *Regény. (Hon.)*

A fekete sereg. Azok a szegény honvédek. Mi az a munkás kéz. A tizenegyedik. (*Igazmondó.*)

A honvédek 1848-ban. (*Honvéd-Világ.*)

A két hizó. (*Népiskolai Könyvtár.*)

Virradóra. *Négy kötet novella.* Szerelem bolondjai. *Regény négy kötetben.*

1869.

A köszivü ember fiai. *Regény. (Hon.)*

A malom alatt. *Egy kötet.*

A köszivü ember fiai. *Regény hat kötetben.*

1870.

Vértanuk emléke. (*Üstökös.*)

A szellem meghamisítása. (*Kisfaludy-Társaság Évlapjai.*)

Fekete gyémántok. Az országházból. (*Hon.*)

A fekete gyémántok. *Regény öt kötetben.*

1871.

A magyar Faust. (*Kisfaludy Társaság Évlapjai.*)

A csigák regénye. Milyen demokraták vagyunk mi? A Jakli. (*Üstökös.*)

Eppur si muove! És mégis mozog a föld. *Regény. (Hon.)*

Párbaj az istennel. A siámi ikrek. (*Igazmondó.*)

Kakas Márton humorisztikus levelei. *Egy kötet.*

1872.

Az én szinpadi életem. (*Üstökös. Hon. Igazmondó.*)

Az én kortársaim. (*Kisfaludy Társaság Évlapjai.*)

Az aranyember. *Regény. (Hon.)*

A véres kenyér. (*Igazmondó.*)

Föld felett és víz alatt. *Regénykék. Egy kötet. Eppur si muove! És mégis mozog a föld! Regény hat kötetben. A jövő század regénye. Regény kilenc kötetben. Válogatott beszélek. Két kötet. A véres kenyér. Egy ifju hős naplója. Egy kötet.*

1873.

A jövő század regénye. *Regény. Petöfi. Bernáth Gáspár. (Hon.)*

Az angyalarcu démon. Irodalmi statisztika. (*Igazmondó.*)

Ösapánk. (*Athenaeum Nagy Képes Nap-tára.*)

Kis Dekameron. *Egy kötet.* Az arany ember. *Regény öt kötetben.* Két menyegző. *Egy kötet.* Chinchilla herceg. *Egy kötet.* A Fránya hadnagy. *Egy kötet.* Fekete sereg. *Egy kötet.*

1874.

A löporos látogatók. Mi lesz a feltámadás után? A jól nevelt ifju. A hochbreitensteni uralkodó herceg. Kit tetszik keresni? Hogy lett Miklós öcséből szakács? Holt költő szerelme. Egy föltétel alatt. Hol van Sas Pál? Mindent látni sem jó. Egy ember, a ki mindent tud. Bölcs bolondságok. Petőfi mint színész. (*Vasárnapi Ujság.*)

Az ítélet utolsó napja. A befagyott Balaton. Ölelkező várromok. Azok a sok keresztek. Német irodalmi viszonyok. A főherceg és a fuvaros. A félkrajcáros pör. A tens asszony. A veszélyes titok. Sobri Jóska elfogatása. (*Hon.*)

A Bravalla-mező hölgyei. Zafireh. Holt költő szerelme. A philolog szerelme. Isaszegh. (*Igazmondó.*)

A szegénység utja. *Egy kötet.* Egy ember, a ki mindent tud. *Egy kötet.*

1875.

A zsolcai hős. A Balaton vőlegénye. (*Vasárnapi Ujság.*)

Egész az északi pólusig. *Regény.* A debreceni lunatikus. Ne hagyd magad. Az ecsedi lép. A bambuki nótáriusné. A bátorság próbája. Petőfi-ébresztő. (*Ústökös.*)

Az élet komédiásai. *Regény.* (*Hon.*)

Frettwell. Az ezerkettedik éjszaka. (*Igazmondó.*)

Enyim, tied, övé. *Regény hat kötetben.* Emlékeim. *Két kötet.* Forradalom alatt irt művei. *Egy kötet.* Elbeszélő költeményei és satyrái. *Egy kötet.*

1876.

Atlantis. Egy elsülyedt világrész története. Szenttamási György. (*Igazmondó.*)

Az utolsó eszménykép. Milton. Dráma. Ferredzse. Medzsidée. Utazás a harangokkal együtt. Rendkívüli nők. Excusé. Hajdan, most és valaha. Az emberkerülők tanyája. A rémnap. Az emberszeretők tanyája. A Parnassus. A nagy nap. A szőlőművelő vandalok. Uti táskámból. A megénekelt cigány. Pila Anikó. Kakas fogta Farkast. Szép Mikhál. *Regény.* (*Eletképek.*)

A debreceni lunatikus. *Egy kötet.* Egész az északi pólusig. *Regény két kötetben.* Az élet komédiásai. *Regény két kötetben.*

1877.

Ne nyulj hozzám. Uti táskámból. (*Vasárnap Ujság.*)

Muszka rajzok. A tüzesvas próba. A király és bolondja. Amirani. Hogyan kezdik és hogyan végzik. A három karácsonyfa. (*Üstökös.*)

Egy az Isten. *Regény.* Az ál-báró. Phantasmagoria. Ördögsánc. Görögtüz; elbeszélések. (*Hon.*)

Egy szent nő. (*Athenaeum Nagy Képes Naptára.*)

Egy az Isten. *Regény hat kötetben.* Névtelen vár. *Történelmi regény három kötetben.* Szép Mikhál. *Regény három kötetben.* Milton. *Dráma egy kötetben.*

1878.

Tisztelt ház, karzat és buffet. Mahadi. Jedikulai rab. A nyulak históriája. Boszniai huszárkaland. Hogyan ontottam én a véremet Franciaországért? Az angol. Az utolsó kacaj. (*Üstökös.*)

Egy hirhedt kalandor. *Regény.* (*Hon.*)

Az utolsó mór királyok. Rendkívüli nők. (*Igazmondó.*)

A fátyol. (*Athenaeum Nagy Képes Nap-tára.*)

Az életből ellesve. *Három kötet elbeszélés.* Egy asszonyi hajsza. *Történelmi regényvázlat egy kötetben.* Észak honából. *Muszka rajzok egy kötetben.* Görögtüz. *Elbeszélések három kötetben.*

1879.

Hogy született, hogy dajkáltuk. (*Vasárnapi Ujság.*)

Petőfi és ellenségei. Rab Ráby. Jön a deres. (*Üstökös.*)

Szabadság a hó alatt. Regény. A költő. Csöndes évek. A Petőfi-megjelenések rejtélyének megoldása. (*Hon.*)

A látható Isten. (*Koszoru.*)

A bölcső. A csendes évek története. A hazajáró lelkek. (*Magyar Népvilág.*)

Egy hirhedett kalandor a XVII. századból. *Regényes korrajz három kötetben.* Hős Pálffy. *Drámai jelenetek egy kötetben.* Rab Ráby. *Regény három kötetben.* Szabadság a hó alatt. *Regény négy kötetben.* A magyar világból. *Ifjúsági olvasmányok.*

1880.

Asszonyt kísér, Istent kísért. Petőfi jellemzéséhez Nemfélisz Pista. (*Üstökös.*)

A kik kétszer halnak meg. Regény. Petőfi István. Orlai Petrich Soma. A drága karácsonyi kalács. (*Hon.*)

Ne bánts a magyart! Drámai jelenetek. (*Koszoru.*)

Kamoensz. Az egyhuszasos leány. Az orgyilkos. Mátyás király és a szegény varga. (*Magyar Népvilág.*)

A török világból. *Három kötet.* Bacsó Tamás. Egy bukott angyal. *Egy kötet.*

1881.

A kik kétszer halnak meg. *Regény. A „Ma“.*
Regény. (Hon.)

Jókai önéletírása. *(Pesti Hirlap.)*

A kik kétszer halnak meg. *Regény négy kötetben. Páter Péter. Regény egy kötetben.*

1882.

Szeretve mind a vérpadig. *Regény. (Hon.)*
Deliana. (Koszoru.)

Az életből ellesve. A panszlávok földjén.
A miskolci szűz. Bálványos vár. *Történeti regény.*
Mire megvénülünk? *(Nemzet.)*

Asszonyt kísér, Istent kísért. *Regény. Targallyak. Elbeszélések.* Szeretve mind a vérpadig.
Regény öt kötetben. Egy játékos, a ki nyer. Regény két kötetben. A „Ma“. Regény három kötetben.

1883.

A kőszegi hősök. *(Képes Családi Lapok.)*
Fejedelem és Fra Diavolo. *(Pesti Hirlap.)*

A Damokosok. *Regényes történet.* A koldusok királya. A pénz betegségei. Oroszlánhűség.
A király a pusztán. *Történeti kommentár a Lőcsei Fehérasszonyhoz. (Nemzet.)*

Szaffi. Háromszéki beszédek. *(Székely Nemzet.)*

A pénz betegségei. *Egy kötet elbeszélés.*
Bálványos vár. *Történeti regény két kötetben.*
A Damokosok. *Regényes történet két kötetben.*

1884.

Hogyan lettem én filozemitévá? *(Pesti Hirlap.)*

A lőcsei fehérasszony. *Történeti regény.*
Villámvonat szekerén. *(Nemzet.)*

Negyven év visszhangja. *Egy kötet.* Minden poklokon keresztül. *Történeti regény két kötetben.* Magyarország története a népiskolák részére. *Egy kötet.* Magyar föld. *Egy kötet.*

1885.

A kis királyok. *Regény.* Milyen a török nép? (*Nemzet.*)

A löcsei fehérasszony. *Regény öt kötetben.* Az aranyember. *Dráma.* A cigánybáró. *Regény.*

1886.

Lidércfény. (*Vasárnapi Ujság.*) ..

Három márványfej. *Regény.* Egy ember, a ki nem akar adós maradni. (*Nemzet.*)

A kis királyok. *Regény öt kötetben.* Fekete gyémántok. *Dráma.* Életemből. *Három kötet.* Még egy csokrot. *Elbeszélések.*

1887.

Mátyás király forrása. Olympi verseny. Magyar családélet. (*Vasárnapi Ujság.*)

Utazás egy sírdomb körül. (*Nemzet.*)

A Maglay-család. A ki holta után áll boszszut. *Egy kötet.* Keresd a szived. *Dráma.* Három márványfej. *Regény három kötetben.* Gróf Benyovszky Móric életrajza. *Két kötet.*

1888.

A világlátott fiú. Tiszamenti élet. (*Vasárnapi Ujság.*)

A lélekidomár. *Regény.* A tengerszemű hölgy. *Regény.* (*Nemzet.*)

Barak Haget asszonyai. (*Mikszáth Almanachja.*)

Jocus és Momus. *Egy kötet adoma.* Lenci fráter. *Regény.*

1889.

A rosszul osztzott testvérek. (*Vasárnapi Ujság.*)

A Hortobágy. Egy sirkert. Gazdag szegények. *Regény.* (*Nemzet.*)

A ki a szívét a homlokán hordja. *Regény.* (*Budapesti Hirlap.*)

Utazás egy sirdomb körül. *Egy kötet.* A lélekidomár. *Regény öt kötetben.* Szemelvények Jókai Mór műveiből. *Egy kötet.*

1890.

A jószívű ember. Vigjáték. (*Vasárnapi Ujság.*)

Kassári Dániel. Regény. Kétszer kettő négy. Elbeszélés. Elisanne. (*Képes Családi Lapok.*)

A kajmános hölgy. A kit nem engednek meghalni. A királyleány babái. Thespis kordéja, vagy a földönjáró csillagok. Majmuna, az álomtündér. A leaotungi emberké. Szent Antal generális. (*Pesti Hirlap.*)

Nincsen ördög. Regény. Volt, van és lesz. (*Nemzet.*)

Szegedinecz Péro viselt dolgai. (*Mikszáth Almanachja.*)

A tengerszemű hölgy. *Regény három kötetben.* Gazdag szegények. *Regény két kötetben.* A ki a szivét a homlokán hordja. *Regény egy kötetben.* Thespis kordéja. *Egy kötet.*

1891.

Vén emberek nyara. (*Vasárnapi Ujság.*)

A legdrágább öltöny. Az aradi hösnök. Vigjáték. A névtelen társaság. A két póluson. Pulvis et umbra sumus. A fekete vér. Regény. Hányféle a becsület. (*Pesti Hirlap.*)

Rákóczi fia. Regény. Királyhimnusz. Komárom. Brazil Heliogabálné asszony férje. A béke. (*Nemzet.*)

Csel-csal. (*Mikszáth Almanachja.*)

A rémhalász. (*Pesti Hirlap Naplója.*)

Napraforgók. *Ujabb elbeszélések két kötetben.* Nincsen ördög. *Regény két kötetben.*

1892.

Házasság éhségből. (*Vasárnapi Ujság.*)

Petőfi könyve. Mátyás-ugrás napja. A sza-

tyor. A mándruc-király. A hét nemes. Sárga rózsza. Regény. Szép lövés volt! A két Trenck. Történeti regény. Mink szegény tótok. (*Pesti Hirlap.*)

Fráter György. Regény. (*Nemzet.*)

A glóriás hölgy. (*Mikszáth Almanachja.*)

A fekete vér. Regény két kötetben. Rákóczi fia. Regény három kötetben. Meséskönyv. Egy kötet. Rozgonyi Cecilia. Az ellenséges koponyák. Egy kötet. A cseregyermek. Egy kötet.

1893.

Askrlje-dlnicai kariatidák. (*Athenaeum Nagy Képes Naptára.*)

A faggyugyertya. (*Képes Családi Lapok.*)

Trenck Frigyes. Regény. A királynőnyárfavesszeje. Az első temetkezés és az első feltámasztás. A hol sok ember van, s a hol senki sincs. Génauai levelek. Az én iskolatársaim. A háromszinü kandur. A zálog. (*Pesti Hirlap.*)

A varázsing. Rút leányok mentsvára.

A halberstadti Ádám. (*Mikszáth Almanachja.*)

A zálog. A három királyné. (*Ország-Világ.*)

Imetullah. (*Hazánk.*)

Házasság éhségből s egyéb elbeszélések. Egy kötet. Vén emberek nyara. Egy kötet. Kétszer kettő négy. Egy kötet. Sárga rózsza. Regény egy kötetben. Fráter György. Regény öt kötetben. A két Trenck. Történeti regény két kötetben. Szinművek. Három kötetben.

1894.

A nagy ellenség. (*Vasárnapi Ujság.*)

Hogy kezdődött ez a dolog. (*Képes Családi Lapok.*)

Koronás gyermekek. Regényes korrajz. A halál után. Egy kis falsum. Ugyan értsünk tréfát. A régi boldog ujságírók. A három királyok csillaga. Miért nem ismerik az én nevemet

külföldön. Csodák. Magneta. Regény. Utóhang a politikai divatokhoz. (*Pesti Hirlap.*)

Tégy jót! Regény. A halál után; egy férj víziói. (*Nemzet.*)

A zálog. (*Mikszáth Almanachja.*)

Egy régi adoma, mely mindig uj marad. (*Ország-Világ.*)

A gyermek. Egy kötet elbeszélés. Magyar nemzeti vértanuk. Egy kötet.

1895.

De kár megvénülni. Regény. (*Pesti Hirlap.*)

Keresztény-e vagy keresztyén? Jókai önéletrása. A történelmi tarokkparti. A magyar vér a munkás szívében. (*Nemzet.*)

A hármás párbaj. (*Ország-Világ.*)

Magneta. Regény egy kötetben. Trenck Frigyes. Regény egy kötetben. A Kráó. Regény egy kötetben. Tégy jót! Regény egy kötetben.

1896.

A két életű. (*Vasárnapi Ujság.*)

Mi a cynikus? (*Pesti Hirlap.*)

Jókai statisztikai jegyzetei. (*Vasárnapi Ujság.*)

Daliás új nemzedék. Naplóm lapjaiból. Ete-tés, itatás. A vaskapu és az aranykapu. Az album-legyező. Komámasszony-orvosság. A legerősebb fej. (*Pesti Hirlap.*)

A költő joga. Erős várunk nekünk a tudomány. (*Nemzet.*)

De kár megvénülni! Regény egy kötetben. Kertészgazdászati jegyzetek. Egy kötet. Budapestnek emlékéül. *Versek.*

1897.

Az asztalos családja. (*Vasárnapi Ujság.*)

A barátfalvi levita. Regény. Astral szellemek. Honnan jön az abcug? A mi klubjaink. Eltévesztett életpálya. Petőfiről. (*Pesti Hirlap.*)

A gellérthegyi citadella. Hypparata. A kuruti rektor. A legalsó tizezer becsülete. Papirrongyok. (*Nemzet.*)

Milyen demokraták vagyunk mi? Solitudo. A nemzetiszin sipka. A győri ütközet emléke. A nazarénusok nálam. Miért kétszer kettő a négy? (*Magyar Hírlap.*)

Ne hagyd magad és egyéb elbeszélések. Ezernolcszáznegyvennyolc. *Egy kötet.*

1898.

Tallérossy Zebulon levelei. A márciusi fiatalság. Petőfi-emlékek. Elmult évek. Öreg ember nem vén ember. Regény. Levente. Történeti drámai költemény. A Henczi-ügyről. (*Magyar Hírlap.*)

Helvila. *Dráma egy kötetben.* A fekete vér. *Dráma egy kötetben.*

1899.

Az én életem regénye. (*Magyar Nemzet.*)

1900.

Az én életem regénye. (*Magyar Nemzet.*)

1901.

A mi lengyelünk. (*Pesti Hírlap.*)

1902.

Ahol a pénz nem isten. (*Budapesti Napló.*)

1904.

A börtön virága. (*Új idők.*)

Jókai írói működésével kapcsolatban hátra volna még, hogy megemlékezzünk a kiadóiról is. Mint csaknem minden fiatal író, úgy eleintén Jókait is a jóakarói és barátai segítették kiadó-

hoz. Már legelső verse is Tóth Lőrinc támogatásával jelent meg a *Társalkodóban*.

Első regényét, a *Hétköznapokat* a világhírű Hartleben C. A. cég adta ki, Nagy Ignácnak, egy akkoriban kedvelt írónak pártfogásával. Az ez után következő önálló műve, a *Vadon virágai* című novella-gyűjtemény (1848.), már Heckenast Gusztávnál jelent meg. Mint Jókainak egy 1846. február 20-án anyjához írott levele bizonyítja, Jókait Heckenast figyelmébe főnöke, Molnár József ügyvéd ajánlotta. Heckenast tüstént vállalkozott is rá, hogy Jókai minden művét kiadja; valami azonban történhetett, mert a *Hétköznapok* Hartlebennél jelentek meg, s Heckenast csak 1848-tól fogva volt Jókai kiadója. A forradalom után, 1850-ben is Heckenastnál jelentek meg a *Forradalmi és csataképek*, két kötetben.

1852-ben a *Bujdosó naplója* Geibel Árminnál jelent meg; 1852-ben *Erdély aranykorát* Emich Gusztáv, a *Hangok a vihar után* című novella-gyűjteményt és *A kétszarvu embert* pedig az Eisenfels cég adta ki.

A *Török világ* című regényre Jókai sokáig nem talált kiadót; nem volt hajlandó az érdekes mű kiadására se Hartleben, se Emich, bár már mindketten tudták, hogy Jókai művét kiadni jó üzlet, politikai tekintetben azonban veszedelmes dolog volt Jókai műveit terjeszteni.

Heckenast Gusztáv, Jósika Miklós báró műveinek kiadója, szintén nem vállalkozott Jókai regényeinek kiadására.

A többi könyvveresok: *Edelmanné*, később

Lauffer és Stolp, Eggenberger stb. leginkább külföldön megjelent tiltott könyvek behozatalára gondoltak, a mi ez időtájt biztos jövedelem volt, míg az új művek kiadása, még a legjobb nevű írói is, mindig kockáztatással járt. Jókai tehát ezeknél is sikertelenül kopogtatott.

Még egy könyvárus volt akkor a Szervitater és a Korona-utca szögletén. *Müller Gyula*, a kinek naptára nagy népszerűségnek örvendett akkor tájban.

Müller Gyula a nagy naptáron kívül kiadója volt *Beöthy László*, *Dobsa Lajos* és *Degré Alajos* műveinek s egyike a legkevésebbé önző kiadóknak.

Valami fényes tiszteletdíjat ő sem fizetett ugyan az íróknak, de sohasem fordult hozzá egyikük sem hiába, ha műveik kiadásáról, sőt még ha előlegezésről volt is szó.

Mi volt tehát természetesebb ily körülmények között, mint az, hogy Jókai is a fiatalabb írók kiadójához, *Müller Gyulához* fordult.

Nemsokára ezután megjelent a *Törökvilág Magyarországon*, még pedig elég csinos kiállításban az akkori viszonyokhoz képest

Nem is volt többször baja Jókainak kiadókereséssel.

A *Magyar nábob* és *Kárpáthy Zoltán*, bár mindkettő előzőleg már a Pesti Naplóban is megjelent, igen sokat jövedelmezett kiadójának, *Emich Gusztávnak*; ő adta ki a *Délvirágokat*, *Árnyképeket*, *Szomoru napokat*, A régi jó táblabírákat, a Szegény gazdagokat, Az új földesurat, *Kakas Márton* albumát s a *Virradóra* című

novella-kötetet. Ezzel egyidejűleg azonban más kiadóknak is dolgozott Jókai. *A magyar nemzet történetét*, a *Véres könyvet*, *A magyar előidőkből* című novella-gyűjteményt, *A magyar nép adomáit*, *A legvitézebb huszárt*, a *Népvilágot*, az *Elátkozott családot*, a *Dekameront*, a *Színműveket*, a *Szélszend alatt* című elbeszélés-gyűjteményt, a *Milyenek a nők? Milyenek a férfiak?* című elbeszéléseket, s a *Mire megvénülünk* című regényt Heckenast Gusztáv adta ki.

1868-tól kezdve Jókai önálló művei jobbára az Athenaeum Társaságnál jelentek meg; nevezetesen az Athenaeum adta ki a következő műveket: *Szerelem bolondjai*, *A köszivű ember fiai*, *A fekete gyémántok*, *Eppur si muove*, *A jövő század regénye*, *A véres kenyér*, *Az aranyember*, *Két menyegző*, *Chinchilla herceg*, *A fránya hadnagy*, *Fekete sereg*, *A szegénység útja*, *Egy ember, aki mindent tud*, *Enyim, tied, övé*, *Forradalom alatt írt művek*, *Elbeszélő költemények és szatirák*, *A debreceni lunatikus*, *Egész az északi pólusig*, *Az élet komédiásai*, *Egy az isten*, *Görög tűz*, *Egy hirhedt kalandor a XVII. századból*, *Szabadság a hó alatt*, *Akik kétszer halnak meg*, *Targallyak*, *Szeretve mind a vérpadig*, *A ma*, *A bálványos vár*, *A Domokosok*, *Még egy csokrot*.

Pfeiffer Ferdinándnál jelent meg a *Névtelen vár*, *Milton*, *Egy asszonyi hajsza*, *Mondjuk ki az igazat*, *Hős Pálffy*.

A Révai Testvérek 1882 óta voltak Jókai kiadói; ők adták ki a *Játékos aki nyer* című regényt s a következő könyveket: *Minden poklo-*

kon keresztül, A löcsei fehér asszony, A cigánybáró, A kis királyok, A Magláy család, Keresd a szived, Három márványfej, Jocus és Momus, Lenczi fráter, Utazás egy sirdomb körül, A lélekidomár, A tengerszemű hölgy, Gazdag szégyenyek, A ki a szívét a homlokán hordja, Napraforgók, A fekete vér, Rákóczy fia, Meséskönyv, Házasság éhségből, Vén emberek nyara, Kétszer kettő négy, Sárga rózsa, Fráter György, A két Trenk, Magneta, Trenk Frigyes, A Kráó, Tégy jót!, De kár megvénülni!, Kertészgazdászati jegyzetek, Ezernyolcszáznegyvennyolc.

Ráth Mór adta ki a Politikai divatokat, Benyovszkyt és Jókai Emlékeit.

A Franklin Társulatnál jelent meg Jókai színműveinek új kiadása, s a Magyar nemzeti vértanuk, — a *Magyar föld* pedig Kilián Frigyesnél.

A Révai Testvérek rendezték a százkötetes díszkiadást is, a melyre, Rákosi Jenő felhívására, annyi megrendelő jelentkezett, hogy a Jókai-jubileumon 1894 január 5-ikén a kiadó-cég átadhatta Jókainak a százezer forintos tiszteletdíjat.

Jókai mindig nagy szeretettel gondolt a kiadóira; 1883-ban ezt írta róluk:

Az író hiába dicsekszik Apolló kegyeivel, ha a főszemély nincs az oldala mellett: a kiadó. Horatius Flaccus idejében: Maecenas, atavis edite regibus! Én profeszionátus író vagyok negyven év óta. Szépirodalmi munkáim jövedelméből élek, tisztességesen, jogosult igényeimnek megfelelő módon. Akik ebben segédkezet nyújtanak, akik a közönség részvétét számomra

fenntartják, terjesztik, méltók rá, hogy hálás emlékezettel chronológiai sorban fölemlítsem őket. Magyar kiadóim voltak: Hartleben Adolf, Heckenast Gusztáv, Emich Gusztáv, Müller Gyula, az Athenaeum, a Franklin Társulat, Pfeiffer Nándor és István, Ráth Mór, Révai Testvérek, Stampfel Károly, Abafi — és a Nemzeti Színház. Munkáimból magyar nyelven mintegy kétmillió kötet számra menőt terjesztettek el.*)

De amit még kevésbbé hagyhatok fölemlítés nélkül, ez azon külföldi kiadók és fordítók megbecsülhetlen barátsága, amelylyel ők egy ilyen kis „anonym“ nemzet troglodyth írójának a műveit a földrészünkön lakozó minden nemzet nyelvén megismertetni törekedtek. Angol, német, francia, hollandi, dán, svéd, lengyel, orosz, finn, román, szerb, szláv, horvát és török nyelven megjelent műveimnek kiadói, átültetői, megbíráói sorából alig tudom kiválasztani azokat, akiknek legtöbb hálával tartozom: Wallner, Janke Ottó, Braun von Wiesbaden, Schmidt Julián, Uhlbach, Jalava, Patterson, de Gerando Antónia grófnő, Stuart M. grófnő, Callier A. grófnő, Hemgren Károly, Axel Damkier, Jovanovics, Kertbeny Károly, Dux Adolf, Kárffy, Silberstein, Geist, Schwarz Ármin, Weisz Julián, Helfy I., Brelich E., Pock Waczlav, Sasváry, Erődy, Lindau Pál, Fleischer Richárd, Karpeles, Heigel s Prochaska tescheni könyvkiadó. — Tisztelet annak, akit megillet. A jó fordító és a jó kiadó az írónak az, a mi a *szárny* a madárnak. Egy „toll“ még nem röpit el.

Az itt felsorolt kiadókon kívül különös említést érdemel a londoni *Jarrold and Sons* cég, mely Jókai több művét (*Black diamonds*, *The green book*, *Pretty Michal*, *Midst the wild Car-*

* Azóta ez a szám bizvást megkétszereződött.

pathians. The lion of Janina, or the Last days of the jennisarie, Dr. Dumayns wife) kitűnő fordításban mutatta be az angol közönségnek.

*

Jókai irodalmi hagyatékáról most még keveset tudunk; hogy kéziratban micsoda műveket és micsoda följegyzéseket hagyott hátra, ezek egyelőre gondosan őrzött titkai és kincsei családjának. Tudjuk azonban, hogy van néhány színműve, mely még nem jelent meg nyomtatásban. Ezek a következők:

1. *Két gyám*, népszínmű öt felvonásban. A budapesti Nemzeti Színházban előadták 1846. április 18-ikán. A kézirat megvan a Nemzeti Színház könyvtárában.

2. *Kincstárnok*, dráma három felvonásban.

3. *A hulla férje*, dráma három felvonásban; előadták 1851-ben a Nemzeti Színházban.

4. *Földönfutó*, népszínmű három felvonásban; előadták 1850-ben a Nemzeti Színházban.

5. *A harangok*, vígjáték három felvonásban, előadták a Vigszínházban 1896. május 1-én.

6. *Helvila*, színmű öt felvonásban; előadták a budai szinkörben 1897-ben.

7. *Levente*, Dráma.

XXII.

Jókai egyénisége. — Vallásossága. — Családi élete. —
Második nejéhez való viszonya.

Jókai egyéniségéről képet rajzolni könnyű feladat; a ki annyit irt, mint ő, s a kinek írásait mindenütt a szubjektivitás jellemzi: az maga megfestette önarcképét az utókor számára. De teljes képet alkotni az ő egyéniségéről nehéz dolog; élete története, a melyet ugyszólván minden ízében ismerünk, nyolcvan esztendőre terjed, s Jókai alakját e hosszú pályán végigkísérve, az emberi tulajdonságoknak annyi változatát látjuk benne, bár egyike volt a legkevésbé változandó, erkölcsökben és szokásokban legkonzervatívabb embereknek, hogy reflexióink leírására kötetek kellenének. Elég különben Jókai egyéniségét vázlatos, nagy vonásokkal bemutatni; a ki többet akar látni: tekintsen műveibe.

Hogy Jókai vallásos ember volt, tudjuk mindnyájan, sőt vannak, a kik szemére vetik, hogy a vallás-erkölcsiség tendenciája minduntalan kilátszik a műveiből. Jókai hívő volt. Az Isten létéről talán senki sem irt oly szép, oly meggyőző sorokat, mint Jókai *A látható Isten* című művében.

Én látom őt, írja, a csillagtejutakban, látom az aszú falevél férgeinek életében; látom saját sorsom rejtélyes fordulataiban, látom nemzetem csodateljes történetében, látom az emberi lángész remekeiben, látom az üres papírlapon előttem.

Nincs olyan nagy, és nincs olyan kicsiny, a hol őt ne látnám.

S nem félek kimondani, hogy a nagy és kicsiny között, a ki középen áll, az az ember.

Nem a csillagos ég, az ember az istenség tanuja.

A nap csak eszköz, a föld a cél, bárha ez forog is amaz körül; s a mindenség közepe nem a Syrius, hanem az emberi szív, mely megtelt Istennel!

A Jókai-családban örökölt volt a vallásos érzület; Jókai nagyatyja tulbuzgó vallásos ember volt, s szüleinek vallásosságáról is szép emlékek maradtak fenn. Igen erkölcsös és vallásos környezetben nőtt fel, buzgó kálvinista családban, és csodálatos: Jókai mégsem volt oly buzgó kálvinista, mint az ember gondolná. Fiatal éveiben, politikai pályája kezdetén vett csak részt egyháza életében, mikor a felső-baranyai egyházmegye gondnokának választotta. Jókai vallási tekintetben is rendkívül liberális volt, s a felekezetiességet nem szerette. „A hit dolgairól vitatkozni nem laikus embernek való, írja. Minden hit jó, csak megtartsátok, s legyen mindenki tisztelettel a másé iránt. A teremő egyik embernek is olyan édesatyja, mint a másiknak; nem elég, hogy valaki azt mondja: „uram-uram!“, hanem szükséges, hogy szívében szeretet legyen, mely nélkül a hit megholt állat.“

Érkölesi tekintetben Jókai egyike volt a legérdekesebb alakoknak. Egy ember, a ki élte derekáig megőrzi leányos szemérmetségét, a ki az első csókot a feleségétől kapja, a mint ezt

Laborfalvy Róza melliszobra.
(Fából faragta Jókai Mór.)

maga is megírta. A *Tengerszemű hölgy* című regényében, mely jórészt autobiográfia, e pontot illetőleg szintén érdekes adatokat olvasunk. És vajjon nőül vette volna-e második nejét, ha nem lett volna a szerelemnek ritka idealistája? Idealista volt, s írói működésének kritikájában is

legelőször azt kell megállapítanunk, hogy akkor, mikor az erkölcsös írás a legkevésbé kelendő portéka, Jókai minden írásában az erkölcsösségnek, az ideáloknak volt nemcsak meggyőző, de elragadó erejű prédikátora.

Hogy a családjához mennyire ragaszkodott Jókai, azt tudjuk önéletrajzi följegyzéseiből. Jókai, a ki oly fényesen tudott minden erénnyel tündöklő hősöket rajzolni, gyönyörű emléket állított műveiben az atyjának is. E munka életrajzi részében láttuk, hogy szinte imádattal irt Jókai az atyjáról. Feltűnő, hogy az édesanyjáról kevesebbet irt, bár róla is a legnagyobb tisztelet és a szeretet hangján emlékezett meg. Ennek a feltűnő dolognak magyarázatául egyebet nem találunk, mint hogy Jókai első házasságát anyja nagyon ellenezte, úgy, hogy Jókai a menyasszonyával együtt valósággal elszökött előle, mikor Jókainé fiának házassági szándékáról értesülve, váratlanul a fővárosba érkezett. Ennek Pétőfi volt az oka, a kinek igen kedvezőtlen véleménye volt Laborfalvy Rózáról, s a róla hallott híreket egy terjedelmes levélben megírta Jókainénak, hogy ezzel a tervezett házasságot megghiusítsa. Később, a szabadságharc után, Jókainé megbékült a fiával, s befogadta családjába menyét, Laborfalvy Rózát.

.. Első feleségéről, Laborfalvy Rózáról, szinte legendás tisztelettel nyilatkozott mindig Jókai, s az írásaiban is gyakran megemlékezett róla. Följegyzéseiből közöljük a következő sorokat:

A mi életemben sikernek nevezhető, annak legnagyobb részét neki köszönhetem. Nem be-

Feszty Árpádné Jókai Róza.

szélek életem regényéről, a minek ő volt vezérfénye s azt hálával kell elismernem; a ki olvassa *Politikai divatok* című regényemet, az ott a főalakban sokszor ráösmérhet. Hogv keresett föl bujdosásomban, hogy szabadított meg ezer veszély közül, hogy jött velem fényes életmódból hosszú nyomort, üldözést, halálrettegést viselni a szabadságharc alatt: ez mind az „embert” illeti csak. De hogy mi befolyást gyakorolt egész irodalmi működésem irányzatára, arról műveimnek egész sorozata beszél. A mi láng van bennök, az az ő szikrájával gyult meg. Egy írónak a kedély az, a mi az eső és napsugár a kertésznek; mesterség, üvegház pótolja mind a kettőt, de a zamatot csak amaz adhatja meg. S ezt a kedélyt köszönhetem ez asszonyoknak.

Annak, hogy olyan sokat dolgozom, az egyik oka az is, hogy szeretek otthon lenni. S hogy még egyet megvalljak, még a bírálóim legelsőjét is tisztellem az én asszonyomban. Az ő ítélete orákulum.

Művészete mellett a legegyszerűbb háziaszszony volt, minden rigolyák nélkül; lelke művelt, a hazai és külföldi irodalmat jól ismerte. Szive tiszta volt és jóemberszerető a szegények iránt, független és büszke a nagyokkal és gazdagokkal szemben. Irántam csak mint költő iránt volt szigorú; hosszú életem át hányszor éreztette velem önfeláldozó jóságát nehéz napjaimban! S nekem sok nehéz napom volt, a miknek emlékét nem fogom megörökíteni.

Ugyaníly gondos szeretetet tanusított azonban Jókai is a felesége iránt. Laborfalvy Róza utolsó éveiben sokat betegeskedett és Jókai férfitől valóban ritka önfeláldozással s páratlan gyöngédséggel ápolta.

Jókai otthonülő ember volt, s e miatt a barátai gyakran évődtek vele, hogy papucskormány

alatt van. Erre a gunyolódásra válaszul írta a következő érdekes sorokat:

Hát olyan nagy baj az a papueskormány? A legjobb asszonyok szerelme a legjobb papueskormány. A nő föláldozott érted mindent: világi szerencsét, vagyoni állását, kényelmet, rangot; elfelejthetnéd-e, milyen adósa vagy? A nő járt utánad, a mikor bujdostál, veszélyeken, háborúk borzalmain keresztül keresé nyomodat; el tudnád-e őt hagyni most vig cimborák kedvéért? A nő átvette a férfi szerepét, csodamódon kezébe vette sorsod kormányát s a hajótörésből parthoz vezetett: most elbocsátanád-e kezét? A nő éjelet virrasztott, mikor rejtve voltál, mikor beteg voltál: most megzavarnád-e álmát egy éjszakai ajtóbecsapással, vig mulatságból hazatérve? A nő elzárta magát a világ elől, midőn el volt zárva a világ: most, midőn nyitva áll előtted, elhagynád-e az egész világért őt? Egy egész paradicsom mosolygása helyrehozhatna-e egy elborult tekintetet az ő arcán?

Laborfalvy Róza különben nemcsak jó feleség, de gondos háziasszony is volt. A férje dolgaiba nem avatkozott bele, csak akkor, ha gyámkodására föltétlenül szükség volt. Jókai sok tekintetben olyan volt, mint egy nagy gyermek: nem tudott bánni a pénzzel és a protekcióval, s „jó barátai“ igen gyakran szereztek neki e miatt nagy kellemetlenségeket, nem is szólva arról, hogy volt idő, a mikor hónapokig se tudott irni, mert reggetől estig mindig a nyakán ültek a látogatói. Laborfalvy Róza ezen csak energikus intézkedéssel tudott segíteni. Mikor látta, hogy a férje dolgozik, látogatóinak egyszerűen kiüzenté, hogy „Jókai nincs itthon“. E miatt természetesen sokan megsértődtek és sokan igye-

keztek is ellenszenvessé tenni Jókainét, mint a ki férjét zár alatt tartja, de Jókai nagyon hálás volt a felesége gondoskodásáért, a mely nélkül sok, nagyon sok kötetten kevesebb volna Jókai műveinek gyűjteménye.

Jókai igen büszke volt a felesége működésére, s később, a mikor már nagy író volt, gyakran emlékezett meg arról, hogy házasságának idején ő még csak igen kis ember, a felesége pedig már hirneves színésznő volt. Voltak hónapok, sőt voltak évek, a mikor Jókainak a felesége keresményéből kellett élnie. S ez az állapot később is, mikor már Jókai nagy ember volt, megismétlődött volna gyakran, ha Laborfalvy Róza nem tudta volna mérsékelni Jókai tékozlási hajlamait s határt nem ismerő baráti áldozatkészségét.

Laborfalvy Róza, bár színésznő volt, bővelkedett a házi erényekben. Az ő művészi pályájának kezdetén a színészeletnek még sokkal nagyobb volt a nyomorúsága, hogysem más, mint háziás lehetett volna. Ma már cifra nyomorúság a színészelet, akkor még csak pusztán nyomorúság volt, jó iskola annak, a ki tanulni akart. Hogy még az ötvenes években is milyenek voltak e tekintetben a viszonyok, ennek illusztrálására közzöljük Jókainak a következő, szinte drámai elevegenségű sorait:

Tud kegyed mosni, vasalni? Tud varrni, főzni? Mert ez a földolog. A szinpadi királynők civillistája nálunk nem akkora, hogy abból minisztériumot lehetne tartani. A királynénak, mikor nagy szerepe van, reggel még sötétben föl kell neszezni, hogy szobáját kitakarítsa, mert a bejáró cselédje akkor még alszik. Akkor a ki-

rályné megfőzi reggelijét s az alatt az idő alatt ráér szerepét megtanulni, hogy nyolc órára ké-

Feszty Árpád kis leánya.

szen legyen, mikor próbára kell menni. Tizenegykor a királyné hazajön, tüzet rak, rántást készít, mert a vendéglői háztartás sokba kerül, s

a bejáró cseléd ehhez nem ért; főzés közben a szerepe főbb momentumait átgondolja s azután iparkodik az ebéden mentől előbb átesni, a min segít az, hogy igen rövid. Aztán előkeresi öltönyeit, mik estére szükségesek. Egyikre uj diszitményt kell varrni, másikat korszakhoz idomítani; némelyiket ki is kell vasalni. A királyné ezalatt beleélheti magát szerepe lelkületébe. Azután következik a dicsőség. A királynét taps és diadalzaj fogadja, felvonás után háromszor kihívják; a királyné sóhajva gondol rá, bárcsak ne hínnák ki annyit, hogy meghalhatna kapuzárás előtt, ne kellene két garast fizetni a házmesternek . . .

Első nejének halála nagyon lesujtotta Jókait; sokat és szeretettel gondolt reá még akkor is, mikor újból megnősült; második nejével együtt járt ki a temetőbe Laborfalvy Róza sirjához, s ágya fölött halálakor is ott függött első feleségének arcképe.

Nagyon szerette Jókai a testvéreit, Károlyt és Esztert is. Gyakran említette, hogy Károly bátyja volt neki ebben az életben legjobb barátja, minden bajában hűséges támogatója. Szeretettel emlékezett meg Eszter nénjéről, valamint ennek férjéről, Vály Ferenc pápai tanárról is, a kivel azonban első házassága után szintén meghasonlott, s az egész családból legutoljára békült ki. Fogadott gyermekeit, Hegedüs Sándorné Jókai Jolánt, a ki Jókai Károlynak volt a gyermeke és Jókai Rózát ugy szerette, mint saját gyermekeit. Második házassága után ezekkel is meghasonlott ugyan, de voltak órák, mikor nagyon megindultan panaszkodott bizalmas embereinek, mennyire fáj neki ez a szakítás.

Második feleségét rajongó, ifju szivre valló

szerellemmel szerette. Sokan már ízléstelennek tartották azokat az ömlengő, áradozó cikkeket és verseket, melyeket Jókai második feleségéről írt, ő azonban jól tudta, hogy miért kérte a legkülönbözőbb lapokban e bizalmas írásainak közlését. Tudta, hogy a közvélemény sajnálja őt, s ő, a kinek a gáncs soha nem okozott fájdalmat, s a magasztalás örömet, nem birta elviselni azt, hogy rajta sajnálkozzanak. Ez kirí minden sorából, melyet második házassága óta magamagáról írt és közzétett. Hogy pedig második feleségén kívül ennek népes családját is magához fogadta s a nyomorból nagyuri jólétbe juttatta, ez igazán a jellemnek oly nemes vonása, minőt egy Jókaiiban nem is csodálhatunk.

XXIII.

Jókai házai. — Jókai Balatonfüreden. — Az *Aranyember* keletkezése. — Jókai társadalmi regényeinek hősei. — Hogyan irt Jókai? — Jókai és a pénz. — Anyagi viszonyai. — Jókai és az udvar. — A természetért való rajongása. — Kertészkedése.

Jókai, a ki ily példás családi életet élt, természetesen nagyon szerette az otthonát is. Az ötvenes évek elején a Magyar-utcában a 21. számú ház az övé volt, az anyai örökségéből vette, de csak kevés ideig örülhetett neki, mert pár év múlva kénytelen volt eladni; a hatvanas évek elején ismét fölcsapott háziurnak s megvette a Stáció- (ma Baross-) utca 80-ik számú házat. Nagyon igénytelen, szinte falusias külsejű, kissé már roskatag sárga ház volt, Jókainak azonban igen tetszett, mert igen tágas udvara volt, lombos fákkal. Ha ide kiült Jókai, könnyen azt képzelhette, hogy falun van. Ebben a házban lakott Jókai Jolán is férjével, Hegedüs Sándorral. A nyolcvanas években, mikor a házat lebontották, már nem volt Jókaié. Egy hirneves politikusért, egy országgyűlési képviselőért Jókai váltó-jótállást vállalt tizenötezer forint erejéig, s a váltót neki kellett kifizetnie. A házat el kellett

adni, s Jókai a Kerepesi-utra költözött, egy régi, egyemeletes házba, a melynek helyén most az Uránia-színház van. Akkoriban ott lakott Blaha Lujza is, és ebben a házban halt meg Laborfalvy Róza. Fogadott leányának, Jókai Rózának férjhezmenetele után az ifju párhoz, Fesztyékhez ment lakni, az ujonnan épült Bajza-utcai kis palotába, a mely már pazar fényűzéssel volt berendezve. Második házassága után az Erzsébet-körut 46. számú bérházba költözött s ott is halt meg.

1853-ban vette meg Jókai svábhelyi telkét, a melyen csakhamar villát építtetett; igen egyszerű, igénytelen külsejű épület volt ez, de Jókainak igen tetszett, s az egész nyarat benne töltötte; ha az írásban kifáradt, a kertészkedésben gyönyörködött. Az ötvenes évek végén valami korcsma nyílt a villa közelében, s Jókai a mulatozók zajától nem tudott nyugodni. Így került Jókai 1860-ban a Balaton vidékére, a hova azután évtizedekig eljárt nyaralni. Legelőször sógorának (Laborfalvy Jozefa férjének), Hurray István tihanyi és balatonfüredi orvosnak látogatására érkezett Balatonfüredre, s a „magyar tenger“ aumyira megtetszett neki, hogy szebbnél-szebb utiképeket irt róla. Balatonfüredet Jókai tette divatossá és Laborfalvy Róza, a ki mindig szívesen játszott a füredi szinkörben. 1866-ban villát is építtetett Balatonfüreden s 1873-ban ott ülte meg ezüstitakodalmát.

Eötvös Károly följegyzései szerint Jókai legelőször azért ment Balatonfüredre, mert nagy beteg volt. „A tudós doktorok nem találták

benne a hosszú életre való reménységet. Kedves rokona, Huray, Balatonfüred főorvosa, bizott az ő Balatonjában, Balaton vizének, napja sugarának, levegője illatának csodatévő erejében. Azt tanácsolta Jókainak: töltsé a nyarat Balatonfüreden, elmulik minden veszedelme, minden nyavalyája, akár őseitől örökölte, akár maga szerezte. Ugy is lett. Jókai a Balatonhoz költözött s azóta olyan egészséges lett, mint a makk. Holmi hörgő hurutok, mellvérzések, kínos köhögések úgy elmultak, mintha sohase lettek volna. Meghizott, megszinesedett, munkáló kedve is fokozódott. Valóságos csoda történt vele.“

Eötvös Károly, a ki veszprémi alügyész korában gyakran megfordult a szomszédos Balatonfüreden, Jókaival is gyakran érintkezett és sok érdekes adatot jegyzett föl róla az utókor számára. E balatonfüredi reminiszcenciák közül való a következő is:

Jókaiban megvolt az a jó magyar természet, hogy nem szeretett más házában lakni. Pesten is háziúr volt örökösen. (?) A mi azért is érdekes, mert a hány költőnk volt, a mióta írni-olvasni tud a magyar, sohase tudott házat szerezni egy se. Jókai szerzett Balatonfüreden is.

A hol a Savanyuvizről kihajlik az ut Füredfalva felé, ott a templom mögött szerzett egy szélső, pusztá telket. De olyan telket, a minőt a zalai ember kübörcnek nevez. Kübörc azt teszi: kőbérc. Nem volt azon a telken egy talpalatnyi termőföld sem. Ide épített egy szép villát öt-hat kisebb-nagyobb szobával, emelettel és kerttel. A kertnek való földet virágcserepben kellett tartani, máskülönben megette a kavics. A villát egy dűlőut választotta el a viz partjától. Itt a parton is megszerezte nyaraló-telkének folytatását. Itt

termesztett aztán gondosan szunyogot, szőlőt, nádat és gyümölcsöt.

Itt lakott nyaranta vagy husz éven át. Boldogult neje nagy gazdasszony volt, a színművészet muzsáit ritkán fogadta ekkor már, e helyett nagy gondot fordított a konyhára és éléskamrára és a téli főzelékek, aszalékok és befőttek elkészítésére. Néha minden szoba, szék, asztal, pamlag, úgy tele volt mindenféle konyhai és élestartári készséggel, valamint Jókai szobája is papirossal, levéllel, kéziratral, ujsággal és könyvvvel, hogy ha oda mentünk, alig tudtuk a kalapunkat hova tenni. De meleg szívet, jó szót mindenki talált.

Itt készült az „Arany ember“.

Ennek a szép és csodálatos regénynek egy gyermekkorabeli komáromi emlékezet volt a kezdő meséje. De minő tündérszépségű mese lett abból az ő keze alatt, az ő tolla alatt, az ő költészetének teremő erejével! Egy regénye se készült olyan gyorsan, mint az „Arany ember“. S Balaton-Füreden készült el az egész alig pár hónap alatt.

Az „Arany ember“-ben irta le Jókai a téli Balatont. Az Arany ember balaton-füredi kastélya a költői képzelet alkotása. Olyan kastély ez előtt hatvan-hetven évvel nem volt a part közelében. Két kastélyszerű nyaraló akkor is állott már a fürdőtelepen kívül. Egyik a Balaton-Füred falvára vezető ut mellett, közel a faluhoz. Ez a régi Vargha-féle ház, melyet a hatvanas években egy jó magyarrá lett derék angol, Teasdale Vilmos alakított át. Családja a lánchíd építése idején jött hozzánk s itt maradt. Teasdale gyönyörű nyaralóvá alakította át a régi magyar nemesi egyszerű házat s mintaszerű szőlőteleppel vette körül. A filokszéra azonban elpusztította a szőlőt is, az angolt is.

A másik az Arácsra vezető ut mellett feküdt. Magánosan álló kétemeletes komor épület

volt gyermekkoromban. Kassich-ház volt a neve. Építője régen elhalt, az épületet télen nem lakta senki, nyáron is kevés lakója akadt. Most a szeretetház gyermekei s tanítói lakják.

Ez a ház állott Jókai képzelete előtt, mikor az Arany ember nyaralóját leírta.

A téli Balatonnak sok tüneménye van. A sok közül kettőt választott ki Jókai. Az egyik az éjjeli vihar s ennek is csak a hangja. A másik a rianás.

Kérdeztem Jókait, látta-e már a rianást?

— Nem láttam én.

— Hallottad-e hangját?

— Nem hallottam én.

— Hát hogy jutott eszedbe leírni az „Arany ember“-ben?

— Huray beszélt néha egyszer-másszor.

Ilyen a költő. Ilyen Jókainál a teremtmő lélek. Nem azt írja le, a mit lát, hall, érint, tapasztal, megfigyel. Ezt minden ember tudja. Ezt még a tudós is tudja. Ezt még a szakértő Balatoni Bizottság is tudja. A költő egészen mást ír le.

Hall vagy lát valamit. Látása, hallása, hangulatot szül lelkében. A hangulat és érzés egy pillanatig még néptelen és alakatlan, mint az egeknek kéksége. Majd étellel, alakokkal, mozgással lesz tele, mint a hogy az ég megtelik nappal, holddal, csillaggal, sugarakkal, fellegekkel. A teremtmő lélek népesíti be az eget, az érzést és a hangulatot. Megfogamzik aztán eszméje, melynek szolgálatába állnak a tünemények. S a mint az eszmének szóban, hangban, színben megtalálja igaz alakját s elénk állítja mint élő, küzdőt, viharzót, győzöt vagy legyőzöttet: előáll a költemény, a zene, a festmény.

Jókai legtöbb regényéről az a legenda van elterjedve a kövéleményben, hogy az, a mit leirt, jórészen megtörtént, hogy alakjai, bár más néven, de valóban éltek. Ebben kétségtelenül van

is valami igazság; számos regény-alakja valóban élt, — de nem olyan volt a való életben, mint a minőnek Jókai leírta; az író tulságosan eszményítette a hőseit. Ő maga bár társalgás közben gyakran megnevezte egyes regényalakjait (sőt ilyen céizásokat műveiben is bőven találunk), a nyilvánosság előtt tiltakozott az ellen, hogy az olvasó közönsége találgassa: ez vagy az a regényhős vajjon ki volt a valóságban? A *Nemzet* 1884. január 17-iki számában a következő nyilatkozatot tette közzé:

Sokszor történt velem, hogy megszólítanak olvasóim, annak meg annak a társadalmi regényemnek a hőse voltaképpen ki volt az életben. Természetes, válaszom rendesen az, hogy senki sem; az alakok és a mese egyaránt az én képzeletem szüleménye. Ha históriai regényt írok, ott meg is nevezem az igazi nevükön a szereplőket s hivatkozom az adatokra.

Most egy hasonló insinuationnal találkozom a Budapesti Hírlap tárcájában, a hol a „Szegény gazdagok“ című regényemnek főalakja, a „fatia negra“ egy legközelebb elhalt főúr személyével azonosítatik. Ez ellen a leghatározottabban tiltakoznom kell. Az említett regény elejétől végig az én saját költészetem szüleménye, abban senkinek az ismerős emberek közül sem az alakja, sem a róluk beszélt dolgok mondája átvéve nincs, s az egész regényem az említett cikkben aposztrofált főúr személyére nem vonatkozik, valamint az abban előkerülő többi alakok is semmi élő személylyel nem azonosak.

*

Jókai első nejének halála után elpártolt a Balatontól, s ismét a Svábhegyen töltötte a nyarat. Néhányszor megfordult Olaszországban is, egy nyarat pedig Abbáziában töltött; ottan

adta férjhez fogadott leányát, Rózát is Feszty Árpádhoz.

Jókai azért szerette az otthonát, mert csak otthon tudott dolgozni. Mikor szerkesztő volt s nemcsak címzetes szerkesztő, akkor is rendesen otthon írta a cikkeit; ha pedig nagy ritkán a szerkesztőségben kellett írnia, akkor is félrehuzódott, s külön szobában dolgozott.

Minden lakásán igen nagy volt a dolgozó szobája, mert csak tágas, levegős helyen tudott dolgozni, a hol írás közben sétálghatott. Ha új lakásba költözött, rendesen az volt az első dolga, hogy a falakat áttörette, s két-három szobából csinált egy nagy termet, hogy legyen hol dolgoznia.

Hogy Jókai hogyan dolgozott, erre az érdekes kérdésre megtaláljuk a feleletet *Törs Kálmán* írásai között, a hol a következő megfigyeléseket olvassuk:

„Jókai dolgozószobája egész muzeum, tele enléktárgyakkal, ritkaságokkal, becses régiségekkel. Íróasztalát mindenféle csinos csecsebecse borítja, mindmégannyi kedves, drága emlék. A nagy mozaik íróasztalon csak éppen annyi hely áll üresen, a hova a finom, sima miniszterpapír egy kvart-ive elfér. Más papírra, regényt legalább, írni nem szokott. Tolla is sajátos alakú apró aranyszín jószág, s egy ilyen toll egy négykötetes regényt megírni éppen elég. Mindig violaszín tintával ír; s ezt annyira megszokta már, hogy egy egyszerű levélnél is megakad, ha idegen helyen kell megírnia, a hol a tinta fekete. Azt mondja, más tintával nem jönnek úgy a gondolatai. Legföljebb ceruzával tud még írni, de csak kisebb dolgokat, s ilyenkor aztán kék vagy fehér regálpapírra is. Mikor az

Ustököst szerkesztette, abba többnyire ilyen papírszeletekre, írónnal írta a Tallérossy Zebulont, Kakas Mártont és Politikus csizmadiát.

Törlés kéziratában nagyon ritkán fordul elő. Szép gömbölyű, inkább egyenest álló betűket vet a papírra s ha egyszer bele melegeedett az írásba, meg nem áll, míg legalább két nyomtatott ívet tele nem írt; de sokszor még ennél is többet megír egyhuzamban.

Íróasztala egyik sarkában van egy kis miniatűr könyvtár, rézsarkú apró jegyzőkönyvecskékből, a melyek mind tele vannak írva. Ezekben vannak újabb regényei mind, a mint azokat eredetileg kigondolta. Benne van az egész mese, még a fejezetek szerinti beosztás is, hanem ezek röviden, egyes emlékeztető szavakkal, egy ötkötetes regény öt lapon.

Az íróasztal mellett esztergályozott lábon áll egy fatál, tele apró vésőkkel, késekkel, kis kalapácsokkal, s kisebb-nagyobb fa- és elefántcsont-darabokkal. Ezek az ő faragó szerszámai, melyekkel igen ügyes mitológiai alakokat farag, melyekből már egész kiállítás rendezhetne. Ebbeli ügyességét egy híres pesti esztergályosmester is tudta már méltányolni, s csalogatta is magához legénynek, naponként öt forint díjért. „Lásd, — mondta akkor a feleségének, — ha nem volnék poéta, el tudnálak a karom munkájával tartani.“

Dolgozószobája butorai mind becses antik dolgok, arany- és gyöngyház-berakatokkal, titkos fiókokra járó mozaik-szekrények, ládák, pohárszék-alaku állványok festésekkel, üveg-szekrények, mindez elborítva drágakötésű óriás díszművekkel, albumokkal, ritka illusztrációkkal, melyek a világirodalom legszebb ilyenmű kiadványai közé tartoznak, továbbá mindenféle régi fegyverekkel, írószerekkel, térképekkel, vázákcal, ritka edényekkel. A falakon mind családi és irodalmi vonatkozású képek, egy óriási régi fali-

óra, a maga nemében unikum, s a fal melletti üveg-szekrényben egy szerfölött érdekes és gazdag csiga- és kagyló-gyűjtemény, melynek már „regényét” is megírta. Egy másik üvegszekrényben vannak a különböző alkalmakkor kapott emléktárgyak: aranytollak, billikomok, ezüstkoszorúk, diszoklevelek, emlékkönyvek, gyűrűk, melltűk és egyéb apróságok, melyek nem annyira belső értéküknél, mint a hozzájuk fűződő emlékeknél fogva becsesek, mint Hugo Viktor egy festménye, Petőfi házisipkája és dohányzacskója, s 48-iki első szalagja. Van a többi közt egy nagy feketekötésű kapcsos könyve, fehér lapokkal. De e lapok közé érdekes iratok vannak téve: levelek a költő kortársainak bel- és külföldi kitünőségeitől: Garibalditól, Kossuthtól, a magyar dolgokkal foglalkozó idegen tudósoktól, íróktól és költőktől, József királyi hercegtől, a trónörököstől, a magyar politikai és irodalmi nevezetességektől, — egy oly kéziratgyűjtemény, mely ritkítja párját, s mely történelmi és irodalomtörténeti szempontból is nagyérdekű.

S az írószoba legszebb disze: Jókai összes művei, diszkötésekben, nemcsak magyarul, hanem műveinek német, francia, angol, olasz, flamand, finn, orosz, tót, lengyel, cseh, szerb, román, török, de sőt még japán nyelven megjelent fordításai is. Ez már egymagában is olyan jelentékeny könyvtár, a melyhez hasonlóval kevés gazdag ember dicsekedhetik nagy Magyarországon. Csak elolvasni is nagy föladat, a mit Jókai életében összeirt. Pedig Jókai nemcsak hogy maga írta mindazokat, — diktálni sohasem szokott, — hanem könyvalakban megjelent minden művét maga nézte át, maga korrigálta, maga revideálta, kétszer-háromszor is — és föltehető, hogy azon fölül is csak olvasott valamit!”

Ugyanerről a témáról *Ballagi Géza* országgyűlési képviselő a következő sorokat írta az „Ujság”-ban:

„Évekkel ezelőtt boldogult édes atyámmal meglátogattam őt balatonfüredi nyaralójában. Beszélgetés közben csodálkozásomat fejezván ki rendkívüli termékenysége fölött, megkérdeztem tőle, hogyan képes egyszerre három regényt, két szindarabot, egy csomó novellát, apróságot, vezércikket, országgyűlési beszédet írni? Mire ő — jól emlékszem — azt felelte, hogy a miről írni akar, azt előbb az utolsó részletig megfogalmazza; a regényt elejétől végig, még az epizódokra is kiterjeszkedve, a szindarabot jelenetről-jelenetre kidolgozza a fejében; mikor az utcán jár, vagy mikor az országgyűlésen van, sőt még mikor a klubban tarokkozik is, szellemét a készülőben levő irói mű foglalja el. Mikor aztán az íróasztalhoz ül: jóformán csak fizikai munkát végez; „mint a hogy a fiókból kihuzza az ember írományait, — ezek voltak az ő saját szavai, — úgy veti ő papírra az agyában teljesen megszerkesztett gondolat-készletet.

Jókai tehát kielégítette a kíváncsiságomat arra nézve, hogy miként írja a munkáit. Egy más alkalommal azonban azt is elmondta, hogy miképpen készül hozzá a munkához?

Valamelyik nyáron, midőn egy felvidéki utjáról tért haza, a Szikszayban együtt ebédelvén vele, arra a kérdésemre, hogy min dolgozik, elővette a mindig magával hordott kis jegyzőkönyvét s azt felelte, hogy egy nagyobb regényt szándékozik írni, melyhez az anyagot felvidéki utjában innmár összegyűjtötte. Ez az anyag pedig: egy csomó népmonda, népies szólásformák, népszokások, adomák, tájképek stb. tarka vegyülékéből állt. Mindazt, a mit tárgyára vonatkozólag utközben hallott vagy megfigyelt, hűségesen följegyezte s esetleg reflexiókkal kísért. Sőt engem is, a ki ama tárgyra nézve fölvilágosítással szolgálhattam neki, kivallatott s egy pár megjegyzésemet ott nyomban beírta a könyvecskéjébe. Ily módon szerzett adatait azután sokol-

dalú ismereteivel, hozzáfogott a munkához. Ekkor mondta nekem, hogy „írni könnyű, de kellőképpen elkészülni az íráshoz, ez az, a mi mindig nagy fáradságába kerül.“

A fáradsággal azonban Jókai soha nem tördött. „Nem tartom semmi érdemnek, — mondta valamikor, — hogy sokat dolgoztam; nem követelek érte se a jelenkortól, se az utókortól, semmit, még azt sem, hogy olvassák. Magamnak irtam: gyönyörűségem telt benne.“

Az oly óriási munkásság mellett, mint Jókaié, azt hinné az ember, hogy a nagy író tömérdek pénzt szerzett és milliókat hagyott hátra. Sokat szerzett és sokat költött, különösen mikor nem volt, a ki ügyelt volna a háztartására. Főntebb már említettük, hogy a gazdálkodáshoz nem értett; de nemcsak hogy nem értett, hanem a pénz értékéről is éppen úgy nem volt fogalma, mint a hogyan a vakon születettnek nincs fogalma a színekről. E föltűnő jelenséget el sem hinné az ember, ha föl nem jegyezték volna Jókairól a következő érdekes adatokat.

Mikszáth Kálmán írja:

Mit tudta ő, mi a pénz? Abszolute nem volt arról fogalma ennek a nagy gyermeknek.

Egyszer nagyon régen, még a nyolcvanas évek elején egy négyezer forintos váltója járt le; valahol Balaton-Füreden nyaralt, új váltót nem küldött, tehát megovatólták és perelni kezdtek; egy könyvkereskedő barátja, a ki félig-meddig meg volt bízva, hogy az ügyeiben járjon el, kétségbeesve sürgönyöz neki, mire beállít másnap Füredről s jelenti neki a kereskedő:

— Megovatólták a négyezer forintos váltóját.

Az öreg (már akkor is öreg volt) édesdeden mosolygott.

— Ejnye fékomadta!

— Igen, de baj van, mert azt most már előbb ki kell fizetni és csak akkor adhatunk be új váltót.

— Hát fizessük ki, — mondta Jókai könyvedén.

— Igen, hiszen már én eddig is megtettem volna, de nincsen most annyi pénzem — mentegődzött a kereskedő — és nem is bírok előteremteni, mert az atyám utazik a külföldön.

— Hm, — szólt Jókai gondtalanul — tegyük hát össze, a mink van. Ön is ad, én is adok s élünk tovább boldogan, míg a halál megrohan.

— Nos akkor rendbe hozhatjuk, csak az a kérdés, hogy mennyi pénzt adhat?

— Azt majd meglátom, hogy mennyivel járulhatok hozzá; összeszedek, a mennyit lehet s délután majd elküldöm. Jó lesz?

— Jó.

Ki tanuja voltam a jelenetnek, megkérdeztem másnap, hogy mennyi pénzt küldött. Feleli a könyvkereskedő megbotránkozva:

— Képzelse, harmincöt forintot hozott. Persze kinevettem.

— És ő mit mondott?

— Látszott rajta, hogy csodálkozik, a miért én keveslem az összeget.

Anyagi kalamitások és konfliktusok az ő jókedvét, tündéri álmait általában soha nem zavarták. (Tudja a természet, hogy hol, miképp kell berendezkedni.) Mikor a legutolsó követválasztáson megbukott, sok ezer forintnyi számlák szakadoztak a nyakába a vesztett csatatérről; míg pénze volt, fizette is, de mikor elfogyott, hozzányult az arany rudjaihoz, a humorához s abból hasított egy darabkát, ezeket irván a főispánjának, Almássy Géának: „Kedves barátom! Én már többször elvéreztem a hazáért és megtanultam, hogy a temetési költségeket soha se fizeti a halott. Gondoskodj hát és csinálj valamit, stb.“

Ugyanerről a tárgyról *Eötvös* Károly a következő érdekes epizódot jegyezte föl:

Jókai föltette magában, hogy Horn Edeét besegíti a parlamentbe. Járt vele kerületről-kerületre. Az élcélő ujságok már úgy rajzolták le, mint a fiahordó kéngurut. Az öléből Horn Ede furcsa bajuszos furcsa képe kandikált ki. Tizenegy kerületben tilódott meg vele, míg végre képviselőséghez juttatta. Megfordult vele a pápai kerületben is.

Itt Vály Ferenc pápai kollégiumbeli tanár volt a Horn Ede-párt elnöke. Egykor Jókainak is tanára, később nekem is tanárom. Jókainak sógora, az angyal lelkű Jókai Eszternek férje s egyébként is nagy tudós, kitűnő tanár, nemes ember. Gyöngéd, szép emlékezete él a pápai kollégiumban. Nagy jóltevője a tanuló ifjuságnak.

A választás megtörtént, Horn Ede megbukott s valami négy-ötezer forintnyi alkotmányos költségért elkezdtek pörölni Vály Ferencet. A jámbor professzort, a ki soha hírét se hallotta semmiféle alkotmányos költségnek. De hiába védekezett: pártelnök volt.

Irt utóbb Jókainak.

— Azt szeretném tudni, micsoda nagy bűnt követtem én el, hogy az ágyat kihuzzák alólan, a fejem fölül meg elviszik a háztetőt.

Hajh öreg, megbuktál a választásnál. Politikában pedig megbukni nagy bűn, ha az ember Jézus Krisztus is. Győzni pedig nagy erény, ha az ember Rózsa Sándor is. Nem értesz te ahhoz.

Jókai nem az az ember, a ki cserben hagyta volna hű rokonát, jó barátját, pártelnökét. Fogott egy váltót, aláakanyarította a nevét, aláíratta szívessegből egy nagynevű barátjával és elvtársával is és így megszerezte a pénzt s Vály Ferencet kimentette.

Csak hogy Jókai meg a váltót és a váltóbeli szívesseget nem ismerte. Ha már neki az ő nagy-

nevü elvtársa aláírt: ő se tagadhatta meg annak a hasonló váltóbeli szivességet. Sőt nagy örömet teljesítette, hogy háláját leróhassa.

Egészen természetes lett a sok kölcsönös szivesség vége. Egyszer csak azt vette észre Jókai, hogy mindenféle végrehajtók járnak a nyakára. Először azt gondolta: kéregetők. Adott nekik hol egy, hol két, hol öt forintot — kinek mennyit, a hogy szebben tudtak beszélni. Kinevették vele. Vagy tizenkét hitelező harmincezer forintig akarta elvinni ökrét, szamarát, minden nemü jószágát, ingót, ingatlant.

Gondolt egyet. Ő ezzel a sok duvaddal nem vesződik. Kiruccant balaton-füredi nyaralójába.

— Jer ide tollam, édes jó tollam, a végrehajtók hadd irjanak Budapesten, a mit ők akarnak, majd én is irok veled valamit.

S megírta az „Arany ember“-t.

Bródy Sándor írja:

Jókainak igen sok ügye-baja volt a váltókkal. Különösen a mások váltóival, a melyeket hűségesen és állandóan fizetett. Egy időben iparszerűen hamisították a nevét ama hosszukás cédulák alá. Az eset — természetesen — mindig tragikus, kivételes az ő szemében; megbocsájtott, együtt sirt a hamisítóval, s fizetett. Becsületes, rendes girója is szép vagyonba került, ezt emlegette is, de nem haragosan.

Szóval: Jókainak a nagy jövedelmét igen sokan élvezték.

Bármily igénytelen, egyszerű és szerény ember volt is Jókai, — volt egy gyengéje is: igen büszke volt arra, hogy ő róla tudomást szerzett az udvar is. Az a kitüntető figyelem, a melyben őt a királyi pár, Rudolf trónörökös és József királyi herceg részesítette, valósággal boldoggá tette őt. Meg is emlékezett erről egy életrajzában, melyben a következő sorokat írja:

Azon fényes alakok között, a kik életem égének első csillagait képezték, elsőik közé jegyezhetem dicsőséges királyunkat és királynénkat, József főherceget és mindnyájunk közös fájó emlékét, Rudolf trónörökösét és Stefániát. A csillagászok találnak az égen olyan foltot, melyen a legerősebb távcsővel sem lehet találni legkisebb csillagot; azt úgy hívják, hogy „szénüreg.“ Arról az üres foltról a „mi“ csillagunk futott le.

Annyi bizonyos, hogy a királyi család népszerűsítésével Jókai nagyobb érdemet szerzett az udvar előtt, mint bárki az országban.

A király iránti tisztelet, s a Rudolf trónörökös iránt érzett atyai barátság valósággal megihlette Jókait a mayerlingi dráma után; az Akadémiában Rudolf trónörököséről olyan gyászbeszédet mondott, mely a szónoklati remekművek közé tartozik.

*

Jókai egészséges, edzett szervezetű ember volt; fiatal korában sokat tornászott, kitünően lőtt és vívott. Két párbaja volt, hirlapi közlemény miatt mind a kettő. Bulyovszky Gyulával kardra mérközött, s a párbaj Bulyovszky megsebesülésével végződött. A másik párbajt Pulszky Ferencsel vívta, pisztolyra; ebben egyikük sem sérült meg.

Jókai igen józan, mértékletes életű ember volt, különösen fiatal korában. Öreg korában azonban nagyon tudta méltányolni a konyhaművészet remekeit, — de mindig csak a magyar konyhát tudta becsülni. S ő, a ki fiatal korában hónapokig nem ivott bort, második házassága óta örömet talált a borban is, a minek, sajnos,

része volt abban is, hogy legutolsó betegségét már nem tudta leküzdeni.

Jókai imádta a természetet; sehol sem érezte magát oly jól, mint a szabadban. Élte legboldogabb napjait svábhgyi kertjében töltötte el; csak a természet ölében érezte magát jól, s csak ilyenkor tudott igazán dolgozni. Erről a szeretetéről egyik életrajzának befejezéseül a következő sorokat írta:

Hadd szóljak rólatok, leghívebb munkatársaim, segítőim, gyámolítóim: *édes szép zöld fáim!* a kiket ültettem, magjáról neveltem, ójtva idomítottam: égnek emelkedő földi társak. Ti tudjátok, mennyit suttoztatok nekem? mennyi gondolatot hullattatok alá virágaitokkal? hány-szor kerestem nálatok eszmét, fölüdülést? mennyi álmot, ábrándot árnyékoltatok be? egész világ üldözése ellen hogy rejtettetek el? szivnek nehéz háborgásait hogy csendesítettétek el? Ha egyszer valaki idejön, azt kérdezni, miért tudtam többet dolgozni nyáron, mint télen, mondjátok el neki, hogy ti is ott voltatok akkor.

A szabad természet volt az én sokatirásomnak legfőbb, legmélyebb titka!

Hogy Jókai szenvedelmes kertész volt, azt tudja mindenki. De hogy kitűnő kertész is volt, erről fényes bizonyítványt adott neki a gellért-hegyi kertészeti iskola igazgatója, Molnár István a *Vasárnapi Ujság* 1893. évfolyamának legutolsó számában, melyben leírta, hogy Jókai mily kitűnő szőlősgazda, és hogy mily ügyes pomologus. Különben Jókai kertészkedéséről fogadott leányának, Jókay Jolánnak fia, ifjabb *Hegedüs Sándor* egy igen érdekes cikkében egyebek között a következő érdekes apróságokat beszélte el:

Alig várta a közelgő tavaszt, hogy a virágos május közepén kiszállhasson svábhegyi otthonába ismerős, szeretett és hálálkodó virágai, fái közé. Ha aranyos kedvére a város füstös levegőjéből valami por rakodott, eltűnik az az első gyöngye fuvalommal, melynek üdítő, balsamos lehet svábhegyi lombjai közt élvezni.

Itt volt ő igazán otthon. Előszedte kerti szerszámaikat, nagy szalmakalapját, kezébe vette a kampós juhászbotot és átváltozott. Már kora reggel, 4—fél 5 órakor hosszú szőlőlugasában sétált, melyre a szeszélyesen kuszó indákat maga kötözte fel. Ha a mozgást megunt, letelepedett a lugas közepén levő gyeppadra, honnan kedves körtefáit nézegeté, melyek virágos tetejére a kelő nap sugarai fényes kört rajzoltak föléje. Itt nem volt egyedül, vele voltak álmái, a bátor, merész, ideális alakok, kik oly szépen tudnak beszélni, tenni, mint a földi emberek egyike sem.

Itt ülve, vagy föl s alá járálva szötte tündérmeséit. Pihent és dolgozott. Mire más fölkel, ő már a reggelihez ült. A délelőttöt munkával és kertészkedéssel töltötte. Fölkereste ápolgatott fügefáit, melyek a kert északi oldalán és a villa alatti kőfal mellett terpeszkednek; kezében éles nyesökésével végigkutatta a bokrok sötét belsejét és hol egy sárgult levelet, vagy fonnyadt hajtást talált, irgalmatlanul irtotta ki. Ne disztelenkedjék. Rendes útjában megnézte a violaágyakat, kedvenc virágait. Mint egy biborszőnyeg terült a virágágy a tekéző háta mögött. Itt megállt a gondos kertész, fürkésző szemei rögtön fölfedezték a gyomot, dudvát, ezeket ki-gyomlálta, hogy kedves violáitól az életető nedvet el ne szivják.

A tekézőhöz ért; talán eszébe jutottak azok az idők, mikor fiatalságtól és erőtlől duzzadva látott golyókat repkedni a levegőben. Megpróbálta, mit tud most a pályán. Évekkel

ezelőtt háromszor dobott és dobására öt baba esett. Tíz év óta már nem vállalkozott hasonló sikerekre. Délben ebédelt, mint a romlatlan magyar ember; ha tésztásnak kapros turós lepény volt, ebédjének az a lelke. Tíz év előtti életrendje ez. Ebéd után pihent, majd szobájába zárkózott dolgozni. Szürkületkor a verandára ment ki, a széles, keményfa asztal mellé, honnan az alatt elterülő fiatal Budapest panorámáján merengett. Sötétedett, a város pislogó lámpái és a fénylő csillagok lassanként összefolytak: körötte mindenütt csillagos eget látott. Lámpagyújtáskor dolgozóasztalához ült, melyen garmadával állt a sok teleirt papir, jaj volt annak, ki szorgoskodó kézzel rendet akart teremteni. Az volt ott a rend, a melyet ő rendnek tartott. Kis király akart lenni nagy birodalmában, azon az íróasztalon, mely munkájában hűséges társa volt. Ha közönséges rendet akart látni, takarított. „Ne nyúlj hozzám“ volt másnak az az íróasztal.

Az ősz a kertészek boldogsága. Ekkor a természet ezerszeresen jutalmazta a gondot, melyben gyermekeit: a fákat, tökéket részesítették. Mikor a szőlő érni kezdett, az öreg ur gyakrabban sétált a lugasban és néha-néha lecsipett egy korábban érett szemet, de nem állta meg szó nélkül: „János, ne okozza a tyukokat, én csiptem le!“

Ilyenkor nyilatkozott az áldott, szelidlelkű Jókaiban a zsarnok vonása. Kiadta a szigorú rendeletet Füri Jánosnak (kertész, majoros), hogy a baromfiakat el kell zárni. Pedig bizony rosszul esett tudnia, hogy az Isten szárnyas teremtményei nem turkálhatnak mindenfelé, kedvük szerint. Gondosságának volt is látszatja: a szüret öt hektó bort hozott a konyhára.

Körtefaival méltán büszkélkedett; sárguló gyümölcsei oly csábítóak, hogy maga a kertész, a gondos Jókai sem állhatott ellen kísértésüknek. Egy-egy szebb, nagyobb darabot

leszakított, de csak megint nem hagyta szó nélkül: „János, ne keresse, ezt én vettem le!” De János mégis dohog és a mikor csak szeretét ejt-heti, a fehér cselédekre igyekszik háritani a gyanút.

Nagy öröme volt az öreg urnak, ha szép gyümölcsseit hamvas szőlőlevelek közé rakva, tálastól asztalára tette, János szerint, mindig valami különös figurával.

Voltak kiválasztott növényei: ilyenek a gránátalma, melynek piros virágai jó kedvre hangolták, ilyen a villa előtt álló rózsakirálynő, melynek feje télen szalmába takargatva, puha földdel volt behantolva, a kiméletlen fagy elől. Rózsáit különösen szerette, maga oltogatott, szemeztetett és ebben is szerencsés keze volt. Alcsuthról, a főherceg kertészetéből bodzabok-rokat hozatott; maga jelölte ki helyöket, a be-járó ut jobb oldalán, de a bodza csak tengődött, élődött, erősödni nem akart.

Rózsái egész nyáron és ősszel nyiltak, volt köztük olyan tö is, mely három-négyféle vi-rággal diszlett. Nagy kitiintetés volt, ha valaki a költő kezéből kapott egy-egy rózsát; ily ki-tiintetésben rendszerint csak a hölgyek része-sültek.

A villa egyszerű építmény. Terpeszkedő, de nem nyomott alház, elől, a város felé néző oldalán nagy szőlővel befuttatott verandával. Ebből az öreg ur dolgozó szobájának két fala örökzölddel volt benőve. Itt van a széles asztal, mellette egy fonott szalmaágy, a milyent az Alföldön használnak, itt szokott olvasgatni. Ugyanilyen szalmaágya volt kint a rózsák közt.

Mint Kisfaludy Sándornak Badacsony-ban, Jókainak is voltak diófái.

Különben nehéz megmondani, melyiket szerette jobban, egész kertje egyformán kedves volt neki, hiszen az egészet maga teremtetten. Vá-lasztott fáinak mégis jobb dolguk volt. Egyedül

rózsái és körtefái azok, melyekhez osztatlan és változatlan szeretettel vonzódott.

Ilyen volt Jókai sváblhegyi tuskulanumában; a városból magával mást nem vitt ki, csak fáradhatlan munkásságát, melyet itt az irodalom és természet között osztott meg. Mindkettő egyformán hálás volt kitűnő művelője iránt. Szüret után szomorú lett a kert, még nyílt itt-ott egy-egy késői rózsza, még rábukkantak egy-egy elhagyott fürtre, de a disze, a büszkesége már oda volt.

A levelek sárgultak, esténként már kelt a hűvös éjszaki szél, október derekán a gazda is bucsuzott kedveseitől.

Még egyszer körüljárt, megnézegetett mindent. Beállt a tél, a fák csupasz galyaikkal szomorúan meredtek az égnek, a rózsák szalmába kötve, vagy földbe dugva nyugodtak.

XXIV.

Jókai-anekdoták. — Jókai szálló-igéi.

Jókai, a kitünő humoru és csaknem mindig derült kedvű író, a nagyszívű és mindig ötletes ember természetesen nemcsak gyűjtötte ezrével az anekdotákat, hanem maga is sok anekdotának vált hősévé. Ezeket az anekdotákat ismeri a közönség egyenkint, mert részint keletkezésük idején, részint később, alkalomadtán közölték őket a lapok. Míg azonban az egyes anekdoták csupán csak szórakoztató olvasmányok: összes gyűjteményük nem csupán szórakoztat, hanem egyszersmind érdekes képet is tár elénk Jókai egyéniségéről. Egy-egy anekdota jobban megismerteti velünk szereplőjét, mint egy tudományos értekezés. Ezért van helye ebben a könyvben az itt következő anekdotikus adatoknak is.

Emlékkő.

A török-orosz háboru idején, midőn a táviró meghozta azt a hírt, hogy Plevna sáncainál negyvenezer muszka esett el, az egyetemi fiatalság fáklyás zenét akart rendezni a török konzulnak, de a rendőrség megtiltotta. Ekkor az orosz konzult akarták megtisztelni macskazenével, a

mit a rendőrség még inkább meghiusított. Végre nem maradt más hátra, mint *Jókai Mór* ellen tüntetni, mert ő is a rendőrség pártján volt lapjában.

Jókai a Stáció-utcában (a mai Baross-utcában) lakott, a saját házában s mikor a zendülő fiatalság már verdesni kezdte az ablakait, kijött szépen az íróasztalától s a kapuban egy székre állván, melegen vibráló, rokonszenves bariton hangján beszélni kezdett a viharral.

— Ifju barátaim, — kezdte hősi nyugodtsággal, — az utcán nem lehet külpolitikát elvégezni.

Jókai tudta, hogy az összes kaszárnyákban konszignált katonaság éles töltenyeket kapott s ha az ifjuság ki nem tombolja magát, akkor vér fog még ma este folyni.

Addig beszélt tehát, a míg a tigriseket tökéletesen fölingerelte, s mikor lelépett a szószékről s betette maga után az ajtót, sorra betörték az ablakait.

Mikor vége volt a forradalomnak, *Jókai* fölvetett egy követ a szalonja szőnyegéről és így fohászkodott:

— Ezt a követ elteszem emlékül!

Ő tudta legjobban, hogy az a drága kő hány fiatalember vére ontását hiusította meg azon a veszedelmes estén.

Jókai, a szerecsen.

Egy öreg táblabíró mesélte a következő kis történetkét:

Köztudomásu, hogy mikor *Jókai* nevét Mór-nak írta, egyszerre megszűnt Magyarországon a Móric név s derűre-borúra mindenki Mór-nak nevezte magát. Nem tetszett ez azonban néhai S... Móric temesvári ügyvédnek, ki abban az időben a Temesvárer Intelligenzblatt-ot szerkesztette s egész komolyan azt a javaslatot tette *Jó-*

kai-hoz írott magánlevelében, hogy mivel a Mór szó nem magyar s a mórokat nyelvünkön általánosan bevett szokás szerint szerecseneknek nevezzük, — tegye le ő is a Mór nevet s írja keresztnevét magyar szokás szerint Szerecsennek. — „Szépen festene az írói gárda, — vágta vissza Jókai, — ha egyszerre felmerülne egy csapat Szerecsen: *Jókai Szerecsen, Ballagi Szerecsen, Szegfi Szerecsen*, stb.“ *Jókait* tehát nem sikerült Szerecsen-né feketíteni.

Mór és Lőr.

Az öreg *Tóth Lőrinc*, a ki a negyvenes években híres fiatal poéta és nevezetes világfi volt, levelet írt *Jókai*-nak, a melyen ez a divatos cím ékeskedett:

Tek. *Jókai* Mór urnak.

Jókait akkor még nagyon fölbosszantotta ez a levél s rögtön felelt *Tóth Lőrinc*nek, megírván, hogy régi magyar nemes ember ő, nem pedig szerecsen, senki őt Mór-nak ne titulázza. „Ne sajnáld tőlem azt az -ic-et a nevem végén!“ — mondta, a borítékra pedig szép kalligráfiával ezt a címet írta föl:

Tek. *Tóth Lőr* urnak.

Jókai szerkesztő definíciója.

Jókai, a ki különben az esztergályosságot tanulva s nem egyszer dicsekedve mondta a feleségének, hogy ha író nem volna, a keze munkájával is el bírná tartani a családját, mint nagy politikai vállalatok névleges szerkesztője gyakran érezte a felelősség töviseit.

Jókai egyszer a maga szerkesztői definícióját körülbelül így fogalmazta meg munkatársai előtt:

— Annyi közöm van nékem ti hozzátok,

mint a fűszeresbolt elé cimerül pingált vadembernek: hozzá tartozik ugyan a bolthoz az is, de se a bolt nem az övé, se ő a boltban nincsen soha.

Szobor és szivar.

Egy másik alkalomkor azt újságolta valaki a képviselőházi folyosón, hogy *Zichy Jenő* gróf egy szobrot ajándékozott a városnak, *Hussár Adolf* utolsó művét s dicsérte *Zichy Jenőt*.

A nagy dicséretetekbe beleszól egy hirlapíró:

— No ugyan nagy dolog is az. Aránylag éppen olyan, mintha én egy britannika-szivat adtam volna a városnak. Nem igaz, *Móric bácsi*?

— Olyan, fiacskám, — szólt *Jókai* elgondolkozva, — dehát adtál-e te már valamikor a városnak egy britannika-szivat?

A koronás gyermekek.

Mikszáth Kálmán beszéli: Szép regény folyt a Hirlapban a *Koronás gyermekek* cím alatt. Szó volt benne *I. Napoleon* fiáról, a reichstadti hercegről, a Braganzákról és sok más jó familiákról, a kik valamennyien koronákban dolgoznak. Irta pedig a regényt *Jókai Mór*, a ki szintén olyan ember, hogy az összes toilette-darabok közt a koronát tartja a legszebbnek.

Hát szép volt a regény, a publikum boldult érte, az író nagy kedvvel, üde tollal szötte nap-nap után, folytatásról-folytatásra.

És egyszer csak éppen a legszebb helyen, a regény derekán írt egy levelet a szerkesztőségnek, hogy „közbejött körülmények“ miatt megszünteti a regényt, nem fog megíródni sohasem. Mintha az anya azt mondaná a magzatról, a kit a szíve alatt hord: „Nem fog megszületni, nem akarom.“

A regény tehát abba maradt. Éppen olyan zavaros világ volt a politikában, hogy nem tűnt

fel. Hiszen magyarok vagyunk. Ha valamelyik nap nem kapunk a péknél Stefánia-kiflit a reggelihez, egész nap mérgesek vagyunk; ha az ollónk vagy a zsebkésünk elvész, képesek vagyunk az egész házat fölfordítani. Hát még akkor, ha a kormány például beszüntet egy megszokott cigarettafajt. De hogy egy regény elvész a nagy mindenségben, és elvész örökre (még ha Jókai elméjében termett is), azon ugyan nem igen busul senki. Hiszen az ugyis csak egy mese. És a hol egész osztályok élnek abból, hogy lepleznek, nyomoznak és kombinálnak, senki se moccant, senki se gondolt a szegény *Koronás gyermekekre*: ki sikkasztotta el azokat?

Egypár honleány (óh, a honleányok még legalább kíváncsiak!) a szerkesztői üzenetek közt kért fölvilágosítást: miért maradt el a *Koronás gyermekek*? Hogy mért? Könnyű volt a szerkesztő felelete: „Közbejött körülmények miatt.“ És ezzel vége szakadt. Ám lesznek olyan bolondok a jövő évszázadban, a kik irodalomtörténetet irván, nyomozni fogják a regény elmaradás okát, hát hogy ne sokat törjék a fejüket, elmondom az egészet, hogy történt a dolog!

Abban az időben Wekerle Sándor kormányzott Magyarországon. Egy nap, midőn éppen Bécsből jött (akkor mindig nyomott hangulat volt a klubban), az elnöki pulpitushoz támaszkodva, beszélt széles jó kedvvel bécsi élményeit a körülállóknak. Az ő jó kedve kipusztíthatatlan volt; azt a király sem vehette el tőle. Éppen abban a percben, midőn egy témát bevégezett, jött ki a kártyaszobából Jókai, csörgetve zsebében koronáit, hatosait, dicsekedvén a kikkel utközben találkozott: „Megnyuztam őket!“

— Kiket?

— Ezeket a rablókat. (Tisza Kálmánra mutatott.)

A mint ilyen vigan cikáznék a nagyteremben, egyszerre észreveszi Wekerlét; s minthogy

Wekerle éppen bevégezett egy témát, ő is észreveszi Jókait.

— Szervusz, Móric!

— Mi ujság Bécsben? — kérdezi Jókai.

Wekerle egyszerre komoly arcot vág:

— Haragszanak rád.

— Én rám?

— Hogy valami regényt írsz és a Károly Lajos főhercegné nagyapját ugyancsak feketén fested benne.

— A portugál királyt, — tagolta Jókai fázékonyan, fojtott hangon.

Ézzel Wekerle megint belekezdett valami mosolygós élménybe, szemfül lett minden mame-luk; senki se vette észre, hogy Jókai Mór mikor osont el, hogy haza hajtasson.

Otthon a nagy író csöndes szobáiban, a nagy karosszékekben, a sok színes kagyló és csiga között, a hatalmas szellemek, kik szolgálatára vagynak, ott termettek, a mint az éjjeli lámpáját meggyújtotta. (Az Aladin szellemei is lámpában laktak.) Az egyik hozta kezében az óriás nagyítóüveget, a másik cipelte a szivárványt, a színek fönséges pompáját, a harmadik hozta palackokba leszűrve az összes virágok illatát — segítségére.

Hm! . . . kezdett Jókai gondolkozni. Haragszanak rám Bécsben . . . És egyszerre úgy tűnt föl neki Bécs, mint egy fekete posztóval bevont város. A Szent István-templom szaladni látszik végig a Ringstrassén és a tornya jobbra-balra dülöng, mintha csóválná fejét. Az öreg király boszusan jár-ke! a Burgban. A szép Mária Terézia becsukakozik szobáiba, bújában se nem eszik, se nem iszik, hanem csak azt hajtja egyre: „Mit vétettünk mi Jókainak?“ Királyi herold futja be az utcákat és hirdeti: „Minden fülemilét ki kell irtani az erdőkből, mert már a fülemilék is haragnak.“

E víziók elől lehangoltan menekül a poéta íróasztalához. Az ugyanis extra territorium; egy

négyszögletű terület, de olyan természetű, mint a kísértetek ellen szenteltvízzel megvont bűvkör.

De hah! Ott meredezik a *Koronás* *gyermek*ek holnaputáni kézírata. A fekete gyöngybetűk hánykolódnak, ugrálnak, fenyegetőznek. „Te rebellis, rebellis“, mintha csupa zsandárfejek lennének . . .

Jókai osszerezzen, leül és megírja a szerkesztőségnek a levelet, hogy közbejött körülmények miatt a regényt nem írja meg.

*

Néhány hét múlva egy este csöndesen vacsorálgattunk az István főhercegben, a mameluk-tanyán; midőn benyit egy régi, jó barátunk. Ugy néz ki, mintha Pulszkyból és Wekerléből volna összeállítva a képe, se bajusza, se szakálla, hanem az orra, mint egy nagy uborka.

— Ohó ni! Huszár Imre!

Ő volt. Éppen Bécsből jött, a hol lakik most; vig ember, jó ember, szellemes ember, hirekkel is tele van mindig a tárcája, nagy örömmel fogadtuk.

Még akkor élt az öreg Kemény János báró is, ott ült közöttünk az asztalfőn és éppen engem szidott, hogy még nem akarok hazamenni.

— Te sohase fekszel le azon a napon, mikor fölkelteél, — mondá szemrehányóan, — nem fogsz sokáig élni.

Jó kedvem volt, visszafordítottam ellene a szemrehányást:

— Te pedig, kegyelmes uram, sohase kelsz fel azon a napon, a mikor lefeküdtél; nem fogsz sokáig élni.

Az öregebbek hamar hazamentek, négyen ottan maradtunk s Huszár vitte a szót:

— Kár siettetnie Wekerlének az egyházpolitikai reformokat, — mondá. — Ha neki volnék, huznám-halasztanám, a meddig lehet. Mert ugy lesz ő, mint a hektikás viselő asszony, ki immu-

nis addig, míg a gyereket meg nem szüli (a gyermek ereje, vére tartja benne a szuszt), de mihelyt megszülte, jön a galoppirende tuberkulózis.

— Van benne valami. Mért nem mondod ezt meg Wekerlének?

— Pedig találkoztam vele a minap Bécsben, de nem beszélünk a politikáról . . . Miről is beszélünk csak? Igaz, dicsértem neki a Jókai regényét, a *Koronás gyermekek*-et.

— Mi? A *Koronás gyermekek*-ről beszél vele?

— Igen, igen, mondtam, hogy olvassa el, mert érdekes és pikáns, minthogy éppen a Mária Terézia nagyapját festi fekete, de igazi színekkel.

— És ő mit mondott? — kérdelem mohón.

— Semmit, nem is tudott a regényről.

— Most már mindent tudok, — feleltem nevetve.

— Mi az a minden?

— Hogy éppen ti hárman kellettetek a regény elcsikkasztásához. Egy, a ki semmiről tud fecsegni, egy, a ki a semmit ki tudja színezni és egy, a ki a semmitől meg tud ijedni.

Paraplúi-revolúció.

Széchenyi István gróf 1848 március 15-ikét „paraplúi-revolúció“-nak csufolta, mert miközben a szabad sajtó termékét, a tizenkét pontot és a *Talpra magyar*-t nyomtatták Landerer és Heckenast műhelyében, az eső megeredt s a Hatvani-utcán várakozó lelkes közönség kifeszítette ernyőit.

De ezalatt az is megtörtént, hogy Jókai Mór a könyvnyomtató műhely ajtajából alákiáltott a sokasághoz:

— Urak, ha az eső ellen is paraplét feszítünk ki, hátha egy óra múlva golyók fognak hullani, akkor mivel fedezzük magunkat?

Erre a beszédre eltűnt minden ernyő s azonnal nem is mutatkozott.

Bernát Gazsi tréfáiból.

Egyszer Vadnay Károly sziszegve dugta zsebébe kezét, melyet Jókai jól megszorított.

— Az még csak semmi, — vigasztalta Bernát Gazsi, — hanem Jókai minap úgy megszorított a markában egy lázsiást, hogy az az ember ordított bele Körmöcön, a ki kalapálta.

A Jókai két feje.

Midőn Erzsébet királynét az 1885-iki kiállításon Tisza Kálmán miniszterelnök a Műcsarnokban kalauzolta, figyelmeztette a felséges asszonyt Jókai egy igen sikerült arcképére. A királyné kétkedőleg jegyezte meg:

— Lehetetlen, hogy ez Jókai volna! Itt egészen kopasz, holott neki dús haja van.

— Ez, felséges asszonyom, Jókainak a nyári feje; mert vari neki téli feje is, de mikor nagyon meleg van, akkor nem viseli a haját.

Jókai hegedűje.

Kossuth Lajos beszélte, hogy egyszer cigánybanda tévedt Turinba, s a primás kérdezte Kossuthtól: elfogadná-e tisztelgésüket. Kossuth azt üzenté, hogy szívesen látja; de hagyják otthon a hegedűket.

Jókai ezt tudta, s a mikor Olaszországban utazott, elkerülte Kossuthot, a mit itthon a szemére vetettek. Jókai úgy vágta ki magát, hogy elmondta a cigányok esetét s hozzátette:

— Nem mentem hozzá, mert nem hagyhattam otthon a hegedűmet.

Kossuth beszélte el ezt Herman Ottónénak.

Jókai meg a kalapok.

Egy svábhegyi estén beszélte ezt Jókai:

— Nekem is kicserélték már egypárszor a kalapomat. A hatvanas években egy nagyfejű

képviselő cserélte ki egyszer. Mindig becsipetten jött a Házba és az vitte el. Gondoltam, most már mindegy, a kocsimig csak eltart a kalapja, de mikor rátettem a fejemre, hát leesett a vállamig. Utoljára is kénytelen voltam hátul beledugni a botomat és így vittem a kalapot félig a fejemre, félig a botomon a kocsig.

Még furesább esetem volt egyszer az Akadémián. Valami gyűlésre szólítottak be. Onnan meg úgy elvitte valaki a kalapomat, hogy a magáét se hagyta ott helyette.

No még ilyet nem értem, gondoltam. Ez valami kétfejű ember lehetett, hogy mind a két kalap kellett neki.

Aztán a szavazó-urnában jöttem haza, vagyis van ott egy hagyományos kopott kalap, a mibe a szavazó-cédulákat szokták dobni, — azt tettem a fejemre.

A gentry definíciója.

Mikor a főrendiház reformjának törvényjavaslatát tárgyalták, Jókai szintén beszélt. Ekkor mondta a következő jóizű dolgot:

— A gyerek azt kérdezte egyszer az apjától, mi a különbség a gentry és a nemes ember közt. Az apa ezt mondta: Hát fiam, a nemes ember olyan gentry, a kinek van pénze, a gentry pedig olyan nemes ember, a kinek már nincsen pénze.

Jókai a saját műveiről.

Egyszer történt, hogy a saját műveiről beszélt Jókai; a mikor Irányi Dániel szóba hozta azt a léha irányt, a mely szerint a magyar irodalomban is lábra kapott. Többek között ezt mondta akkor Jókai:

— A mi magamat illet, bár nem szoktam semmiféle elismerésekkel dicsekedni, azt az egyet azonban legyen szabad kimondanom, hogy Toldy

Ferenc ezt írta rólam: Összes munkáim között nem talált egy kötetet sem, a melyet leánya kezébe nem lehetne adni.

Jókai és a hadsereg.

1868-ban a védelmi törvényjavaslatok tárgyalásakor mondott beszédét így fejezte be Jókai:

— A hadseregnek szüksége van tizenötezer lovasra, ezeket nem lehet leszállítani, mert a lónál a lelkesedés nem pótolja a betanítást. (Nagy derűtség.) Nemzetőrséggel csatákat vívni — én megvallom — nem szeretnék; a csupa család-apákból összeállított és rendezetlen tömeggé alakított sereggel ellenség-vadászatra menni én bizonyára nem óhajtanék, mert ott az első puskaszóra — ágyuról nem is beszélek — elszaladnánk. *Madarász* tisztelt barátom legelől, én pedig mindjárt utána. (Általános nagy derűség.)

A gyermektelen várurnő porontyai.

A Poklokon keresztül című regény a *Regény-Világ* című folyóiratban jelent meg. Jókai megmagyarázta röviden a piktornak, hogy a bucsuzkodó várurat rajzolja meg. A klisé elkészült, de sehogysem talált a szöveghez. Hiszen a várur azért megy a szent földre, hogy áldás érje virágtalan családfáját. Már pedig a piktor úgy rajzolta a várurnőt, hogy egész sereg poronty kapaszkodik a szoknyájába. A kiadó kétségbe volt esve. Ebből nagy irodalmi botrány lesz. Végre Jókai mentegetni kezdé a piktort, a kinek nem magyarázott meg mindent elég részletesen s megírja a következő néhány sort toldalékképpen:

— Pedig a várurnő olyan végtelenül szeretette a gyermekeket, hogy összeszedte a béreseket, gazdatisztek porontyait s reggeltől estig játszott velük, becézgette és a karjain hordozta őket.

Jókai nemzetiségi képviselő.

Jókai utoljára az oravicai kerületet képviselte.

— *Jókai* is csak nemzetiségi kerülethez tudott jutni! — mondták a képviselőházban, a mi *Jókait* kihozta sodrából, fölíratkozott s akkor mondotta azon emlékezetes szavakat, hogy:

— Rossz szolgálatot tesznek azok hazájuknak, a kik Magyarország vidékeit nemzetiségek szerint osztályozzák.

Jókai babérjai.

A pénzügyminiszteri költségvetés tárgyalásán belekiáltotta valaki *Jókai* beszédébe:

— Komédia!

Erre *Jókai* így replikázott:

— Nekem ezen a színpadon éppen annyi veszteni valóm van, mint a képviselő urnak; ez a haza csak úgy az enyém, mint az önöké. Én ezen a színpadon sohasem áhitoztam babér után, de itt tépték le rólam azt a babért, a mit másutt szereztem.

A tordai nők.

Jókai Mór erdélyi útjában ki nem kerülhetett a tordaiak lakomáját. Megvendégelték nagy dáridóval.

A költő egyszerűen szólt a szivekhez, mialatt dús gesztenyeszin fürteit meg-megsimogatta. Beszéde meghatotta az egész ünneplő sokaságot. Könyektől csillogó szemekkel figyeltek a következőkre az emberek, s *Jókai* ezzel fejezte be a tószóját:

— Éltetem szivemből Torda városának szíves, vendéglátó hölgyeit. Éljenek addig, a míg én megszüürkülök . . .

Ez a jó kívánság nem tette meg a hatást, sőt az eddigit is lerontotta.

— Ej, gondolták a hölgyek, milyen önző s milyen udvariatlan ez a *Jókai*.

De azért csak megéltjenezték.

Az „éljen“ szóra a költő fölállott. Köszönetképpen levette a fejéről és meglóbálta a levegőben a parókáját:

— Az én hajam nem szürkül meg soha . . .

A tósztnak így frenetikus hatása volt. A hölgyek azonban mind elszomorodtak:

— Szegény *Jókai* . . .

És most már hivatlanul is, önként odamentek hozzá, hogy megcirógassák s egy-egy csókot leheljenek magas, fehér homlokára.

Miért párbajozott?

Megjelent *Jókai* lapjában valami sérelmes cikk. *Pulszky* Ferenc felelősségre vonta *Jókait*, a szerkesztőt.

Párbaj után ezt kérdi *Jókai*:

— Ugyan mondd csak, kérlek miért is verekedtünk mi tulajdonképpen, mert én azt a bizonyos cikket se nem irtam, se nem olvastam, sőt még csak nem is láttam és így sejtelmem sincs róla, hogy mi volt benne.

Jókai parókája.

Pósa Lajos a gyermekvilágnak ismeretes mesemondója, mikor a *Petőfi-Társaság*-ba választották, toasztot mondott *Jókaira*. Igazi meghatottsággal, elragadó rajongással kezdte:

— *Jókai* Mór, a magyar irodalom királya, kinek fején azonban nem korona van, hanem . . .

— Paróka! — szólt közbe *Jókai* s az ünnepi hangulat azonnal vidám kacagásba csapott át.

A mikor *Jókai* utazik.

A magyar írók fejedelme, a kiről annyiszor irták és mondták, hogy örökifju, mégis csak

öreg ember. Nem a lelke, meg az írásai, azok fiatalok maradnak mindig, hanem a szakálla, az arca, meg a tempói, azok bizony megöregedtek. Megvan ő benne is az öreg emberek közös vonása, az ideges félelem és sietség, mikor vasut-ról vagy utazásról van szó. Egy alkalommal például a leányával és a vejével, *Fesztty* Árpáddal Komáromba készült az öreg ur. Előtte való napon megkérdezte *Fesztty*-t:

— Tudod-e te, Árpád, mikor indul a vonat?

— Nem én, de majd megnézem.

— Ne bánts, én ugyis bemegyek a városba (még akkor a Svábhegyen laktak), majd a menetjegy-irodában megtudom.

És úgy tett, a mint beszéle.

— Hét órakor indul a vonat, ötkor el kell mennünk hazulról, — mondá visszatérve.

Öt órakor el is indultak a Svábhegyről és háromnegyed hatra megérkeztek a keleti pályaudvarba. *Jókai* itt bűnbánó képpel közeledett a gyerekekhez:

— Bocsássatok meg nekem. A vonat csak nyolc óra husz perckor indul, de én nem biztam bennetek s hogy el ne késsünk, 7 órát mondtam.

— Akkor nem ülünk itt harmadfélórát, — mondta *Fesztty*, — elmegyünk egyet sétálni.

És az öreg ur nagy rémületére a fiatalok elmentek sétálni, otthagyván őt magára a lassan muló percekkel. Fél 8 . . . nem jönnek, háromnegyed 8, 8 óra . . . még sincsenek itt. Csöngetnek első, másodikat, *Jókai* kisiet a pályaudvar elé, akkor jönnek szép lassan a város felől. *Jókai* kétségbeesetten integet . . . siessetek, siessetek. Ebben a percben fűtyül a vonat és elindul.

— Hamar utólért a büntetés, — sóhajtotta az öt órától talpon lévő *Jókai*.

Jókai a miniszterek előtt.

Mikszáth adomája:

Arról éppen semmi tudomással sem látszik birni, hogy ő Magyarország egyik legnagyobb élő embere, épp oly félénk tisztelettel emelkedik föl egy miniszter előtt, a ki kezét jó hozzá fogni, mint egy kéthónapos mameluk; a világért se tudna ülve maradni, ha egy a folyosón átmenő miniszter utközben megszólítja. Ez a felsőbbtség iránti tisztelete sok tréfás megjegyzés forrásául szolgál némelykor:

— Ha én neked volnék, Móric bácsi, — kötődnek vele, — mind a nyolc miniszternek meg kellene minden reggel kérdeznie tőlem: hogy érzem magam, mit álmodtam?

— Mit érnék vele? — feleli, — hogy nyolcszor kelljen elbeszélni az álmaimat reggelenként? Egyszer is sok, a mig leirom. Mert én minden éjjel tovább álmodom a munkában lévő regényeimet. Nem szoktam én hiába álmodni, mint ti.

Fejborogatás.

Meghivták egyszer *Jókait* valami jótékony nőegyesületi melegruhaosztó-ünnepre. A költő nem tagadhatta meg a rendezőség örömét. Megigérte, hogy ott lesz. Erre azután napról-napra teli voltak a lapok vele, hogy a jótékony ruhaosztó-ünnepen *Jókai* Mór, mint diszelnök diszbeszédet fog mondani. *Jókai*-nak sehogysem tetszett ez a fordulat.

Találkozik vele egy hirlapíró, a ki éppen a híres ruhaosztó-ünnepre siet. Örömmel csatlakozik hozzá.

— Nem késünk el, kedves bátyám?

— Nem, öcsém. Még másfélórám van, mig a tarok-kompániám összeverődik. De el kellett menekülnöm hazulról, hogy valamiképp kocsin ne ragadjanak el a ruhaosztogató-ünnepre. Ha-

nem azért megírtam, hogy nem jöhetek el, mert éppen most borogatják a fejemet.

— Lehetetlen. Hiszen, hála Istennek, semmi bajod, kedves bátyám.

— Magam is áldom érte az Istent. Hanem azért mégis csak igazam van, mert *Zala Gyuri* csakugyan most borogatja az agyagfejemet, hogy össze ne száradjon.

Jókai és Rothschild.

Jókai 1858 óta volt akadémikus, sőt 1862 óta tiszteletbeli tag; 1860 óta disze volt a Kisfaludy-Társaságnak s 1878 óta elnöke volt a Petőfi-Társaságnak. Mikor a Petőfi-Társaság megbízásából *Komócsy József* és *Rákosi Viktor* megjelentek *Jókai* Mór lakásán, hogy a költőnek 70-ik születésnapjára gratuláljanak s egyuttal megköszönjék a 2000 koronás alapítványt, melyet *Jókai* a *Petőfi-Társaság*-nál tett, *Jókai* megölelte, megcsókolta a két küldöttet s azután végigmutogatta nekik az üdvözlő föliratok pazar gyűjteményét, mondván:

— Ezt szerezzé meg magának Rothschild! Nagy dolog, óriási nagy dolog ez!

Jókai és a szabadkőművesek.

A szabadkőművesek több ízben fölszólították *Jókait*, a ki annyira a szabadkőművesi eszmék szerint élt és cselekedett, hogy lépjen közéjük. — A mire *Jókai* egyszer egyiküknek a következőképp felelt:

— Nálatok, szabadkőműveseknél a kalapácsütés jelzi azt, hogy minő hatalmas és nagy tetteket visztek véghez a humanizmus terjesztésére és az emberiség boldogítására. Nekem is van egy ilyen kalapácsom, s az sem mutat egyebet az én működésemben, mint a mit ti tesztek: s ez a kalapácsütés a szívem dobogása.

Prottmann halála.

Adorján Sándor, a Magyar Nemzet szerkesztője írja:

Sötét, késő este volt és őszi idő, a midőn Prottmann halálát megtudtuk a szerkesztőségben. Jókai még künn lakott svábhegyi villájában. A szerkesztő megkérdezett bennünket, fiatalabbakat, hogy kinek van kedve kimenni és kérni valamit Jókaitól Prottmann felől? Persze, a legnagyobb örömmel vállalkoztam rá én. Lóvasuton csak kijutottam valahogy a fogaskerekű vasutig, de ez a derék svájci vasut már nem járt ilyen későn, nem vitt föl. Mentem gyalog, az pedig jó hosszú és sötétben kellemetlen ut. De csak mentem. Nagyon messzire voltunk már a vacsora idejétől, a mikor a hegymászástól fáradtan, átmelegedve hebukkantam a Jókai kertjébe. Ott egy szörnyű nagy fekete kutya rögtön rám ugrott, föltette az első két lábát a vállaimra és kutyanyelven nyilván olyanfélét mondott, hogy menten leharapja az orromat, ha megmozdulok. — Hát nem mozdultam. Ennek a kedélyes párbeszédnek csakhamar véget vetett Jókai, s megszabadítva a „Szultán“-tól, megkérdezte, hogy mi járatban vagyok?

— Kérem alásan, meghalt Prottmann.

— Meghalt? Bánom is én.

— De . . . Kérem szépen, Prottmann, a hires rendőrfőnök halt ám meg!

— Tudom. Hát aztán? Ha meghalt — requiescat in pice!

— Nem tetszik róla valamit írni?

— Nem érdemel az meg egy betűt sem.

— Persze . . . Hanem akkor én megyek haza.

— De már azt ne tedd, míg a brudert meg nem ittuk.

Jókai erre teli töltött két poharat szinig tokaji borral, azt megittuk ketten egy-egy hajtásra és én elbucsuztam.

Tökéletesen részeg voltam az erős aszútól, a mikor beérkeztem úgy éjfél tájban a szerkesztőségbe. De nagyon jó kedvem volt. A szerkesztő kérte a kéziratot, én meg valami jókedvű nótával feleltem rá. Persze, rám nézve nem a Prottmann halála volt már akkor a legfőbb, hanem az, hogy brudert ittam Jókaival. Nem cseréltem volna a római pápával. Tegezett is azóta Jókai folyton, s néhány éven keresztül egész bizonyosan tudta, hogy engem úgy hívnak: Heltai. Nem ő volt az oka, hogy Heltainak olyanféle a termete, mint az enyém, tehát jogosan tévesztett össze bennünket.

Hogy Prottmannról nem irt, annak pedig nem az volt az oka, hogy nagyon kicsinyelte volna ezt a Bach-huszárt, mert hisz máskor mégis méltatta őt az ő csodálatos tollára, a mit persze Prottmann nem köszönhetett meg. Hancem az, hogy Jókai a más kívánságára vagy sürgetéseire nem irt soha egy betűt se. A mi az ő tollából valaha is kikerült, az támadt a szívéből, az ő benső ösztönéből, fényes tehetségének hívásából, — mert az isten is úgy akarta.

Jókai, a királyné és Rudolf trónörökös.

Jókai személyesen akkor ismerkedett meg Rudolf trónörökössel, a mikor a fenkölt szellemű királyfi annak a magasztos eszméjének a kiviteléhez fogott, hogy *Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben* című nagy műben Ausztria és Magyarország teljes, minden oldalra kiterjeszkedő hű leírásával, ismertetésével ajándékozza meg az irodalmat.

A trónörökös akkor már ismerte Jókait alkotásaiból, és hogy mily nagyra becsülte az ő műveit, milyen elismeréssel, tisztelettel viseltetett a nagy költő iránt, annak legszebb és Jókaira nézve legdicsőségesebb bizonyítéka volt az, hogy a trónörökös mindjárt az eszme fölmerülésekor

Jókaira gondolt, őt kívánta megnyerni a mű Magyarországra vonatkozó része munkatársának. Igen szíves levélben kérte föl e kitüntető megbízás elfogadására Jókait, a ki természetesen örömmel fogadta a fölhívást.

Ettől fogva keletkezett az igaz, meleg barátságnak az a szép viszonya, a mely a királyfit és költőt egymáshoz fűzte és a mely gyönyörű viszony dicsősége a nagy költőről áthárult a nemzetre is, a melynek fia.

Jókai tekintélyének és ama nagyrabecsülésnek, a melylyel a trónörökös viseltetett iránta, sok befolyása volt arra, hogy a nagy mű, *Az osztrák magyar monarchia írásban és képben*, Magyarországra vonatkozó része olyan lett, a milyen: igaz, hű képe Magyarországnak, egy önálló kép, külön keretben, egész külön állítva attól a másik képtől, Ausztria képétől.

A mű programját Jókai fölfogása értelmében módosították és ha a munkában közreműködő osztrák urak centralisztikus tervei újra, meg újra föl is merültek, sőt annak — a trónörökös bizalma folytán és közbenjárása által — minden alkalommal sikerült ezeket legyőznie.

A nagy mű körül való munkásság mind szorosabbra fűzte a kapcsolatokat Jókai és Rudolf trónörökös között. A trónörökös — mint már előbb is — élénk figyelemmel kísérte Jókai irodalmi működését; gyakran kérdezősködött egyes regényei megjelenése után és mindig az igaz elismerés hangján szólott Jókai minden művéről. A *Bálványos vár* első kiadását hódoló dedikációval Jókai maga nyújtotta át a trónörökösnek és ekkor ismét fölhasználta Rudolf trónörökös az alkalmat tisztelete, nagyrabecsülése, hálaáldásának kifejezésére.

1883 közepétől 1889 végéig, hat éven keresztül, gyakran tüntette ki a trónörökös Jókait kiváló kegyével, barátsága jeleivel. 1889 végén a mayerlingi katasztrófa szakította végét ennek,

a költőre és nemzetére egyaránt kitüntető, dicsőséget hozó viszonyoknak.

Magyarország poétikus lelkű királyasszonyában buzgó olvasója volt Jókainak mindig és az ő ötven éves írói működésének minden gyümölcsében gyönyörködött a fenkölt királyi sziv, a mely annyira tudott lelkesedni a költészetért.

Erzsébet királyné akkor gyönyörködött leginkább Jókai műveiben, a mikor megtanulta teljesen a magyar nyelvet és Falk Miksa oktatása mellett tanulmányozta multját, jelenjét, irodalmát annak az országnak, a melyhez szeretettel ragaszkodott ama nap óta, hogy királynéja lett. Jókai műveinek zamatos, zengzetes nyelve még jobban megszerettette vele hazánk nyelvét és szebb, megkapóbb, elragadtatóbb leírásból talán sehol sem ismerhette volna meg a királyné Magyarországot, a magyarokat, mint éppen Jókai műveiből.

A költőnek több ízben volt alkalma a tisztelet és nagyrabecsülés jeleit tapasztalni, a melyeket művei által keltett maga iránt a királynében. Valahányszor megjelent Jókai a királyné előtt, mindig fölhasználta a királyasszony az alkalmat, hogy regényei fölött való elragadtatását kifejezze neki és kérdezősködjék irodalmi tervei, készülő munkái felől.

És a hányszor egy-egy újabb művel ajándékozta meg irodalmunkat, a királyasszony volt az első között, a kik azt olvasták, mert Jókai minden új művét — a királyné kívánságára — elküldte a királyi családnak. Egyszer a királyné udvari estén megemlítette, hogy Jókai sokat dolgozott azóta, a mióta utoljára látta.

— Azt hiszem, hogy porszemeket hordok vele hazám épületéhez, — mondotta Jókai.

— S ön mentül többet ír, nekem annál többet kell olvasnom, — felelt a királyné kedves bókkal.

Jókai és Csányi.

Mikor Aradra megérkezett a szerencsétlen temesvári csata hire, az Aradon lévő képviselőket és menekvőket leirhatatlan kétségbeesés fogta el. Mindenki készült a halálra. Csányi, a vértanu miniszter hidegvérrel elajándékozta értékesebb holmiját, könyveit, pisztolyait olyan embereknek, a kikről azt hitte, hogy tul fogják élni.

Jókai arra kérte, hogy adjon neki is egy pisztolyt.

Csányi szemébe nézett és azzal haragosan elutasította:

— Tedd, de ne mondd . . .

Jókai nagyon elszégyenlette magát, hogy arca elárulta, mire gondol és kiment a szobából. Kiss Ernő utána ment és megfogta karját, addig beszélt hozzá, míg kibeszélte fejéből azt a sötét gondolatot, a mit már homlokán lehetett olvasni.

Köszönöm neki a föld porában azt a szót, a mi sorsomon határozott, — írja Jókai. — Ez a szó ez volt:

— Önnek neje is van . . .

Jókai és Arany.

Jókait Arany Jánoshoz gyöngéd barátság fűzte. Nem volt az olyan meleg, mint Petőfi és Arany barátsága, de felhőtlen és sirig tartó. Csakhogy nagyon ritkán látogatták meg egymást: huszonét év alatt kétszer vizitelt Jókai Aranynál. Egyszer meglátogatta Aranyt nagykörösi tanár korában. Arany azzal a biztatással csalta el Körösre, hogy az ő kis leánya, Juliska, az *Örmény és családja* című humorisztikus novellájából vigjátékot csinált és azt maga el is játsza.

Jókait elragadta a szép kis Juliska előadása. Az ötféle szerepet, mely a darabban van,

oly kedvesen játszott, hogy megenni való volt. Különösen a vén Gírguezot, a maga rácos kiejtésével, a ki a Mincuckát „arányus leányum“-nak szólítja.

Attól fogva, ha összejött Aranyval, nem is kérdezte másképpen, mint hogy: „mit csinál a szép kis Mincucka?“

Másodszori látogatása huszonöt év múlva történt, mikor Arany megírta Toldi szerelmét. Jókai fölkereste üdvözlő levelével, melyre Arany kedvesen válaszolt, beszélt benne Jókainak a muzsákhoz való viszonyáról s hogy előbb megöszül a parókája, mint annak vége lesz. Jókai azután a Petőfi-társaság tisztelgő küldöttségét vezette hozzá.

A mint benyitott az ajtaján, ott állt előtte megint az „arányus leányum“, a szép Mincucka. De nem ő volt az, hanem a „kis idegen“, a szép Juliska leánya. Minden dikció kiment a fejéből, nem tudott Aranynak semmiféle felköszöntőt mondani.

— Látod, — mondta neki, — olyan régen nem láttuk egymást, hogy még azt sem tudod, hogy már csakugyan megöszült a parókám is. Arany mosolygott.

— Azért irtam a levelemben a parókádról, mert tudtam, hogy így hiuságból nem adod ki az ujságban.

Jókai a képviselő

Jókai mint politikus 1861-ben a határozati pártnál kezdte. Az ellenzék csakhamar ütőkártyának használta. Elsőrangú szónok lett belőle. Akkor még erősen kuruckodott s egyszer ki is vágta a következő nagy mondást:

— Ha nem Hunyadi Mátyás ül a trónon, mit bánom én, Ferdinánd vagy más kormányozza-e az országot?

Mikor a Hon-t megalanította, Pálffy Mó-

ric gróf, a katonai kormányzó reverzálist követelt tőle arról, hogy nem fog a kormánynyal ellenkezni. Jókai aláírta, de egyuttal hozzáírta:

— . . . „a mennyiben ez a magyar nemzet javára törekszik s jogos óhajításait teljesíteni hajlandó.“

Be is csukták azért, mert nagyon is ütötte a kormányt.

A kiegyezéskor Tisza hive volt. 1869-ben Gorove miniszter ellenében megválasztották a Terézvárosban. Tiszával azután belement a fúzióba s a szabadelvűpártba.

Egyik képviselőházi beszédében a középösztály eladósodásáról panaszkodott s a többek közt így fakadt ki:

— Krisztus megváltott bűneinktől . . . de a váltóinktól, vajjon ki vált meg!

Ez a mondás szállóigévé vált s bizony ma is még nagyon is aktuális.

Jókai és Bausznern.

A nyolcvanas évek egyik képviselőházi ülésén Bausznern Guidó, a későbbi szász kómesz, beszélt odabenn.

Jókai a folyosón sétált alá s föl és egy kijövő honatyától kérdezé:

— Ki beszél?

— Bausznern, — volt a felelet.

Félóra mulva ismét találkozik egy képviselő társával, a ki az ülésteremből jött ki.

— Ki beszél? — kérdi.

— Bausznern.

Igy ismétlődött ez majdnem az egész ülés végéig, a midőn végre ezt a feleletet kapta:

— Most fejezte be Bausznern.

Jókai erre elhatározta, hogy gratulálni fog a bőbeszédű szónoknak.

— Kedves Guidó, fogadd őszinte szerencsekívánatomat, — mondta egy hosszú, cingár kép-

viselőnek, a kit Bausznernek nézett, hallom, hogy hazafias, szép beszédet mondottál.

A megszólított, szerényen elhárította magától a dicséretet.

— . . . Én báró A . . . vagyok.

Jókai természetesen a rossz szemére tolta a félreértést, s átment a tulsó folyosóra, hol Bauszner jött vele szembe.

— Képzeld csak — szólt hozzá nevetve — az imént annak az ostoba A . . .-nak gratuláltam, helyetted!

A „vélt“ Bauszner azonban jéghidegen viszonzá:

— Még mindig báró A . . . vagyok.

Jókai pénzt csinál.

Egyszer a Révai-féle könyvkereskedésben találja Jókait egy író, a mint íróasztalnál ül, tollal a kezében.

— Mit csinálsz, Móric bácsi?

— Pénzt, — felelte kurtán.

— Taníts meg engem is, Móric bácsi.

— No, azt ugyan ne tanuld meg tőlem — s mutatta hamis mosolylyal, hogy váltókat ír alá, úgy csinálja a pénzt.

Jókai étvágya.

László Mihály országgyűlési képviselő beszéli a következő apróságot:

— 1899 egyik verőfényes szeptemberi napján találkoztam Jókaival az Andrássy-uton. *Endrődi* Sándorral sétáltunk éppen s a magyar költők fejedelme messziről ránk ripakodott:

— Megálljatok, gézenguzok, így lopjátok az Isten napját?

— Szép idő van, Móric bátyánk, hát sétálunk egy kicsit.

— Igazatok van. Meg kell becsülni a szep-

temberi verőfényt. Olyan az, mint az öreg ember nevetése.

Nagyon jókedvű volt a nagy mesemondó. Élcelt, füttyörészett és néha-néha halkán, csendesen belenevetett a napfényes levegőbe.

— Merre mentek? — kérdezte aztán.

— Addig kószálunk, a míg meg nem éhülünk. Akkor aztán betérünk valahová enni.

— Pompás. Hát velem fogtok jönni. Bemegyünk a Petanovicsba s ott megebédelünk. Jöttök?

Hogyne mentünk volna! Boldogok voltunk, hogy a társaságában lehetünk és a szívünk dagadt az örömtől, hogy olyan jókedvűnek látjuk a nemzet nagy költőjét.

Füttyörészve lépett be a Petanovics éttermébe. A bajuszát, a mely kackiásan ki volt pödörve, megsodorta és hangos szóval szólította elő a vendéglőst:

— Éhes vagyok!

A vendéglős elősorolta a kapható ételeket. Az egyik ételnél diadalmasan kiáltott föl:

— Ez az! Csirkepaprikás!

Hozták a paprikást. Vastagon uszott rajta a paprikás lé, de Jókainak nem volt elég fűszer-számos. Még egy csomó erős paprikát rászórt és jóízűen elfogyasztotta. Csodálkozva néztük. Hogy bírja meg ezt ez az öreg ember? Mi bizony hápogtunk volna attól az agyonpaprikázott micsodától.

Mikor tul volt rajta, ráparancsolt a pincérre:

— Borjupörköltet hozzon!

De már ezt nem tudtuk szó nélkül hagyni sem Endrődi, sem én.

— Drága Móric bátyánk, parasztgyomor sem bírná el ezt a két ételt így, egymásutánban.

— Hm!

Kihuzta magát.

— Hát mit gondoltok rólam, lurkók, csak ilyen-olyan legény vagyok én?

És bizony megette a borjupörköltet is áldott jóízűen.

— Látjátok, — mondotta ebéd után, — most olyan jó kedvem van, hogy madarat lehetne velem fogatni.

És tíz napra rá megházasodott az ősz költő.

Jókai és Bismarck.

Jókai Mór 1874 márciusában Berlinben járt, a hol meglátogatta Bismarckot is. E látogatásról írja *Jókai*:

„Braun Károly birodalmi képviselő barátom szíves közbenjárása folytán mindjárt megérkezésem utáni napon voltam szerencsés a nagy álamférfiutól kihallgatási órát nyerhetni; a mi annyiban nevezhető kihallgatásnak, hogy ő beszélt, én pedig hallgató voltam.

Este kilenc órakor fogadott el (megesik, hogy éjjélutánra ad kihallgatási órát a látogatást vágyóknak). A hozzájutás igen könnyű és egyszerű. Palotája a legigénytelenebb külsejű az egész Wilhelmstrasseban, s még csak medveprémes kapus sem őrzi ajtaját ezüst buzogánnyal, úgy kell becsengetni, mint más szegény emberhez. Az előtermet egyetlen moderateurlámpa az asztalon világítja meg. Ettől harmadik Bismarck dolgozó- és elfogadó-szobája. Ebben is a legegyszerűbb butorzat; semmi pompa; a szögletben egy vas nyugágy; az alatt fekszik egy hatalmas bernátliegyi szelindek, az ablaknál egy vasszekrény; a szoba közepén egy nagy íróasztal, a mellett ült a vasember.

Bismarck herceg egy teljes hat láb magas atlétai alak, széles vállakkal, hatalmas kezekkel, mik a kézzsorításnál acélizmokat árulnak el; arcát semmi arcképéhez sem találtam hasonlónak, a mikben mind morózusnak, epésnek van föltün-

tetve. Engem sokban emlékeztetett a Deák Ferenc arcára, ugyanazon sűrű szemtakaró szemöldök, az ajk elé boruló szürke bajusz, életpiros arcszin, egy helyütt megszakítva egy régi sebhely nyomától, mely az államférfiuról, mint katonáról beszél, kopasz széles homlok, világos és nagy szemek, a miknek bizalmas tekintését semmi fénykép sem adja vissza. Általában az egész arc tökéletes eszménye — egy régi magyar alispánnak.

A herceg olyan kegyes volt, hogy el sem hagyta mondanom azt a szépen kicifrázott beköszöntőt, a mit magamban neki szántam, hanem mindjárt azon kezdte, hogy ejnye de fiatal ember vagyok, sokkal vénebbnek képzelt, főhadnagy korában olvasta még legelső munkám ismertetését az „Augsburger Allgemeine Zeitung“-ban, a mi még akkor okos lap volt. — Mondám neki, hogy mennyi idős vagyok. — „No én tiz évvel előbbre vagyok önnél.“ — „Az Isten éltesse.“ — Azután leültetett az íróasztala másik oldalára; a vasszekrényből előkeresett egy doboz szivart, megkínált vele: „Köszönöm, nem szivarozom soha.“ Ő sem él vele: nagy tajték-pipából szokott dohányozni.

E közben nyílt az oldalajtó s a mellékszobából belépett a hercegnő és leánya. A vasembernek mágnese is van. Mindketten báli toiletthen. A hercegnő most is impozáns szépség: ösnemes arc és termet; a hercegkisasszony pedig ragyogó, eszményi alak; — a királyi táncestélyre voltak indulandók s egész more patrio a családfőtől bucsuzni jöttek. Bismarck patriarkális csókkal bocsátá el kedveseit; üdvözlő hódolatát küldve ő felségeiknek neje által.

Akkor azután ismét leültünk az íróasztal elé szemközt, a herceg beszélt: én hallgattam.

„Szükséges, hogy Európa közepén egy olyan konszolidált állam létezzék, a minő az osztrák-magyar monarkia. Ezt beláttam már akkor, mi-

kor 1866-ban a békét megkötni siettem; a mi sok barátunknak nem tetszett. A Lajthán tul államilag kormányozni az egyik részen a magyar faj hivatott. A többi fajok is adnak igen jó katonákat, de közigazgatási tehetség, államférfiui tudomány, intelligencia, birtok, kiválólag a németnél és a magyarnál van. És mindannyit összetartja a közös história. Európa keletén apró nemzetiségi államok föllállítása lehetetlen; csupán történelmi államok lehetségesek. Azért a mostani dualisztikus államforma Osztrák-Magyarország között fentartandó. Az önök története is egy Ausztriával; még harcaik által is egy; egykor harcoltak egymással, most pedig egymás védelmére vannak utalva.

(Itt megjegyzém, hogy e kölcsönös védelmet és szövetséget őszintén óhajtja is minden előrelátó magyar politikus.)

A herceg így szólt tovább.

„Ezt a missziót, a mit önök teljesíthetnek, a szomszéd államok nem tölthetnék be. Kell-e Németországnak még több, papi uralomtól aláaknázott tartomány? Még most is vannak jó barátaink, a kik azzal gyanúsítanak bennünket, hogy mi az osztrák örökös tartományokat annektálni akarjuk. Isten őrizzen! Elég bajunk van Elzasz-Lothringennel, elég a dán határperrel s ha geográfiai tekintetek nem parancsolták volna, egy talpalattnyi földet sem csatoltunk volna Németországhoz, a min francia lakik. Ez a ki nem békithető vad ellenség! Mert a francia vad nép. Huzzuk le belőle a szakácsot, a szabót és a fodrászt s ott találjuk a rézbőrű indiánt. Bár attól a bajtól tudnánk megszabadulni szép szerével, a mit már szereztünk, nem hogy az osztrák bucsujáró népére áhitoznánk. S ugyan mit kezdenénk Béccsel, mint határvárossal? Bécsnek, Budapestnek missziója van a keleten, a civilizáció és kereskedelem gazdag központjává alakulni. És a mely német miniszternek eszébe jutna Ausztriá-

tól valamit elfoglalni, az meg volna érve arra, hogy . . . (itt mutatta kézzel a „fölkasztást“). Én részemről, ha az osztrák tartományok „erővel“ akarnának hozzánk jönni, képes volnék „ezért“ háborút kezdeni „ellenük.“ — Az osztrák-magyar monarchiát senki sem fogja hosszú ideig bántani, a mennyire emberi észszel az időjárás megjósolható. A német diplomácia törekvéseinek sikerült Oroszország és osztrák-magyar monarchia közötti egyetértést utba igazítani. Most az megvan. Nekünk keserves lett volna választanunk (zu optiren) azon esetben, ha e két barátunk egymás közt összeveszett volna. Most szövetségbe vagyunk, nem mint a hajdani Saint Allienceban, hogy az uralkodók egyetértésével a népeket elnyomjuk, hanem hogy a béke biztosításával a szabadelvű kifejlődést, a népek boldogítását tartóssá tegyük. Önöknek a királya „most“ már egészen népszerű és kedvelt uralkodó Magyarország.

(Valóban az.)

„Ő hozzá minden népfaj hűsége csatlakozik, legyenek önök felőle bizonyosak, hogy ez egyetértést, melyen jövőjük nyugszik, semmi külbefolyás nem fogja megzavarni, s ha Osztrák-Magyarország békéjét bárki is nyugtalanítaná, az Németországot magával szemközt találándja. De nincs is érdekében senkinek, hogy önöket megtámadja. Miért tenné azt Oroszország? Területe Japántól a keleti tengerig oly nagy, hogy Galicia csekély nyeresmény lenne hozzá. Ázsiában azért folytatja hódító hadjáratát, hogy elégedetlen elemeinek foglalkozást adjon. A Kaukázus „szurok“ volt rá nézve. Galiciából azt a részt foglalhatná el, a mit ruthének laknak, három millió félbarbár lélek. Mi szüksége azokra? Elég baja van már a keleti tenger német faju háromszáz-ezernyi népének russzifikációjával. S ez sem hasznos rá nézve. Az én honfiai, a németek igen szorgalmas, erényes, dolgoz, becsületes, takaré-

kos népek; de ha egyszer oroszokká lesznek, megkészserezve veszik át az oroszoknak csak a hibáit és elvesztik saját jó tulajdonaikat. Gyakran jártam vadászatokon Oroszországban; ott hallottam azt a példabeszédet, hogy (itt oroszul mondta a herceg; nem tudtam megtartani; aztán megmagyarázta németül) „ha az orosz lop, annyit lop, a mennyi neki magának egy napra elég; de ha egyszer a német lop, az annyit lop, hogy a gyerekeinek is maradjon belőle, még holnapra való is.“ Oroszországnak nincs szüksége európai hódításokra többé: otthon van mit meghódítania. Erdély elfoglalása Oroszország által, vagy segélyével bárki által nevetséges mese.“

(Említésbe hoztam a keleti kérdést.)

„Ott sincs semmi elfoglalni valója Oroszországnak. Ugyan mit csinálna Konstantinápolyal, ha ma odaajándékoznák neki?“

(Reményemet fejezem ki az iránt, hogy ily esetben Magyarországon is föl fognak hagyni a nemzetiségi izgatásokkal, a miket orosz kéz munkájának hisz és hirdet mindenki.)

„Tudnia kell önnek, hogy kétféle orosz politika van: az egyik a szentpétervári, a másik a konstantinápolyi. A mint egy követ Konstantinápolyba megy, az rögtön megbolondul a többiek között; azok szüntelen veszekednek egymás között, versengenek, civakodnak, intriguálnak, s csinálják az európai politikát, mintha rájuk volna bízva, csupa egymás iránti ellenszenvből, míg vissza nem hívják őket. Ha van önöknek bajuk orosz cselszövényekkel, azok csak Konstantinápolyból jöhetnek, nem Szentpétervárról s így semmi komoly alappal nem birnak. Az orosz cár és a kormány szintén akarja az egyetértést fönn tartani.“

(Bátorkodtam gyöngé aggodalmamat kifejezni netaláni uralkodó-változás esetére.)

„Higyjék el önök, hogy az orosz trónörökös éppen azon politikát fogja folytatni, a mit a mos-

tani cár folytat. Ez egy derék, nyugalmat és békét szerető családapa; kinek eszében sincs Tammerlani vagy Napoleoni hadjáratokat tervezni: Nagy Péter cár testamentomát végrehajtani: a ki örül, ha családja körében boldogan élhet. — Ez oldalról nincs önöknek mit tartani. — Az egyetlen ember, a ki jelenleg az európai békét megzavarhatná, a pápa. — Ön nem katolikus ugy-e bár?“

— „Sőt kálvinista vagyok, még pedig kemény nyaku. De ha katolikus volnék is, azok Magyarországon fölvilágosodott emberek s ott vallásháborúra táborot keresni senkinek sem sikerülend.“

Itt azután elmondta a herceg, hogy mi véleménye van a pápáról. Ez köztünk maradhat. „Mi egyébiránt nem tudjuk, hogy ki az a pápa?“ végezé.

Ismétlem, hogy a magyar nép vallási dolgokban a legtoleransabb, többféle felekezet él együtt békésen minden faluban; s azoknak semmi kedvük dogmatikus kérdésekért egymás szomszéd házát fölgyújtani.

Itt azután áttért a herceg magyarországi élményeire, hogy egyszer lovakat vásárolt, s a remondákat vezető huszároktól sokszor hallá ezt a szót: „Isten, Isten!“ míg egy végre ezt mondá: „Három Isten!“ — A vezénylő lovastisztól kérdezé mit tesz az? Ez azt felelte (nem sokat tudott magyarul), hogy a magyaroknak háromféle vallása van, katolikus, protestáns és görög: a katonák e fölött vitatkoznak. Bismarck sehogy sem akarta e magyarázatot elhinni; míg a kecskeméti főbíró fölvilágosítá róla, hogy ezt a szót nem annyira imádságképpen, mint erő kifejezésül szokták használni erre mifelénk.

„Ez bizony még most is ugy van.“

Ekkor bejött a herceg titkára egy halmaz hivatalos irással; én bucsut vettem; miközben a

herceg nyájas kézszorítással meghívott holnap esti estélyére, a hol Németország képviselőivel megismerkedhettem.

Megjegyzem még hogy beszéd közben folyvást két szál plajbász volt Bismarck kezében, olyan hosszú két íral, hogy nekem sétabotnak elég volna s mikor azt mondta, hogy Ausztria tartományaira nem áhítozik, azzal demonstrált, hogy „ekkor darabot sein akarunk többé senkitől elfoglalni, mint ez a plajbász!” Az igaz, hogy „ez a plajbász” a „térképen” egész Triesztig leérne.“

Jókai fatalizmusa.

Jókai fatalista volt s erről a Pesti Hírlap 1894 január 6-án megjelent számában így irt:

„... Előre bocsátom, hogy fatalista vagyok, omenekben, predesztinációkban hiszek, a földöntúli világ, az életentúli élet, az érzékektől fölfoghatatlan lények befolyása sorsunkra, meggyőződés nálam. Egész életemen át annyi rendkívüli csoda által szabadultam meg magamkereste veszélyekből, hogy egészen teozofistává lettem.“

Jókai nótája.

Visi Imrének volt egyszer párbaja, párbaj után pedig áldomást ittak, hol a segédeken kívül János és Odry Lehel. A vacsoránál, engedve Jókai kérésének, Odry dalra gyújtott. Egyszer csak azt mondja neki Jókai: — „Mind szép ez öcsém, de hát tudod-e az én nótámat?” s megmondta Odrynak, melyik az ő nótája. Odry legnagyobb sajnálatára kénytelen volt kijelenteni, hogy ezt a nótát ő nem tudja. „Megálljatok — mond Jókai — majd eldalolom hát én.” És akkor aztán, mint ő maga mondá, kiállott pódiumra s szívhöz szóló, érces hangon elénekelte ezt a nótát:

„Korcsmárosné nekem halat süssék kend,
 Az asztalra citronyos bort tegyék kend.
 Az ajtóba istrázsát állítsék kend,
 Ha zsandár jő, hiráddal legyék kend.“

*

Jókai művei természetesen igen sok szálló-igének forrásai. Ötletes megjegyzései között igen sok van, mely ma is szájról-szájra jár, a nélkül persze, hogy a legtöbb ember ismerné a már közmondásos igék eredetét. *Tóth Béla Szájról-Szájra* című könyvében Jókainak a következő szálló-igéit sorolja föl:

1849 március 16-án a debreceni Esti Lapokba ezt az örökéletű mondást írta:

„Bolond kend Táncsics!“

Ennek pedig az az eredete, hogy Táncsics Mihály annak idején azzal a javaslattal állott elő, hogy a magyarok a mindenféle arisztokratikus titulusok helyett, egyszerűen *kend*-nek szólítsák egymást Jókai ezt a jóakaratu, de hóbor-tos javaslatot tette nevetségessé a „bolond kend Táncsics“-csal.

A janicsárok végnapjai regényéből (1853) való szálló-ige az

„Ali kezei hosszúk,“

a mivel valami titkos hatalomra szokás célozni, és ez a használatos frázis

„Tüneményes idők járnak.“

Az *Egy magyar nábob* (1854) regényben fordul elő az

„Ifju óriások“

klubja. Ma ezzel a jelzővel az irodalom pelyhedző állu s kétséges tehetségű békétleneit illetik.

Sokan ezt a kifejezést *Gyulai* Pálnak tulajdonítják, de ő maga mondta *Tóth* Bélának, hogy soha nem is használta.

Dózsa György szomorujátékban (1857) szavalja a hegedüs:

Régi dal, régi dal, régi dicsőségről!

Fényes napnak ragyogása rózsafelhős égből.
Világverő Mátyás sirján még a virág zöldül.
S a dicsőség hova tűnt el a szép magyar földről.

Van-e közöttünk valaki, a ki az elmúlt ifjúság, vagy a haza régi nagy emlékein eltűnődve nem sóhajtotta: „Régi dal, régi dal, régi dicsőségről!“

Színészeink, a kik szerepeik megkapó mondasait magántársalgás közben szívesen szokták használni, legbuzgóbb terjesztői az új szállóigéknek. Ők adtak szárnyat ennek is:

„*Ne zugolódjál, Oldumár!*“

E mindig tréfásan használt csillapító intés *Jókai Dalma* című szomorujátékának (1859) első felvonásából való.

Ha valaki elégedetlenkedik a társulat, színház dolgai körül — írja *Tóth Béla*, *Kassai* Vidor kitűnő komikusunk közlése alapján, — így szokták megnyugtadni:

— Ne zugolódjál, Oldumár!

Mire valaki mindig így egészíti ki:

— Még nem zöldült ki a tubafa (mely a halottas házakat disziti) ajtód előtt.

(Ezeket „Dalma“ első jelenetében a rabonbán mondja a türelmetlen, beteg Oldumárnak.)

Mint a hogy nagy csapások után a *Katona Bánk bán*-jával szoktuk mondani: „Nincs a teremtésben vesztes, csak én!“ úgy kesergünk hasonló kétségbeesésünkben:

Minden bánatnak van oltogató könyje,

Csak enyémnek nincsen . . .

Ez pedig a *Szigetvári vértanúk* szomorujátékból származik, melynek első felvonásában Anna monológja kezdődik e panaszszal.

Az *Üstökös Jókai* Mór népszerű élclapja, melyet 1858-ban alapított meg, valóságos melegség volt a szálló-igéknek. Ott írta *Jókai* a külföldre is kihatott

„*Lügewacker*“

nevet, melylyel egy föllentő német ujságíró ruházott föl s ma is, a magyarokra hazudozó, magyarfaló német ujságírókat szelvében *Lügewackereknek* nevezik.

Az *Üstökös* révén lettek közkeletűek: *Tallérosy Zebulon*, a tótos beszédű, jóakaró, de korlátolt elméjű hazafiak prototipusa; *Mindenváró Ádám*, a jámbor táblabíró; a *politikus csizmadia*, a kisvárosi iparos-politikusok mintaképe és *Kakas Márton*, a kakasfejű magyar, a ki többnyire a szerkesztő véleményének kimondója volt. (Ezt a kakasfejű, magyarruhás alakot, *Jókai* egy történelmi személyiségtől vette át: Kakas Márton őse 1529-ben Szelindek (Stolzenberg) városnak kapitánya volt, s mai vidám

hírével nagyon ellenkező tragikus sors jutott osztályrészeül.)

A közügyek terén, a társadalomban és a politikában mutatkozó váratlan, meglepő, megmagyarázhatatlan fordulatok hírét rezignált vállvonogatással és e fölsóhajtással fogadjuk:

— *Politikai divatok!*

Ez pedig Jókai Mórnak egyik kitűnő s 1863-ban megjelent regényének címe. Ugyanez évből való egy másik, általánosan kedvelt regénye is:

„*Az új földes ur*“

a mely meghatározással ma a jött-ment, fölcseperedett pénzarisztokratát illetjük.

„*A szerelem bolondjai*“ -nak szintén Jókai adott gunyolódó nevet, a hasonló című regényével (1868), míg a tetőtől talpig derék férfi

„*Az arany ember*“

regényének (1873) köszöni elismerő jelzőjét. Ebben a színpadra is földolgozott műben fordul elő, többször is, ez a keserű igazság:

„*Szegény ember, komissz ember.*“

Milyen mély értelem és sokszor bebizonyult igazság rejlik ebben a kozmondássá vált szállóigében is:

„*Férfi sorsa a nő!*“

melyet Jókai az 1875-ben megjelent *Enyém, tied, övé* regény alap gondolatául választott.

Ismeretes az a rajongó szeretet, melylyel Jókai Mór Rudolf trónörökös iránt viseltetett.

Tőle remélte, várta a magyar nemzet teljes boldogítását és a mikor a szerencsétlen királyfi Meyerlingben olyan tragikus véget ért, koszorus költőnk a *Nemzet* 1889 február 2-iki számának vezércikkében fájdalmas fölajdulással

„Vezércsillagom“

jelzővel illeti. Azóta hányan, hányféle alkalommal éltek ezzel a kifejezéssel!

TARTALOM.

	Oldal
I. A Jókai-családok. — Az <i>ásuai Jókay</i> -család eredete. — Eötvös Károly hibás adatai a Jókai-család történetéről. — Nagy Iván adatai. — Jókai Mór családfája. — A Jókai-család címere. — Jókai Mór szülei. — A komáromi Jókay-ház. — Vályné Jókai Eszter családi följegyzései. — Jókai Mór születése és keresztelője. — A kis Mór életének első éve. — Irói és művészi talentum a Jókai-családban. — Jókai Mór legelső színpadi emlékei	9
II. Jókai Mór az iskolában. — A legelső iskolai emlékek. — Székely Sándor, Jókai legelső tanítója. — Jókai Mór legelső versei. — »A bolond« az 1834. évi <i>Társalgó</i> -ban. — Tóth Lőrinc fölfedezi Jókai Mór költői tehetségét. — <i>Hohenheimi Friderik, vagy a meggátolt gyilkosság</i> , Jókai gyermekkori drámája. — Jókai rajzolni tanul. — Komáromi tanítói. — Cseregyermek Pozsonyban. — Az első pozsonyi benyomások. — Jókai pozsonyi iskolai bizonyítványai. — Visszatérése Komáromba. — Atyjának halála. — Sógornak, Vály Ferencnek Jókaira gyakorolt hatása.	34
III. Jókai Pápan. — Pápai tanárai és iskolatársai. — Ifjúkori betegsége és világfájdalma. — Működése az Ifjúsági Képző Társaságban. — Első költői kísérlete. — Jókai és Petőfi pápai ismeretsége. — Petőfi látogatása a Jókai-családnál Komáromban	48
IV. Jókai Kecskeméten. — Kecskeméti tanárai és iskolatársai. — Jókai mint arcképfestő. — Legelső szépirodalmi ujságja. — Későbbi kecskeméti reminiscenciák. — Körösy Sándor följegyzései Jókai kecskeméti tartózkodásáról. — Jókai mint legátus. — Műkedvelő színészkedése.	56

- V. Jókai és Petőfi Kecskeméten. — Jókai első igazi irodalmi műve, *A zsidó fiu*. — Jókai első látogatása Pesten, Petőfinél. — Jogi tanulmányainak befejezése 65
- VI. Jókai Pesten. — Találkozása Petőfivel. — Első regényéből mutatvány jelenik meg. — A *Nepean-sziget* nagy sikere. — Petőfi versei Jókaihoz. — Jókai ügyvédi vizsgálja s első és utolsó pöre. — Jókai írói társasága. — Irodalmi viszonyok a negyvenes évek derekán 74
- VII. A *Tizek Társasága*. — Jókai az *Életképek* szerkesztője. — Petőfi házassága és Jókai 86
- VIII. Az 1848. márciusi események. — Jókai és a *tizenkét pont*. — Március tizenötödike. — A sajtó felszabadítása. — Jókai szerepe a március 15-iki eseményekben. — Az *Életképek* és a forradalom. — Petőfi Jókainak szerkesztő-társa. — Petőfi meg hasonlása Vörösmartyval. — Jókai szakit Petőfivel. 95
- IX. Jókai első házassága. — Laborfalvy Róza. — Jókai följegyzései első házasságáról 109
- X. Toborzó uton Kossuthal. — Jókai és Rózsa Sándor. — Jókai bécsi missziója. — Jókai csüggedése. — A *Szomorú napok*. — Az *Életképek* bukása. — Menekülés Debrecenbe. 117
- XI. Jókai Debrecenben — Jókai cikkei a hivatalos *Közlöny*-ben. — Az *Esti Lapok*. — Jókai és Madarász László. — Klapka levele Jókaihoz az *Esti Lapok* ügyében. — Miért lett Jókai republikánus? — Visszatérése Pestre. 128
- XII. Jókai menekülése a kormánynyal. — A szabadságharc utolsó napjai. — Világos. — Jókai bujdosása. — A tardonai rejtékhely. — Jókai komáromi kapitulációs levele 137
- XIII. Jókai visszatérése Pestre. — Halálos vád-indítvány Jókai ellen. — Kossalkó János. — Irodalmi viszonyok az abszolutizmus kezdetén. — A *Déli-báb*. — A *Vasárnapi Ujság* alapítása. — A *Magyar nábob* keletkezése. — Jókai naptárállalata. — Kakas Márton levelei. — A *Nagy Tükör*. — Az *Üstökös* alapítása. — Jókai akadémiai székfoglalója. — Jókai és Gyulai Pál. 149
- XIV. Jókai a képviselőházban. — Politikai programja 1861-ben. — A *Hon* megalapítása. — Jókai Mór és Zichy Nándor gróf fogsága 163
- XV. Jókai politikai és publicisztikai küzdelmei a hatvanas és hetvenes években. — Jókai és az udvar. — Az *Osztrák-Magyar Monarkia Írásban és Képben*. — Laborfalvy Róza halála 173

XVI.	A Jókai-jubileum. — Az 1896-iki választás. — Jókai buesuja a politikai élettől. — Kinevezetése a főrendiház tagjává	185
XVII.	Jókai második házassága. — Meghasonlása családjával. — Betegsége és halála	196
XVIII.	Jókai mint író. — Tóth Lőrinc bírálata a <i>Hétköznapok</i> -ról. — Gyulai Pál, Péterfy Jenő, az Akadémia, Alexander Bernát, Névy László, Négyessy László és Beöthy Zsolt kritikája Jókairól. — Alexander Bernát Jókai fejlődéséről. — Jókai a saját írói működéséről. — Jókai mint nyelvművész	202
XIX.	Jókai mint színműíró. — Jókai költeményei. — Olvasottsága. — Jókai és a külföld	249
XX.	Jókai mint politikus. — Politikai szereplése a szabadságharc alatt. — Jókai mint ellenzéki képviselő. — Jókai és Tisza Kálmán. — Parlamenti felszólalásai. — Jókai a képviselőházban és a pártkörben	259
XXI.	Jókai műveinek bibliográfiája, időrendben. — Jókai kiadói. — Jókai nyilatkozata hazai és külföldi kiadóiról s fordítóiról. — Irodalmi hagyatéka	271
XXII.	Jókai egyénisége. — Vallásossága. — Családi élete. — Második nejéhez való viszonya. . . .	297
XXIII.	Jókai házai. — Jókai Balatonfüreden. — Az <i>Aranyember</i> keletkezése. — Jókai társadalmi regényeinek hősei. — Hogyan írt Jókai? — Jókai és a pénz. — Anyagi viszonyai. — Jókai és az udvar. — A természetért való rajongása. — Kertészkedése	308
XXIV.	Jókai-anekdoták. — Jókai szálló-igéi	328

612 /)

PH
3273
S92

Szabó, László
Jókai élete és művei

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
